

Hans W. Kristiansen

Masker og motstand

Diskré homoliv i Norge 1920–1970

Masker og motstand

Diskré homoliv i Norge 1920–1970

Hans W. Kristiansen

Unipub
2008

© Unipub AS 2008

ISBN 978-82-7477-xxx-x

Henvendelser om denne boka rettes til:

T: 22 85 33 00

F: 22 85 30 39

E-post: post@unipub.no

www.unipub.no

Omslagsdesign og sats: Unipub

Trykk og innbinding: AIT e-dit AS

Omslagsfoto:

Norges forskningsråd har finansiert prosjektet.

Forfatteren har mottatt støtte fra Det faglitterære fond.

Tidsskriftet Løvetann og stiftelsen Fritt Ord har bidratt med publikasjonsstøtte.

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller med andre avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk

Innhold

Innledning	5
Feltarbeid og kildebruk	8
Kapittel 1	
Kamerater, naboer og åpne hemmeligheter	13
Tre fortellinger om mannspar	13
Noen fellestrekk ved fortellingene	19
Kvinnearbeid og mannsarbeid	25
Nettverk med byforgreininger.....	30
Kapittel 2	
Mannfolkkvinner, venninner og tjenestejenter	37
«Jorunn kom nok til a Kari som tjenestejente».....	37
En frigjort kvinne	40
«Mannfolkkvinner» i samtiden	42
Fortellinger fra andre lokalsamfunn	46
Romantiske kvinnevennskap	49
Et lesbisk forhold?	53
Tvetydighetens kunst	58
Kapittel 3	
Skandalens og voldens terskel	63
Noe man ikke snakket høgt om	63
«Jeg minnes det var et fryktelig spektakel»	67
En skogeier fra Odalen	72
Skandalisering av gutteforførere	76
Röhm-saken i lokalpressen	81
Skandaliseringens logikk	84
Kapittel 4	
Småbyhomofile i etterkrigstiden	87
De tre musketerer	87
Restaurantmannen forteller	92
Beryktede forførere	96
Nettverk	100

Kapittel 5

Arbeidsfolk og herrer på byen	105
Edwards «komme-inn-historie».....	105
Erotiske frirom i Oslo	108
Parkområder og natterunder.....	111
Klassedifferensier.....	115
Klassereiser og seksuell grensetrafikk	123
Hybelliv og salonger	131
Veien inn	135

Kapittel 6

Diskré motstandskamp på 1950-tallet	139
Dansk-norsk prolog	139
Rolf Løvaas og hans samtidige.....	144
Bruddet med Danmark	149
Der mot Mack tar roret	156
Nytt navn og nytt tidsskrift	161
Diskresjonslinjen befestes	164
Skandalesaker i svensk presse.....	169
Pornografi-affæren i Danmark	172
Lærdommen fra nabolandene.....	175

Kapittel 7

Åpenhetsdemring (1955–1965)	177
Sammenkobling av kvinnelige og mannlige nettverk	177
Kamp mot kriminalisering.....	181
Utadrettet informasjonsarbeid.....	190
Norges første fagbok om homofili.....	193
Far og sønn	200
De første homofile kaster masken	203
Konklusjon	211
Litteratur	217
Upubliserte kilder	225

Innledning

Hvordan levde helt alminnelige lesbiske kvinner og homofile menn i perioden før det som ofte kalles «den homofile frigjøringen» skjøt fart på 1970- og 1980-tallet? Et generelt svar vil være at de levde forskjelligartede liv, avhengig av for eksempel bosted og sosial klasse. Likevel er det enkelte fellesstrekk som ser ut til å gå igjen, fellesstrekk som kan oppsummeres med begreper som «maskering» eller «diskresjon». Det vi i dag omtaler som «åpne homofile», eksisterte knapt før 1970. Åpenhet om en persons homoseksualitet var stort sett ensbetydende med skandalisering. Likevel fantes det kvinner og menn, på landsbygda så vel som i små eller større byer, som elsket og hadde sex med personer av samme kjønn. Det er livene til disse menneskene denne boka handler om.

Da jeg i 2003 gikk i gang med å skrive om norsk «homohistorie», bestemte jeg meg for å avgrense prosjektet til perioden fra mellomkrigstiden og fram til rundt 1970. Slik jeg ser det, er denne perioden blitt forsømt. Opphevelsen av lovforbudet i 1972 og den nye åpenheten som blant annet kvinnebevegelsen og homobevegelsen på 1970-tallet medvirket til, endret det kulturelle og politiske landskapet på en såpass drastisk måte at det er vanskelig for mennesker i dag å sette seg inn i hva slags liv homofile hadde i mellom- eller etterkrigstiden. Spør du en 20- eller 30-åring i dag, får du trolig et svar av typen «det må ha vært fælt». Historiebøkene, i den grad de omtaler homoseksualitet i det hele tatt, nøyer seg gjerne med å fastslå at fenomenet knapt nok ble omtalt offentlig, og at slik atferd ble ansett som noe sykkelig og perverst.

I årene rundt årtusenskiftet gjorde jeg feltarbeid blant eldre homofile menn. De mennene jeg ble kjent med, rokket ved den forforståelsen jeg hadde av homoseksualitetens vilkår i Norge i etterkrigstiden. Mange av dem hadde – på tross av lovforbud og liten tilgang på informasjon – levd rikholdige og ofte spennende liv, enten alene eller sammen med en partner av samme kjønn. Min forventning om å møte tunge og triste livsskjebner ble heller ikke innfridd da jeg intervjuet to menn som hadde vært bosatt i norske småbyer på 1950- og 1960-tallet: Også de ga uttrykk for at de stort sett hadde følt seg inkludert og akseptert i sine respektive familier og lokalsamfunn. Var det unntakene jeg hadde kommet i kontakt med?

Forskjønned de eldre mennene fortiden i sine tilbakeskuende fortellinger? Eller hadde jeg her kommet på sporet av en virkelighet som tidligere studier ikke hadde sett eller valgt å se bort fra? Det var med slike spørsmål i bakhodet at jeg avsluttet doktorgradsarbeidet mitt og påbegynte kildeinnsamlingen til denne boka.

Et annet sentralt anliggende har vært at «homohistorien» må favne videre enn homobevegelsens gjennombrudd og utvikling. Problemet med å sette likhetstegn mellom homohistorie og homobevegelsens historie er at det skjer en sammenblanding av utviklingen av en sosial bevegelse og det befolkningssegmentet som denne sosiale bevegelsen springer ut av. En ensidig vektlegging av homoorganisering og begivenheter i homobevegelsens historie medfører at andre viktige fenomener og prosesser ikke får oppmerksomhet. Det gjelder for eksempel spørsmålet om hvordan befolkningen i ulike perioder og på ulike steder i landet har oppfattet personer som på en eller annen måte ble identifisert med homoseksuelle handlinger.¹ Det gjelder også nettverk og møtesteder som eksisterte forut for og uavhengig av homobevegelsen. Livshistorier og selvbiografisk materiale viser at de miljøene som har vært direkte knyttet til homobevegelsen, bare har utgjort et lite fragment av langt videre og mer kompliserte sosiale nettverk i byer som Oslo, Bergen og Trondheim.² En tredje type spørsmål som lett forsvinner, er hvorvidt og eventuelt hvordan seksuelt begjær og kjærlighet mellom personer av samme kjønn kunne virkeliggjøres på steder hvor det ikke fantes noen homobevegelse, for eksempel på landsbygda.

Det vil kanskje forundre enkelte lesere at landsbygda og mindre byer vies såpass stor oppmerksomhet i ei bok om homoseksualitetens historiske vilkår i Norge. De fleste tidligere homohistoriske framstillinger har tatt for gitt at homoseksualitet i all hovedsak er et byfenomen, og har unnlatt å fokusere på bygdesamfunn og småbyer. Kaster man et blikk på de mest kjente homohistoriske boktitlene fra de siste ti til femten årene, er det storbynavn som New York, Philadelphia, Stockholm, London, Berlin og Paris som dominerer.³ Lesbisk og homofil historieskrivning, både i Norge og i andre land, har tendert mot å fokusere ensidig på storbyer, mens mindre befolkningstette strøk framstilles som et mørkt bakland som seksuelle migranter flykter fra. Homoseksuelle ytringsformer og sosial kontroll av seksualitet i mindre byer og på landsbygda har rett og slett lenge blitt oversett, og mange historikere ser ut til å mene at kildegrunlaget er for spedt til at det er meningsfullt

¹ Se Kjelstadli 2003:9.

² Se Kristiansen 2004.

³ *Gay New York. Gender, urban culture, and the making of the gay male world 1890–1940* (Chauncey 1994), *Stonewall* (Duberman 1993), *City of sisterly and brotherly loves. Lesbian and gay Philadelphia 1945–1972* (Stein 2004), *Sympatiens hemlighetsfulle makt. Stockholms homoseksuelle 1860–1960* (Silverstolpe mfl. 1999), *A history of homosexuality in Europe. Berlin, London, Paris 1919–1939* (Tamagne 2004a, 2004b), *Queer London: Perils and pleasures in the sexual metropolis, 1918–1957* (Houlbrook 2005).

å gi seg i kast med å klarlegge slike fenomener.⁴ Den urbane slagsiden i tidligere forskning er spesielt problematisk i et land som Norge, hvor en stor del av befolkningen har vært bosatt i mindre befolkningstette strøk.

Synet på landsbygda som ulevelige kommer klart til uttrykk i boka *Homofile. Myter og virkelighet* fra 1978, spesielt i kapitlet om den «homofile folkevandringen». Her reduseres landsbygdas «skeive fortid» til et negativt motstykke til den åpenheten og frigjøringen man forsøker å få til i nåtiden.⁵ Også homoforskere som Jeffrey Weeks og Gayle Rubin ser på urbaniseringen og framveksten av storbyer som en forutsetning for dannelsen av homoseksuelle subkulturer og identiteter.⁶ Bevegelsen i rom fra småsteder til storbyen konvergerer i de fleste homohistoriske framstillinger med bevegelsen i tid fra et undertrykt før til et mer frigjort nå. Landsbygda i fortiden blir dermed selve innbegrepet av undertrykkelse og fornedrelse.

Ikke bare den homofile frigjøringsfortellingen, men også homonegative og konservative ideologer har framstilt landsbygda som et sted hvor homoseksualitet er fraværende. Den franske idéhistorikeren Didier Eribon har peket på hvordan distinksjonen by–land er blitt brukt ideologisk. Det å kontrastere det naturlige og familiebaserte landsbylivet med det dekadente og normløse bylivet har vært en gjenganger i konservative samfunnsanalyser. Konservativ diskurs har alltid betraktet byen som en heksegryte av seksuell utsvevelse hvor både kropper og sjeler går til grunne, mener Eribon.⁷ Innenfor alle tradisjonalistiske og konservative ideologier, og i ulike varianter av nasjonalisme og fascisme, har ideen om byen blitt forbundet med forfall (i motsetning til sunnhet) og oppblanding (i motsetning til renhet – for eksempel rene raser). Nazismen og fascismen i Europa vant folkelig tilslutning

⁴ Se Howard 1999:12–15. Blant de få historiske arbeidene som har inkludert likekjønns seksualitet i mindre befolkningstette strøk, er Jan Löfström (1994, 1998), Tuula Juvonen (1996), Will Fellows (1996), John Howard (1999), Svante Norrhem (2001) og Jens Rydström (2001). Disse studiene vil være viktige metodiske og teoretiske forbilder i det videre arbeidet.

⁵ Bergh mfl. 1978:127–131. Masteroppgavene til Hanne Thuen (2006) og Taran Leifson (2006) dokumenterer at mange kvinner og menn oppvokst på landsbygda har opplevd oppvekstsstedet sitt som kontrollerende og gjennomskiktig. Det er imidlertid viktig å være klar over at de fleste stemmene som høres i diskusjoner omkring den såkalte homofile folkevandringen, er kvinner og menn som har forlatt hjemstedet. De som ble boende, kommer ytterst sjelden til orde, for ikke å snakke om de som reiste mot strømmen og bosatte seg på småsteder.

⁶ Jeffrey Weeks sier i boka *Coming Out* fra 1977: «A sub-culture does not arise in a vacuum. There needs to be both the felt need for a collective solution to a problem (group access to sexuality in this case) and the possibility of its satisfaction. And it is the growth of towns with large groupings of people and relative anonymity which provides the possibility of both» (Weeks 1977, sitert i Rubin 2002:38). Rubin sier i artikkelen «Thinking sex» ([1984] 1993:23): «Dissident sexuality is rarer and more closely monitored in small towns and rural areas. Consequently, metropolitan life continually becomes to young pervers. Sexual migration creates concentrated pools of potential partners, friends, and associates. It enables individuals to create adult, kin-like networks in which to live.»

⁷ Eribon 2004:43.

gjennom å fordømme alt det ved byene som gjorde dem til fristeder for lesbiske og homofile.⁸ Enten bylivet bejaes som en mulighet til frigjøring og livsutfoldelse eller forkastes som frivolt og moralsk degenererende, forblir landsbygda homoseksualitetens ikke-sted.⁹

Et av målene ved prosjektet har vært å utfordre slike tatt-for-gitt-heter. Kan det være at det likevel fantes rom for lesbiske kvinner og homofile menn i mindre bygdesamfunn i vår nære fortid? Og hvis det gjorde det – hvordan levde disse menneskene? Hva slags sosialt nettverk hadde de? Hvordan kom de i kontakt med «likesinnede» i og utenfor lokalsamfunnet? Hvor og hvordan bodde de? Hvilke sosiale sanksjoner ble de rammet av? Ble de trakassert, utsatt for voldshandlinger eller frosset ut av lokalsamfunnet og tvunget til å forlate hjemstedet? Det er denne typen spørsmål jeg har forsøkt å finne svar på.

Feltarbeid og kildebruk

Boka baserer seg på forskningsmateriale fra to langvarige forskningsprosjekter. Det ene er doktorgradsprosjektet «Kjærlighetskarusellen», om eldre homofile menns livsløp, som ble fullført i 2004. Det andre er forskningsprosjektet «Homoseksualitetens vilkår og ytringsformer i Norge 1920–1980» som ble gjennomført ved Universitetet i Oslo i perioden 2003–2006. Sistnevnte prosjekt omfatter både kvinner og menn, men ettersom det viste seg å være vanskelig å rekruttere kvinnelige informanter i aldersgruppen over 60 år, ligger hovedvekten også her

⁸ Eribon 2004:44: «In all the discourses of traditional ideologies, as in those of conservative revolutions or restorations, of nationalisms and fascisms [...], the idea of the city has always been associated with the threat of decadence (as opposed to health) and of mixity (as opposed to purity – of race, for example). Nazism and fascisms prospered from the denunciation of everything that made cities into paradises for gay people.»

⁹ Eribon 2004:44, Heidegger 1983:12. Som eksempel trekker Eribon fram en tekst av Martin Heidegger hvor filosofen setter det landlige livet i Schwarzwald, kontakten med naturen, forankringen i jorden og i bygdefolkets erindringer, opp mot storbyens anonymitet og fornøylespalasser. Eribon kunne også ha sitert fra Himmlers hemmelige tale til gruppeførerne i SS i 1937, hvor det het at utbredelsen av homoseksualitet hang sammen med at tyskerne var blitt et storbyfolk. Dette ondet var ukjent på småsteder, hevdet Himmler. Han sier (i Silverstolpes oversettelse): «Tyskland har tyvärr blivit ett stadsfolk. Den lilla byn har ingen känning av dessa problem. Byn har sin naturliga och sunda reglering av dessa problem. Trots präster och trots kristen moral, trots årtusenden av kristendomsundervisning, så smyger drängen till pigan fönstervägen. Det är helt i sin ordning. Det blir några utomäktenskapliga barn, några i byn hetsar upp sig, och prästen är glad att han på nytt har något att predika om. Pojkarna gör precis så som man alltid har gjort och – ta inte miste på den punkten – som det gjordes även under vår egen forntid» (Himmler 1937, sitert i Silverstolpe 2000:139).

på menn.¹⁰ Materialet består først og fremst av livsfortellingsintervjuer: Mer enn 60 godt voksne og eldre homofile menn og lesbiske kvinner er blitt intervjuet i perioden 1999 til 2005. I tillegg er et tjuetalls eldre *heterofile* kvinner og menn fra Hedmark/Oppland intervjuet om deres kjennskap til homoseksuelle personer og samlivsformer i egen oppvekst på landsbygda. Det muntlig-historiske materialet er supplert med artikkelstoff fra avisarkiver, lokalhistorisk materiale, materiale fra arkivet etter Det Norske Forbundet av 1948 samt skrevne minner samlet inn ved hjelp av Norsk etnologisk granskning.

Den historiske beskrivelsen i boka baserer seg dermed i stor grad på det som kan kalles erindringsbaserte kilder. Slik jeg ser det, gjør bruk av livshistorier og annet erindringsbasert materiale det mulig å unngå noe av det elitepreget som har kjennetegnet tidligere forskning. Homoseksualitet i fortiden har hovedsakelig blitt tematisert i forbindelse med forfatter- og kunstnerbiografier – eller i jubileumsomtaler av aktivister i homobevegelsen. I innledningen til sin tobinds studie av homoseksualitetens historie i Europa i mellomkrigstiden kommer den franske historikeren Florence Tamagne med en velkjent nedvurdering av muntlig-historiske kilder. Hun sier at hun fant det lite hensiktsmessig å kaste bort tid på å samle inn vitnesbyrd fra homoseksuelle kvinner og menn som hadde levd i denne perioden. Det vil være få personer igjen som kan fortelle noe, mener hun, og dessuten vil enhver beretning om et såpass subjektivt tema fra en fjern fortid måtte tas med en stor klype salt. Feilerindringer og forvrengninger svekker troverdigheten til personlige erindringer.¹¹ Selv baserer hun seg i all hovedsak på trykte og allerede publiserte kilder – romaner, biografier, avisartikler og tidligere forskning.

Det interessante i denne forbindelsen er ikke Tamagnes syn på erindringsbasert materiale, et syn hun ikke underbygger nærmere, men hva slags historieskriving som blir resultatet av hennes eget kildevalg. Selv om den framstillingen hun gir av homoseksuelle personer, miljøer og nettverk i Paris, Berlin og London, er fascine-

¹⁰ Informasjon om prosjektet, med spesiell oppfordring til kvinner om å melde seg som intervjuerpersoner, ble sendt ut via adresselisten til Nettverk for forskning om homoseksualitet. En tilsvarende annonse med lenke til informasjonstekst om prosjektet lå ute på hjemmesiden til Nettverket under hele prosjektperioden. I tillegg forsøkte jeg å komme i kontakt med lesbiske kvinner i aldersgruppen 60-90 år via nettverkene til venner og kolleger, seminarvirksomhet og en artikkel i ukebladet *Kvinner og Klær*. Av de ti lesbiske kvinnene som ble intervjuet, var kun tre over 60 år på intervjuetidspunktet. De øvrige var i aldersgruppen mellom 50 og 60. I tillegg har jeg hatt tilgang til ett intervju med en lesbisk kvinne født i 1908.

¹¹ Tamagne (2004a:12) sier: «It seemed counter-productive to spend vast amounts of time and energy collecting the testimony of homosexuals who lived during the inter-war period. There are not that many people concerned and, moreover, any such recollections related to a remote past, on a particularly subjective topic, would have to be taken with a large grain of salt. Distortions, even involuntary ones, may easily weaken the credibility of memoirs.»

rende og fasettert, har den et umiskjennelig elitepreg. Det er storbybeboere som skrev romaner eller selvbiografier, eller som det ble skrevet om i aviser, tidsskrifter eller bøker, leseren blir kjent med i *A history of homosexuality in Europe*. Landsbygda blir omtalt i et par bisetninger.

Forskere som Martha Vicinus og George Chauncey har begge påtalt elitefokus i mye homohistorisk forskning. Vicinus har pekt på at gjenoppgagelsen av lesbiske kvinner i fortiden stort sett har fokusert på livene til berømte forfattere, kunstnere og aktivister, det vil si folk som har etterlatt seg betydelige mengder dokumentasjon. Denne forskningen har ofte innebåret en uproblematisert forherligelse av de mest kjente lesbiske miljøene i byer som Berlin og Paris.¹² Chauncey sier i innledningen til sin anerkjente studie *Gay New York* at homohistorikere ofte har kastet seg over det mest tilgjengelige kildematerialet om livet til eliten framfor å befatte seg med det mer flyktige og vanskelig tilgjengelige materialet om vanlige folks liv og levnet.¹³

Minner og fortellinger som kan brukes til å dokumentere homoseksualitetens vilkår i bygdesamfunn og småbyer, har som regel sirkulert i form av rykter og folkesnakk. Slik jeg ser det, er *heterofile* kvinners og menns livsfortellinger en lite påaktet kilde til kunnskap om homoseksualitetens vilkår og ytringsformer i vår nære fortid. En slik framgangsmåte bryter med noe som har vært nærmest en uskrevet regel i forskning om homoseksualitet, nemlig at man må basere seg på homofiles og lesbiskes *egne* erfaringer og fortellinger. Men vil man dokumentere likekjønns seksualitet og kjærlighetsforhold mellom personer av samme kjønn i Bygde-Norge i den perioden det her er snakk om, er det først og fremst denne typen annenhåndsberetninger man må basere seg på.

Selv om vi aldri vil kunne vite sikkert hvordan disse kvinnene og mennene oppfattet seg selv og de relasjonene de hadde til andre, og heller ikke om det faktisk dreide seg om det vi i dag betegner som «homo- eller biseksualitet», mener jeg at det har sin berettigelse å prøve å samle inn slike fragmenter av «skeiv» historie. Den britiske historikeren Paul Thompson har pekt på at desto mer personlig, lokalt og uoffisielt et dokument eller en type kunnskap er, desto mindre sannsynlig er det at den overlever tidens tann.¹⁴ Sannsynligheten for å komme over brev, dagbøker eller andre skriftlige kilder fra samtiden, ser jeg på som nokså små. Andre historikere har pekt på det paradoksale i at homohistorisk forskning ofte har måttet ty til politidokumenter og spaningsrapporter for å dokumentere livene til homoseksuelle

¹² Vicinus 1993:434.

¹³ Chauncey (1994:1) skriver: «As in any new field of study, historians first turned to the more easily accessible records of the elite before grappling with the more elusive evidence of the ordinary.»

¹⁴ Thompson 1988:4.

menn.¹⁵ De samme institusjonene som bidro til å undertrykke og holde nede homoseksualiteten i samtiden, blir i ettertiden bærere av historien til den gruppen de undertrykte. Hadde det ikke vært for nidkjære politimenn på spaningsoppdrag på offentlige toaletter i byer som Stockholm og London, ville vi neppe ha visst så mye om denne siden ved homoseksuelle menns liv på 1930- og 1940-tallet. Noe tilsvarende tror jeg gjelder for muntlig-historiske kilder. Fenomener som rykter og folkesnakk var en viktig sosial kontrollmekanisme i bygdesamfunn rundt om i Norge. Dette var en form for sosial kontroll som stigmatiserte blant annet «skeive» kvinner og menn på landsbygda. Like fullt er det nettopp denne typen (ofte ondsinnede) rykter og folkesnakk – avleiret i enkeltpersoners livsfortellinger – som kan være den nøkkelen som åpner fortiden for oss i dag. Gårsdagens undertrykkelsesmekanismer blir dagens og framtidens historiekilder.

Framstillingen favner perioden fra 1920 til 1970. Da prosjektet startet i 2003, var begrunnelsen for ikke å gå lenger tilbake i tid at 1920 må anses som grensen for levende minne. De eldste intervjupersonene, personer som var i 80- og 90-årene da jeg intervjuet dem, kunne fortelle om hendelser og personer så langt tilbake som på 1920-tallet. Begrunnelsen for å sette 1970 som avslutningspunkt er mer sammensatt. Den viktigste grunnen er at hendelser både internasjonalt og her til lands i årene rundt 1970 endret det identitetspolitiske landskapet på en grunnleggende måte. De gledelige endringene som fant sted på 1970-tallet i retning av større offentlig åpenhet rundt temaet homoseksualitet, hadde som sideeffekt at livsformer hvor diskresjon og maskering spilte en hovedrolle, ble stilt i et ensidig negativt lys. For å klare å gi et mer nyansert bilde, ikke minst av hva homoorganiseringen på 1950- og 1960-tallet innebar, har jeg funnet det nyttig å avgrense drøftingen til perioden før 1970. Begrunnelsen er dermed både den at 1970 markerer et slags tidsskille, og at en slik avgrensning gjør det lettere å unngå den fristelsen som ligger i å dømme fortiden ut fra dagens rådende verdier. Likevel vil både kapittel 7 og konklusjonen problematisere de endringene som fant sted på 1970-tallet.

Med unntak av kapittel 2 handler boka først og fremst om menn og mannlig homoseksualitet. Gjennomsnittsalderen på de lesbiske kvinnene jeg fikk kontakt med og intervjuet, var vesentlig lavere enn den på mennene jeg intervjuet i 1999 og 2000, og jeg har dermed ikke hatt tilgang til et intervjumateriale med eldre lesbiske kvinner som er sammenlignbart med materialet om eldre homofile menn. Likevel har jeg valgt å tematisere kvinnelig homoseksualitet på landsbygda i et eget kapittel og i omtalen av organiseringen av homofile i Norge på 1950- og 1960-tallet. Når det gjelder regionalt fokus, er det preget av at samtlige av de heterofile

¹⁵ Se Rydström 2003:18–23, Houlbrook 2005:5.

MASKER OG MOTSTAND

intervjupersonene kommer fra innlandsregionen (Hedmark og Oppland). De fleste av eksemplene som presenteres i kapitlene om landsbygda og småbyene, er hentet fra denne regionen, men er supplert med eksempler også fra andre deler av landet. I beskrivelsen av de større byene ligger hovedvekten på Oslo, hvor de fleste av de eldre homofile mennene var bosatt da jeg intervjuet dem.

Kapittel 1

Kamerater, naboer og åpne hemmeligheter

Dette og neste kapittel tar sikte på å belyse det som noe anakronistisk kan kalles homoliv på landsbygda i mellom- og etterkrigstiden. Fantes det menn som sambygdingene antok sto i et erotisk forhold til hverandre i bygder og grender i Hedmark og Oppland på 1920-, 1930- og 1940-tallet? Hva kjennetegnet i så fall slike par? Dreide det seg om menn som sto noenlunde likt på den sosiale rangstigen? Hadde folk på landsbygda en «kjønnet» forståelse av likekjønnsseksualitet i den forstand at den ene partneren ble tillagt en slags kvinnerolle, mens den andre ble identifisert med mannrollen? Ble slike par utsatt for trakassering og sosial utfrysning? I hvilken grad var de tilknyttet nettverk av homoseksuelle menn i og utenfor lokalsamfunnet? For å besvare disse spørsmålene vil jeg benytte både intervjuene fra innlandsregionen, svarene på spørrelistene til Norsk etnologisk granskning og erindringsmateriale fra eldre homofile menn oppvokst på landsbygda.

Tre fortellinger om mannspår

Enkelte av de eldre heterofile kvinnene og mennene jeg intervjuet, kunne fortelle om menn i lokalsamfunnet hvor de vokste opp, som ble regnet som par. I et mindre jord- og skogbruksdistrikt levde det ikke mindre enn tre slike par som folk som i dag er i aldersgruppen over 80 hørte snakk om i oppveksten sin. Ved hjelp av deres beskrivelser og andre kilder vil jeg forsøke å gi et inntrykk av hvem disse mennene var, og hvordan de levde.

Første fortelling: «Dem var i grunnen ganske like å sjå på»

Den av fortellingene som gikk lengst tilbake i tid, var den om Trygve* og Jon*,¹⁶ to ugifte menn som hadde ord på seg for å stå i et seksuelt forhold til hverandre

¹⁶ Tegnet «*» brukes til å markere at et person- eller stedsnavn er fiktivt. Tegnet brukes første gang navnet forekommer i teksten.

på 1920- og 1930-tallet. Trygve var den eldste av dem. Han var født på midten av 1870-tallet, kom fra et middelsstort småbruk og var nummer fire i en søskenflokk på sju. Familien var nokså godt stilt økonomisk: Den eldste broren var håndverker og tjente godt på det. Dessuten var han ansvarlig for fløtinga et stykke langs elva. Trygve selv og to av hans yngre brødre jobbet på det lokale sagbruket. Sagbruksarbeiderne hadde lønn hele året, i motsetning til skogsarbeiderne som stort sett bare hadde lønnsarbeid om vinteren og våren. Faren drev småbruket hvor Trygve vokste opp, fram til rundt 1910 da det ble overført til Trygves yngste bror. Begge foreldrene døde på 1920-tallet. Trygve var den eneste av de sju søsknene som aldri giftet seg.¹⁷

Jon, mannen som Trygve skal ha hatt et forhold til, vokste opp på en av nabo-gårdene, og de to kjente nok hverandre fra barne- og ungdomsårene. Jon ble født på begynnelsen av 1880-tallet og var seks år yngre enn Trygve. Han var nest yngst i en søskenflokk på ni. I voksenalder arbeidet han som dreng på forskjellige gårdsbruk i distriktet, og han bodde på de gårdene hvor han arbeidet. I tillegg påtok han seg forskjellig småarbeid. Jon ble beskrevet som «litt kraftig, itte no' fryktelig lang». Han var dessuten noe vansiret i ansiktet etter en ulykke. Jon hadde tre ugifte søstre som var omtrent ti år eldre enn han selv, og mye taler for at han ble boende sammen med en eller flere av dem i eldre år.

Det ble sagt om de to mennene at de hadde et forhold til hverandre, og en mann i åttiårene brukte ordet «kjæresteforhold» da han omtalte relasjonen mellom de to. Da jeg forsøkte å få klarhet i hvordan han visste at de to var et par, sa han at det var fordi de var «veldig mye i lag». Samtidig understreket han at det bare var et rykte som gikk, og at ingen kunne vite noe sikkert. Han benektet nokså bestemt at disse to mennene kunne ha kjent noen av de øvrige mannsparene i distriktet (se annen og tredje fortelling): «Nei, det gjorde dem nok itte. Det var nok itte no slags samband imillom noen av disse herre je har nemt, lell. [D]et var itte no samband. Absolutt itte».

Det at to voksne, ugifte menn var mye sammen på fritiden, ser ut til å ha vært nok til at sambygdingene begynte å mistenke dem for å ha et seksuelt forhold til hverandre. Det virker ikke som om verken Trygve eller Jon ble oppfattet som «kvinnelige» eller ble tillagt en kvinneverole i forholdet. Heller ikke utseendemessig var de to mennene særlig forskjellige: «Dem var i grunnen ganske like å sjå på de,» sa åttiåringen som husket dem fra sin egen barndom. Hvis ryktene om de to men-

¹⁷ Eksemplene i dette kapitlet er basert på intervjuamtaler i perioden 2004 til 2006 med eldre personer bosatt i det lokalsamfunnet som fortellingene omhandler. For å forhindre at kildene skal bli gjenkjent, har jeg valgt å ikke spesifisere hvem som fortalte hva i dette kapitlet. En del av opplysningene er supplert og sjekket opp mot informasjon fra bygdebøker samt notiser i lokalavisa.

nene medfører riktighet, må det ha vært i perioden mellom 1910 og 1945 at de to hadde et forhold. Trygve døde rett etter andre verdenskrig, mens Jon levde fram til begynnelsen av 1960-tallet.

Annen fortelling: «Den ene av dem var gift»

Trygve og Jon var begge ugifte, men det sirkulerte også en fortelling om en gift mann som hadde et forhold til en mann som var ugift. Den gifte mannen, Bjørn*, skulle ha stått i et seksuelt forhold til den noe yngre Even* i mellom- og etterkrigstiden. De to mennene kom begge fra ei lita grend med bare noen få hundre innbyggere. En av intervjupersonene kom inn på disse ryktene i det andre intervjuet jeg gjorde med han:

- Jeg vet to mannfolk oppmed Elvegrenda* – den ene av dem var gift og hadde 3–4 onger. Men dem hadde samband med einannen.
- De bodde sammen òg?
- Nei, dem bodde itte sammen, men dem treftes. Det var itte nå slags ... det visste folk om detta der, men det ble aldri gjort noe ... [D]et kan vel hende det var rykter som gikk, men det var da ... alle folk visste det nå da.

Bjørn var født rundt 1870 og arbeidet hele livet som småbruker, skogsarbeider og fløter. Han ble gift da han var i midten av førtiårene med en kvinne som var 15 år yngre. Kona ble gravid nokså kort etter at de giftet seg, og den første sønnen deres ble født allerede på sommeren året etter. Omtrent på samme tid overtok han et småbruk i Elvegrenda etter en bruker som hadde utvandret til Amerika. Trolig hadde han lagt seg opp penger gjennom mer enn to tiår med skogsarbeid. Ekteparet fikk alle sine fire barn i løpet av de seks første årene av ekteskapet.

Den andre mannen, Even, var mer enn tjue år yngre. Han ble født på 1890-tallet, som nummer tre i en søskenflokk på sju. To av søsknene døde imidlertid i ung alder. Han vokste opp på et småbruk i den samme grenda som Bjørn. Even hadde to eldre brødre som ble voksne og giftet seg, men begge døde som unge voksne. Det ble dermed Even som overtok bruket etter faren, trolig rundt 1920 da den nest eldste broren døde. De øvrige søsknene flyttet etter hvert til andre deler av landet. Moren og faren døde i henholdsvis 1929 og 1935. Even drev småbruket fram til midten av 1950-tallet, da han overdro det til sin brorsønn.

Selv om han aldri giftet seg, levde ikke Even alene. Han drev gården sammen med ei tjenestejente som kom flyttende fra ei av nabogrendene. «Ja, han hadde ei tenestejente der. Ho trudde kanskje at ho skulle få [han til å] fri til seg, men det ble itte noe.» De to bodde sammen på bruket i over tjue år, men det var etter sigende

aldri var noe intimt forhold mellom dem. Tjenestejenta var født på midten av 1890-tallet og var bare noen få år yngre enn Even. Det er derfor sannsynlig at hun så for seg at hun muligens kunne bli gårdskjerring på Evens bruk. Det står i bygdeboka at hun arbeidet og bodde på Ivars gård fra før krigen og til slutten av 1950-tallet. Hun flyttet tilbake til den gården hvor hun var født, omtrent på den tiden da Even overdro gården til brorsønnen. De var da begge godt oppe i 60-årene.

Utover disse ryktene, er det sparsomt med informasjon om forholdet de to mennene imellom. Det blir dermed nødvendig å rekonstruere et mulig forløp ut fra de opplysningene som foreligger. De to mennene bodde i det samme grendesamfunnet og må ha kjent hverandre en god stund før de innledet et erotisk forhold. Bjørn og den nest eldste av brødrene til Even overtok hver sin del av et større bruk som ble oppdelt i perioden rundt første verdenskrig. Dermed ble de naboer, og Bjørn overtok eiendommen etter Evens bror da denne døde rundt 1920. Hvis vi forutsetter at forholdet startet etter at Even var blitt voksen, kan det neppe ha vært før på 1910-tallet. Kanskje ble de kjent gjennom arbeid i skogen eller på bruket til Evens bror en gang i perioden 1910 til 1920. Kanskje delte de seng i ei koie en vinter. Det kan også tenkes at Even arbeidet som gårdsgutt på Bjørns bruk i ungdomsårene. Det var i denne perioden at Bjørns kone gikk gravid og fødte deres fire barn.

Forholdet mellom Bjørn og Even ser ut til å ha vært en typisk «åpen hemmelighet».¹⁸ Det ble snakket om og kanskje spøkt litt med, men ingen konfronterte de to mennene med ryktene. «Ja, det ble da sagt at dem drev med einann' da, men det var liksom itte noe ... det var alle sta'n det da [at] dem sa det.» Bjørn og Even var begge gårdbrukere og tilhørte mer eller mindre samme sosiale sjikt. «Dem hadde så dem klarte seg godt. Itte noe slags nød av noe slag.» De to familiene var også knyttet sammen gjennom et innfløkt nettverk av slekts- og ekteskapsrelasjoner. Det bilde som tegner seg, er dermed av to menn som begge var innvevd i tette sosiale bånd i et lite grendesamfunn. «De var naboer altså,» fortalte intervjupersonen som hørte ryktene om dem på slutten av 1940-tallet.

Begge mennene var kjent som arbeidsomme og flinke folk som skjøttet brukene sine godt og hjalp og støttet familie og naboer. Even var i tillegg en populær vise-sanger og optrådte av og til med skillingsviser og andre sanger på dansefester og tilstelninger. Han ble også ansett som en flink og driftig gårdbruker. Bjørn var en vel ansett og respektert arbeidskar. Bjørn døde på 1950-tallet, nesten 90 år gammel. Even levde til 1970-tallet.

¹⁸ Sedgwick 1990:80.

Tredje fortelling: «Disse to kara gikk nå alltid sammen»

Det tredje eksemplet, var et nært vennsforhold mellom to ugifte menn, Håkon* (født rundt forrige århundreskifte) og Magne* (født i det første tiåret av 1900-tallet). Håkon og Magne levde begge det meste av livet i et bygdesamfunn med noen få tusen innbyggere. De vokste opp på hvert sitt småbruk i den samme grenda; det var knapt én kilometer mellom de to brukene. Håkons far var blitt eier av sitt eget småbruk noen år før Håkon kom til verden og livnærte seg og familien som gårdbruker og skogsarbeider. Han døde allerede året etter at Håkon ble født, ikke mer enn rundt 40 år gammel. Håkon var yngst i en søskenflokk på fem: Han hadde en bror som var omtrent ti år eldre og tre eldre søstre. Moren giftet seg ikke på nytt. Han vokste dermed opp uten far, men det kan tenkes at den eldre broren, som tok over gårdsbruket, var en slags farsskikkelse for han i oppveksten. På gården var det to våningshus (stuer), og etter at storebroren stiftet familie og fikk egne barn rundt 1915, ble Håkon boende sammen med sin mor og sine ugifte søstre samt et barn som en av søstrene hadde fått utenfor ekteskap i perioden rundt første verdenskrig. Dette husholdet ser ut til å ha blitt oppløst da Håkons mor døde et par år før andre verdenskrig.

Magne, på sin side, var eldst i en søskenflokk på sju. Han var sønn av en lærer som kom flyttende og overtok et småbruk i bygda rundt 1920, da Magne var i tolvårsalderen. Håkon og Magne kan ha blitt kjent allerede på denne tiden, men på grunn av aldersforskjellen (Håkon var sju-åtte år eldre enn Magne) er det lite sannsynlig at de to var barndoms- eller ungdomsvenner. Det het dessuten i en notis i lokalavisa i anledning Håkons 60-årsdag at han i sin ungdom tok utdanning i Oslo. Imidlertid må de to ha møtt hverandre i sommerferier og lignende. De kan også ha blitt kjent gjennom slåttarbeid, gjeting eller skogsarbeid. Det mest sannsynlige er kanskje at de ble kjent gjennom foreningslivet: Begge var aktive i ungdomslaget i bygda og deltok i revyer og på andre tilstelninger.

Håkon ser ikke ut til å ha hatt like fast tilhold i bygda som Magne. Han hadde forskjellige jobber, blant annet som handelsbetjent og tømmermåler, og livnærte seg også i en periode som musiker i et omreisende orkester. Intervjuene tyder på at musikerkarrieren var på sitt mest intense i årene før og under krigen, da Håkon var i 30–40-årene. I modne år var han ansatt i en forretning i bygda. Magne hadde fast stilling på et kontor.

Magne var eldst i søskenflokken og hadde retten til å overta bruket etter faren. Magens far døde kort tid etter andre verdenskrig, moren levde til litt ut på 1970-tallet. Tre av søknene giftet seg og flyttet ut av barndomshjemmet, mens Magne og tre andre ugifte søsken ble boende i huset sammen med moren. Hadde Magne giftet seg og fått barn, ville de ugifte søskenene trolig ha måttet flytte ut for å gi

plass til kone og unger. Sannsynligvis var Håkon ofte på besøk hjemme hos Magne, og det kan tenkes at moren og søsknene hans var innforstått med relasjonen de to mennene imellom. Håkon og Magne utgjorde kjernen i en større krets av unge og unge voksne sambygdinge i årene rundt den andre verdenskrigen. Denne kretsen kom blant annet sammen for å spille krocket i hagen på bruket til Magne.

Ifølge en av sambygdingene var det allment kjent i bygda at Håkon og Magne utgjorde et par. Parforholdet varte i hvert fall fra 1930-tallet og fram til Håkon døde rundt 1970. Hva var det som ga opphav til ryktene om at de to hadde et kjærlighetsforhold? Det ser ut til å ha vært kombinasjonen av at de to mennene til stadighet ble observert sammen, og det at ingen av dem hadde kjæresteforhold til jenter eller kvinner. Da jeg spurte om hva det var som gjorde at folk visste om Håkon og Magne, fikk jeg til svar at det var fordi de alltid gikk i følge: «De var naboer da. Og var i lag bestandig, altså.» Selv om de aldri delte husvære, tilbrakte de to nesten hver eneste kveld sammen. Da Håkon var i førtiårene, leide han et gammelt våningshus på en gård som lå bare et steinkast fra huset til Magne og hans familie. Denne ordningen kan ha gitt dem større mulighet til å tilbringe tid i hverandres selskap, og Magne, som nå var i trettiårene, kunne fra tid til annen overnatte i huset til Håkon.

Det jeg ble fortalt om Håkon og Magne, tyder på at de to alltid opptrådte diskret i det offentlige rom. De verken holdt rundt hverandre eller utvekslet kjærtegn så andre så det: «Nei det så da aldri vi da, men ...» Den slags offentlig tilkjennegevise av kjærlighet var heller ikke vanlig blant ektefolk i bondesamfunnet. Det var ikke noe ved utseendet til de to som gjorde at de ble oppfattet som umandige eller annerledes. Begge var nokså tynne fikk jeg vite, og Håkon var litt mer kortvokst enn Magne. Hvorvidt folk i bygda omtalte dem som «homoseksuelle» eller brukte tilsvarende ord om av dem, er uvisst. Ordet «sodomitt» ble brukt i bygda rundt 1930, men «homoseksuell» kom neppe i bruk før etter andre verdenskrig.

Det er ikke noe i kildene som tyder på at de to hadde kontakt med andre homoseksuelle menn i lokalsamfunnet eller med homoseksuelle nettverk i byer som Hamar eller Oslo. Som nevnt benektet en av intervjupersonene bestemt at dette paret hadde kontakt med Trygve og Jon. Tar man med i betraktningen at Håkon og Magne var 20 år yngre enn det andre paret, er det kanskje ikke så rart. De tilhørte ulike generasjoner. Likevel er det sannsynlig at i hvert fall Håkon kom i kontakt med homoseksuelle menn i de årene han reiste rundt som del av et omreisende orkester.

Det virker heller ikke som om det nære vennskapet ble skandalisert eller rammet av sosiale sanksjoner. Både Håkon og Magne ser ut til å ha vært velansette personer i bygdesamfunnet. De var innvevd i tette familie- og slektsbånd og var ressurspersoner som tok aktivt del i bygdas kulturelle og sosiale liv. Særlig Håkon

var en respektert og aktet mann, noe artiklene i anledning av hans 60- og 70-årsdager vitner om. Slik svarte intervjupersonen da jeg spurte om det ikke ble sett på som rart at de to mennene var et par: «Jo, jeg vet det ble nevnt, men det var da ingen som tenkte ... gjorde ... det trur jeg ikke ... det var vel mange slike i bygda. Men det ble ikke gjort noe nummer av det.» Det er imidlertid godt mulig at Håkon og Magne kan ha opplevd negative ting som ikke intervjupersonen kjenner til.

Noen fellestrekk ved fortellingene

Det er en del fellestrekk ved disse tre eksemplene, og det kan være nyttig å forsøke å se dem i sammenheng med hverandre og med det øvrige materialet.

Delte ikke bolig

Det første man legger merke til, er at ingen av de involverte mennene delte bolig, i hvert fall ikke på mer permanent basis. Bortsett fra den ene mannen som var gift, dreide det seg om ungarer som levde alene eller sammen med nær familie eller tjenestefolk. Det at to menn etablerte et felles hushold, ville muligens ha vakt for stor oppsikt i bygdesamfunnet. Riktignok fantes det hushold i bygda bestående av bare ugifte menn. På en av gårdene delte for eksempel en gammel, ugift dreng husvære med gjeterguttene og en av de voksne sønnene til skyldfolket på slutten av 1920- og 1930-tallet, uten at dette ga opphav til rykter om at noen av de tre likte karer. Dessuten var de koiene som skogsarbeiderne levde i store deler av vinteren, som regel rene mannssamfunn. Men ingen av de intervjuede kvinnene eller mennene så ut til å forbinde skogsarbeid og koieliv med likekjønnsseksualitet. Ella Johansson har pekt på at det var fremmed for svenske skogsarbeidere å assosiere skogsarbeid og intimiteten i koiene med homoseksualitet.¹⁹

Også materialet fra Norsk etnologisk granskning tyder på at menn som ble ansett som homoseksuelle, sjelden delte husvære med andre menn. Bare én av de 28 kvinnene og mennene født mellom 1915 og 1935 som besvarte spørrelisten, ga eksempler på homoseksuelle menn som bodde sammen på det stedet hvor de vokste opp.²⁰

¹⁹ Johansson 1994:122. Andre steder antyder Johansson at homoseksuell omgang kan ha funnet sted i de såkalte «kolarkojarna», det vil si små kjoer for 2–4 personer: «Ser man till sociala relationer och möjligheterna till privatliv och offentlig innsyn blir en slutsats att i en kolarkoja kunde nästan vad som helst ske utan offentliga sanktioner» (Johansson 1994:102).

²⁰ Det ene eksemplet er gitt av en vaktmester (født 1918) fra et småsted utenfor Stavanger. Han forteller: «To godt kjente i distriktet levde og bodde sammen som mann og kone het det seg. Det var de første jeg hørte om i min ungdomstid.» Det går fram av sammenhengen at det er to menn han snakker om, men han gir ikke nærmere detaljer om hva slags menn det dreide seg om (NEG-svar 273: Mann født 1918, landsbygd, Rogaland).

Mange av respondentene husket riktignok menn i lokalsamfunnet som de mente må ha vært homoseksuelle, enten fordi de var feminine, hadde gjort erotiske tilnærmelser til dem eller hadde forgått seg mot mindreårige gutter.²¹

Det at en mann delte husvære med en eller flere andre menn, var ikke noe som i seg selv gjorde at han ble ansett som homoseksuell på landsbygda i denne perioden. Likevel kan det se ut til mannspår som Håkon og Magne valgte å ikke dele hus fordi det ville ha krevd en større grad av eksplisitt anerkjennelse av parforholdet fra familie, slekt og naboer. Rimeligvis ville det at to menn levde sammen som mann og kone, ha brutt såpass sterkt med sosiale normer og forventninger at det ville ha framkalt mer alvorlige sosiale sanksjoner enn hviskende folkesnakk. Det ville ha revet i stykker det beskyttende sløret av tveitydighet som disse relasjonene var hyllet inn i.

Selv om de parene som er beskrevet over, ikke levde under samme tak, er det verd å merke seg at alle de tre tilfellene dreide seg om menn som var oppvokst på bruk som lå i nærheten av hverandre, og som forble naboer også i voksen alder. Det ser dermed ut til at naboskap, ved siden av vennskap, var en relasjonstype som la til rette for at menn kunne opprettholde varige erotiske relasjoner til andre menn på landsbygda.

Jevnbyrdighet

Et annet trekk som går igjen i fortellingene, er at mennene i slike par kom fra nokså like sosiale kår. Ikke i noen av de tre eksemplene gikk pardannelsen på tvers av klasseskillene i bygdesamfunnet.²² Det dreide seg om sagarbeideren og en voksen dreng, to småbrukernaboer og en butikkansatt og en offentlig funksjonær. To av parene sto nær hverandre aldersmessig, og bare i fortellingen om Bjørn og Even dreide seg om to tiårs aldersforskjell.

Bildet av temmelig jevnbyrdige mannspår står i en viss kontrast til det materialet Rydström presenterer fra den svenske landsbygda i perioden 1920 til 1950. Selv om grensene mellom by og land ble mer uklare i denne perioden, var det gamle so-

²¹ En kvinne (født 1929) oppvokst i et lite grendesamfunn i Hedmark hadde hørt om en sesongarbeider i den grenda hvor hun vokste opp, som ellers i året delte husvære med en annen mann lenger sør i distriktet. Det var i årene rett etter krigen: «Og det visste jeg at han bodde i lag med'n, han bodde på samma stellet. Og det så itte jeg på som noe merkelig altså. Og itte var det noen annen som gjorde det hell, trur jeg, for det var aldri noe prat på at han bodde i lag med en kar» (Intervjusamtale april 2004).

²² Dette var et fenomen som var utbredt blant homoseksuelle menn i flere europeiske storbyer på 1920- og 1930-tallet. Den franske historikeren Florence Tamagne sier med referanse spesielt til britisk homoseksualitet: «However, whereas the Victorian taste was for very young boys, even for pedophilia, and practically amounted to a trade, the 1920s and 1930s developed the theme of the workman as the 'ideal friend,' the companion with whom one could perhaps 'live all his life,' defying conventions» (Tamagne 2004b:78).

domiparadigmet fremdeles levende på den svenske landsbygda. Sodomiparadigmet innebar en forståelse av sex mellom menn som strukturert rundt forskjellighet – enten med hensyn til alder, klasse eller sosialt kjønn. Dette innebar at homoseksuelle relasjoner på landsbygda var mer knyttet til maktforskjeller, enn hva slike relasjoner var i byene i samme periode, mener Rydström. Det vanlige mønsteret var at bønder hadde sex med gårdsguttene sine, eller med andre personer i deres tjeneste. Andre saker gjaldt gartnere og deres hjelpere, butikkeiere og deres vise gutter eller husherren og en av tjenestefolkene. I slike tilfeller brukte arbeidsgiveren sin autoritet til å få seksuell tilgang til den ansatte. Det forekom dessuten at reisende herremenn søkte seksuelle tjenester fra gutter i lokalsamfunnet. Klasseforskjellen falt ofte sammen med en aldersforskjell i slike relasjoner i og med at den eldre partneren gjerne var den yngre overlegen sosialt og økonomisk sett. Det var mindre risikabelt for en mann å gjøre tilnærmelser til en ung gutt enn til en voksen mann, og barn hadde fremdeles liten beskyttelse mot misbruk.²³

Selv om Rydströms skildring av overgangen fra et ruralt sodomiparadigme til et urbant homoseksualitetsparadigme er veldokumentert og troverdig, er det vanskelig å forstå de tre mannsparene som er beskrevet i dette kapitlet, innenfor hans rammeverk. Han gir inntrykk av at det rurale sodomiparadigmet ble videreført på landsbygda også utover på 1930- og 1940-tallet, selv om det i denne perioden eksisterte side om side med forståelsesmåter knyttet til det urbane homoseksualitetsparadigmet. Parforhold mellom likemenn er en typisk «moderne oppfinnelse», sier Rydström. Før seksualiteten ble modernisert, innebar likekjønnsseksualitet nesten bestandig en forskjell, enten i sosial status eller alder.²⁴

Relasjoner som den mellom Håkon og Magne eller mellom Trygve og Jon kan muligens forstås som tegn på at en ny, moderne tidsånd var i ferd med å bryte gjennom på landsbygda. Men kan det ikke også tenkes at det var saker som innebar en eller annen form for misbruk av makt og autoritet som folk i lokalsamfunnet valgte å anmelde? Kanskje var det først og fremst erotiske relasjoner mellom folk som sto langt fra hverandre i den sosiale rangstigen (relasjoner som var mindre fortrolige, og som ofte innebar en eller annen form for tvang), som resulterte i skandaler og

²³ Rydström 2001:240.

²⁴ Se Rydström 2001 og 2005. Rydström skriver blant annet:

«There is an extensive literature on the historical patterns of male same-sex relations, and most of these studies agree that the gay couple as a partnership between equals is a modern invention. Before the modernization of sexuality, a same-sex relationship almost invariably involved a difference, either in social status, in age or in the masculinity or femininity of apparition, what we can call gender identity» (Rydström 2001:138).

anmeldelser.²⁵ Ettersom Rydström i hovedsak har konsentrert seg om rettsmateriale, er det ikke underlig at «egalitære» parforhold mellom menn i liten grad kommer til syne i materialet hans. Dette er noe jeg vil komme tilbake til i kapittel 3.

Mannlighet

Et tredje fellestrekk er at folk i lokalsamfunnet *ikke* ser ut til å ha tillagt den ene av de to partnerne i slike parforhold kvinnerollen og den andre mannsrollen. I en av samtalene rundt paret Trygve og Jon spurte jeg en aldrende sambygding om det var slik at den ene av dem ble sett på som «kjerringa», mens den andre var «mannen». «Ja, det aner jeg ikke,» svarte han til det. Han oppfattet kanskje spørsmålet mitt om hvem som var kjerringa, og hvem som var mannen, som et spørsmål om seksuelle roller, og han skyndte seg å avklare at akkurat *det* visste han ingen ting om. Da jeg fulgte opp med å spørre om det andre paret, Håkon og Magne, var forskjellige av utseende, la han vekt på at de to var ganske like å se på: «Ja han Håkon var litte grann stuttere enn Magne. Men dem var veldig tynne – begge to.» Beskrivelsene han ga, tyder på at slike mannspar i hvert fall ikke uten videre ble forstått som bestående av en kvinnelig og en mannlig partner. Det er også interessant at han understreket at mennene var dyktige og flinke i det arbeidet de utførte som henholdsvis sagarbeider, dreng, småbruker, skogsarbeider, musiker og kontormann. Her sammenfaller mine funn med Rydströms påpekning av at en «kjønnet» forståelse av likekjønnsseksualitet opprinnelig var et typisk urbant fenomen som gradvis spredte seg fra byområder til landsbygda i perioden 1920–1950. Dette var tidligere hovedsakelig et byfenomen, mener han.²⁶

Men også i mange landdistrikter ser folk ut til å ha koblet kvinnelighet og mannlig homoseksualitet nært til hverandre. En kvinne som vokste opp i et lite øysamfunn i Nord-Norge på 1930- og 1940-tallet, forteller at menn som bodde alene, aldri giftet seg og var feminine, ble betraktet som homoseksuelle:

Jeg husker særlig en som ofte var innom til formiddagskaffe hos min svigerinne. De delte interessen for broderi, særlig hardangersøm, og han sydde aldeles nydelige duker. Han var flink til å bake, og var svært etterspurt i tiden for julebaksten hos stedets finere fruer.

²⁵ David Halperin skriver for eksempel:

“Within the horizons of the male world, as we have seen, hierarchy itself is hot: it is indissociably bound up with at least the potential for erotic signification. Hence, disparities in power between male intimates take on an immediate and inescapable aura of eroticism. Conversely, what often looks to us nowadays like eroticism may have served in the past to constitute, to dramatize, and to identify as «friendships» routine relationships of dependence between unequals» (Halperin 2002:118).

²⁶ Rydström 2001:240.

Jeg tror disse voksne, gifte kvinnene på en måte holdt sin hånd over ham. De viste ham respekt for det han var, og det han kunne. Han var aldri involvert i noen «skandale», og levde sitt stille og anonyme liv til han ble pensjonist og flyttet tilbake til hjemstedet sitt på Vestlandet.

Kvinnen sier videre at hun har inntrykk av at folk var mer tolerante overfor «tydelige» tilfeller, «der de feminine/maskuline trekk var åpenbare for enhver, og ikke ble lagt skjul på av vedkommende selv. I tilfeller der homofil praksis ble avslørt, og folk følte seg «lurt» (hvem skulle tro at han var sånn?), var fordømmelsen hardere».²⁷ En annen kvinne, oppvokst i Oslo, gjenga en historie fra landsbygda som hun selv karakteriserte som «tragisk og grotesk». Hun oppgir ikke hvor hun har historien fra, men sier at hun selv møtte mannen ved en anledning:

Her var det snakk om en mann som så inderlig gjerne ville ha vært kvinne. Han vokste opp i ei lita og tynt befolket fjellbygd. Og der var det alt annet enn greit å være offer for «følelsers forvirring», for det kan en godt kalle det i dette menneskets tilfelle. Jeg traff ham bare en gang, og det må ha vært en sjelden lykkelig periode i hans liv. Han var nemlig budeie – såkalt karbudeie, egentlig sveiser – på en ensomt beliggende seter til en stor gård. Han gikk i karklede, men brukte forkle og vartet opp så godt som noen kvinnfolkbudeie med kaffe og sju sorter kaker. Rent og ryddig var det både i selet, kokkhuset og fjøset, hvor han hadde hånd om 12–15 melkekyr og en stor geithop. Siden gikk det bare galt for ham. Han endte opp som løsjerendes hos to enslige brødre som vel også hadde en del avvikende i sin seksuelle atferd, noe som kanskje kunne skyldes manglende opplysning og en sær avsondret levevis. Disse to brødrene hadde stor ap med den arme mannen, og da han døde – man vet ikke av hva – og folk kom til for å rydde etter ham, fant de spedbarnstøy og utstyr som til en barsel.

Dette siste eksemplet minner om en sak i Västernorrland på 1940-tallet som Rydström skriver om. Flere menn i alderen 18 til 37 sto tiltalt for å ha hatt seksuell omgang med skogsarbeideren Erik Andersson (født 1900), som hadde insistert på at han var både kvinne og mann. Overfor mennene hadde Erik påstått at han var «skapt som en kvinne» og var «mer fruntimmer än karl». Mennene hadde etter eget utsagn penetrert han i den tro at han hadde et kvinnelig kjønnsorgan. Den samme Erik ble seinere forelsket i en 32-årig arbeider, Olof, og påsto overfor andre i bygda

²⁷ NEG-svar 237: Kvinne født 1935, landsbygd, Nordland.

at Olof hadde gjort han gravid. Etter en høglytt sjalusikrangel ble Erik og enkelte av de andre mennene arrestert. Erik ble innlagt på asyl.²⁸

Det er imidlertid ikke noe i mitt materiale som tyder på at bygdefolket ga mening til de tre parforholdene som er beskrevet over, gjennom å anta at den ene partneren egentlig var kvinne eller hadde «to kjønn». Det er heller ikke indikasjoner på at noen av mennene utførte det som ble sett på som kvinnearbeid, eller på andre måter brøt med de rådende kjønnsnormene.

Stilleteiende aksept

Et fjerde fellestrekk er at de tre parene stort sett ble akseptert og fikk være i fred, selv om de ble gjenstand for rykter og folkesnakk. Ryktene ser ikke ut til å ha materialisert seg i verken foraktfulle kommentarer, trakassering eller vold. Det å være innvevd i tette slekts- og ekteskapsbånd beskyttet nok likekjønnspar mot trakassering og sosial utstøtelse. Beskrivelsene av disse likekjønnsparene minner om beskrivelser av hvordan for eksempel menn som hadde barn utenfor ekteskap, eller menn som vokste opp uten far, ble oppfattet og behandlet: Folk visste om det, men det ble ikke snakket høgt om, i hvert fall ikke mens den angjeldende personen var til stede.

Det å ha rykte på seg for å ha en mannlig partner, har heller ikke vært til hinder for at en mann ble regnet som en dyktige arbeids- og hederskar av sine samtidige. Fortellingene tyder ikke på at folk antok at det var noe galt med maskuliniteten til slike menn, eller at de ble ansett som umodne eller syke. Det å være dyktig og hardt arbeidende kan ha hatt større betydning for ens status som mann.²⁹

Til tross for at de var integrert i bygdesamfunnet, ser ingen av parene ut til å ha utvekslet kjærtegn eller på annen måte gitt åpent uttrykk for at relasjonen dem imellom var mer enn en vennsapsrelasjon. Når det er sagt, tyder materialet heller ikke på at slike menn la spesiell vekt på å holde forholdet skjult. De har trolig levd sine liv vel vitende om at parforholdet deres var en åpen hemmelighet. De tre eksemplene minner om parforholdet mellom forfatteren Åsmund Sveen fra Sørskogbygda i Hedmark og den ni år eldre fotografen Conrad Bringe. De to møtte hverandre i Oslo i 1933, da Sveen var 23 år gammel, og forholdet skulle vare i godt over 20 år.³⁰ Paret bodde for det meste i Oslo, men Åsmund tok av og til med seg Conrad hjem til Sørskogbygda i jule- og påskeferier. Første gang var i romjula 1934. Om det neste besøket, påsken 1939, heter det:

²⁸ Rydström 2001:240–242.

²⁹ Se Kaldal 2000:98.

³⁰ Gatland 2003:81–82.

Dette er andre gongen Conrad er med Åsmund heim til sine. Første gongen var i romjula 1934 då Conrad tok bilete av heile familien. Åsmund er snart 29, og Conrad 38. Alle veit at dei to er gode vener og har delt husvære i mange år. Men veit dei eller tenkjer dei noko meir enn det? Tja, om det teier kjeldene. Og det er ikkje sikkert at homoseksualitet var eit tema for dei i det heile, snarare tvert imot. Mora er ofte på besøk hjå Åsmund og Conrad i hovudstaden, og ho forstår antakelig teikninga. Mødrer gjer visst det, seiest det. Akseptert blir det, ja, men ikkje kommentert.³¹

De tre parforholdene som er beskrevet over, ser nettopp ut til å ha blitt akseptert, men ikke kommentert. Denne formen for stillestående delaktighet fra familie, naboer og andre bygdefolks side hadde imidlertid sine grenser. I kapittel 3 vil jeg komme inn på hva det var som kunne gjøre at slike åpne hemmeligheter utviklet seg til ondsinnet sladder og åpen konfrontasjon.

Kvinnearbeid og mannsarbeid

Hvilke føringer la kjønnsarbeidsdelingen og forestillinger om kvinnearbeid og mannsarbeid på forståelsen av mannspar av den typen som er eksemplifisert over? Kan dette være med på å forklare hvorfor det ikke gis eksempler på mannspar som levde i samme hushold? Og var det bestemte yrker eller arbeidsoppgaver som ble forbundet med homoseksualitet på landsbygda i mellom- og etterkrigstiden?

Kjønnsarbeidsdelingen og kulturelle forestillinger om kvinnearbeid og mannsarbeid var et viktig hinder for at to menn kunne slå seg sammen og danne et småbrukerhushold. Studier av arbeidsdelingen på landsbygda på 1800- og det tidlige 1900-tallet har pekt på to karakteristiske trekk: kvinners mangesidighet og menns uvilje mot å utføre kvinnearbeid.³² Kvinner deltok i mye av jordbruksarbeidet, men det ble sett på som fornedrende for menn å utføre kvinnearbeid, for eksempel fjøstell eller melking. Dessuten var det visse arbeidsoppgaver som var kjønnnet på en slik måte at de skulle utføres av et par bestående av en kvinne og en mann, for eksempel slåttearbeid og høyberging.³³ Oppfatninger om småbruker- og bondehusholdet som en komplementær enhet bestående av en «gubbe» og ei «kjerring» sto trolig sterkt også i perioden 1920–1950 og må ha lagt begrensninger på hva slags hushold som var mulige. Kvinner kunne nok klare de fleste oppgaver på et småbruk

³¹ Gatland 2003:127.

³² Östman 2006:89.

³³ Östman 2006:94.

uten hjelp fra en mann, men en mann kunne neppe ha drevet et småbruk uten ei kjerring. Både Bjørn og Even hadde en kvinne ved sin side i de årene de drev som småbrukere. De fire øvrige mennene var sysselsatt i andre yrker.

I det distriktet hvor de tre parene levde, fantes det praktisk talt ikke småbruk hvor det bare levde menn uten at de hadde noen kvinne hos seg. Menn som var enslige og ugifte, bodde gjerne i tømmerkoier.³⁴ De hadde verken dyr eller jordbruksland og måtte kjøpe det de trengte av mat og klær, fortalte en eldre mann meg: «Dem hadde itte dyr, dem åt margarin og brød og drakk kaffe. Og om vinteren, når dem hogg [tømmer], så stekte dem seg munk da, og fór og kjøpte seg noen kilo med amerikansk flesk.»³⁵ Han erindret to tømmerhoggere som delte ei koie som ble kalt «Slottet». De forble unglarere begge to. Det ser ut til å ha vært vanligere at ugifte kvinner eller enker drev småbruk, som regel med bistand fra egne barn. Den eldre mannen kunne også gi eksempler på to enker som bodde sammen.

Selv om det nok fant sted en viss oppmykning av kjønnsarbeidsdelingen i den perioden som her behandles (1920–1950), tyder kildene på at det var visse arbeidsoppgaver på landsbygda som gjorde menn som utførte dem, kjønnslig og seksuelt suspekter. Spesielt fjøsstell, melking og ulike former for husstell var noe voksne menn forsøkte å unngå. Flere av de eldre kvinnene og mennene jeg snakket med, pekte på at dette med melking og fjøsarbeid var noe som til en viss grad umandiggjorde menn. En kvinne som vokste opp i en velstående familie i en innlandsbygd på 1920- og 1930-tallet, svarte slik på spørsmålet om faren hennes noen gang jobbet i fjøset hjemme på gården: «Nei, det var kvinnfolkarbeid. Så han far kunne itte ... det jeg har observert ... kunne for eksempel itte mjølke. Men svigerfar kunne det, så det var vel litt begge deler.»³⁶ En annen kvinne, oppvokst på et nokså fattig nyrydningsbruk på 1940-tallet, pekte på at fjøsarbeid kunne være stigmatiserende for mannfolk: «Ja, det var da a mor da [som jobba i fjøset], for han far var jo i skogen. Ja da. Men liksom i den senere tida, sistpå dem hadde dyr og drev på, da var 'n far

³⁴ Etnolog Kåre Sveen (1977) definerer «koje» som «en temporær bolig under sesongarbeid i skogen, vesentlig framdrift av skogsvirke eller kol- og tjærebrenning» (s. 12). Kojen er tilknyttet skogen og skogsarbeidet, sier han. Det kunne ofte være trangbodd på koiene i Stange allmenning, særlig når det gikk tømmerdrifter i området og mange menn skulle skaffes husrom. En av informantene hans fortalte at det en gang hadde ligget ni mann på en tverrbrisk som var bare 3,05 meter bred (s. 131). Direkte hudkontakt ser imidlertid ikke ut til å ha forekommet i særlig grad: «Skogsarbeiderne lå alltid fullkledd på brisken. Bukser og strømper og skjorte var på dag og natt, oftest hele uka. Sko og ytterplagg, som busseruller, ble gjerne tatt av om natta, men det fortelles om en som ikke engang tok av seg trugene» (s. 140).

³⁵ Hushold bestående av to eller flere brødre som bodde sammen, ser imidlertid ut til å ha forekommet i en del bygdesamfunn i Hedmark. Et eksempel på det er de såkalte «Knipp-gutta» i østre Elverum, fire brødre som levde under samme tak i en årrekke.

³⁶ Intervjusamtale mai 2004, kvinne født 1921, landsbygd, Hedmark/Oppland.

med òg. Da vart det vel mindre med skogsarbeid.» Da jeg spurte om det å jobbe i fjøset ble sett på som kvinnfolkarbeid, svarte hun:

Jo, det var kvinnfolkarbeid det da, som dem sa. Jeg kan jo fortelja at ei av søskena hass far, den yngste av brør hass, han ånde jo og levde for fjøs og dyr, og da gjorde dem jo liksom litt spetakkel av han da, for det var kvinnfolkarbeid det å gå til fjøset liksom. Men han endte jo opp som sveiser, så han vart fjøsrøker han, får jeg sei, på en stor gard neri Åsnes, på den leia. Så han fekk seg jo en jobb som han trivdes med han. Men det vart nok sett på som kvinnfolkarbeid, ja.

Hun trekker også fram at menn som påtok seg oppgaver som stopping, strikking, veving og matlaging, ble oppfattet som umandige: «Jeg vet en som var veldig glad i både strikking og veving og matlaging og hele pakka liksom, en veldig flink og veldig trivelig kar. Men: Ja, ja, han er da halvt kvinnfolk da liksom (ler).»³⁷ Samtidig peker hun på at denne mannen ble fullt ut godtatt og satt pris på fordi han var så dyktig: «Men han var brukt som kjøgemester i brølløper og slik, for gjett om det kunne 'n altså. Og ordne opp da og serverte og, i det hele tatt.»

En annen intervjuperson fortalte at på det bruket hvor han vokste opp på 1920- og 1930-tallet, ble både guttene og jentene lært opp til å melke. «Heme så var det ingen anna enn dem kunne mjølke. Det kunne han far au, [...] det kunne vi alle.» Selv om både han og brødrene hans måtte bistå moren med melking, ga han uttrykk at dette ikke var vanlig, og at det ble sett på som et nederlag for en mann å melke. Menn ble antatt å ha for store og kraftige never til å kunne betjene spenene skikkelig. En gang i gutteårene, mens han satt og melket i fjøset, hadde han kommet i prat med en nabo, en voksen kar. Naboen hadde sagt at han selv aldri melket fordi det «sprutet på lillefingeren» hans. Faren, derimot, kunne melke og hjalp til med enkelte ting i huset. Av innendørsarbeid var det først og fremst reparasjon av sko, vedlikehold av kjøreredskap til hesten, småsnekring og annet reparasjonsarbeid faren drev med, men det hendte også at han vasket opp. «Det var verre med bestefar,» skjøt han inn. Bestefaren ville aldri finne seg i å sope gulv, riste tepper og vaske hus. Ungestell og bleieskift var det bare kvinner som tok hånd om, ofte storesøstre. Selv var han blitt passet av sin eldste søster, aldri av verken moren eller faren.

Det å jobbe som sveiser på et større gårdsbruk var mer sosialt akseptert for en mann enn å arbeide med kyr på eget småbruk. I lokalavisa Østlendingen ble det rundt 1930 ofte avertert etter «ugift sveiser», noe som kan tyde på at det å være

³⁷ Intervjusamtale juni 2004, kvinne født 1939, landsbygd, Hedmark/Oppland.

ungkar var en fordel for menn i denne yrkesgruppen.³⁸ Det kan se ut til at sveiseryrket i noen grad ble assosiert med homoseksualitet. En kvinne som ble gift på en større gård i Oppland på annen halvdel av 1940-tallet, fortalte for eksempel at sveiseren på det bruket hvor hun bodde, var «homse»:

Første gang jeg hørte om homofili, var etter at jeg giftet meg på en gård (1946). Mannen min fortalte om det, og jeg oppfattet at det var noe utbredt blant fjøsfolk, «sveisere». Vår sveiser var «homse» og gikk løs på nye rekrutter på Smestadmoen. Etter hvert fikk han juling og måtte holde seg inne til neste avdeling kom. Vi oppfattet en avskjed med en rekrutt nede i entreen med kyss og klem. På nabogården var også sveiseren «homse».³⁹

Denne beretningen gir et nokså dystert bilde av den homofile sveiserens kjærlighetsliv, som ser ut til å ha bestått i gjentatte (men ofte mislykkede) forsøk på å oppnå erotisk kontakt med unge soldatrekrutter på en militærleir i nabolaget. Det viktigste i denne sammenhengen er det hun sier om at homoseksualitet gikk for å være utbredt i denne yrkesgruppen. Trolig skyldes det at sveiseryrket også på 1940-tallet i noen grad var farget av den tradisjonelle oppfatningen av melking og fjøsstell som kvinnearbeid. Det kan imidlertid også henge sammen med den tradisjonelle koblingen mellom likekjønnsseksualitet og seksuell kontakt med dyr fremdeles var levende i mange bygdefolks bevissthet. En mann oppvokst på et småbruk på landsbygda i Buskerud på 1920- og 1930-tallet kunne fortelle at han ikke hørte om «homofile» før han var i slutten av tenårene (i 1935). Han hørte imidlertid at faren omtalte en mann som «sodomitt»:

Uttrykket gjaldt en kar, han var både bonde og håndverker, gift, men barnløs. Når de voksne snakka om ham var det med skjulte glis. «Han er ikke rekti navla» ble det sagt om ham. Han var helt sikkert homofil og la heller ikke skjul på det. Han var den eneste vi var helt sikre på i så måte, men det må jo ha vært flere homofile i ei bygd med tusen mennesker. Men ingen torde vedkjenne seg slikt. Jeg hørte engang en som sa det slik: – Ja, prøver'n seg på meg, så slår jeg'n rett ned.

³⁸ Se for eksempel Østlændingen lørdag 19. september 1931, s 5. Fire hele årganger av Østlændingen ble gjennomgått, fra og med 1929 til og med 1932.

³⁹ NEG-svar 309: Kvinne født 1923, landsbygd, Oppland.

Det gikk en historie om denne håndverkeren. På vei til okse med ei ku ble han irritert over å måtte vente i en sving hvor veiarbeiderne holdt på. Dette ga han klart uttrykk for. En rappkjefte veiarbeider sa da: – Vi kan jo gjerne holde kua vi, slik at du kan ordne det her. Hadde det angått noen annen hadde det ikke blitt en historie av det. Å ha sex med samme kjønn ble sett som like ekkelt som å ha sex med dyr.⁴⁰

Eksemplet underbygger Rydströms tese om at dyresex og likekjønnsseksualitet ble nært knyttet sammen på landsbygda. Innenfor det Rydström betegner som «det rurale sodomiparadigmet», var både det å penetrere en annen mann og det å penetrere et dyr (som regel ei kvige) klassifisert som «sodomi» og påtalt i den samme lovparagrafen. Også i den norske straffeloven (fram til 1972) ble likekjønnsseksualitet og dyresex omtalt i den samme lovparagrafen (paragraf 213).⁴¹ Morsomheten til veiarbeideren i fortellingen over er vanskelig å forstå om man ikke ser den i lys av det tradisjonelle sodomiparadigmet: Den utålmodige bonden som hadde ord på seg å være «sodomitt», ble antatt å søke seksuell omgang også med dyr. Veiarbeiderens kommentar om at de godt kunne hjelpe han med å holde, var en vulgær insinuasjon om at bonden selv ønsket å bedekke kua. Selv om respondenten i dag trolig har en annen forståelse av homoseksualitet og ikke knytter slike handlinger direkte opp mot dyresex, bærer denne anekdoten i seg forgangne måter å tenke om kjønn og seksualitet på. Hans forklaring om at likekjønnsseksualitet ble sett på som like «ekkel» som det å ha sex med dyr, er trolig et forsøk på å bygge bro mellom en tradisjonell og en mer moderne oppfattelse.

Selv om det var klare forestillinger om hva som var mannsarbeid, og hva som var kvinnearbeid, var ikke arbeidsdelingen mellom kjønnene så dikotom og polarisert som man av og til får inntrykk av i litteratur om den nordiske landsbygda. For eksempel spilte også alder inn: Det ser ut til å ha vært mer vanlig og akseptert at godt voksne og eldre menn utførte fjøsarbeid, enn at unge og voksne menn gjorde det. Dessuten førte mekaniseringen og kommersialiseringen av melkeproduksjonen, som skjøt fart i etterkrigstiden, til at melkearbeidet ble mer akseptert også for menn.⁴²

⁴⁰ NEG-svar 289: Mann født 1919, landsbygd, Buskerud.

⁴¹ Paragraf 213 i den norske straffeloven fra 1902 lød som følger:

«Finder utugtig omgjængelse sted mellem personer af mandkjøn, straffes de, der heri gjør sig skyldige eller som medvirker dertil, med fængsel indtil 1 aar.

Med samme straf ansees den, som har utugtig omgjængelse med dyr eller som medvirker dertil.

Påtale finder alene Sted naar det paakræves af almene hensyn» (sitert etter Straffelovrådet 1953:4).

Paragrafen ble fjernet i 1972.

⁴² Östman 2006.

Likevel framstår tømmerhugst og andre former for skogsarbeid som en type aktivitet som så å si utelukkende ble knyttet til menn. «Skogen» var begrep for mennenes arbeidsverden, sier historikeren Ingar Kaldal.⁴³ Det kan tenkes at rykter om erotiske relasjoner mellom arbeidskamerater, for eksempel folk som jobbet sammen i skogen, ville ha vakt sterkere reaksjoner enn de parforholdene som er omtalt her: Ettersom arbeidsrelasjoner ofte innebar over- og underordning, ville erotiske relasjoner i jobbsammenheng lett kunne bli tolket som noe som innebar tvang eller betaling. Likeledes ville slike relasjoner kunne føre til en mer generell mistenkeliggjøring av mannsfellesskap i yrkeslivet og dermed innebære en trussel mot den kjønnsmessige arbeidsdelingen som gjennomsyret bygdesamfunnet.

Det kan være rimelig å formulere følgende hypotese: Det tradisjonelle småbruker- og skogbrukerhusholdet, som fremdeles hadde en sterk posisjon i Hedmark og Oppland i årene 1920–1950, var vanskelig forenelig med varige likekjønnsforhold. Billedlig talt befant dette husholdet seg i skjæringspunktet mellom en kvinnelig arbeidssfære knyttet til fe- og seterdrift, og en mannlig arbeidssfære knyttet til skogsarbeid og fløting. Selv om de ikke var blitt fordømt på moralsk grunnlag, ville tomanns- eller tokvinnehushold ha vært dysfunksjonelle i mange bygdesamfunn. To menn eller to kvinner som levde sammen, ville rett og slett hatt vansker med å opprettholde et levedyktig hushold basert på skogsarbeid og småbruksdrift. Selv om kvinnfolkaktige menn og mannfolkaktige kvinner stort sett ser ut til å ha blitt akseptert, hadde slike menn og kvinner neppe full tilgang til henholdsvis den kvinnelige og den mannlige arbeidssfæren. Både fraværet av mannspar som levde i småbrukerhushold, og det sosiale fallet til Kari Åsbratt* og Jorunn Gråtjern* (se kapittel 2), blir lettere å forstå når det settes inn i en slik sammenheng.

Nå fantes det også en rekke mindre tradisjonelle yrker i de fleste bygdsentra i den perioden dette kapitlet tar for seg. Bygdesamfunnet i mellomkrigstiden var langt fra et rent jord- og skogbrukssamfunn. Allerede på 1920-tallet fantes det selv i avsidesliggende fjellbygder kjøpmenn, apotekere, frisører, bakere, klesforhandlere, agenter for landbruksutstyr, skomakere, kafébetjening, snekkere, transportarbeidere, lærere og offentlige funksjonærer. Slike yrker ga økonomiske muligheter for menn og kvinner til å leve som enslige og etablere selvstendige hushold selv om de ikke giftet seg.

Nettverk med byforgreininger

Selv om i hvert fall ett av disse parene, Håkon og Magne, kan ha hatt kontakt med homofile nettverk utenfor hjembygda, er det lite som tyder på at det eksisterte egne

⁴³ Kaldal 2000:96.

nettverk av homoseksuelle menn i slike bygdesamfunn. Mitt materiale tyder på at både det å skaffe seg kunnskap om homoseksualitet, og det å komme inn nettverk av homoseksuelle menn, ble lettere på 1940- og 1950-tallet enn det hadde vært i mellomkrigstiden. Det skyldtes både at mulighetene til å reise mellom småsteder og de større byene ble større, og at homoseksuelle menn på landsbygda nå hadde mulighet til å bli kjent med andre menn gjennom å annonsere i ukeblader eller aviser.

De tre parene som er beskrevet til nå, er blitt sett utenfra og i tilbakeblikk. Det kan derfor være nyttig å sammenligne disse beskrivelsene med hvordan en mann som selv levde i et homofilt parforhold, beskrev sin egen oppvekst og livssituasjon i mellom- og etterkrigstiden.

Fjerde fortelling: «Plutselig var vi en hel liten flokk»

En av de mennene som skrev brev til Finn Grodal, forfatteren av boka *Vi som føler annerledes* (1957), hadde levd det meste av livet på landsbygda.⁴⁴ Brevet er datert 1958, og brevskriveren sier at han ble født på et lite småbruk i 1914 som den midterste av fem søsken. Det framgår ikke av brevet hvor i landet det var. Han skriver at han følte seg utenfor barneflokkene i grenda allerede fra sjuårsalderen:

Og allerede da, som syvåring, var jeg utenfor i den [erotiske] leken. Bygdebarn var slett ikke så uskyldige og uvitende i den slags som det ofte blir sagt. Vi hadde uinnskrenket plass og hundrevis av skjulesteder, iallfall i sommertiden. Når det begynte med slik lek, ble jeg helt sjokkert og sprang og gjemte meg, og jeg fikk mange vondord fra de andre, som trodde jeg var mammagutt og løp for å sladre; men det var jeg ikke.

Han traff sin første «kamerat» som åtteåring, en jevnaldrende gutt «som etter alt å dømme må ha følt på samme måte som jeg». Kameraten var feriebarne fra Oslo og kom igjen tre somrer på rad. «Jeg må ha vært forelsket i den tiden,» forteller han. De to stakk til skogs sammen og «hadde det bare godt». Denne gutten døde imidlertid av tuberkulose allerede i ungdomsårene. Det som brevskriveren sier om forholdet til jevnaldrende gutter i bygda, er trolig nokså typisk for hans generasjon:

Til mine jevnaldrenes ros skal det sies at de aldri satte meg utenfor, og jeg ble alltid tatt med på råd når det var noe ekstra. Jentene var også greie, og jeg ble også koblet sammen med en av dem som skolekjæreste, noe som gikk hurtig over, for jeg var en like stor skuffelse for henne som hun for meg. På

⁴⁴ Grodal 1959.

en underlig, uforklarlig måte følte jeg at jeg var utenfor både guttenes og jentenes samfunn. Jeg var høgvokst og maskulin og tidlig utviklet, men noen gutt var jeg ikke, og jeg hadde heller ingen interesse av å ligne jenter. Jeg var et slags tredje kjønn.

Han forteller videre at han som fjortenåring, det vil si i 1928, kom over Rita Freimanns roman *I skyggen av Karl Johan*. Rita Freimann var pseudonym for Øvre Richter Frich. Romanen ble utgitt i 1912 og kom i flere opplag på 1910- og 1920-tallet. Brevskriveren sier at han den gang syntes at hun var «verdens klokeste dikter», på tross av at denne romanen er kjent for sine negative og nærmest sjikanerende beskrivelser av homoseksuelle menn.⁴⁵ Brevskriverens beundring for Rita Freimann skyldes trolig at han (og kanskje også andre homoseksuelle menn i hans samtid) identifiserte seg med den desillusjonerte kvinnelige fortellerstemmen, ikke med hennes homoseksuelle ektemann eller de øvrige «halvmænd» i hans omgangskrets. Dessuten, selv om homoseksuelle menn og deres nettverk gjennomgående er negativt skildret («de forfalsket livsglæden, de avkjønnet tilværelsen» osv.), er det også en rekke trekk som kan ha appellert til en fjortenåring på landsbygda: Den homoseksuelle ektemannen beskrives i tilbakeblikk som en utsøkt kavalier med et innsmigrende vesen og følsomt temperament. De øvrige «halvmændene» i boka skildres som sosialt privilegerte og innflytelsesrike, bundet sammen i en «klippefast solidaritet». Etter at hovedpersonen har skilt seg fra sin ektemann, sørger ektemannes venner for at hun blir frosset ut av det gode selskap i hovedstaden. I en tid da det knapt nok fantes informasjon om homoseksualitet, kunne selv litteratur som var sterkt farget av negative vurderinger, gi positiv næring til en homoseksuell manns selvoppfatning og stimulere refleksjon om egen seksualitet.⁴⁶

Det var en av de mer fremmelige guttene på skolen som tipset brevskriveren om Freimanns bok. Vedkommende lot han også få vite om en landhandler i bygda som var «slik», og som gutten hadde vært sammen med. Dette førte til at også brevskriveren oppsøkte kjøpmannen en kveld utenfor åpningstid, en gang hans mor hadde sluppet opp for sukker:

Det ble min første sex-opplevelse med et voksent menneske, og jeg kan aldri glemme ham. Det sies ofte at voksne forfører barn. I dette tilfellet må jeg iallfall protestere, det var jeg som ledet landhandleren til å «forføre» meg, med vitende og vilje – ja, jeg var gått dit med et brennende ønske om at det

⁴⁵ Gatland 1990:95–96.

⁴⁶ Meeker 2006:8.

ville skje. Det ble ikke den eneste gangen jeg gikk til ham. Han lærte meg meget om livet, han var en klok og god mann, og jeg sørget oppriktig da jeg senere hørte at han var fengslet for omgang med mindreårige, han var da flyttet herfra.

Brevskriveren hadde også flere seksuelle opplevelser med jevnaldrende kamerater på slutten av 1920- og begynnelsen av 1930-tallet og opplevde mye frustrasjon i disse relasjonene. De betydde noe annet og mye mer for han enn for kameratene. «De skulle bare visst hvor dødelig forelsket jeg var i noen av dem.» De seksuelle opplevelsene (gjensidig masturbasjon) fant ofte sted på vei hjem fra en fest eller et kristelig møte: «For dem gjaldt det kort og godt å få utløsning, lite ante de at for meg betydde det alt.» Han oppdaget nokså raskt at det var mulig å få seksuell kontakt med menn i forbindelse med religiøse møter i bygda eller i den nærmeste småbyen.

Prester og predikanter skrek opp om danselokaler og restauranter som syndens arnesteder, men jeg visste bedre: Skulle en treffe homoseksuelle, var det nettopp hos dem, på de religiøse møtene, det var ingen sjeldenhet å treffe noen av mine der. En var etter de flestes mening i trygge hender, som ikke førte noe vondt med seg, når en var havnet blant dem. Det gjorde det jo heller ikke, men jeg hadde mange vidunderlige timer etter slike møter. Først kaffe, så kyss og sex, og til slutt selvbebreidelser over at vi var falt. Mange av disse prester og predikanter var gode mennesker som kjempet hårdt med sin Gud og sin drift.

Det han forteller om religiøse møter på 1930-tallet, minner om beskrivelsene som den amerikanske queer-historikeren John Howard har gitt fra landsbygda i Mississippi. Også der kunne kirker og bedehus tjene som fristed for erotiske møter mellom gutter og menn.⁴⁷

På tross av slike erotiske møter var det skyldfølelse, nervøsitet og tendenser til å isolere seg fra andre mennesker som preget brevskriverens ungdomsår. Han «spilte skuespill» og begynte «å leke kjæreste med kvinner – som oftest kvinner som var meget eldre». Men han trakk seg unna så fort det kom til fysisk intimitet og erotikk. Først da han var 23 (i 1937) snakket han ut med en tjue år eldre kvinne. Hun «ble rystet og voldsomt skuffet, men jeg tror aldri hun røpet meg til noen». Etter hvert ble han medeier i sin brors keramiske verksted og sikret seg dermed en fast og god inntekt. Han fikk også, gjennom en annonse i et dameblad, kontakt

⁴⁷ Howard 1999.

med «flere av mine». Han oppgir ikke når dette skjedde, men det var sannsynligvis på 1940- eller begynnelsen av 1950-tallet. «Plutselig var vi en hel liten flokk som kunne reise til hverandre og få besøk av hverandre. Livet ble levelig.» Likevel var det i hjembygda at han møtte en mann han fikk en mer varig relasjon til. Det må ha vært på midten av 1950-tallet:

Og plutselig en dag her på bygda møtte jeg en parallell til meg sjøl. Jeg var nesten førti år og hadde fartet rundt både her i Norge og i andre land på steder hvor våre møtes, uten å møte akkurat det mennesket som talte til mine følelser. Jeg ville ha et speilbilde av min egen sjel. I grunnen var kravet meget vanskelig. Mannen måtte være maskulin, samtidig blid og elske musikk, bøker og skjønne ting, måtte være usnobbet, ærlig og religiøs. Samtidig måtte han like et glass alkohol, gjerne flere, og han skulle kunne hygge seg på samme måte som jeg. Gå lange turer, drømme foran peisen og føle at noe talte til hans sjel i den gode skumring. Jeg fant ham – eller han fant meg. Vi har greid å holde sammen i alle år siden.

Han forteller videre at vennen er litt yngre enn ham selv, og beskriver forholdet som et nært og varmt kjærlighetsforhold. Men han understreker også at han og partneren har tillatt hverandre å ha seksuelle kontakter også utenfor parforholdet.

Begge dyrker vi de gleder som faller i vår vei, akkurat som heteroseksuelle menn. Menn er ikke seksuelt stabile, selv om de er glade i bare ett menneske av hjertet. Vi forteller hverandre åpent alt som er skjedd – og tilgir hverandre, etter enkelte små scener. Selv om vi bor gjennomiktig på landet, har vi det bra. Selvfølgelig merker en jo av og til at folk har en til beste. Det er vel menneskelig. Men vi har mange gode heteroseksuelle venner som vi omgås regelmessig.

Det han sier om at menn ikke er «seksuelt stabile», lyder som et ekko av Finn Grodals bok. I avsnittet «Årsaker til den seksuelle promiskuiteten hos homofile menn» skriver Grodal: «Det synes som om *mannen* av natur stort sett er nokså lettfengelig og flakkende erotisk sett; hans seksuelle impulser retter seg snart mot ett individ, snart mot et annet, og han kan meget godt begjære flere personer samtidig.»⁴⁸ Sannsynligvis avspeiler Grodals bok oppfatninger som var utbredte blant homofile menn i samtiden.

⁴⁸ Grodal 1957:180.

Eksemplet viser at isolerte menn på landsbygda på slutten av 1940- og begynnelsen av 1950-tallet kunne komme inn i nettverk av homoseksuelle menn ved hjelp av kontaktannonser. Brevskriveren skildrer sin egen utvikling som en langvarig prosess hvor han beveget seg fra isolerte seksuelle møter med jevnaldrende og voksne menn til å bli innlemmet i et langt mer utstrakt nettverk av homoseksuelle menn.⁴⁹ Det var kontaktannonser i et dameblad som var porten inn i disse nettverkene. Bruken av ordet «plutselig» tyder på at han opplevde denne innlemmelsen som noe brått og utventet.

Den amerikanske historikeren Martin Meeker har beskrevet hvordan tilsynelatende uskyldige publikasjoner som bladet *The Hobby Directory* ble brukt til å opprette uformelle seksuelle kommunikasjonsnettverk i USA i etterkrigstiden. Den offisielle hensikten med slike hobbymagasiner var at gutter og menn skulle kunne komme i kontakt og brevveksle med andre gutter og menn med samme hobby. Men mange av annonsene inneholdt hint om at det egentlig dreide seg om homoseksuelle menn som forsøkte å komme i kontakt med «likesinnede», for eksempel ord som «physical culture» eller «CD» (som sto for «Contacts Desired»). Meeker peker også på at det var en uforholdsmessig stor andel av mannlige sykepleiere, interiørdesignere, frisører, skuespillere og blomsterbindere som annonserte i bladet.⁵⁰

De teknologiske og sosiale endringene som fant sted i mellomkrigstiden, hadde stor innvirkning på homoseksualitetens vilkår på landsbygda. Mens det rullet 10 000 biler på norske veier i 1920, var tallet nesten tidoblet i 1939. I 1920 fantes det om lag 550 busser i trafikk, i 1937 var antallet passert 3000. Dessuten ble veinettet stadig utbedret.⁵¹ Disse og andre endringer fikk trolig større betydning for homoseksuelle menn på landsbygda og i mindre byer enn de hadde for menn bosatt i Oslo, Bergen og Trondheim. Der fantes det allerede en infrastruktur bestående av erotiske møtesteder og vennskapsnettverk. Parallelt med utbyggingen av kommunikasjonsmidlene fulgte økt reisevirksomhet. «Folk reiste meir. Ferie og fritidsreiser breidde seg nedover i dei sosiale laga.»⁵² De bedrede mulighetene til kommunikasjon på kryss

⁴⁹ Meeker 2006:7. At dameblader som *Allers* og *Hjemmet* ble solgt og lest på småsteder i Hedmark/Oppland så langt tilbake som på 1920-tallet, framgår blant annet av Sven Morens roman *Grøndalskongen*. Ett av Jens Rydströms mange eksempler handler om en homoseksuell lærer i en liten handelspost i Lappland, Martin Faxe, som i årene 1935 til 1941 skaffet seg en rekke kontakter med andre menn gjennom annonser i svenske ukeblader, blant annet «*Allas Veckotidning*». Det framgår at kontaktsidene i dette ukebladet startet opp i 1930. Den annonsen læreren publiserte i «*Allas Veckotidning*» i januar 1940, lød som følger: «Manliga kamerater önskas av en 35-årig, ogift tjänsteman, med egen sportstuga och intresse för blomsterodling. Gärna yngre kamrater, som kunde ta vid, då jag en gång lämnar allt. 'Fosterbroder', Skelleftetrakten» (Rydström 2001:266).

⁵⁰ Meeker 2006:23–25.

⁵¹ Furre 1996:92.

⁵² Furre 1996:144.

og tvers av landet, og utbredelsen av industriproduserte forbruksvarer, ukeblader og radio, førte til en utjevning og tilnærming mellom landsdeler og livsformer. «Fleire inntrykk og førestellingar nådde dei fleste.»⁵³ Det gjaldt også forestillingen om «homoseksuelle» og «homoseksualitet». Hedmarksavisa Østlændingen ser ut til å ha begynt å bruke ordet «homoseksuell» i 1932, og det bredte seg langsomt i vanlig språkbruk utover på 1930- og 1940-tallet. Alt dette førte trolig til at homoseksuelle nettverk med forgreininger til bygdesamfunn ble mer vanlig utover på 1940- og 1950-tallet. I kapittel 4 vil jeg gi et eksempel på et slikt nettverk i en norsk småby.

⁵³ Furre 1996:145.

Kapittel 2

Mannfolkkvinner, venninner og tjenestejenter

Mens forrige kapittel tok for seg samliv mellom menn, vil dette kapitlet tematisere parforhold mellom kvinner. Fantes det rom for parforhold mellom to kvinner i mindre bygdesamfunn, og hva visste den jevne mann og kvinne på landsbygda om slike parforhold? Var samliv mellom to kvinner mulig i lokalsamfunn hvor alle kjente alle, og hvor de fleste var tett innvevd i familie- og slektskapsbånd? Hva slags teknikker tok i så fall slike par i bruk for å unngå stigmatisering, rykter og folkesnakk?

«Jorunn kom nok til a Kari som tjenestejente»

Det var en mann i slutten av åttiårene som først satte meg på sporet av fortellingen om Jorunn og Kari. Han hadde vært nabo med de to noen år i barndommen, og jeg vil i det følgende omtale han som «nabogutten». Under det første intervjuet jeg gjorde med han, svarte han unnvikende på spørsmålene om menn som likte karer, og kvinner som likte kvinnfolk på oppvekstsstedet. «Det var itte noe spesielt mye av det her,» framholdt han og fortalte i stedet om en kvinne som hadde ord på seg for å ha blitt gravid med forskjellige menn hver gang. Først under det andre intervjuet, en uke seinere, dreide samtalen inn på to kvinner han kjente fra barndommen, Kari* og Jorunn*. I oppfølgingsintervjuer og uformelle samtaler fikk jeg han til å utdype fortellingen om disse to kvinnene, som hadde levd sammen et helt liv. Ved hans hjelp fant jeg fram til informasjon om paret i lokalhistoriske publikasjoner. Med utgangspunkt i det han fortalte, vil jeg forsøke å rekonstruere samlivet mellom de to kvinnene.⁵⁴

De to levde sammen i en jord- og skogbruksbygd fra rundt 1910 til 1960. Den eldste av dem, Kari Åsbratt (1878–1960), var arving til et bruk med store

⁵⁴ Eksemplet er basert på intervjusamtaler juni og september 2004, mann født rundt 1920, landsbygd, Hedmark/Oppland. En del av opplysningene er supplert og sjekket opp mot informasjon fra bygdebøker, en lokalhistorisk artikkel og notiser i lokalavisa.

skogeiendommer. Den tretten år yngre Jorunn Gråtjern (1891–1970) kom til bruket som tjenestejente da hun var i slutten av tenårene eller begynnelsen av tjuårene. Offisielt het det seg at Jorunn forble tjenestejente helt til Kari døde i 1960: «Hun har gjennom en lang årrekke hatt sitt virke hos Kari Åsbratt og er en stillferdig og trofast kvinne,» het det i en annonse i lokalavisa i anledning Jorunns 75-årsdag. De to kvinnene er gravlagt under samme stein på kirkegården, en stein som har en ikonografi tilsvarende den for gifte forhold.⁵⁵

Kari var født på gården Skogmo* i ei grend langt syd i herredet. Hun var yngste datter av en velstående gårdeier (født rundt 1830). Faren var blitt enkemann i 1875, Karis mor var hans andre kone. Den første kona døde da hun var 49 år gammel og etterlot seg sju barn i alderen 20 til 9 år. Det er trolig forklaringen på at Karis mor kom til Skogmo. Hun var niese til den avdøde kona og flyttet nok til Skogmo for å hjelpe enkemannen med barn og husstell. Som ugift kvinne på 26 år hadde niesen kanskje liten mulighet til å si nei til rollen som kombinert tjenestejente og stemor. Ikke lenge etter at hun kom til gården ble hun gravid med Kari, og halvannet år seinere ble hun gift med den 20 år eldre husbonden. Ekteskapet ble imidlertid ikke langvarig: Hun døde allerede i 1882, da Kari var fire år. Mye taler for at Karis mor ble rammet av tuberkulose eller en av de andre epidemiske sykdommene som tok livet av mange mennesker i distriktet på den tiden. Trolig tok halvsøstren, som var et par og tjue år da Karis mor døde, over omsorgen for Kari. Halvsøstren giftet seg med en lærer i 1885 og slo seg ned på et bruk ikke langt unna farsgården. Om Karis far heter det i bygdebøkene at han eide flere gårdsbruk, og da Kari var 13 år, kjøpte han gården Åsbratt* i kirkebygda. I 1910 overdro han denne gården til sin yngste datter, Kari. Kari var da 32 år, faren var blitt en gammel mann på over 80. Det må ha vært i denne perioden at Jorunn kom til Åsbratt som tjenestejente.

Tjenestejenta, Jorunn, kom fra et småbruk i en annen del av herredet. Hun var eldste jente i en søskenflokk på seks og måtte begynne å arbeide som tjenestejente nokså raskt etter at hun var konfirmert, det vil si rundt 1905. «Jorunn kom nok til a Kari som tjenestejente på Åsbratt, da ho hadde garden enda,» fortalte den eldre mannen i intervjuet. Trolig hadde de to kvinnene mye med hverandre å gjøre på gården, og Jorunn må ha sett opp til «frua» og hatt stor respekt for henne. Jorunn var 19 år i 1910, tretten år yngre enn Kari. Det at ei tjenestejente (pige) som var i slutten av tenårene eller begynnelsen av tjuårene, ble gift med odelsgutten på den gården hun kom til, var vanlig praksis i lokalsamfunnet på den tiden. Hadde Kari vært mann, ville et ekteskap mellom de to rundt 1910 til fulle ha innfridd sosiale forventninger. De ville ha fått barn og kunne ha drevet Åsbratt sammen.

⁵⁵ Børtnes 2002:198, Bray 2001.

Kari eide ikke gården i mer enn tre år før hun i 1913 solgte den videre. Hun beholdt imidlertid en del av skogen, og sammen med Jorunn flyttet hun til en avsidesliggende seter som tilhørte Åsbratt, men som nå ble utskilt som eget bruk. Hvorfor solgte hun den staselige Åsbratt-gården og flyttet til et såpass avsidesliggende sted?

Ifølge den muntlige fortellingstradisjonen var årsaken til flyttingen at Kari opplevde «ulykkelig kjærlighet» til en mann i unge år. «Ho hadde nok en frier, en kar, men han fekk 'a itte, og da solgte a garden og fløtta til setra, Åsbratt-setra,» fortalte nabogutten. I en seinere samtale påpekte han imidlertid at Kari hadde trengt en god regnskapsfører, og at økonomisk vanskjøtsel nok var hovedårsaken til salget av gården. Det kan også tenkes at de to kvinnene følte seg utsatt for folkesnakk på denne gården som lå såpass sentralt plassert midt i bygda.

Kari og Jorunn ble boende på Åsbratt-setra i sju år, fra 1913 til 1920. Her kunne de leve som mann og kone uten å utsette seg for nysgjerrige blikk eller påtrengende spørsmål. Kari drev blant annet med hesteavl og iverksatte flere mer eller mindre mislykkede byggeprosjekter. I 1920 flyttet imidlertid de to kvinnene inn i et lite hus på prestegården hvor Kari ble forpakter, og i 1922 ble også setra solgt. Det var nokså uvanlig at kvinner var forpaktere på denne tiden, og hvordan det gikk til at Kari fikk denne posisjonen, er ikke kjent. Om sommeren hadde de to kvinnene dyrene på prestegårdsetra, og det var der nabogutten ble kjent med dem. Kari klarte imidlertid ikke å holde tritt med alt arbeidet på prestegården og måtte leie bort en del av slåttengene. Allerede i 1923 ga hun fra seg forpaktningen, og de to kvinnene flyttet til et hus ikke langt unna. Kari var da i midten av førtiårene, Jorunn var 32.

Den offisielle forklaringen på at de flyttet fra prestegården, er at Kari ikke klarte å utføre alt arbeidet som forpakterjobben innebar. Men det kan også tenkes at hun ikke kom overens med den nye sognepresten som etablerte seg på prestegården kort etter at Kari ble forpakter. Det verserer flere anekdoter om verbale dueller mellom den munnrappe Kari og sognepresten. Sognepresten mislikte muligens forholdet de to kvinnene imellom og kan ha opplevd deres tilstedeværelse på prestegården som en trussel mot sin åndelige autoritet. Han var tross alt nytilsatt prest og følte sikkert ansvar for å holde oppe bygdefolkets moralske standard. Blant annet fortelles det at han reiste hjem til og irettesatte par som levde sammen uten å være gift. Nabogutten antydte at det kunne være en slik sammenheng.

I årene som fulgte, flyttet Kari og Jorunn en rekke ganger rundt i distriktet, og de ser ikke ut til å ha bodd mer enn to–tre år på hvert sted. De flyttet inn der det var et ledig hus, ofte på bruk som var lagt ut for tvangssalg. Kari eide tilsynelatende ikke noen av de stedene hvor hun og Jorunn tok inn etter at hun solgte Åsbratt-setra. I noen år på midten av 1920-tallet bodde de to kvinnene på et sted

vest for kirkebygda som til vanlig ble brukt som hytte og fritidsbolig. I starten på 1930-tallet leide Kari en eiendom av herredsstyret. Alt i alt må de ha flyttet minst fem ganger i løpet av 1930-tallet. Etter krigen bosatte de seg i ei fattigslig koie et stykke utenfor kirkebygda. Her bodde de helt til Kari døde i 1960. Kari og Jorunn opplevde dermed en gradvis sosial nedstigning: Buskapen skrumpet stadig inn, og boligstandarden sank for hver ny flytting.

Likevel er de to kvinnenes mange flyttinger og Karis sosiale fall fra velstående skog- og gårdeier anno 1910 til fattigkone rundt 1950 en gåte som kildene ikke gir noe fullgodt svar på. Det kan ha hatt sammenheng med de generelle nedgangstidene: Hedmark og Oppland ble hardt rammet av gjeldsvansker og tvangssalg tidlig på 1930-tallet.⁵⁶ Praktisk talt samtlige lønsmottakere i enkelte bygder i Hedmark og Oppland var uten arbeid, og det var flere bitre arbeidskonflikter innenfor skogbruket i siste halvdel av 1920-tallet.⁵⁷ Karis mislykkede bygge- og næringsprosjekter kan ha ført til at gjeldsbyrden ble for tung. Blant annet forsøkte hun å sette i gang et sagbruk på Åsbratt-setra. Det verserer også fortellinger om hvordan hun skuslet bort penger på sement og andre byggematerialer som hun ikke klarte å få fraktet fram til setra. Eller var det manglende integrering i sosiale strukturer og nettverk som førte til at Kari ble nødt til å selge både gården, skogen og setra? Som kvinnfolk uten mann og barn var hun åpenbart sårbar, og denne sårbarheten kan andre i lokalsamfunnet ha benyttet seg av til egen berikelse. Noen ble tross alt sittende igjen med verdifulle jord- og skogeiendommer mens Kari selv ble stadig fattigere.⁵⁸

En frigjort kvinne

Det bildet den muntlige fortellingstradisjonen tegner av Kari, er imidlertid sammensatt. Mange av fortellingene om henne maner fram bildet av en frigjort kvinne som bestemte over seg selv og sin egen seksualitet, ikke en kvinne som ønsket å

⁵⁶ Kjeldstadli (1994:190) skriver:

«Verst ute var Hedmark – nesten hver tredje auksjon i 1931–32 foregikk her. I fjellbygdene nord i fylket var det riktignok ikke så ille, men det var helsvart i skogsbygdene. [...] Sagt annerledes: Barna etter den gamle husmannsklassen som trodde at de hadde klart å svinge seg opp til småbruker, ble brutalt innhentet av en ny fattigdom. [...] Gjeldsprosenten – forholdet mellom gjelden og brukets verdi – var 57,1 % i Hedmark i 1932 – høyere enn noe annet fylke i landet.»

⁵⁷ Kjeldstadli 1994:192–193.

⁵⁸ I folketellingen i 1930 oppga rundt halvparten av kvinnene over 15 år som var bosatt i samme herred som Kari og Jorunn, «husmødre» som erverv. I tillegg kom en fjerdedel som oppga «husarbeid hjemme», mange ugifte døtre var trolig i denne kategorien. Bare én av ti kvinner oppga arbeid som husbestyrerinner og tjenere hos private som erverv, mens én av tjue oppga «føderåd og annen formuesinntekt». Ingen kvinner oppga «Skogsarbeid, fløtere, lensearbeidere» som erverv, mens mellom fire og fem prosent oppga at de var «Gårdbrukere og andre selvst. ved jordbruk, gartneri og skogbruk».

være mann. Snarere enn beundring og melankoli gir Kari i anekdotene uttrykk for avvissning av menn og menns seksualitet. Ord som «uredd» og «tøff» går igjen i beskrivelsene,⁵⁹ og en rekke anekdoter kretser rundt hvor munnrapp og vittig hun var. «Ingen klarte å målbinde a. Ho hadde svar på rede hånd til alt, samma hvem det var,» kunne nabogutten fortelle. Spesielt fortellinger om hvordan hun utfordret autoritetspersoner som sognepresten, vitner om Karis selvstendige og uredde holdning. Det å være munnrapp var en høgt verdsatt egenskap i lokalsamfunnet, særlig hos menn, og Karis kjappe og morsomme svar var trolig noe som ytterligere forsterket inntrykket av mannfolkaktighet hos henne. En av mange fortellinger som nabogutten fortalte, gikk sånn:

I slåttonna brukte Kari en såkalt sleperive til å kjøre sammen høy med. Slepriva hadde flere tenner, og ved hjelp av et håndtak kunne hun tippe den opp slik at den la igjen høyet i passende hauger. En gang Kari tippet opp slepriva, hang stakken hennes igjen i en av tennene. Da sa Kari: «Nei, men sjå på denna du! Det er i alle fall den første som har teie opp stakken på me.»

For Karis samtidige må det morsomme i denne fortellingen ha vært at den lot Kari selv uttrykke hvor utenkelig det var at en mann skulle ha «tatt opp stakken» på henne, altså at hun skulle ha hatt seksuell omgang med en mann. Hun framstilles som en kvinne som nærmest skryter av at hun hele livet har avvist (eller ikke blitt gjenstand for) erotiske tilnærmelser fra menn. Også i andre anekdoter framstiller Kari seg som en kvinne som på sett og vis sto utenfor kjønsspillet mellom kvinner og menn. Her er nok et eksempel nabogutten ga:

En gang hadde en svensk landstryker slått seg ned ved en bekk litt utenfor bygda. Bygdefolket var redde for mannen og holdt seg langt unna stedet hvor han bodde. En dag kjørte Kari et lass materialer fra bygda til nabogrenda. I det hun passerte stedet hvor landstrykeren hadde slått seg til, ba han om å få skyss med henne, og det fikk han. Da hun kom fram til nabogrenda, var folk sjokkert og ville vite hvordan i all verden hun kunne finne på å ta med seg landstrykeren på vogna. «– Han er vel itte no' farlig, sa a Kari. Det er i alle fall den eneste som har sagt til meg at jeg er både snill og skjøn.»

I denne fortellingen understrekes ikke bare Karis ureddhet, men også hennes utilgjengelighet som kvinne: Ingen hadde før sagt til henne at hun var både «snill og skjøn», underforstått at ingen mann hadde villet eller våget å gjøre tilnærmelser til henne. Det var trolig det at hun selv framstilte det som utenkelig at hun skulle bli antastet og i verste fall voldtatt av en beryktet landstryker, som var lattervekkende i

⁵⁹ Intervjusamtale august 2004, kvinne født ca. 1925, landsbygd, Hedmark/Oppland.

denne fortellingen. Hun portretteres som en selvstendig og fullstendig uredd kvinne som så på seg selv som utenfor den mannlige seksualitetens rekkevidde.

I flere andre anekdoter betones Karis manglende frykt for mannlige autoritetsfigurer, og da særlig for sognepresten. Nabogutten fortalte følgende anekdote fra sin barndom:

Kari kom kjørende forbi med et vedlass en gang han satt på ei stubbe på setra og skar trefigurer med tollekniven. Kari stoppet opp og spurte hva han holdt på å lage. «– Å, jeg mente jeg skulle gjøre ei ku, sa jeg, men det var for dårlig stykke, så jeg gjorde en gubbe. – Så rett min gutt, sa a Kari, det skal bedre stykke tel til ei ku ell' en gubbe, sa a.»

Det folk i hennes egen samtid må ha ledd av i denne fortellingen, er Karis nedvurdering av menn og menns autoritet. Fortellingen forutsetter et tredelt hierarkisk system hvor menn står over kvinner, og hvor både menn og kvinner står over buskapen. Gjennom å si at det kreves et bedre emne for å lage ei ku enn for å lage en gubbe, snur Kari dette hierarkiet på hodet og plasserer mennene under kyrne på rangstigen. Det er Karis manglende respekt for autoritetsfigurer og hennes avvising av menns seksualitet som er kjernen i mange av fortellingene om henne, ikke hennes samliv med en annen kvinne.

Kari ble sett på som en høgst original kvinne som verken bøyde seg for menn i øvrighetsposisjoner eller menn generelt. Fortellingene kan ha blitt gjenfortalt som en form for motstand mot øvrigheten og klassesdelingen i bygda, hvor de som hadde akademisk utdanning, blant andre presten og legen, utgjorde bygdas sosiale elite. Selv om slike anekdoter langt fra kan sies å være et vindu inn til disse kvinnenes selvforståelse, vitner de om at Kari ikke oppfattet seg som kvinne i henhold til rådende kjønnsnormer i sin samtid.⁶⁰ Jorunn, derimot, har ingen selvstendig stemme i fortellingene om Kari, og nabogutten pekte på at hun var stille og fämælt og i hovedsak utførte tradisjonelle kvinneoppgaver som hus- og fjøsstell. «Jorunn sa aldri no' ho. Berre knisle og lo til a Kari,» sa han.

«Mannfolkkvinner» i samtiden

Det kan tenkes at slike kvinnepar i mellomkrigstiden ikke ble oppfattet av sambygdingene som en forening av to kvinner som begge følte et avvikende (lesbisk) seksuelt begjær, men snarere som et resultat av en slags medfødt «kjønnsfeil» hos

⁶⁰ Rosenberg 2002:254. Faderman (1991:81) har pekt på at mesteparten av kunnskapen om lesbiske kvinner fra arbeiderklassen på 1920-tallet har overlevd gjennom beskrivelser fra folk som kom utenfra. Kvinnene etterlot seg sjelden detaljerte beskrivelser av sine følelser eller livsformer på papir.

den ene av dem.⁶¹ Muligens tenkte man seg at Kari «egentlig» var en mann som hadde forført og levde sammen med en helt vanlig kvinne (Jorunn).

Den slags oppfatninger kom i hvert fall til uttrykk i lokalaviser på 1930-tallet. Fenomenet homoseksualitet blir knapt nok nevnt i det hele tatt, men det finnes flere artikler om det vi i dag kaller transseksualitet og kjønnskifte. Disse artiklene, som i hovedsak omhandlet tilfeller i andre europeiske land, fortalte om kvinner som kledde seg som menn, gjorde mannsarbeid eller hadde foretatt kirurgiske inngrep for å få et mer mannlig utseende.

Under overskriften «Eiendommelig rettssak» omtalte lokalavisa i 1930 en kvinnelig motorsyklist som i 1927 var blitt ekskludert fra en idrettsorganisasjon i Paris fordi hun konsekvent hadde opptrådt i mannfolklær. Eksklusjonen resulterte i at kvinnen gikk til erstatningskrav på 100 000 franc mot organisasjonen. I avisa beskrives kvinnen, Violette Moriss, i nokså positive ordelag. Hun er en meget kjent fransk motorsportdame, het det, som med heder hadde deltatt i en rekke motorsykkelløp:

Under krigen meldte hun sig til tjeneste i et motorsykelkorps og gjorde god fyldest for sig – hun forstod ikke bare å kjøre motorsykel på ikke altfor gode veier, hun utviste også i meget utpreget grad mot og mannshjerte.

Hun optrådte i mannsdrakt, naturligvis det eneste praktiske og fornuftige under krigsforhold, og mme Moriss fant drakten så praktisk at hun forblev i den også da krigen var slutt og seiren vunnet. Og hun har ikke innskrenket sig til å klæ sig i mannsbenklær, skjorte, snipp og slips, hun har dessuten latt sig underkaste en operasjon som understreker hennes maskuline ytre.⁶²

Artikkelen refererte også en uttalelse fra kvinnens motpart, den kvinnelige advokaten til sportsklubben som ekskluderte henne. Advokaten hadde særlig rettet oppmerksomheten mot det forhold at madame Moriss hadde latt operere bort det hun kalte «kvinnens skjønneste pryd». Skulle den kvinnelige idrettsbevegelsen ha slike følger, hadde advokaten framholdt, «var det jo det samme som at vi gikk tilbake til barbarstadiet, da amasonene jo brente bort brystet på høire side for at det ikke skulde være iveien når de skjöt med bue og pil».

Ett års tid seinere omtalte lokalavisa forvandlingen til den danske billedkunstneren Einar Wegner, som etter å ha underkastet seg en rekke operasjoner

⁶¹ Se Ester Newtons artikkel «The mystic mannish lesbian: Radclyffe Hall and the New Woman» fra 1984 (i Newton 2000).

⁶² Østlændingen mandag 24. mars 1930, s. 8: «Eiendommelig rettssak».

ved *Stattliche Frauenklinik* i Dresden nå opptrådte som kvinne under navnet Lili Elbe.⁶³ Artikkelen ble fulgt opp allerede neste dag med referater fra en reportasje i *Dagbladet* om lignende tilfeller som norske leger kjente til.⁶⁴ Der hevdet en norsk ekspert, doktor Berner, at det var vanligere at en antatt pike ble forvandlet til gutt enn omvendt, og at årsaken til slike tilfeller sannsynligvis er «en kjemisk forandring av organismen, som inntreffer meget tidlig i fostertiden og bevirker at vedkommende blir født med utydelig kjønnskarakter, slik at jordmoren og foreldrene tar feil av barnets kjønn». *Avisa* hadde funnet fram til et tilfelle fra 100 år tilbake i tid, nemlig Karen Jørgensdatter fra Kristiansand, som ved kongelig resolusjon av 1828 fikk rettigheter som mann og navet Karl Jørgensen.

Hun levet som kvinne til sitt 38. år, men da søker hun om kongelig tillatelse til å få bære mansnavn og tillegges mannkjønnets rettigheter, da hun i virkeligheten er mann, 'og blott av føielighet mot sine nu avdøde foreldre hadde dulgt sitt rette kjønn'. Efter [at] henvendelsen var behandlet av det medisinske fakultet og dettes erklæring forelå, blev det ved kgl. resolusjon tillatt 'at vedkommende herefter henregnes til mannkjønn og således rettigheter som mann samt får navnet Karl Jørgensen'.

Noen måneder seinere, sommeren 1931, brakte lokalavisa nok et eksempel på den typen forvandling som Einar Wegner hadde foretatt: «Det er også denne gang en kunstner,» het det i artikkelen, «men forvandlingen er her fra kvinne til mann, altså omvendt fra Wegner-operasjonen». *Avisa* refererte videre at det «dreier seg om den 40-årige malerinne fru Hildegard, kjent i fra det beste Wien-selskap. Hennes ønske om å 'bli mann' har i de siste år jaget henne som en tvangsforestilling og fremkalt den dypeste melankoli». Inspirert av omtalen av Einar Wegners kjønnskifteoperasjon hadde hun oppsøkt de samme legene og fått sitt ønske oppfylt.⁶⁵

«Kvinne 'far' til to barn!» lød en overskrift i lokalavisa i slutten av august 1931. Denne gangen dreide det seg om en kvinne i Mainz i Tyskland (Erna) som i 12 år hadde arbeidet og kledd seg som mann. Hun hadde dessuten i flere år delt bolig med en annen kvinne som i denne perioden hadde født to barn. For å dekke moren hadde Erna utgitt seg for å være far til barna. Artikkelen lot leserne få vite at Erna hadde kommet til Mainz som 34-åring i 1919, og da hun ikke klarte å finne arbeid, hadde hun iført seg mansdrakt og tatt i bruk identitetspapirene til sin fraskilte

⁶³ Østlændingen tirsdag 3. mars 1931, s. 4: «Kvinnen som blev mann. Den danske malers merkelige forvandling».

⁶⁴ Østlændingen tirsdag 4. mars 1931, s. 7: «På grensen mellem mann og kvinde».

⁶⁵ Østlændingen tirsdag 2. juni 1931, s. 6: «Kvinne forvandlet til mann».

mann. Som mann hadde hun umiddelbart fått ansettelse, først i en bilpark og senere som nattevokter i ulike forretninger. «Fra alle sine chefer har hun glimrende anbefalinger som overordentlig dyktig og samvittighetsfull,» het det i artikkelen. Bedrageriet var til slutt blitt oppdaget av politiet.⁶⁶

Disse artiklene omhandler i hovedsak tilfeller fra utlandet, og de var plassert sammen med andre mer eller mindre kuriøse notiser fra «den store verden». Sammen med reportasjer om vovede bademoter, tysk nakenkultur og skilsmisser i Amerika må slike artikler om kjønnskifte ha hatt til hensikt å sjokkere, men samtidig pirre, leserne. Fenomener av denne typen ble i avisa knyttet til en moderne livsform som ennå ikke hadde kommet hit til lands. Selv om avisa markerte en viss ironisk distanse til slike fenomener, var den i liten grad moralsk fordømmende. Likevel er det uvisst i hvilken grad disse avisartiklene avspeiler folkelige oppfatninger om kjønn, og om folk i lokalsamfunnet tenkte på Kari og Jorunn når de leste om den franske motorsportsdamen eller malerinnen fra Wien.

I seksualopplysningsboka «Mand og kvinde» fra 1919 avsluttes kapitlet om homoseksualitet med en tre siders redegjørelse for særtrekk ved «homoseksuelle kvinner» eller «kvindelige urninge».⁶⁷ Begrepet «urning» ble brukt av flere psykiatere, akademikere og aktivister på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet som alternativ til «homoseksuell». Jeg kom over et loslitt og istykkerlest eksemplar av denne boka i 2006, på garasjesalg i en nabogrend til den Kari og Jorunn bodde i. Det kan tyde på at folk i lokalsamfunnet hadde tilgang på seksualopplysningsbøker allerede på 1920-tallet. I boka heter det at homoseksualitet er sjeldnere blant kvinner enn blant menn, og at det i de fleste tilfeller dreier seg om «noget 'mandhaftige' kvinder» som ynder å «utføre alkens mandlige gjøremaal, og i enkelte typiske tilfælder optrær [...] med kortklippet haar og i mandsklær». Videre heter det: «Mens de mandlige urninge hos de normale mænd, som de lægger sin elsk paa, aldrig finder gjenklang for sine følelser, falder det i regelen lett for de kvindelige urninge at finde en beredvillig elskerinde». Forklaringen på denne forskjellen skal i sin tur være at kjønnsdriften og de sanselige følelser er mer lokalisert hos mannen, mens kjønnsdriften hos kvinnen er mer intimt sammenflettet med sympati- og vennskapsfølelser:

Denne eiendommelighet kommer de kvindelige urninge til nytte. De gjør sig først til veninder med de normale piker de lægger sin elsk paa, utveksler omfavnelser, kys og den hele skala av kjærtegn, og opnaar tilslut at deres «ofre» blir rent forelsket i dem.

⁶⁶ Østlændingen lørdag 29. august 1931, s. 8: «Kvinne 'far' til to barn!».

⁶⁷ Medicus 1919:161–163.

Skjønt forholdet i de allerfleste tilfælder litt efter litt utarter til gjensidig onani eller lignende perversiteter, er det kun sjelden at den normalt anlagte kvinde forstaar sakens rigtige sammenhæng.⁶⁸

I tråd med dette hevdes det at «tilvænnning i retning av permanent homoseksuell utartning» lettere skjer blant kvinner enn blant menn, hvor slik tilvenning sies å være «de reneste undtagelsestilfælder». Bildet av kvinnelige «urninger» som kvinneforførere understrekes ytterligere ved at slike kvinner omtales som de reneste «Don Juans, som ikke nøier sig med bare en elskerinde, men driver som sport at 'forføre' flest mulig». Det oppgis ingen kilde for disse generaliseringene, men ettersom betegnelsen «urning» er brukt, er boka trolig påvirket av forfattere som Karl Heinrich Ulrichs, som var den første som tok dette begrepet i bruk, og Richard von Krafft-Ebing.

Fortellinger fra andre lokalsamfunn

Tilbakeskuende fortellinger fra andre lokalsamfunn tyder på at forestillinger om at den ene kvinnen i et slikt parforhold egentlig var en mann, var utbredt i samtiden. En kvinne fra Oppland fortalte for eksempel om to kvinner i den bygda hvor hun vokste opp på 1930-tallet, som det ble hvisket om at var kjærester. Hun kunne ikke huske at det ble gjort stort vesen av det: «Hvis det ble snakket om, var det helst den ene som var karaktig, vi lurte på om hun hadde en liten «pikkestubb.»⁶⁹ Også i dette eksemplet ser det ut til at det først og fremst var den «karaktige» av de to kvinnene som ble gjenstand for folkesnakk. Det at hun var mannfolkaktig, ble også en forklaring på hvordan det kunne ha seg at to kvinner var kjærester: Man spekulerte på om hun hadde mannlige kjønnsorganer og dermed «egentlig» måtte regnes som mann biologisk sett.

En mann oppvokst på landsbygda i Nordland på 1930-tallet svarte slik på spørsmålet om det fantes jenter eller kvinner som ble sett på som gutte- eller mannfolkaktige på det stedet hvor han vokste opp:

Det var spesielt jentungar som merkte seg ut ved at dei lika å leika med guteleikar og vera saman med gitar i leik. Men slikt blei det berre spøkt med. Ei dame var likevel spesiell. Ho gjekk sjeldan med kjole eller skjørt, men lika seg

⁶⁸ Medicus 1919:162 (avsnittsskille er fjernet).

⁶⁹ NEG-svar 333: Kvinne født 1932, landsbygd, Oppland. En kommafeil er rettet i sitatet.

best i velbrukte arbeidsbukser. Ho var også ein fullverdig arbeidskar i mann-folkarbeid. Dei ymta også om at ho visst ikkje var rett skapt.⁷⁰

En annen mann, født i 1919, fra et bygdesamfunn i nærheten av Kongsberg, forteller at det var enkelte kvinner på hjemstedet hans som ble regnet som «unormale». En av dem var hjemmeværende datter på et småbruk. Det han forteller her, er trolig fra slutten av 1920- eller 1930-tallet.

Hun gikk også borte i gårdene, i onner, storvask og tresking. Hun var stor og kraftig, førte seg mest som en mann. Hadde en skrallende latter, gikk i klær som var fullstendig umoderne. Hun brukte knappestøvler førti år etter at de var på mote. Til hverdags gikk hun i ei av farens avlagte jakker. Hun tok lange skritt med føttene pekende utover. Hun hadde «to kjønn» ble det sagt. Hun var både kvinnfolk og mann. Da hun døde vel femti år gammel ble hun stelt av ei kone som gjorde slikt. Hun sa at den døde hadde en flott og ungdommelig kropp, at hun så ut som en ungdom – og var helt normalt skapt.⁷¹

Det er flere ting her som minner om beskrivelsene av Kari Åsbratt. Om begge ble det sagt at de stort sett oppførte seg som menn. I Buskerud-kvinnens tilfelle var det kroppsholdningen, at hun var stor og kraftig, og måten hun bevegde seg på, som gjorde at folk oppfattet henne som mannfolkaktig. Det at hun gikk i umoderne klær, til dels også i mannsklær (farens avlagte jakker), forsterket inntrykket av at hun var kjønnslig avvikende. At det ble sagt om henne at hun hadde «to kjønn», og at folk hadde en forventning om at dette kunne ses på kroppen hennes (for eksempel ved at hun hadde penis), tyder på en sterk forventning om samsvar mellom sosialt kjønn og biologisk/fysisk kjønn. Ofte tok man i bruk eksempler fra dyreriket for å sette navn på kvinner som ble oppfattet som «kjønnslig avvikende». En mann (født i 1917) fra et lite øysamfunn i Nordland skrev at han en gang hørte en kvinne som hadde «slike avvikende anlegg» omtalt som: «ei hørvihøna!». Han forklarte at det er ei høne i hønsegården som oppfører seg som en hane.⁷²

Andre intervjupersoner har beskrevet par som minner om Kari og Jorunn. En homofil mann, født på slutten av 1920-tallet, fortalte om to ugifte kvinner som delte hus i et bygdesamfunn på Østlandet. De bodde i et lite hus med en jordlapp til rett nedenfor det huset hvor han selv vokste opp. Ungene omtalte begge kvinnene

⁷⁰ NEG-svar 308: Mann født 1932, landsbygd, Nordland.

⁷¹ NEG-svar 289: Mann født 1919, landsbygd, Buskerud.

⁷² NEG-svar 286: Mann født 1917, landsbygd, Nordland.

som «frøknene Lauritsen»*, selv om det egentlig bare var en av dem som hadde Lauritsen som etternavn.

Ja, [hun] var så barsk hun ene som sto ute og spadde i jorda med spade og satte pottitene ned og røska ugraset når hun liksom lukte ... det kunne være gulrøtter eller neper eller ... bare røska! Nei, hu var mannfolk. Sagde ved på denne bitte lille eiendommen. [...] Hun gikk med nikkens hun altså. Bukser ned i gummistøvlene når hun var ute på jordet. [...] Vi solgte jo Mai-merker den gangen, og når vi banket på døren, så håpet vi at det var den lille, blide frøken Lauritsen som åpnet, for hun var innefrue. Vi kalte henne innedame. [...] Hun var ikke ute på jordet og pløyde eller snudde torvene. Og da fikk vi kaker. Jeg kan aldri huske vi fikk brus. Jeg tror ikke brus var oppfunnet den gangen ... nei, nei. Men vi fikk kanskje et glass melk eller noen kaker. Kanskje vi fikk sukkertøy. Hun kjøpte tre frimerker. Ja, og så var det julemerker vi fløy rundt med ved juletider. Og dette her gikk vel til Nasjonalforeningen eller noe sånt, tror jeg. Men det var selvfølgelig til lesbiske damer, og for oss unger så var de gamle damer. Vi var vel 10–12–14 år, så de var gamle damer. Den lille, koselig, blide frøken Lauritsen hadde jo litt grått i håret sitt, så de måtte minst være 30–40 år, og de var utgamle. Du kan tenke når du er barn ...⁷³

Dette eksemplet går tilbake til slutten av 1930-tallet. Heller ikke her er det mulig å fastslå om det virkelig dreide seg om et kjærlighetsforhold. At intervjupersonen i dag, nesten 70 år seinere, tar det for gitt at det dreide seg om en lesbisk relasjon, er selvsagt ingen garanti. Likevel framgår det av eksemplet at de to kvinnene ble omtalt som et par. Det at den ene av dem gikk inn i en slags mannsrolle og til dels også kledde seg i mannsklær, forsterket naboungenes inntrykk av at det dreide seg om et par. I likhet med Kari ble den ene av kvinnene omtalt som «barsk» og «mannfolk», blant annet fordi hun gikk med nikkens og gummistøvler. Og på samme måte som Jorunn beskrives den minste av frøknene Lauritsen som en huslig, koselig og blid kvinne som tok seg av husarbeid og andre konvensjonelle kvinneoppgaver.

Sett under ett tyder materialet fra landsbygda på at den folkelige forståelsen av kvinnepar på 1920-, 1930- og 1940-tallet var grunnleggende forskjellig fra den forståelsen som er toneangivende i dag. Man tok ikke i bruk en egen identitetskategori (lesbiske kvinner) for å forklare nære, ekteskapslignende relasjoner som den mellom Kari og Jorunn. Det å anta at den ene av dem «egentlig» var mann (eller hadde to kjønn), var forklaring god nok. Den kvinnelige partneren til slike mannfolk kvinner

⁷³ Intervjusamtale april 2000, mann født på slutten av 1920-tallet, Oslo.

ble ikke oppfattet som verken kjønnslig eller seksuelt avvikende.⁷⁴ En forståelsesmodell basert på dikotomien mellom heteroseksualitet og homoseksualitet fikk sannsynligvis ikke fotfeste på landsbygda før etter andre verdenskrig.

Romantiske kvinnevennskap

Mange historikere har betraktet kvinner i mannsklær og kvinner som påtok seg mannsroller, som en arbeiderklassevariant av lesbiskhet. Romantiske vennskap, derimot, er blitt knyttet til kvinner fra de høyere samfunnsklassene.⁷⁵ Forholdet mellom Kari og Jorunn skiller seg fra de romantiske vennskskapsforholdene både gjennom at det var definert som et frue–tjenestejente-forhold, og ved rolledelingen de to kvinnene imellom. Det går dessuten fram at Kari tilhørte et høyere sosialt sjikt enn Jorunn, og at folk fortsatte å oppfatte dem som «frue» og «tjenestejente» selv etter at Kari ble jordløs og fattig.

Fortellinger fra andre bygdesamfunn viser at også nære vennskskapsrelasjoner mellom kvinner kunne bli gjenstand for rykter. En av de kvinnelige intervjupersonene, en enke som vokste opp i et bygdesamfunn i Hedmark på 1920- og 1930-tallet, fortalte om et slikt venninnepar.⁷⁶ De to kvinnene var begge med i en kvinneforening hvor også intervjupersonens mor var aktiv. Intervjupersonen var i tiårsalderen da hun for første gang hørte at det ble hvisket om de to damene. Den ene av dem var hennes egen folkeskolelærerinne:

Vi [barna] fulgte selvfølgelig med – ja, vi hørte jo forskjellig av voksne da. Og jeg husker i den kvinneforeningen, for å gå tilbake til den, så hørte jeg at de liksom snakket om to av disse damene som var ekstra gode venner. Men jeg tenkte: Er det noe galt å være ekstra gode venner? Vi hadde jo venninner, vi gikk jo arm-i-arm, og vi koste oss og hadde det hyggelig. Og jeg tenkte jo bare sånn.

De to venninnene bodde ikke sammen: Den ene bodde alene og arbeidet som seterbudeie i ei grend et stykke utenfor bygda. Den andre, lærerinnen, var gift med en skipskaptein og bodde på et gårdsbruk sentralt i bygda. Lærerinnen hadde vært ugift frøken da hun kom flyttende, men giftet seg seinere med kapteinen. Seterbudeia forble ugift.

⁷⁴ Kvinner som var mannhaftige, ble ofte beskrevet i positive termer, sier Östman: «en bit manlighet fanns i varje god kvinna» (Östman 2006:110).

⁷⁵ Rosenberg 2002:263; Faderman 1991:106, 162; Kennedy with Davis 1996.

⁷⁶ Intervjusamtale september 2004, kvinne født ca. 1915, landsbygd, Hedmark.

Den ene var gift og den andre var ikke gift. Men de hadde veldig forbindelse. Siden har jeg kanskje tenkt at det kunne være noe der. Det var det nok òg. Men uten at folk gikk og prata på det. Det gjorde dem ikke. Nei. De bare syntes det var litt sånn ekstra der, men uten at dem satte noe navn på det. Det gjorde dem ikke. De som hvisket om det, de satte ikke noe navn på det – jeg tror ikke det var noe navn på det, holdt jeg på å si (ler litt) – hvis vi skal tenke i de baner, og det tror jeg vi skal gjøre. Men ellers så var det ikke noe i bygda i den retning, som det var å snakke om. [...] Det fantes på den måten jeg hørte det da, at de syntes det var litt spesielt at dem gikk så mye sammen og sånn på den måten.

Sannsynligvis var det gjennom foreningsarbeidet at de to ble kjent. De to kvinnene var født på 1880- eller 1890-tallet. Da jeg spurte intervjupersonen om de to hadde gått arm i arm, svarte hun: «Ja, men det gjorde vi onga au da, vi gikk da arm-i-arm, skjønner du. Og da syns ikke jeg det var noe rart om dissa voksne gjorde det (ler litt).» Selv om forholdet mellom lærerinnen og seterbudeia aldri ble skandalisert eller åpent omtalt, ble det hvisket om de to damene:

Vi var ikke sånn at vi gikk direkte og mobbet, men at det ble snakket om det, det ble det jo selvfølgelig.[...] Hvisket om det. De snakket ikke så mye, men de hvisket. Jeg hørte de hvisket. [...] De bar ikke sånt utover bygda, vet du. Det var naboer.

Det er noe nesten selvmotsigende i det intervjupersonen forteller om lærerinnen og seterbudeia: På den ene siden sier hun at folk snakket om relasjonen de to imellom, på den andre siden at det ikke ble satt noe navn på det. En tolkning er at relasjonen mellom de to kvinnene befant seg i en gråsoner mellom det sosialt aksepterte og det sosialt stigmatiserte. I likehet med det som ble sagt om Kari og Jorunn, vitner denne beretningen om at det kan ha eksistert en slags praktisk toleranse på landsbygda. Naboer og andre bygdefolk konstaterte at enkelte kvinner sto i nære og kjærlighetsfulle forhold til hverandre, og det ble spekulert på om det kunne dreie seg om et kjæresteforhold. Men i og med at de ikke ble omtalt som «lesbiske» eller «homoseksuelle», ble de heller ikke utgrenset fra kategorien av normale kvinner. De to kvinnene ble ikke stigmatisert eller ekskludert fra sosiale sammenhenger, med det dreide seg likevel ikke om en anerkjennelse verken av kjæresteforholdet eller av homoseksualitet som sådan.

Det var først mer enn ti år seinere, da hun hadde praksis på et sykehus på et småsted på Østlandet, at intervjupersonen fikk nærmere kjennskap til dette med

kjærlighetsforhold mellom kvinner. Her overhørte hun at to kvinnelige sykepleiere ble baktalt fordi man mente at de hadde et forhold seg imellom.

Det å dra til storbyen, få seg utdanning og gå inn i en eller annen form for sosialt arbeid var en mulighet for ugifte kvinner fra bedrestilte familier på landsbygda. En tidligere skogsarbeider, oppvokst i på landsbygda utenfor Kongsberg på 1920- og 1930-tallet, forteller:

«Martha» var yngste datter av en storbonde, lokalpolitiker og pott og panne i bygda. De eldste døtrene fikk han gift godt og skikkelig, men for den yngste håpet han det ikke ble til noe, han var redd «hun skulle få en slappedask». Martha gifta seg heller ikke, hun dro til byen og ble leder for et lite barnehjem. På sine eldre dager, borti seksti, fikk hun tomt og bygde hos broren. Etter ei tid flytta ei jevnaldrende dame inn hos henne. De gikk turer hånd i hånd. Dem som betydde noe sa at det intet unaturlig var mellom dem. De var jo dypt og aktivt religiøse.⁷⁷

Religiøsitet kunne altså beskytte to samboende kvinner mot rykter om homoseksualitet. Kvinnenes avvisning av det heterofile ekteskapet kunne forklares som avstandsstaken fra menns seksualitet. Det ble ofte tolket som uttrykk for en slags moralsk opphøyethet, ikke som en «unormal» draging mot kvinner. Etnolog Tone Hellesund har beskrevet hvordan mange av de kvinnene som rundt forrige århundreskifte var sterkt engasjert i kvinnesak og arbeid for et mer sedelig samfunn, levde i nære og sosialt aksepterte vennskap og samboerforhold til andre kvinner. Disse kvinnene, populært kalt «peppermøer», kom ofte fra de øvre sosiale lagene i samfunnet. «Troen på kvinnens moralske og kulturelle overlegenhet, sammen med selvtilliten som deres klassemessige posisjon gav dem, gjorde at peppermøen kunne gå med høyt hevet hode og selvtilfreds hevde sine synspunkter i den offentlige debatten.»⁷⁸

Kvinneforeninger var en arena hvor kvinner hadde anledning til å knytte nære vennskapelige forbindelser til andre kvinner. Mange gifte kvinner levde alene i store deler av året og hadde gjennom slike foreninger mulighet til å dyrke nære romantiske vennskap til andre kvinner. En kvinne oppvokst i Tromsø på 1930- og 1940-tallet forteller at det gikk «stygge rykter» om en kvinneforening i byen. Intervjupersonen var i 17-årsalderen da hun hørte disse ryktene, det vil si at det må ha vært rundt 1945.

⁷⁷ NEG-svar 289: Mann født 1919, landsbygd, Buskerud.

⁷⁸ Hellesund 2001:149–150. Se også Hellesund 2002.

I Tromsø var det en kvinneforening eller en syklubb – jeg forbinder det med noen «finere» fruer. Disse var, ikke uvanlig i en by med fiske, fangst og skibsfart som større næringsveier, gressenker i lengre perioder av gangen. Det gikk stygge rykter om disse damene og foreningen eller klubben ble på folkemunne kalt «Tromsø klappmyssforening». (Klappmyss er en selsort.)⁷⁹

Denne beretningen kan tyde på at «klappmyss» var et begrep som ble brukt (i hvert fall lokalt i denne landsdelen) om lesbiske kvinner i perioden rett etter krigen. Hva seler har til felles med kvinner som er seksuelt sammen med andre kvinner, blir ikke utdypet. Sannsynligvis var tanken at kvinner som har seksuell omgang, ikke har mulighet til å penetrere hverandre og derfor bare må klappe oppå hverandre, som seler. «Klappmyss» minner om betegnelsen «tortillera» som brukes om lesbiske i Mexico og flere andre latinamerikanske land: En tortillera er en kvinne som lager maispannekaker, tortillas, ved å vende og klappe dem med hendene på begge sider.⁸⁰ Det er selvsagt umulig å fastslå hvorvidt det var noe i disse ryktene eller ikke, men det at en eksklusiv kvinneforening ble omtalt på denne måten, tyder på at slike sosiale kvinnefellesskap ble sett på med mistenksomhet i denne perioden. Det stemmer overens med det Tone Hellesund sier om at det fant sted en seksualisering av samfunnet på 1920- og 1930-tallet, noe som også innebar at enslige kvinner og kvinnefellesskap ble sett på med større mistenksomhet enn i de foregående tiårene. «Det var i disse tiårene at fenomenet kvinnelig homoseksualitet ble mer allment kjent i befolkningen og det var i disse tiårene at identiteten homoseksuell begynte å bli den foreskrevne for kvinner som elsket kvinner,» sier hun.⁸¹

En kvinne født i 1927 og oppvokst på landsbygda i Hordaland forteller at hun fra sin egen ungdomstid husker flere menn som «oppførte seg damete», særlig når de hadde drukket. «De pyntet seg som damer og hadde pene manerer,» skriver hun. Slike menn ble kalt for «tvitullinger». Med kvinnene var det annerledes, fortsetter hun:

Damene som vi senere ante var homofile, oppførte seg annerledes. De ble kalt for jomfruer. Homo- og homoseksuell er et ord som vi hørte først i voksenalder. Jeg hadde en tante som arbeidet på en trikotasjefabrikk. Hun bodde sammen med en annen dame til de var 80 år. De var så sjalu på hverandre. De tålte ikke at den ene reiste på ferie – i fra den andre. Det var vel

⁷⁹ NEG-svar 298: Kvinne født 1928, Tromsø/Oslo. Hun oppgir at hun var 17 da hun første gang hørte ordet «lesbisk».

⁸⁰ Prieur 1994:128.

⁸¹ Hellesund 2002:286.

litt ekstra for dem. I og med at de var pinsevenner. De flørtet med hverandre – og hadde kjælenavn på hverandre. Husker min far lo av dette men det ble aldri snakket om det i heimen.⁸²

Mens enslige, samboende kvinner i hennes barndom ble karakterisert som «jomfruer», begynte kvinnen i voksen alder å tenke på sin tante som «homofil».

Religiøse enslige kvinner som delte husvære, er et tema som også enkelte av intervjupersonene kom inn på. Det kunne for eksempel være to ugifte kvinner fra pinsemenigheten:

De eneste [i grenda] som bodde sammen [uten at de var verken gift eller i slekt], det var dissa to damene, religiøse, som jeg nevnte. Men jeg vet ikke om jeg hørde noe rykte om at dem var noe lesbiske eller noe i den duren da. Det hørde i all fall ikke jeg noe om da. At det kunne være dem som nesten i sleivprat kunne nevne no' slikt, det kunne kanskje forekomme. Men ikke som jeg har betet meg merkje i.⁸³

Alle disse tre eksemplene viser at trosfellesskap var en sosialt akseptert forklaring på hvorfor to voksne kvinner valgte å dele husvære.

Et lesbisk forhold?

Kildene er sparsomme når det gjelder de intime sidene ved forholdet mellom Kari og Jorunn. Det er høgst tvilsomt om det går an å gi noe slags empirisk belegg for at de to kvinnene hadde seksuell omgang med hverandre i løpet av de 50 årene de delte husvære. Gir det likevel mening å omtale relasjonen de to kvinnene imellom som et lesbisk forhold og inkludere dem i en framstilling av homoseksualitetens vilkår på landsbygda? Det som taler imot å klebe en slik merkelapp på dem, er at folk i bygda ikke ser ut til å ha brukt ord som «homoseksuell» eller «lesbisk» for å beskrive forholdet. En slik begrepsbruk blir dermed anakronistisk, den beskriver personer og relasjoner i fortiden med begreper som verken personene selv eller deres samtidige brukte eller hadde tilgang til (i hvert fall ikke i perioden før krigen). En av hovedinnvendingene mot såkalte essensialistiske beskrivelser av

⁸² NEG-svar 210: Kvinne født 1927, landsbygd, Hordaland. Enkelte ortografiske feil og kommafeil er rettet opp i sitatet.

⁸³ Intervjusamtale september 2004, mann født ca. 1930, landsbygd, Hedmark/Oppland.

likekjønnsseksualitet i fortiden har nettopp vært at disse ofte benytter begreper og begrepspar som ikke fantes i den perioden de beskriver.

Samtidig er det flere ting i fortellingene om Kari og Jorunn som gir støtte til en antagelse om at det dreide seg om det vi i dag ville omtale som et lesbisk forhold. For det første hadde Kari og Jorunn en rolledeling seg imellom som stemmer godt overens med datidens forestillinger om et parforhold mellom en mann og en kvinne. Kari omtales som «mannhaftig», og mange av anekdotene handler om at det var hun som gjorde mannsarbeidet på gården, mens Jorunn gjorde kvinnearbeidet.⁸⁴ Kari var «karen» i arbeidet, mens Jorunn var kjerringa, var omkvedet. Dessuten omtalte Kari seg selv enkelte ganger med mansnavnet Karl Ås. I en av samtalene våre fortalte nabogutten at Kari brukte fotsid vadmestakk til daglig.

Du vet, det måtte ho ha da, for ho skulle væra i skogen om vinter'n og kjøre ved og høy ... Og ho drev som en kar altså. 'A Jorunn var hushjelp og stelte krøtter, og [...] hadde husarbeidet, og Kari var ute og kjørde frem ved og hogg ved og ... Når a var borti der så kalte a seg for Karl Ås. [O]g så var kjerringa heime og stelte da. [H]o kaltes da for gubben ho da, og så kalte a a Jorunn for kjerringa.

Den muntlige fortellingstradisjonen tegner et bilde av Kari som en kvinne som nektet å innordne seg det livsrommet som hun på grunn av sitt kjønn hadde tilgang til.⁸⁵ «Ho pløyde jo og sto i,» fortalte en eldre kvinne meg da jeg spurte om Kari.⁸⁶ En annen eldre kvinne, som kun kjente de to av omtale, sa det slik: «Ja, dom sa at ho Åsbratt ho var mer som en kar. Det var ho som dreiv i skogen og kjørde tømmer og alt slikt no', og den andre var heme og stelte huset.»⁸⁷

Det å drive med ved- og tømmerhogst, kjøre tømmer og pløye med hest var nokså entydig definert som mannsoppgaver. Hesteriver og slåttmaskiner ble først og fremst kjørt av menn.⁸⁸ På grunn av sin nære forbindelse med skogsarbeidet var

⁸⁴ Intervjusamtale august 2004, kvinne født ca. 1925, landsbygd, Hedmark/Oppland.

⁸⁵ Katz 1976, sitert i Rosenberg 2002:254.

⁸⁶ Intervjusamtale august 2004, kvinne født ca. 1925, landsbygd, Hedmark/Oppland.

⁸⁷ Intervjusamtale juli 2004, kvinne født ca. 1920, landsbygd, Hedmark/Oppland.

⁸⁸ Östman 2006:96–97. Hun peker på at moderniseringen av landbruket rundt forrige århundreskifte førte til at den kjønnsmessige arbeidsdelingen ble strengere på landsbygda enn den hadde vært. Med mekaniseringen fulgte også en mannliggjøring av gårdsarbeidet, hevder hun. Mens hånddriven var et typisk kvinneveredskap og også kvinner slo høy med ljå, ble det å kjøre hesterive og slåttmaskiner i all hovedsak definert som mannsoppgaver.

hesten mannens eneste *helt* eget dyr i nordiske skogsbygder i denne perioden.⁸⁹ At såpass mange av fortellingene om Kari handler nettopp om hester og hestekjøring, bidrar ytterligere til å understreke at hun «var mer som en kar».⁹⁰ Mitt inntrykk er at kvinner som utførte den slags arbeid, ble sett på med en slags vantro beundring: De ble respektert for sin fysiske styrke og egenrådighet samtidig som de ble betraktet som originale og kanskje også latterlige, i hvert fall i den grad de ikke mestret de arbeidsoppgavene de påtok seg.

Mange av fortellingene om Kari kretser rundt det at hun aldri helt lyktes «som kar» i arbeidet, til tross for iherdig innsats. Det fortelles om hvordan Kari mistet både sementtønner og en svær sagbruksmotor under hestetransport til Åsbrattsetra. Det heter seg også at hun ikke klarte å holde tritt med alt arbeidet i prestegården, og at hun aldri hadde full kontroll på hesten sin. En annen fortelling handler om hvordan hun en vinter slet ut og ødela hesten på en strabasiøs tur til slakteren i bygda med ei ku bundet fast på sleden, og hvordan hun til tross for heltemodig slit til slutt måtte hjelpes med å få brakt hesten og kua til bygda. Fortellingene om Karis maskulinitet er med andre ord fortellinger om en maskulinitet som aldri helt lyktes i sitt forsett. Det er på et vis en tragisk maskulinitet som portretteres i de mange anekdotene, tragisk fordi viljen var til stede i overmål, men ikke alltid kreftene.

Ingen av anekdotene om Kari og Jorunn handler om at noen av dem kledde seg i mannsklær. Tvert imot tyder både fotografier og fortellinger på at de ikke skilte seg vesentlig ut fra andre bygdekvinner hva påkledningen angår. De gikk i lange stakker og mørk bluse eller skjorte. Jorunn hadde gjerne forkle over stakken. Det er ingen indikasjoner i materialet på at Kari gikk i bukser eller brukte andre klesplagg som i hvert fall på 1920-tallet utelukkende ble forbundet med menn. På bildene av henne har hun langt hår som er bundet opp i en stram knute i nakken. Jorunn hadde som regel lange fletter som hun festet i to rosetter rundt ørene.

For det andre er det at de to kvinnene innrettet seg som mann og kone også innenfor husets fire vegger, en indikasjon på at det dreide seg om noe langt mer enn

⁸⁹ Kaldal 2000:96. Også Ella Johansson (1994:144–145) er inne på dette: «De manliga och kvinnliga sfärerna hadde sina symboliska motsvarigheter i djurvärden, i hästen och kon. [...] Häster och kvinnor tilhörde två olika världar.» Östman konkluderer på lignende vis: «I bondsamhället sköttes och hanterades hästerna vanligtvis av männen. Hästen möjliggjorde rörlighet och var ofta en stolthet för mannen, med symbolisk betydelse för hans könsmeässiga identitet som man» (Östman 2006:101).

⁹⁰ Östman peker på at arbeidsoppgaver som innebar mobilitet og transport, i hovedsak ble utført av menn. Hun skriver:

«Medan mäns arbete var mera rörligt och varierande, utförde kvinnor mera sällan arbete som medförde rörlighet. Også kvinnor deltog [...] i arbetet långt från hemmet på slätterängen. I det fallet arbetade stora delar av hushållet långt borta på utmarken. Men en mycket liten andel av körsorna utfördes av kvinnor. Inte heller skogsarbete och tjärhantering var arbetsområden för kvinnor. [...] Hästen, som möjliggjorde rörlighet, sköttes och hanterades vanligen av männen» (Östman 2006:99–100).

et tjenesteforhold. Da jeg spurte nabogutten, som ofte var på besøk hjemme hos Kari og Jorunn da han var barn, om de to levde sammen som mann og kone, svarte han: «Ja, det gjorde dem nok. Dem hadde berre ei seng, i alle år.» Nå var det neppe uvanlig i de dager at to voksne kvinner delte seng, noe han påpekte i et seinere intervju: «Ja, det var itte no' rart det. Det kunne ligge både to og tre i sengene sjøl om det var vaksine folk. [...] Man kunne ligge til begge leien i senga.» Verken han eller de andre i familien hans tenkte noe videre over at de to kvinnene delte seng.

At nabogutten som 6–7-åring ikke tenkte på at det var rart, behøver ikke å bety at ikke de voksne stusset på forholdet de to kvinnene imellom. Kan det virkelig ha gått upåaktet hen at to voksne kvinner som ikke var i slekt – og som attpå til hadde samme type rolledeling i arbeidet som den mellom mann og kone – delte seng? Ble det virkelig ikke oppfattet som uvanlig at tjenestejenta delte seng med «frua»?⁹¹ Andre fortellinger fra samme lokalsamfunn tyder på at folk tok det for gitt at en mann som levde alene med tjenestejenta si, også hadde en seksuell relasjon til henne.⁹² Det å bruke forholdet husbond–tjenestejente som dekke for en seksuell relasjon ser dermed ut til å ha vært en kjent praksis i bygda på Kari og Jorunns tid.

For det tredje forble Jorunn hos Kari på tross av at hun mistet både gård og grunn, noe som viser at det dreide seg om noe mer enn et vanlig tjenesteforhold. Karis livsløp, slik det framstår i fortellingene om henne, har klare tragiske trekk. I ungdomsårene var hun rikmannsdatteren som eide et verdifullt bruk og store skogområder, i eldre år levde hun som eiendomsløs fattigkone innlosjert i ei hytte. Det gis imidlertid ingen fullgod forklaring på hvorfor Kari tapte gård og grunn. Den økonomiske tragedien kamoufleres bak muntre anekdoter om Karis stahet, munnrappe svar og mislykkede næringsforetak. Fortellingene gir heller ingen forklaring på *hvorfor* Jorunn ble boende hos Kari livet ut til tross for Karis brutale fall på den sosiale rangstigen. En alternativ lesning, som tar for gitt at det dreide seg om et parforhold mellom to kvinner, vil måtte vurdere om ikke det økonomiske fallet

⁹¹ Den ugifte Synnøve Finden (1882–1957) og enken Pernille Holmen (1889–1961) levde sammen i en livslang vennsapsrelasjon. De to delte ikke bare soverom, men også seng i mange år, helt til dette ble påtalt av noen predikanter. Da satte de en stor kommode mellom sengene (Hellesund 2002:163–164). Hellesund sier om dette paret: «Antakelig elsket de hverandre, men om kjærligheten munnet ut i et seksuelt forhold er vel kanskje heller tvilsomt. Kvinnevennskap i denne perioden gav all mulig anledning til fysisk kontakt, kun eksplisitt seksuell kontakt var tabu» (s. 164).

⁹² Nabogutten fortalte blant annet om en enkemann som på 1920- og 1930-tallet levde sammen med søskenbarnet til sin avdøde kone. Historien gikk omtrent slik: Hun hadde flyttet inn hos mannen da kona døde for å ta seg av ungene hans, men de to fortsatte å bo sammen også etter at ungene var blitt store og hadde flyttet ut. En dag kom sognepresten på besøk for å fortelle dem at de fikk vær så god å gifte seg hvis de skulle leve sammen. – Men nei, sa mannen, han hadde da lov til å ha tjenestejente. – Men ligger dere i lag?, spurte presten. Da kom det kvast fra henne: – Nei, han ligg på gulvet han da. Men det var det ingen nede på bygda som trodde noe på. «Detta ble det samtaler om nedpå bygda da.»

også kan ha hatt sammenheng med sosial stigmatisering. Var det virkelig Karis egenrådighet og strihet som førte til alle «ulykkene» og flyttingene? Kan det ikke tenkes at parforholdet de to kvinnene imellom utfordret sosiale konvensjoner i så sterk grad at de, i hvert fall delvis, ble utestengt fra de relasjonene av gjensidig hjelp og støtte som fantes i bygdesamfunnet? Ble paret nærmest drevet fra det ene bruket til den neste på grunn av folkesnakk og mangel på støtte fra slekt og naboer?

Det er imidlertid ikke noe i kildene som tyder på at de ble møtt med alvorlige sosiale sanksjoner, foruten antydningene om at flyttingen fra prestegården kan ha hatt sammenheng med at presten mislikte forholdet. Da jeg spurte nabogutten om folk snakket om dem og syntes at det var rart at to kvinner levde sammen på denne måten, svarte han: «Nei, det trur jeg itte. Men du vet, alle dissa gode svara hennes Kari, dem går att i [bygda] den dag i dag. Ho hadde forskjellige ... veldig gode svar.» Han antyder dermed at Karis munnrapphet og evne til å svare for seg ville ha parert eventuelle stigmatiserende bemerkninger.

Den sosiale omgangskretsen til Kari og Jorunn besto i all hovedsak av andre bygdefolk, for eksempel naboguttens foreldre. «Ja, dem var godt likt i bygda,» fortalte han: «Hver gang a Kari eller Jorunn var en tur til bygda, kom dem bestandig oppom hos oss.» Det ser ut til at de også fant gjestfrihet hos de mer velstående og velansette familiene i bygda, for eksempel tannlegen. At såpass mange anekdoter om Kari fremdeles sirkulerer i lokalsamfunnet snart femti år etter hennes død, tyder på at hun må ha blitt verdsatt som en morsom og uredd kvinne som folk gjerne åpent hjemmet sitt for. «Et festlig kvinnfolk» karakteriserte en kvinnelig intervjuperson Kari som.⁹³ Det er ingenting som tyder på at de hadde noe større sosialt nettverk utenfor herredet, og heller ikke at de hadde sosial omgang med homoseksuelle kvinner eller menn i lokalsamfunnet.

Folk som har jobbet med lesbisk historie, har ofte lett etter kvinner som var annerledes, kvinner som valgte å leve alene eller sammen med andre kvinner, eller som på andre måter valgte å ikke tilpasse seg samtidens krav til passende kvinneoppførsel. At ikke alle disse kvinnene har vært lesbiske, bør ikke overskygge det faktum at mange av dem formodentlig var det.⁹⁴ Uavhengig av om Kari og Jorunn noensinne brukte begreper som «lesbisk» eller «homoseksuell» om seg selv og sitt samliv, er en beskrivelse som forutsetter et erotisk kjærlighetsforhold, rett og slett bedre og mer troverdig enn en som tar for gitt at de ikke hadde det. Vitenskapsfilosofen Charles Taylor har formulert prinsippet om den best mulige redegjørelse for menneskers

⁹³ Intervjusamtale august 2007, kvinne født ca. 1925, småsted Hedmark/Oppland. Se Rosenberg 2002:253.

⁹⁴ Katz 1976, sitert i Rosenberg 2002:254. Se også Rosenberg 2002:253.

handlinger og væremåter. En slik redegjørelse innebærer at man bruker begreper som tar vare på personers selvforståelse og ikke gjør vold mot fenomenene. «Vi kan ofte redegjøre bedre for hva andre gjør, føler og streber mot enn de selv kan. Men da bruker vi normalt begreper som personene, med forbedret selvinnsikt, kan leve sine liv ut fra.»⁹⁵ Isolert sett er verken det at Kari påtok seg mannsroller, det at de to kvinnene delte husvære og seng, eller det at Jorunn ble hos Kari livet ut, noe som uten videre gir grunnlag for å rubrisere disse kvinnene som et «lesbisk par». Men sett i sammenheng er en slik konklusjon vanskelig å komme utenom.⁹⁶

Tvetydighetens kunst

Selv om det ikke er mulig å fastslå med sikkerhet hvorvidt kvinnepar som Kari og Jorunn hadde et erotisk kjærlighetsforhold, tyder materialet på at det fantes kvinner som levde i nære, ekteskapslignende relasjoner til andre kvinner i norske bygdesamfunn. Det går også fram av de eksemplene som er gitt, at slike par ble snakket om, men at de normalt ikke ble utsatt for alvorlige sosiale sanksjoner, for eksempel i form av vold, trakassering eller sosial utstøtelse. Grunnen til det var blant annet at de klarte å skape og opprettholde en aura av tvetydighet rundt forholdet ved å ta i bruk det som kan kalles skjermingsteknikker. Jeg vil nå, med utgangspunkt i fortellingen om Kari og Jorunn, summere opp hva slags teknikker slike kvinnepar kunne ta i bruk.

Det å bosette seg på et avsidesliggende sted kan forstås som en skjermingsteknikk. Gjennom å isolere seg sosialt fra resten av bygdesamfunnet kunne paret minske den sosiale kontrollen og i noen grad unngå folkesnakk og rykter. Dermed unngikk de både uønsket oppmerksomhet fra menn og nysgjerrige blikk og spørsmål fra naboer og sambygdinger. Det at Kari og Jorunn flyttet såpass mange ganger i løpet av sitt vel 50-årige samliv, kan også ses i lys av dette, selv om det virker som om det var økonomiske problemer som var den primære grunnen.

En annen skjermingsteknikk som kommer til syne i eksemplet med Kari og Jorunn, var det å holde fast på en sosial under- og overordning i forholdet og framheve denne utad. Forholdet de to kvinnene imellom fikk legitimitet gjennom at Jorunn var tjenestejenta til Kari, relasjonen kunne forklares som et tjenesteforhold. De to kvinnene ser ut til å ha insistert på at forholdet var basert på over- og underordning også lenge etter at Kari mistet så vel gården som det meste av buskapen. Hadde de vært to venninner som bodde sammen, ville det at de delte husvære,

⁹⁵ Fosslund & Grimen 2001:69. Se også s. 67.

⁹⁶ Se Rosenberg 2002:253.

trolig ha vakt større oppmerksomhet. Det var ikke vanlig i bygda at to eller flere enslige kvinner bodde sammen. Hvis det forekom, dreide det seg om et familie- eller arbeidsfellesskap: To søstre i den samme bygda, som drev kafé på 1920- og 1930-tallet, delte husvære. De var begge pinsevenner. I etasjen over en annen kafé bodde en ugift bestyrerinne og de unge tjenestejentene som arbeidet på kafeen. Bestyrerinnen ble seinere gift. Det fantes også andre såkalte søskenfamilier hvor to eller flere i en søskenflokk ble boende og drev gården videre etter foreldrenes død.⁹⁷ Romantiske vennskap mellom peppermøer av den typen som Hellesund skriver om, var kanskje først og fremst et byfenomen på den tiden.⁹⁸ Hellesund peker dessuten på at flere av de kvinnelige peppermøparene hadde husholderske, og at det kan være forklaringen på at ingen av partene trengte å gå inn i den tjenende kvinnerollen og følgelig kunne opptre mer i like roller.⁹⁹

Likevel er det et paradoks her: Var det ikke slik at Kari nærmest oppmuntret sine samtidige til å oppfatte forholdet mellom seg og Jorunn som en relasjon som fulgte det kjønnsrollemønsteret som var vanlig i ekteskap mellom mann og kvinne? Hvis det stemmer at Kari kalte Jorunn for «kjerringa», mens hun selv gikk inn i «ektemannrollen» og kalte seg Karl Ås, tyder ikke det på at hun åpent erkjente at det dreide seg om noe mer enn et ansettelsesforhold? Hvis den sosiale isolasjonen og understrekningen av Jorunns rolle som tjenestejente hadde til hensikt å skjule at det dreide seg om et nært erotisk forhold, hvordan kan det ha seg at Kari overfor sambygdingene understreket at hun hadde ektemannrollen, mens Jorunn hadde hustrurollen?¹⁰⁰

En forklaring kan være at Kari og Jorunn i en seinere fase av samlivet ble mindre opptatt av å holde forholdet skjult for sambygdingene, og at de gikk over fra det Erving Goffman kaller stigmahåndtering til spenningshåndtering. Spenningshåndtering omfatter en persons forsøk på å hindre at et stigma som allerede er kjent for andre, blir altfor dominerende i samhandling med andre. Ettersom stigmaet ikke lenger kan holdes skjult, forsøker personen å begrense den sosiale spenningen det medfører for seg selv og andre gjennom å avlede oppmerksomheten fra stigmaet. Dermed oppnås en mer utvunget samhandling.¹⁰¹ Nabogutten pekte på at det først var etter at paret flyttet fra kirkebygda igjen på midten av

⁹⁷ Hellesund 2002:159–160.

⁹⁸ Hellesund beskriver riktignok et kvinnepar på Eidsvoll, Agnes Lie (1852–1916) og Ellen Schiøtz (1862–1918) som drev gårdsbruk sammen. Den ene av kvinnene ble også postmester på Eidsvoll: «De to kvinnene delte gårdsarbeidet (i 1900 hadde de tre tjenestefolk) og drev gården opp til et mønsterbruk» (Hellesund 2002:163).

⁹⁹ Hellesund 2002:175.

¹⁰⁰ Se Hellesund 2002:175.

¹⁰¹ Goffman 1963:125.

1920-tallet, at Kari kalte seg Karl Ås.¹⁰² Kari var da rundt 45 år. Hvis hun tok det for gitt at sambygdingene uansett oppfattet dem som et par, er det forståelig at hun ønsket å kommunisere at de i det minste var et par som levde i overensstemmelse med det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret. Florence Tamagne er inne på noe tilsvarende i sin omtale av det berømte kvinneparet Gertrude Stein og Alice B. Toklas, som levde sammen i Paris i mellomkrigstiden:

The couple she formed with Alice B. Toklas was a caricature; it rested on a strict division of roles and, while Alice was confined to 'feminine' pursuits, only Gertrude received intellectual praise. – Heterosexist society is scarcely threatened by a relationship which is so culturally determined. Stein wrote and slept while Toklas cooked, embroidered and typed ...¹⁰³

I tråd med det som her sies, kan Karis spøkefulle omtale av seg selv som «gubben» og Jorunn som «kjerringa» ha gjort forholdet mer forståelig og mindre truende for sambygdingene, selv om det også gjorde antagelsen om at det dreide seg om et erotisk forhold, mer nærliggende. Kari og Jorunn skiller seg derfor fra de kvinnelige parene som Tone Hellesund har beskrevet. Hellesund har ikke funnet en klar rollefordeling, hvor den ene kvinnen hadde hustrurollen og den andre ektemannrollen, i de norske kvinneparene hun har studert.¹⁰⁴ Grunnen til det er trolig at kvinnene som omfattes av hennes studie, i hovedsak tilhørte det privilegerte byborgerskapet. Det er nok også dette sjiktet hun sikter til når hun sier at det ikke finnes klare holdepunkter for å si at norske kvinner opplevde at deres seksuelle orientering ble mistenkeliggjort bare på grunnlag av at de var ugifte i perioden 1870–1940. «Kvinner kunne fremdeles bo sammen uten at noen så noe mistenkelig i det, og kvinneorienterte kvinner kunne fremdeles elske sine venninner uten at de trengte å se på seg selv som homoseksuelle.»¹⁰⁵ Eksemplet med lærerinnen og seterbudeia tyder imidlertid på at nære venninnerrelasjoner mellom kvinner kunne bli sett på med en viss mistenksomhet på landsbygda allerede på 1920- og 1930-tallet.

En annen mulig tolkning er at Karis selvoppfatning lå tett opp til den som den jevngamle forfatterinnen Radclyffe Hall (1880–1943) hadde. Ifølge Tamagne levde Radclyffe Hall og hennes livsledsagerske Una Troubridge opp til forestillingen om det lesbiske paret slik det ble definert på denne tiden av Havelock Ellis og de fleste andre sexologene: Paret besto av en «virkelig» lesbisk kvinne, Radclyffe Hall,

¹⁰² Feltnotater fredag 11. august 2006.

¹⁰³ Tamagne 2004b:98.

¹⁰⁴ Hellesund 2002:175.

¹⁰⁵ Hellesund 2002:290–291.

som ble identifisert som mannen i relasjonen, og en «forført» lesbisk kvinne, Una Troubridge, som gikk inn i en tradisjonell kvinnerolle.¹⁰⁶ Radclyffe Hall, som også gikk under navnet «John», oppfattet seg selv som en mann fanget i en kvinnekropp. Hennes klesdrakt og måte å føre seg på hadde til hensikt å gi hennes sanne identitet til kjenne overfor resten av verden.¹⁰⁷ Denne «åpenheten» betydde imidlertid ikke at hun aksepterte sin egen seksualitet uten problemer: Hun oppfattet ikke sin egen «inversjon» som noe naturlig, snarere som en sykdom eller et skjebnemerke som gjorde henne grunnleggende annerledes enn andre kvinner.

«Det så ut som om ho sku' hevne seg,» svarte den eldre mannen en gang jeg spurte han om hvorfor han trodde det gikk sånn nedover med Kari. Han viste til ryktene om at hun en gang i ungdommen ikke hadde fått den mannen hun var forelsket i.¹⁰⁸ Muligens følte hun, i likhet med Radclyffe Hall, bitterhet over at hun ikke fikk den respekten hun hadde krav på i kraft av sin egentlige mannsnatur, og kanskje forsøkte hun gjennom det hun sa og gjorde, å gi sin sanne identitet til kjenne overfor resten av verden.¹⁰⁹

Kari ble gravlagt ved bygdas hovedkirke i 1960. I en kort gravferdsnotis i lokalavisa sto det at sognepresten hadde lagt ned krans fra Jorunn.¹¹⁰ Foruten Jorunn, ble ingen andre etterlatte nevnt, og det virker som en selvfølge at Jorunn ble tillagt rollen som «enken». Også salmevalget understreket dette. Salmen «Jeg så ham som barn» (Vilhelm Birkeland 1885) blir vanligvis valgt av kvinner som har mistet sin ektemann. Jeg-personen i salmen beskriver sitt forhold til «ham» gjennom ulike livsfaser, fra barndommen til døden. Selv om det er en manns relasjon til Kristus det siktes til, er det også lett å lese salmen som en kvinnes beskrivelse av et livslangt forhold til en ektemann hun har kjent siden barndommen. Jorunn var trolig ikke stort mer enn et barn første gang hun så Kari på Åsbratt. Slik lyder de to første og de to siste versene:

Jeg så ham som barn med det solrike øie
I regnbuens glans på de hjemlige høie.
Han kysset mitt kinn, og vi lekte med stjerne,
Mens korset stod skjult mellem løv i det fjerne.

¹⁰⁶ Tamagne 2004a:242.

¹⁰⁷ Tamagne 2004a:245.

¹⁰⁸ Feltnotater 11. august 2006.

¹⁰⁹ Tamagne 2004a:245.

¹¹⁰ Hamar Arbeiderblad 15. november 1960.

MASKER OG MOTSTAND

Jeg så ham som yngling i livskraftens morgen,
Da ånden fløi høit imot herlighetsborgen;
Han vinket min sjel, og jeg glemte det lave,
Hans ild kastet glans på forkrenkelsens grave.

[...]

Først da har jeg sagt ham hvad før jeg ei visste,
At han er den første og bliver den siste,
Først da har jeg sagt at med ham vil jeg følge
I liv og på dødens den rullende bølge.

Og engang jeg ser ham når lyset nedbrenner,
Da rekker jeg mot ham de segnende hender.
Når hjertet står stille og øiet vil briste,
Da hilser jeg ham med et smil, med det siste.¹¹¹

I neste kapittel vil jeg gå nærmere inn på hvordan tausheten (og den stillestående godtakelsen) som omga homoseksualiteten, plutselig kunne bli brutt og homoseksuelle menn bli utsatt for skandalisering, utpressing og vold.

¹¹¹ Sitert etter Landstads reviderte samlmebok.

Kapittel 3

Skandalens og voldens terskel

De to foregående kapitlene har hatt til hensikt å dokumentere at det fantes både kvinnepar og mannpar av den typen vi i dag omtaler som «lesbiske» og «homofile» på den norske landsbygda i perioden 1920–1950. Intervjuene med eldre heterofile kvinner og menn har gitt innsikt i hvordan slike par ble, om ikke stilltiende, så i hvert fall hviskende godtatt i mange bygdesamfunn i Hedmark og Oppland. Materialet fra Norsk etnologisk granskning tyder på at det samme var tilfelle på landsbygda også andre steder. Fortellingene vitner om mulighetene og livsrommet på landsbygda og setter spørsmålstegn ved tendensen til å oppfatte landsbygda som homoseksualitetens ikke-sted.

Dette kapitlet tar mer direkte opp negative sanksjoner som kunne ramme menn og kvinner som ble mistenkt for å stå i et erotisk forhold til én eller flere personer av samme kjønn. Det gis nemlig eksempler i materialet på ondsinnet sladder, sosial utstøtelse og fysisk vold på landsbygda, og bildet blir ufullstendig hvis ikke slike negative sosiale sanksjoner trekkes inn. Hvordan kunne en åpen hemmelighet utvikle seg til ondsinnet sladder og voldelig konfrontasjon? Hva gjorde at enkelte menn og kvinner ble utsatt for negative sanksjoner, mens andre ble stilltiende godtatt? Først vil jeg imidlertid gå inn på den tausheten som mange eldre kvinner og menn mente omga homoseksualitet i oppveksten deres.

Noe man ikke snakket høgt om

I hvilken grad hadde ei ung jente eller en ung gutt som vokste opp på landsbygda på 1920- og 1930-tallet, noe begrep om hva homoseksualitet var for noe? Spørsmålet er vanskelig å besvare. Tausheten rundt homoseksualiteten er et tema som går igjen både i intervjuene og i svarene på spørrelisten. «I min oppvekst var det ingen som prata om slikt, og jeg visste ikkje om noko slikt før eg blei 'gamal',» svarte en kvinne født i 1915 fra ei bygd i Buskerud.¹¹² En mann, født i 1917, skrev fra sin oppvekst i et bygdesamfunn i Nordland at noe snakk om «avvikende seksuelle legninger» var

¹¹² NEG-svar 236: Kvinne født 1915, landsbygd, Buskerud.

nesten totalt fraværende: «Jeg ble nok godt voksen før jeg lærte å kjenne begrepet homofili o.lign. uttrykk, og det gjennom litteraturen.» Han pekte på at det å omtale slike ting ble oppfattet som så uanstendig at det simpelthen ikke ble gjort.¹¹³ En annen mann, født i 1920, som hadde levd hele sitt liv på et småsted i Hordaland, skrev at han ikke kunne huske å ha hørt ordene «homo» eller «lesbisk» i oppveksten, i hvert fall ikke «slik at det sette noko varande minne, eller at det vart tenkt noko ålvorleg over det». Han var rundt 40 år første gang han ble konfrontert med fenomenet. Da kom det en organist til bygda som etter hvert begynte å «syna tilnærmingar som verka unormale». Han gikk ikke nærmere inn på hva organisten foretok seg, men skrev at det ble ordnet slik at vedkommende fikk reise fra stedet i det stille. Ellers, fortsatte han, hadde bygda hans vært velsignet med «mange gode heimar», og det er først i seinere år «at ein hev vorte overfløymd i dei ymse media, av denne moderne populærskykja». Han skrev videre:

At dette hev vore kjent frå gamal tid, skjønner ein ut frå Bibelen, alt frå Moses si tid. Men som nemt, det er fyrst i den seinare tid at det hev vorte reklamert fram. Og hev breidt seg utover i folkelivet i takt med anna syndeliv, og som held på og øydelegg landet vårt, moralsk og kulturelt.¹¹⁴

Også andre spørrelistesvar tyder på at homoseksualitet fremdeles på 1930- og 1940-tallet hovedsakelig ble forstått ut fra et religiøst og moralsk begreppsapparat, og at mer medisinske begreper som «homoseksualitet» ikke var kjent for folk flest før i etterkrigstiden. En kvinne (født i 1924) som vokste opp på et småsted i Nordland, svarte at hun først fikk kjennskap til fenomenet gjennom å lese i Det gamle testamentet. Hun trodde derfor lenge at det var noe som kun eksisterte mellom menn. «Ordene homoseksuell og homofil har jeg visst ikke hørt før kanskje på 1970–1980-tallet. Det er visst ikke mer enn ti år siden jeg hørte ordet lesbisk.»¹¹⁵

Særlig blant kvinnene var det mange som oppga at de ikke hadde visst noe som helst om seksualitet mellom to av samme kjønn i barndom og oppvekst. Av de kvinnene som var født før 1940, og som vokste opp på landsbygda eller i mindre byer, svarte hele to av tre at de aldri hørte noe om seksualitet mellom personer av samme kjønn i barndom og oppvekst. Blant mennene, derimot, var det bare én av tre i denne aldersgruppen som oppga at de aldri hadde hørt noe. En del av disse mennene var selv blitt utsatt for seksuelle tilnærmelser eller forsøk på overgrep fra

¹¹³ NEG-svar 286: Mann født 1917, landsbygd, Nordland.

¹¹⁴ NEG-svar 268: Mann født 1920, landsbygd, Hordaland.

¹¹⁵ NEG-svar 328: Kvinne født 1924, landsbygd, Nordland.

voksne menn. Andre kjente til eller hadde hørt snakk om menn i nærmiljøet som hadde rykte på seg å være «soper», «homse», «rævpuler» eller «rævemann».

Mange av de eldre kvinnene og mennene som jeg intervjuet, insisterte også på at homoseksualitet var noe de ikke hørte snakk om før de ble voksne. En eldre mann oppvokst i en skogsarbeiderfamilie i ei bygd nær Elverum på 1930- og 1940-tallet svarte at han ikke visste noe som helst om homoseksualitet før han var «gamle karen», og mente at den slags var et tabuemne i hans oppvekst.¹¹⁶ Han kjente til et par som hadde stått fram som homofile i bygda på 1990-tallet, sa han, men ble overrasket da jeg nevnte at den knapt femten år eldre forfatteren Åsmund Sveen, som kom fra samme distrikt, hadde vært homofil, og at hans parforhold til en mann ble omtalt i en nylig utkommet biografi.¹¹⁷

«Nei, det hadde vi liksom ikke noen formening om altså før vi ble skikkelig voksne,» sa en kvinne fra ei bygd i Hedmark. Heller ikke hun kunne huske å ha hørt ord som «homoseksuell» i ungdomstiden sin på 1930-tallet: «Akkurat det er et område som for meg har vært veldig fjernt alltmenne.» Hun kunne heller ikke huske å ha lest avisartikler eller bøker om seksualitet i ungdomstiden, men understreket at unger på landsbygda tidlig lærte om (hetero)seksualitet. «For oss var det en naturlig ting når det gjaldt dyr.»¹¹⁸ En mann oppvokst på et avsidesliggende småbruk på 1930- og 1940-tallet hørte heller ikke noe som helst om homoseksualitet før han var nærmere 30 år. Han var da flyttet til nabogrenda og hørte en kamerat omtale noen som «soper»: «Men jeg visste ikke da hva det betydde,» medga han.¹¹⁹

Sett i forhold til beretningene om kvinne- og mannspår på landsbygda, er det vanskelig å tolke slike utsagn om ikke-kjennskap. Det er flere gode grunner til å være skeptisk til denne typen utsagn: For det første kan enkelte ha fryktet at enhver innrømmelse av kjennskap til homoseksualitet kunne føre til at deres egen heteroseksuelle identitet ble trukket i tvil. De kan ha tenkt at det å ha vist interesse for fenomenet i ungdomstiden ville bli tolket som et uttrykk for latent eller ikke-erkjent homoseksualitet hos dem selv. For det andre framgår det at flere av dem som benektet enhver kjennskap til fenomenet i fortiden, også hadde en sterk negativ, ofte religiøs betinget, innstilling til homoseksualitet. I en slags indignasjon over all oppmerksomheten rundt fenomenet i dagens massemedier og samfunnsdebatt satte de sin egen uskyldsrone barndom på landsbygda opp som kontrast til dagens avkrist-

¹¹⁶ Intervjusamtale oktober 2004, mann født ca. 1925, landsbygd, Hedmark.

¹¹⁷ Gatland 2003.

¹¹⁸ Intervjusamtale mai 2004, kvinne født ca. 1920, landsbygd, Hedmark. Dette er et tema som også behandles i boka *Vi trenger deg* av Hedmarks-forfatteren Halvor Floden. Han beskriver hvordan to brødre i ti-tolvårsalderen, som har i oppgave å passe på familiens geiter i skogen, kommer i nær kontakt med dyrenes seksualitet: De hjelper bukkene å bedekke geitene ved å holde geitene fast.

¹¹⁹ Intervjusamtale september 2004, mann født ca. 1930, landsbygd, Hedmark/Oppland.

ning og moralske forfall. For det tredje kan enkelte ha fryktet å framstå som sladre-kjerringer eller ryktesmeder og av den grunn funnet det mer i tråd med sin moralske selvpresentasjon å benekte enhver kjennskap til rykter om homoseksualitet.

Fenomenet ble ytterst sjelden omtalt i lokalpressen, og ordet «homoseksuell» forekom verken i 1929-, 1930- eller 1931-årgangene av Østlendingen. «Homoseksuell» ser ikke ut til å ha blitt tatt i bruk før i mai 1932, da i forbindelse med en utpressingssak mot en skogeier i Odalen (se avsnittet lenger ut i kapitlet).¹²⁰ Men selv om ordet ikke ble brukt, ble fenomenet omtalt fra tid til annen, hovedsakelig i forbindelse med kriminalsaker. Det kunne dreie seg om saker hvor antatt homoseksuelle menn var blitt utsatt for vold eller utpressing, og saker som dreide seg om «sedelighetsforbrytelser» mot mindreårige. Dessuten var det på begynnelsen av 1930-tallet flere notiser og artikler om de gammeltestamentlige byene Sodoma og Gomorra. Disse artiklene handlet imidlertid om arkeologiske utgravinger av en by på Jordan-sletten som man trodde måtte ha vært Sodoma, men artiklene tematiserte ikke likekjønns seksualitet og gikk ikke nærmere inn på den tradisjonelle forklaringen på hvorfor byene ble tilintetgjort.¹²¹ Heller ikke saker som dreide seg om seksuell omgang med dyr, ble omtalt i Østlendingen, noe man kanskje ville forvente i et landbruksdistrikt. Den eneste artikkelen som kan ha dreid seg om «dyresex», omhandlet en kriminalsak fra Vallset, sør for Løten, hvor en fjøsgutt på 16–17 år tilsto å ha stukket et sopolimeskaft opp gjennom kuene bakfra. Flere av dyrene var blitt syke av skadene de pådro seg, og det var trolig det som hadde gjort folk oppmerksomme på forbrytelsen. Gutten beskrives som «en person med sykelige tendenser».¹²²

Dessuten er det viktig å legge merke til det lille adverbet «høgt» i setningen «det var noe man ikke snakket høgt om». Det var altså noe som ble snakket om, samtidig som det lå sterke begrensninger på informasjonsflyten. Taushet rundt likekjønns seksualitet står ikke i et diametralt motsetningsforhold til opptatthet av slik seksualitet. Taushet har ikke nødvendigvis å gjøre med fravær av kunnskap, men med bestemte former for sosial organisering eller fordeling av kunnskap. Paradoksale

¹²⁰ Dette stemmer overens med historiker Runar Jordaaens påpekning av at 1932 markerte et slags vendepunkt. Dette året kom det ut flere skjønnlitterære bøker som omhandlet homoseksualitet, og de to radikale legene Karl Evang og Torger Kasa publiserte en artikkel om homoseksualitet i *Populært tidsskrift for seksuell opplysning* (Jordæen 2003:81).

¹²¹ Østlendingen torsdag 2. januar 1930, s. 1: «Sodoma gjenfunnet?». Østlendingen fredag 31. januar 1930, s. 1: «Sodoma og Gomorra skal utgraves». Østlendingen torsdag 1. september 1932, s. 3: «I dødens dal. En dansk journalist har skrevet følgende om et besøk i Jordan-dalen». Østlendingen fredag den 12. mai 1933: «Sodoma og Gomorras ruiner. Søiler og rester av en by på bunnen av Det døde hav».

¹²² Østlendingen onsdag 25. mars og torsdag 26. mars 1931, s. 2: «Den uhyggelige historie fra Vallset».

begreper som «åpen hemmelighet», «taus delaktighet» og «gjensidig diskresjon» griper noe av kompleksiteten i dette.¹²³ Det at noe gjøres til en hemmelighet, innebærer ikke at det glemmes eller fortrenses fra den kollektive erindringen, men at det huskes på bestemte måter og kun i enkelte sosiale sammenhenger. Selv om taushet kan ha vært uttrykk for avstandstaken eller avsky, viser drøftingen i de foregående kapitlene at det også kan ha dreid seg om en form for stilltiende godtakelse, hvor graden av godtakelse faktisk var proporsjonal med graden av taushet. For alle de parene som ble beskrevet i kapittel 1 og 2, må taushet ha vært noe de selv etterstrebet, noe som gjorde det mulig for dem å ivareta en nær erotisk relasjon til en person av samme kjønn samtidig som de opprettholdt gode og relativt spenningsfrie relasjoner til familie, naboer og andre sambygdinge. Poenget kommer klarere fram hvis man sammenligner situasjonen til disse parene med den til enkeltpersoner som ble åpent skandalisert, enten i massemedia eller på folkemunne. Ofte var det nettopp gjennom skandaler at folk flest ble klar over at homoseksualitet fantes.¹²⁴

«Jeg minnes det var et fryktelig spetakkel»

I intervjusamtalen med en mann som vokste opp i ei innlandsbygd på 1920- og 1930-tallet, spurte jeg om han i barndommen eller ungdomstiden hadde hørt snakk om seksualitet som ble sett på som unaturlig eller syndig. Det eneste eksemplet han kunne komme på, var læreren på en privatskole i bygda som han mente måtte ha vært «homo». Han fortalte at bygdas sosiale elite (blant andre presten, apotekeren og doktoren) en gang rundt 1930 hadde satt i gang privatskole for sine egne barn, etter sigende for å beskytte dem mot tuberkulosesmitte.¹²⁵ Flere av barna på folkeskolen var nemlig blitt rammet av tuberkulose på denne tiden, noe som må ha skapt stor engstelse blant foreldrene. En høstdag i 1930 sto for eksempel alle skoleungene oppstilt langs veien forbi skolen for å se begravelsesfølget fra et av småbrukene passere forbi på vei til kirka. På den ene vognen lå et søskenpar på 13 og 16 år i hver sin kiste. De to, som begge hadde vært elever ved folkeskolen, døde med bare fire dagers mellomrom. Gutten hadde vært alvorlig syk lenge, mens søstren hans bare hadde vært borte fra skolen i en ukes tid da hun plutselig døde

¹²³ Begrepet «taus delaktighet» (silent complicity) er hentet fra Sedgwick (1990).

¹²⁴ Florence Tamagne sier: «Even more than medical theories, it was scandal that frequently brought homosexuality to the attention of the public at large, notably through the workings of the new mass media» (2006:171).

¹²⁵ Eksemplet er basert på intervjusamtaler med en eldre mann og en eldre kvinne oppvokst i samme lokalsamfunn i Hedmark/Oppland på 1920- og 1930-tallet. De to er født i begynnelsen av 1920-tallet, intervjusamtalene fant sted i 2004 og 2005. En del av opplysningene er supplert og sjekket opp mot informasjon fra bygdebøker og lokalhistoriske publikasjoner.

av blodstyrting forårsaket av «galopperende tæring». Også flere andre elever på skolen var enten alvorlig syke eller døde av tuberkulose.

Både presten, doktoren og apotekeren hadde barn i skolepliktig alder, og kanskje var det hendelser som denne dobbeltbegravelsen i 1930 som fikk dem til å kvie seg for å sende barna sine på den offentlige folkeskolen. Dessuten skilte presten, apotekeren og doktoren seg ut ved at ingen av dem kom fra bygda opprinnelig. «Dissa var jo innfløttene her oppi alle samma da,» fortalte en eldre kvinne fra samme lokalsamfunn. Det var særlig doktoren som hadde ivret etter å få satt i gang privatskole. «Fordi han legen ... det er vel lov å si at han var ganske snobbete: Folkeskolen var ikke noe å sende ungene på.» Uansett om det var smittefrykt, sosialt snobberi eller andre motiver som lå bak – det var barn med velstående foreldre med akademisk utdanning som gikk på privatskolen. Det var neppe mer enn seks–sju elever som satt benket i det lille huset som ble brukt som klasserom.

Læreren kom fra Bergen og skal ha vært 25–30 år, husket den eldre mannen: «Tynn, spe. Vi syns han var fint kledd.» Han hadde skarpe presser i buksene og gikk med slips hver dag, noe som slett ikke var vanlig ellers i bygda. Privatskolen eksisterte neppe i mer enn ett års tid.¹²⁶ Undervisningen fikk en brå slutt da legen fikk nyss om at privatlæreren skulle ha gjort seksuelle tilnærmelser til sønnen hans. Privatlæreren ble straks innkalt til legens kontor, og i det ordskiftet som fulgte, skal legen ha slått han ned og bedt han om å forlate bygda umiddelbart. «Jeg minnes det var en fryktelig spetakkel,» sa den eldre mannen som selv var i tenårene og gikk på folkeskolen da dette skjedde. «Jeg vet i alle fall at han dokter'n slo han knock out. Han rett og slett slo ned'n.»¹²⁷ Om læreren sa han at han ble «kjeppjaga i fra bygda» og sendt tilbake til Bergen. Han gjenga sin tantes reaksjon da han fortalte henne om hva som var skjedd med læreren: – Er han sodomitt han da? hadde hun spurt. At «sodomitt» var en vanlig betegnelse på homoseksuelle menn i denne perioden, framgår blant annet av Øyvin Ribsskogs bøker. I *Hemmelige språk og tegn* (utgitt i 1945) oversetter han konsekvent betegnelser for menn som har sex med menn, med «sodomit». Også en av mennene som besvarte spørrelisten, skrev at hans far brukte betegnelsen «sodomitt» om en gift homoseksuell mann rundt 1935.¹²⁸

Ingen av de jeg snakket med, kunne huske at lensmannen ble koblet inn, eller at saken ble omtalt i pressen. Jeg har heller ikke funnet noen omtale av den i

¹²⁶ Det er vanskelig å angi nøyaktig hvilket år dette skjedde, men intervjusamtalene og biografiske opplysninger om noen av de involverte personene tyder på at det må ha vært i 1933 eller 1934.

¹²⁷ Opptrinnet skal ha funnet sted på doktors kontor, og det var neppe vitner til at læreren ble fysisk forulempet av doktoren. Da jeg spurte intervjupersonen om hvordan folk fikk vite om hva som hadde skjedd, svarte han at han trodde at doktoren fortalte det selv.

¹²⁸ NEG-svar 289: Mann født 1919, landsbygd, Buskerud.

lokalavisa.¹²⁹ Selv om det i dag, 75 år seinere, er umulig å fastslå sikkert hva som virkelig fant sted, synliggjør fortellingen om privatlæreren interessante sider ved homoseksualitetens vilkår i bygdesamfunnet.¹³⁰

For det første illustrerer den hvordan klasseforskjeller og sosiale spenninger hadde innvirkning på hvilke tilfeller av likekjønnsseksualitet som ble rammet av sosiale sanksjoner. Det eksisterte et nokså klart definert sosialt hierarki i bygda, hvor de personene som hadde akademisk utdanning, skilte seg tydelig ut fra den øvrige befolkningen. Et synlig tegn på denne distinksjonen var at disse gikk med sort studentlue på 17. mai. De sosiale statusforskjellene falt ofte sammen med skillet mellom fastboende som var født og oppvokst i bygdesamfunnet, og innflyttere fra byer som Oslo og Bergen som var kommet til bygda for å bekle stillinger som lege eller apoteker. Det lokalsamfunnet læreren kom flyttende til, var kjennetegnet ved relativt små klasseforskjeller, i likhet med mange andre bygder i det som historikere har betegnet som «Fjell- og Fjord-Norge». «Fienden» kom utenfra, var fremmed, og de sosiale motsetningene gikk ofte mellom bygdefolk og innflyttere.¹³¹

De sosiale spenningene ble trolig skjerpet som følge av de mange tilfellene av tuberkulosedødsfall. Det er lett å forestille seg den bitterheten mange bygdefolk må ha følt over at de som tross alt var kommet til bygda for å hegne om folks åndelige og fysiske helse, og holde onde makter borte fra bygda, beskyttet sine egne barn gjennom å opprette privatskole. Særlig foreldre som selv hadde mistet ett eller flere barn, eller som hadde barn som var syke, må ha opplevd privatskolen som en krenkelse. Bitterheten må særlig ha rettet seg mot doktoren som var den som ledet an i kampen mot tuberkulosen. Dessuten pågikk det temmelig harde arbeidskonflikter

¹²⁹ Det er imidlertid ikke helt entydig hva årsaken var til at læreren måtte reise. Den eldre kvinnen fra bygda, som var på alder med barna på privatskolen, pekte på at læreren også var speiderleder og deltok aktivt i det speiderarbeidet som sognepresten hadde satt i gang. Det kunne dermed også hende at det var en speidergutt læreren ble beskyldt for å ha hatt seksuell omgang med eller ha gjort tilnærmelser til. Hun sa at hun og de andre elevene på folkeskolen aldri fikk ordentlig greie på hvorfor privatlæreren måtte reise, og at saken ble forsøkt dysset ned.

¹³⁰ I parentes bemerket slo det meg også som underlig at de som fortalte om denne skandalen på 1930-tallet, aldri stilte spørsmål om anklagene mot privatlæreren virkelig var sanne. Kan det ikke tenkes at han, liksom læreren i Sherwood Andersens novelle «Hands» ([1919] 1946), ble urettmessig anklaget av en av elevene? Kanskje var han bare en omsorgsfull og kjærlig lærer som ble feiltolket? Han kan også ha hatt trekk ved utseendet eller væremåten sin som fikk folk til å anta at han «likte karer», og muligens var det rykter om dette som fikk legen til å reagere som han gjorde. I likhet med læreren i «Hands» ble han antakelig rammet av rasende knyttneveslag, utskjelt og jagd fra bygda før han overhodet fikk anledning til å forsvare seg eller ta til motmæle. Kildene sier ikke noe om hva som skjedde med privatlæreren etter opptrinnet på legekantoret, bare at han ble nødt til å reise.

¹³¹ Begrepet «Fjell- og Fjord-Norge» blir brukt av historikerne Gabriel Øidne og Knut Kjeldstadli (Kjeldstadli 2000:178).

innenfor skogbruket i denne perioden, og de som hadde barna sine på privatskolen, ble utvilsomt assosiert med arbeidsgiversiden.

Grunnen til at episoden med privatlæreren sirkulerte på folkemunne (og fremdeles huskes av personer som var barn på 1930-tallet), var trolig at den satte de sosialt privilegerte i et negativt og komisk lys. Selv om de andre skoleungene ikke fikk vite årsaken til at læreren måtte reise, ble det snakket en god del om saken blant folk i bygda. Mange godtet seg over at privatskolen måtte stenge, fortalte den eldre mannen. «For at dem likte itte det, vet du, at dissa derre storgubba skulle ha unga i privatskoler. At unga dems var for svære tel å væra ilag med de andre. Så det var mange som godte seg over det altså, at det gjekk skeis.» Skandalen med læreren har trolig fått en plass i den kollektive erindringen i bygdesamfunnet fordi man gjennom å gjenfortelle den kunne latterliggjøre det som ble oppfattet som et forsøk fra de sosialt privilegertes side på å heve seg over den øvrige befolkningen. Blant andre James C. Scott har analysert ryktespredning som en måte personer med lite makt kan kritisere og motarbeide folk som står over dem på den sosiale og økonomiske rangstigen.¹³² Den som setter ut eller viderefremidler rykter, behøver ikke å påta seg ansvaret for det han eller hun sier, både fordi ryktene kanskje aldri når fram til dem de omhandler, og fordi den opprinnelige kilden til et rykte sjelden kan identifiseres.

For det andre viser eksemplet med privatlæreren hvordan homoseksualitet generelt ser ut til å ha blitt forbundet med fremmede, innflyttere og andre som kom utenfra.¹³³ Homoseksualitet ble først og fremst assosiert med byene og med innflyttere fra byene. Det er påfallende at de fleste tilfellene av skandaler knyttet til homoseksualitet som jeg har kommet i berøring med, har dreid seg om folk som kom til et bygdesamfunn fra andre distrikter eller byer. Likekjønnspar som var innvevd i sosiale nettverk i lokalsamfunnet, personer som bygdefolket oppfattet som «sine egne», ser ut til å ha nytt godt av en slags beskyttelse som ikke omfattet innflyttere. Eller sagt på en annen måte: «Innflytterne» var ikke del av det moralske fellesskapet på samme måte som folk fra bygda, men ble likevel underlagt de samme kontroll sanksjonene som bygdefolket brukte på hverandre. Privatlæreren hadde ikke noen naturlig støttegruppe i lokalsamfunnet, og ingen behøvde derfor å være forsiktige med hvor hun eller han spredte ryktene.¹³⁴ De kvinneparene og mannsparene som ble beskrevet i de foregående kapitlene, var derimot født inn i sine respektive

¹³² Scott 1985, Brison 1992:13.

¹³³ Dette fenomenet er kjent fra nasjonalistisk retorikk, for eksempel i form av hentydninger i fransk presse i mellomkrigstiden til at homoseksualitet var noe som hørte hjemme i Tyskland, og vice versa. «To admit that there were homosexuals at home would mean casting the whole population under suspicion,» sier Tamagne (2004b:42). Noe tilsvarende kan se ut til å være tilfelle i bygdesamfunn i Hedmark.

¹³⁴ Heppenstall (1971:163–165). Heppenstall beskriver her en innflyttet lærer i en østerriksk landsby som ble utsatt for baksnakkelse og ryktespredning.

lokalsamfunn, hadde et slektsnettverk der og levde stort sett på samme fot som andre bygdefolk. De var som alle andre, og denne likheten ga seg til kjenne gjennom at de tok del i bestemte former for utveksling av tjenester og høflighetsgester.¹³⁵

Saken med privatlæreren må utvilsomt karakteriseres som en skandale. Når noe fortelles som en skandale, finnes det ingen mulighet for alternative tolkninger etter som hendelsen eller handlingen innebærer et utvetydig brudd på allment aksepterte normer. Skandalen er selvforklarende: Den som gjengir en skandale, behøver ikke selv å bidra med noen eksplisitt fortolkning av hva som har skjedd, og løper heller ikke noen risiko ved å bringe informasjonen videre. Når skandalen først har kommet ut, sirkulerer den med så stor hastighet at den er hinsides enhver fortellers kontroll.¹³⁶ Rykter, på sin side, har det til felles med skandaler at de omhandler viktige hendelser eller sider ved personers atferd. Men til forskjell fra skandaler framstiller den som sprer et rykte seg som såpass usikker på sannhetsgehalten i informasjonen at han eller hun framstår som en ren formidlingskanal. Ryktesprederen avskriver seg det moralske ansvaret for videreformidlingen, og også rykter spres derfor raskt i et lokalsamfunn. Sladder, derimot, skiller seg fra rykter ved at denne typen informasjon bare kan betros noen få utvalgte. Sladder er nemlig i større grad «signert», det vil si at informasjonen har en bestemt person som kilde og følgelig kan føre den som sladder, i konfrontasjon med den det sladres om. Også sladder inneholder en eksplisitt moralsk vurdering av personer og deres atferd, men til forskjell fra skandaler må den moralske vurderingen gjøres eksplisitt. Sladder er ikke like selvforklarende som skandaler.¹³⁷

Det krevdes ingen eksplisitt moralsk vurdering av de handlingene læreren ble anklaget for. Det må ha vært åpenbart for enhver at erotiske tilnærmelser til gutter i skolealderen var moralsk forkastelig. Likeledes var fortellingen noe som bygdefolket må ha tenkt at enhver hadde rett til å vite om, og som dermed risikofritt kunne formidles videre. Kommentaren om at folk omtrent godtet seg, tyder på at affæren var pinlig for foreldrene, og disse forsøkte høgst sannsynlig å dysse det hele ned.

¹³⁵ Bailey 1971:282.

¹³⁶ Bailey 1971:287. Han påpeker at folks kunnskap om andre ikke bare stammer fra hva de ser med egne øyne, men like mye fra hva de hører fra og sier til hverandre. En hendelse eller en handling er offentlig ikke bare for dem som ser den, men også for dem som hører om den. Det sosiale kartet en person har av samfunnet rundt seg, av hva som foregår, og hvordan han/hun bør forholde seg til andre, er et kart som skapes av det talte ordet, av informasjon som sirkulerer i samfunnet. «The map which a man has of the community around him, of what is going on and of how he should respond to others, is a map created by the spoken word, by the information circulating around his community» (Bailey 1971:284–285).

¹³⁷ Bailey 1971:287–288.

En skogeier fra Odalen

Omtrent på samme tid, i årene mellom 1929 og 1932, ble en velstående skogeier fra Odalen i Hedmark utsatt for pengeutpressing av flere unge menn fra Oslo. Saken fikk bred omtale i pressen våren og sommeren 1932. Avisa Østlendingen omtalte den på førstesiden under overskriften «Motbydelig pengeutpresningsaffære mot en skogeier fra Odalen». Det går fram av artikkelen at saken var under etterforskning av Oslo-politiet, og at de tiltalte var fire unge menn, hvorav tre var kjente fotballspillere. De tiltalte, som alle var i tjuårene, skulle ha presset skogeieren til å betale dem en sum på til sammen 51 000 kroner (noe som med dagens prisnivå ville ha tilsvart vel halvannen million kroner)¹³⁸ ved å utnytte «den eldre herres svakhet». Skogeieren var en ugift herre i 50–60-årene. Slik beskrev avisa hendelsesforløpet:

En dag i 1929 kom skogeieren til byen, hvor han tilfeldigvis gjennom et par av sine venner blev presentert for hovedmannen i saken, Carl Lysell. Vedkommende herre har efter en operasjon vært nokså svekket og har, særlig når han har nydt alkohol, ikke hatt fullt herredømme over sig selv. Ut på aftenen skiltes han fra sitt øvrige selskap, men Carl Lysell blev med ham på hotellet, hvor der blev drukket endel [sic]. Efter hvad der er oplyst senere, skal der ikke ha foregått noe utilbørlig på hotellet, men et par dager efter meldte Carl Lysell sig igjen og sa at han var blitt skadet, han var blitt påført en sykdom og måtte ha penger til lægehjelp. Han truet med ellers å fortelle det til anmelderens mor, som var syk og som denne holdt meget av. Anmelderen husket ingenting av hvad der var hendt på hotellet, men for å slippe ubehageligheter betalte han 100 kroner.¹³⁹

Utpressingen ga seg imidlertid ikke med dette. Skogeieren mottok etter en tid utpressingsbrev fra både Carl Lysell og tre–fire av kameratene hans. I enkelte av brevene forlangte utpresserne mer enn tusen kroner, og hvis skogeieren ikke betalte, truet de igjen med å kontakte hans mor. Av frykt for at utpresserne skulle informere moren om at han hadde vært seksuelt involvert med en mann, betalte skogeieren «for å være kvitt sine plageånder». Hvis han ikke straks besvarte brevene, kontaktet de han per telefon eller reiste hjem til han i bil og forlangte å få snakke med moren. Etter at skogeieren kontaktet en advokat, forsøkte utpresserne å skremme han ved

¹³⁸ 51 000 kroner i 1931 tilsvarte 1 512 150 kroner i 2007. (Statistisk sentralbyrå 2008).

¹³⁹ Østlendingen tirsdag 24. mai 1932, s. 1: «Motbydelig pengeutpresningsaffære mot en skogeier fra Odalen».

å avfyre skudd utenfor vinduet hans. Først etter et par år, da skogeierens mor var avgått ved døden, fikk advokaten overtalt han til å anmelde forholdet, og utpresserne ble arrestert. Avisa opplyste også at skogeieren hadde begjært seg umyndiggjort og lagt seg inn på en nerveklinikk. Artikkelen sluttet med følgende formaning:

Det er meget som tyder på at affærer av denne art ikke er så sjeldne, men ofrene kvier sig for å anmelde forholdet av frykt for skandale. De samvittighetsløse pengeutpressere har derfor et nokså fritt spill. Det er derfor ikke av veien at en slik sak kommer offentlig frem, så der kan statueres et alvorlig eksempel.¹⁴⁰

Det er flere interessante trekk ved denne saken og ved måten den ble omtalt på. Selv om avisa var forsiktig i sine beskrivelser, må det ha vært opplagt for leserne at det som skogeieren fryktet skulle komme hans mor og resten av lokalsamfunnet for øret, var at han hadde hatt sex med en annen mann. Samtidig understreket avisa at det ikke skulle ha foregått «noe utilbørlig» på hotellrommet, selv om skogeieren hadde vært sterkt beruset. I en seinere artikkel presiseres det at utpresseren, Carl Lysell, under sakens gang hadde blitt undersøkt av lege, og at det var brakt på det rene at han aldri hadde lidt av den sykdommen (trolig syfilis) som han og hans kamerater hadde nevnt i utpressingsbrevene.¹⁴¹ Verken utpresserne eller skogeieren omtales som «homoseksuelle». Ordet ble imidlertid brukt i en av oppfølgingsartiklene. Der het det:

I Oslo har det i den senere tid vist sig at flere og flere unge menn simpelthen ernærer sig av den slags utpresservirksomhet. Sedlighetspolitiet har lenge vært opmerksom [sic] på unge menn som driver det som geskjeft å slå an med homoseksuelle menn i Slottsparken om kveldene. Det er å håpe at denne oprørende affære nu setter skrekk i livet på disse, det mest avskyelige av alle gigoloer.

I småbyene har der i lengere tid vært drevet en frekk trafikk av unge gutter som belurer byens ektemenn når de skeier ut og presser penger av dem ved å true med å røbe dem for konene.¹⁴²

Sympatien i avisartiklene er helt og holdent på den utpressede skogeierens side, selv om det antydes at han kan ha hatt erotisk kontakt med gutter. Utpresserne karak-

¹⁴⁰ Østlendingen tirsdag 24. mai 1932, s. 1: «Motbydelig pengeutpressningsaffære mot en skogeier fra Odalen».

¹⁴¹ Østlendingen onsdag 25. mai 1932, s. 1: «Pengeutpressningsaffæren vokser».

¹⁴² Østlendingen onsdag 25. mai 1932, s. 1: «Pengeutpressningsaffæren vokser».

teriseres som «slyngler», «samvittighetsløse pengeutpressere» og «ytterst frekke og usympatiske ungdommer».¹⁴³ Skogeieren omtales som «den ulykkelige mann» og «den stakkars mann», og affæren beskrives som «oprørende».¹⁴⁴ Det sies at utpresserne «kjente hans svakhet for alkohol og har forstått å utnytte det». Det samme gjelder det som sies om utpressingen av homoseksuelle i Slottsparken: Også her var det de unge mennene som drev med utpressing, ikke de homoseksuelle mennene, som avisa karakteriserte som «avskyelige» og «gigoloer». Homoseksuelle menn ble ikke framstilt som verken farlige eller kriminelle, snarere som sårbare ofre. Det er også verd å merke seg at mens navnene på samtlige av utpresserne gjengis i artiklene, nevnes aldri navnet på skogeieren fra Odalen.

Artiklene formidlet på den ene siden et bilde av homoseksualitet som en form for seksuell utskeielse som alle menn kunne henfalle til, på linje med heteroseksuelt utroskap. Det som avisa skrev om unge menn som lurte småbyektemenn, peker i retning av et syn på homoseksualitet som en mulighet for alle menn, som handlinger begått i situasjoner av psykisk utilregnelighet (for eksempel grunnet fyll), og ikke som uttrykk for en bestemt seksuell legning. Samtidig tyder bruken av ordet «homoseksuelle» på at man på denne tiden også så likekjønnsseksualitet som uttrykk for en avvikende legning hos et mindretall.

Saken endte med at hovedmannen, Carl Lysell, ble dømt til tre års fengsel i Oslo forhørsrett. Sju andre menn ble idømt fengselsstraffer på ti måneder til to år.¹⁴⁵ Om skogeieren het det:

Som meddelt ligger skogeieren nu på en nerveklinikk og man mener at han i hele den tid utpressingen har foregått, ikke har vært ganske tilregnelig. Det er således avpressing av en ikke normal mann de unge fyrer har gjort sig skyldig i.

¹⁴³ De to første av disse uttrykkene brukes i artikkelen tirsdag 24. mai 1932. Det siste brukes i artikkelen 25. mai 1932.

¹⁴⁴ Østlændingen fredag 26. august 1932, s. 1: «Pengeutpresserne Knut Andersen og Karl Lysell tar forhørsrettsdom». Her heter det blant annet:

«Det mest oprørende i pengeutpressningssaken synes å være den utpressing skogeieren var utsatt for fra Berlin. I dette brev blev det sagt at Karl Lysell måtte underkaste sig en operasjon i denne by da pariserlægene ikke var så flinke som berlinerlægene og efterpå var det nødvendig for ham å ha et to måneders ophold [sic] i Belgien. Efter på disse premisser å ha bedt om 3500 kr. går Karl Lysell over til å skrive hyggelig om at nu har vel skogeieren det travelt på gården. Så kommer der til sist glidende en avslutningssetning om at hvis han ikke skulde vilde sende de 3500 nye kr. vil broren, Finn Lysell, komme opover til ham – og får han ikke pengene vil han tale med skogeierens mor og orientere henne i det forhold som – angivelig – bestod mellem skogeieren og Karl Lysell.»

¹⁴⁵ Østlændingen mandag 29. august 1932, s. 1: «Dommen i pengeutpressningsaffæren».

Saken har satt sinnene voldsomt i bevegelse i hele landet, og det ligger nær å se litt på situasjonen i det hele tatt med hensyn til slik utnyttelse av andre menneskers svakheter.¹⁴⁶

Sitatet viser at sympatien lå på skogeierens side, og at det var utpressingen, ikke den påståtte foranledningen til den, som ble ansett som «motbydelig».¹⁴⁷ Eksemplet rimer godt med beskrivelser av den rettslige håndteringen i Sverige. Jens Rydström mener at det skjedde et skifte på 1930- og 1940-tallet fra en oppfatning av å beskytte homoseksuelle menn fra utpressing og vold til en oppfatning av å beskytte unge menn fra homoseksuelle.¹⁴⁸ Nettopp det å beskytte unge menn skulle bli et hovedtema i «Den store sedelighetssaken» i Bergen i 1937 og 1938. Denne saken resulterte i at hele 34 menn ble dømt, 20 av dem utelukkende for brudd på paragraf 213, de resterende 14 for brudd også på andre paragrafer. Saken startet med at nabokona til en av mennene meldte fra til politiet om at det var usedvanlig mye trafikk av tenåringsgutter til og fra rommet hans. Avhørene av mannen og noen av tenåringsguttene førte til at et omfattende homoseksuelt nettverk ble rullet opp. Alle de dømte i disse sakene var voksne menn (over 21 år), og alle de guttene de var dømt for å ha hatt sex med, var under 21 år. I mange av dommene ble det anført som skjerpene at handlingene kunne gi unge menn «smak for homoseksuelle utskielser» og «fremelske homoseksuelle tilbøieligheter hos ungdommen».¹⁴⁹

Avisomtalen av utpressingssaken i Odalen viser at det allerede rundt 1930 fantes områder i Oslo som var kjent som steder hvor homoseksuelle menn kunne påtreffes (Slottsparken). Slike artikler har trolig gjort det mulig for homoseksuelle menn bosatt på landsbygda å finne fram til homoseksuelle møtesteder i Oslo og komme i kontakt med andre menn der. Det brakte dem imidlertid i kontakt med kriminelle nettverk, noe som kunne føre til utpressing og fare for avsløring.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Østlændingen onsdag 25. mai 1932, s. 1: «Pengeutpressningsaffæren vokser».

¹⁴⁷ Historikeren Martin Halsos streifer så vidt innom saken i et avsnitt om pengeutpressing. Han viser til materiale fra Forhørsretten i 1932, men det virker ikke som om han har satt seg inn i avis-skriveriene om saken. Årsaken til innleggelsen framstilles i avisa som nerveproblemer som følge av det presset skogeieren hadde vært utsatt for, ikke homoseksualitet, slik Halsos antyder (Halsos 1999:148–149). Han viser til «Dom av 26. september 1932, kjennelse 10. oktober 1932, og dom av 17. oktober 1932».

¹⁴⁸ Rydström 2001:176–177, 204.

¹⁴⁹ Jordäen 2003:99–100, 102–103.

¹⁵⁰ Utpressing av homoseksuelle menn er et fenomen som er kjent også fra 1880-årene, noe som kom fram i forbindelse med avskjeden av universitetsprofessor Ebbe Herzberg (1847–1912) i 1886 (Rian 2001:44–46). Likeledes er det et tema i Karl Forthuns bok *Gråbein*, som omhandler arbeiderklasssegutter i Kristiania på 1920-tallet.

Under overskriften «Uhyggelig drap i Stockholm» omtalte Østlændingen i 1929 en sak hvor en navngitt svensk pianist på 47 år døde av de skadene han fikk da han ble slått ned av en underoffiserselev i sin egen leilighet. Sistnevnte skulle ha forklart til politiet at pianisten «hadde perverse tilbøieligheter», og at han var blitt «utsatt for hans tilnærmelser».¹⁵¹ Nyheten ble bare referert, trolig fra Stockholms-pressen, og ble ikke kommentert nærmere verken i dette eller seinere numre av avisa. Uttrykket «perverse tilbøieligheter», med sine religiøse og moralske undertoner, kan se ut til å ha blitt foretrukket framfor den mer medisinske termen «homoseksuell» på denne tiden.

Skandalisering av gutteforførere

Det spesielle med saken med privatlæreren i innlandsbygda er at elevenes foreldre sto over læreren på den sosiale rangstigen. Det var ikke ungene til fattige skogsarbeidere og småbrukere læreren underviste, men avkommet til bygdas sosiale og intellektuelle elite. Det er ikke usannsynlig at saken ville ha fått en annen utgang hvis det hadde dreid seg om barna i en av grendeskolene. Fra Sverige er det kjent at en rekke lærere ble tiltalt for å ha forgrepet seg på elevene sine. Av de 573 rettsakene som Rydström fant om likekjønnsseksualitet på den svenske landsbygda i perioden 1880 til 1950, dreide hele 31 seg om lærere som hadde forgrepet seg seksuelt på elevene. De fleste av disse sakene (25 tilfeller) var fra perioden etter 1920. Når det gjelder sakene fra perioden før 1920, hadde mange av de dømte lærerne hatt erotisk omgang med elevene sine i lang tid før de ble anmeldt og påtalt. Én lærer hadde masturbert sine mannlige elever i to år før han ble oppsagt og tiltalt for forholdet. Lærerne fikk nokså strenge straffer når de først ble rettsforfulgt (overnevnte lærer ble idømt tre års tvangsarbeid), men innad i lokalsamfunnet hvor lærerne virket, ser toleransegrensen i slike saker ut til å ha vært nesten ubegripelig tøyelig. Rydström forklarer denne tilbakeholdenheten mot å anmelde lærere med den store statusforskjellen som eksisterte mellom den voksne, utdannede læreren og barna i bygdesko-

¹⁵¹ Østlændingen onsdag 28. august 1929, s. 1. Denne omtales også i boka *Sympatiens hemmelighetsfulla makt* på side 571, men her hevdes det at drapet skjedde i 1932. Trolig har forfatteren (Dodo Parikas) lagt til grunn det året saken kom opp for retten. Her vises det til et skrift fra 1933 av det sosialdemokratiske Riksdagsmedlemmet Vilhelm Lundsted, «'Otukt mot naturen'. Bør den vara straffbar?», hvor saken omtales i et anonymt bilag om utpressing mot homoseksuelle menn. Det heter der at det knapt kan finnes noen «hästgardist» i Stockholm som ikke vet hva det betyr når en fremmed herre byder ham med seg hjem en kveld. Det spekuleres derfor på om ikke motivet for slaget snarere var at pianisten ikke hadde villet eller kunnet gi gardisten så mye penger som denne krevde. Parikas nevner i en fotnote at Ring ble livlig forsvart i Stockholms-pressen av bl.a. kunsterinnen Mollie Faustman, som så det som sunt av en ung mann å 'försöka å värna om sin renhet'.

lene. I perioden mellom 1920 og 1950 ser imidlertid den absolutte maktposisjonen som lærerne hadde på den svenske landsbygda, ut til å ha blitt svekket, noe som kan forklare hvorfor flere lærere ble straffeforfulgt. Men fortsatt gjorde klasseforskjellene og den vanskelige sosiale situasjonen til mange barn på landsbygda det mulig for lærere å kamuflere deres seksuelle interesse for barn som veldedighet.¹⁵²

Nettopp hensynet til å beskytte barn og ungdom mot forførelse var et tema som gikk igjen i den offentlige debatten om homoseksualitet på 1930-tallet. I flere europeiske land ble det utgitt seksualpedagogiske skrifter for og om ungdom. Disse ga uttrykk for et entydig negativt og varselsropende syn på homoseksualitet, som ble oppfattet som en konsekvens av masturbasjon eller forførelse av voksne menn. Advarsler mot «gutteforførere» var en gjenganger i slike bøker.¹⁵³

Endringen i synet på barn og seksualitet på 1930-tallet hang sammen med utbredelsen av tanker fra psykoanalysen. Psykoanalytisk teori beskrev barndomserfaringer som avgjørende for individets videre seksuelle utviklingen, tidlige seksuelle erfaringer innebar dermed en risiko for barnets framtid. Barn og ungdom av begge kjønn måtte beskyttes mot seksuelle tilnærmelser fra voksne, og unge gutter måtte framfor noe beskyttes mot homoseksuelle menn. Før 1930-tallet var det først og fremst bruddet på den sivile orden og god moral, og ikke lidelsen til det individuelle offeret, som dannet basis for straffeforfølgelsen av homoseksualitet.¹⁵⁴

I Norge ser oppmerksomheten rundt sedelighetsforbrytelser mot barn ut til å ha blitt ytterligere skjerpet av et par grove overgrepssaker mot jenter som ble mye omtalt i pressen på slutten av 1920-tallet. I november 1929 arrangerte Norske kvinners nasjonalråd et stort protestmøte i Oslo. Foran en fullsatt sal krevde Nasjonalrådets leder, fru Betzy Kjelsberg, skjerpede bestemmelser om sikring av dømte samt at det ble åpnet adgang til «sterilisasjon og kastrasjon» av farlige sedelighetsforbrytere. En av de medisinske sakkyndige foredragsholderne, overlege Dedichen, tok

¹⁵² Rydström 2003:93–94, 228–230.

¹⁵³ Tamagne 2004b:36, 38–39. Hun sier også på s. 46: «Representations of inversts did not change much during the inter-war period. The myth of the homosexual as a corrupter of youth, a satyr or a criminal gained new life, however, in the wake of several sex scandals that erupted in Germany.» I 1931 ble det dessuten publisert et vell av artikler om homoseksualitet i tysk presse, som følge av de såkalte Röhm-brevene (Tamagne 2004b:15). Disse sakene ble imidlertid ikke omtalt i den mest leste lokalavisa i bygda i 1931.

¹⁵⁴ Rydström 2003:324, 328–329. I den svenske seksualopplysningsboka *Seksuallivets sammenheng* av dr. Frida Hylander, som kom på norsk i 1941, slo forfatteren fast at selv om man ofte finner «masturbasjon i sine alvorligere former» hos pasienter som lider av epilepsi, hysteri, psykopati og sinnssykdom, er det ikke riktig at masturbasjon i seg selv fører til sinnslidelser. Likevel viste Hylander til litteratur som hevdet at «umåteholden tilfredsstillelse av kjønnsdriften» virker skadelig på nervesystemet og kan forårsake utmattelse og sløvhets blant skoleungdom: «Og [for] kristen ungdom [er] denne ubiologiske bruk av et organ [...] et misbruk, et utslag av uselviskhet [sic], og en opptatthet av noe som spiller tid og krefter, binder sinnet og lammer gudsforholdet. Med ett ord: det er synd.»

imidlertid avstand fra forslaget om obligatorisk sterilisering eller kastrasjon av sedelighetsforbrytere, og foreslo i stedet å opprette internater. Han fikk støtte av fru Graff Wang, som mente «det måtte la sig gjør å bygge internater på landet, hvor så forbryterne fikk drive nydyrking».¹⁵⁵ Hva Østlændingens lesere må ha ment om forslaget, vites ikke.

Menn som alle antok hadde seksuelle relasjoner med hverandre, fikk leve utforstyrret i ett bygdesamfunn, mens privatlæreren ble karakterisert som sodomitt og fordrevet fra et annet. Var det primært menn som hadde seksuell omgang med gutter under den seksuelle lavalderen, som ble skandalisert? Gikk grensen for stilletende aksept av sex mellom menn på landsbygda ved relasjoner mellom voksne menn og gutter under seksuell lavalder?

De beretninger om vold og selvmord som jeg kom i berøring med, tyder på det. En mann født i 1928 gjenga følgende selvopplevde hendelse fra et mindre industristed i Hedmark:

Første gang jeg fikk greie på at det fantes seksualitet mellom personer av samme kjønn var ganske voldsomt. Stedets leder for barnelosjen forsøkte seg på meg i forbindelse med overnatting i ei hytte. Jeg var da ca. 10 år. Jeg klarte heldigvis å komme meg ut av seng og hytte og løp hjem gjennom skogen og fikk vekket mine foreldre. Det viste seg senere at vedkommende hadde «vært på» de fleste av guttene i barnelosjen. Om han forsøkte seg på jentene vet jeg ikke. Vedkommende tok sitt eget liv. Det skjedde da i 1938. Min far tok seg veldig godt av meg i dagene og ukene som fulgte. Jeg kan ikke huske om han brukte ord som homoseksuell, homofil eller lesbisk. Jeg tror han kalte dem «annerledes».¹⁵⁶

Denne beretningen endte med at lederen for barnelosjen begikk selvmord. Men i likhet med en del av de sakene som Rydström omtaler, virker det som om mannen hadde klart å forføre nokså mange mindreårige gutter før han til slutt ble avslørt.¹⁵⁷

Et selvmord under lignende omstendigheter fant sted i ei innlandsbygd i 1945. Mannen som tok livet av seg, hadde egen forretning i bygda og tilhørte en velstående familie av skogeiere og forretningsfolk, noe som sannsynligvis bidro til at skandalen ble desto større. Forretningsmannen, som selv var rundt seksti, hadde «fiklet med gutter», ble det sagt. Dette hadde kommet folk i lokalsamfunnet for

¹⁵⁵ Østlændingen fredag 15. november 1929, s. 1: «Sedelighetsforbrydelser mot barn.

Norske kvinners nasjonalråd krever skjerpede bestemmelser, kastrering og sterilisasjon».

¹⁵⁶ NEG-svar 212: Mann født 1928, mindre industristed, Hedmark.

¹⁵⁷ Rydström 2003:94.

øret: En av guttene hadde verge, og vergen meldte fra om forholdet til politiet. Da forretningsmannen skjønnte at skandalen var uunngåelig, tok han sitt eget liv ved å henge seg på låven.¹⁵⁸

En mann oppvokst i småbyen Sarpsborg på 1930-tallet nevnte også at han hørte snakk om enkelte menn som han og andre gutter fikk beskjed om å passe seg for. Det dreide seg om noen bestemte personer som «oppførte seg motbydelig» i måten de gikk og beveget seg på, hadde en feminin måte å snakke på eller «så på oss unge med det vi syntes var stikkende øyne».¹⁵⁹ Eldre gutter advarte de yngre mot å ta imot penger eller gaver av slike typer, eller å bli med dem noe sted. Men selv om han holdt seg langt unna slike menn, ble han utsatt for seksuelle tilnærmelser fra en emissær (det vil si en omreisende predikant) som var gift med hans tante. Hver gang tanten og emissæren, en litt eldre mann, var på besøk hjemme hos dem, ville emissæren at guttungene i huset skulle komme opp i sengen til seg om morgenen. Der «lå han og tullet med pikkene våre, men vi var så små at vi ikke reagerte på det». Han forteller videre at han en del år seinere var på overnatningsbesøk hos tanten og emissæren, og at emissæren da hadde komme opp i sengen til han om morgenen. Det må ha vært en gang tidlig i puberteten, da han var 14–15 år (ca. 1936–37).

Plutselig lå han ved siden av meg og begynte og fikle som før. Jeg fikk en voldsom hard en og visste ikke hva jeg skulle gjøre. Han pratet i ett kjø, men jeg håpet at ikke noe skulle skje med meg. Han var emissær og jeg hadde respekt for ham som en «kirkens mann», men plutselig skjedde det, og han stønnet som bare det. Han forsvant fra rommet, og det ble ikke mer snakk om det. Jeg hadde en fetter på min alder der i byen, og jeg spurte han om han hadde merket noe når han var på besøk og han hadde samme erfaring som meg. Vi ble enige om å fortelle våre fedre om det. De tok ham for seg og etter hva jeg skjønnte ble det litt av en oppvask.¹⁶⁰

Mannen skriver at det ellers var lite snakk om homoseksualitet da han selv var ung, men at det ble sett på som en «alvorlig skavank»: «Vi synes nok det var litt vemmelig, men det angikk oss liksom ikke.»

¹⁵⁸ Eksemplet er basert på intervjusamtaler med en eldre mann og en eldre kvinne oppvokst i samme lokalsamfunn i Hedmark/Oppland på 1920- og 1930-tallet. De to er født på henholdsvis slutten og begynnelsen av 1920-tallet, intervjusamtalene fant sted i 2004.

¹⁵⁹ NEG-svar 277: Mann født 1926, Sarpsborg, Østfold.

¹⁶⁰ NEG-svar 329: Mann født 1922, Sarpsborg, Østfold.

Den økte oppmerksomheten blant folk flest rundt problemet med «gutteforførere» på 1930-tallet gjorde det vanskeligere for lærere, ungdomsledere og kirkefolk å utnytte den autoriteten de hadde til å få gutter til å tie om forholdet. Jeg har ikke funnet eksempler på at den typen skandalisering som privatlæreren, forretningsmannen, lederen i barnelosjen og emissæren ble gjenstand for, rammet homoseksuelle menn som levde sammen med eller hadde seksuell omgang med voksne menn.

Eksempelene kan dermed tyde på at det først og fremst var tilfeller av likekjønnsseksualitet som involverte mindreårige gutter, som ble gjenstand for skandalisering. Det stemmer også overens med hvordan den paragrafen i straffeloven som forbød seksuell omgang mellom menn (paragraf 213, første ledd), ble praktisert i denne perioden. En statistikk over anvendelse av paragraf 213 som Straffelovrådet utarbeidet i 1953, viser at 119 menn var blitt dømt etter denne paragrafen fra den ble rettskraftig i 1905 og fram til 1950. En del av disse 119 mennene ble sannsynligvis ikke dømt for homoseksualitet, men for såkalt «crimen bestialitatis» (seksuell omgang med dyr). Det heter i Straffelovrådets kommentar til statistikken at det er grunn til å tro at den største delen av de 57 domfellelsene fra bygdene gjelder paragrafens andre ledd om «crimen bestialitatis».¹⁶¹

I kommentaren sies det videre at «overtredelse av § 213 første ledd praktisk talt aldri blir påtalt (med mindre handlingen er foretatt med mindreårige eller rammes av andre bestemmelser i straffeloven)».¹⁶² De studiene som er gjort av rettspraksis på dette området, viser også at det hovedsakelig var seksuelle relasjoner mellom voksne menn og yngre/mindreårige gutter det ble reagert mot. Paragrafen ble i praksis sjelden brukt til å påtale frivillige seksuelle relasjoner mellom voksne. I den rettspraksisen Runar Jordaaen har undersøkt, var aldri den yngste parten eldre enn 21 år.¹⁶³ Paragrafen ble håndhevet når det hadde foregått andre forbrytelser (forhold til mindreårige) som hadde en viss sammenheng med forbrytelsen, eller når annen paragraf ble anvendt om samme forbrytelse. «Det skulle altså ein del til for at forhold mellom voksne menn førte til påtale og dom,» sier Jordaaen.¹⁶⁴ I mange av sakene hvor menn ble dømt for brudd på paragraf 213, ble de også dømt for utuktig omgang eller utuktige handlinger rettet mot mindreårige.¹⁶⁵

¹⁶¹ Staffelovrådet 1953:5: «Det er dog grunn til å tro at den største del av disse domfellelser i bygdene gjelder paragrafens annet ledd om crimen bestialitatis.»

¹⁶² Staffelovrådet 1953:11.

¹⁶³ Jordäen 2003:97.

¹⁶⁴ Jordäen 2003:67.

¹⁶⁵ Jordäen 2003:64, se også s. 61.

I de fire årgangene av Østlændingen som jeg gikk gjennom (fra 1929 til og med 1932), fant jeg et tjuetalls notiser som dreide seg om sedelighetsforbrytelser. Av disse sakene dreide over halvparten seg om overgrep mot mindreårige jenter, herunder to incestsaker og to saker som omfattet både seksuelle overgrep og drap. Seks dreide seg om voldtekt av voksne kvinner. Bare én notis handlet om sedelighetsforbrytelser mot gutter. Det gjaldt en sak fra Porsgrunn i 1930 hvor en eldre mann ble dømt til 7 måneders fengsel i herredsretten for å ha «gjort sig skyldig i sedelighetsforbrytelse mot gutter under 16 år».¹⁶⁶ I den korte notisen ble mannen omtalt som «sedelighetsforbryter», men ord som «homoseksuell» eller «pervers» ble ikke brukt. Ordlyden i notisen tyder på at det i all hovedsak var guttenes alder som gjorde dette til en sedelighetsforbrytelse, ikke at det dreide seg om likekjønnsseksualitet. En annen notis omtalte en sak fra Svolve i Lofoten hvor en eldre lærer var satt under tiltale for «uterlig opførsel overfor skolebarn». Også læreren omtales som «sedelighetsforbryter», men verken barnas alder eller kjønn oppgis. Læreren ble idømt 14 måneders fengsel og fradømt sin lærerstilling og sine statsborgerlige rettigheter.¹⁶⁷

Denne gjennomgangen av avisnotiser kan selvsagt ikke si noe om hvor mange slike forbrytelser som ble begått i perioden.¹⁶⁸ Den gir likevel en indikasjon på at betegnelsen «sedelighetsforbryter» ble brukt om menn som voldtok kvinner eller misbrukt barn seksuelt, uavhengig av om det dreide seg om barn av motsatt eller samme kjønn. Ordlyden i notisene som dreide seg om sedelighetsforbrytelser mot gutter, var så å si identisk med den i notisene om tilsvarende forbrytelser mot mindreårige jenter.

Röhm-saken i lokalpressen

Den skandalen rundt homoseksualitet som utvilsomt vakte størst oppmerksomhet både i norsk og i internasjonal presse i mellomkrigstiden, var det som omtales som De lange knivers natt. Natten mellom 29. og 30. juni 1934 raidet SS-tropper et hotell i München og arresterte blant andre Ernst Röhm, lederen for den nazistiske organisasjonen SA. Han ble skutt i fengselet 1. juli. Alt i alt ble nær 300 personer drept i utrenskningsaksjonen,¹⁶⁹ som vakte stor bestyrtelse i verdenspressen

¹⁶⁶ Østlændingen onsdag 5. mars 1930, s. 1 [liten notis]: «Sedelighetsforbryter dømt».

¹⁶⁷ Østlændingen tirsdag 16. desember 1930, s. 1: «En lærer som sedelighetsforbryter. 14. måneders fengsel for uterlig opførsel mot barna».

¹⁶⁸ I en notis fra september 1930 refereres det fra Statistisk Centralbyrås oversikt over ulike forbrytelser begått i Hedmark i 1929. Det framgår der at det var straffet 8 personer for sedelighetsforbrytelser i bygdene, men ingen i byene. Østlændingen torsdag 25. september 1930, s. 2: «Litt kriminalstatistikk for Hedmark».

¹⁶⁹ Tamagne 2004b:126–130.

og ble et vendepunkt også for mange tyskvennlige nordmenn.¹⁷⁰ Et spørsmål som er relevant i denne sammenhengen, er i hvilken grad dekningen av Röhm-saken i norske lokalaviser medførte at homoseksualitet ble mer åpent omtalt i østnorske bygdesamfunn. Hva fikk en unggutt eller ungjente fra Rena eller Odalen som leste lokalavisa i juli 1934, vite om homoseksualitet?

Østlændingen slo saken stort opp på førstesiden mandag 2. juli: «Kraftig oprydning i Tyskland» lød overskriften. I teksten het det at «enkelte elementer» lenge hadde forsøkt å framkalle motsetninger mellom stormavdelingene og det nasjonal-sosialistiske partiet. Splittelsesforsøkene skulle ha utgått fra «en bestemt innstillet klikk» som Röhm var knyttet til. Videre het det om Röhm at hans «kjente ulykksalige anlegg» hadde ført til så «uutholdelige forhold» at han selv hadde kommet i alvorlige samvittighetskonflikter. Selv om ikke ordet «homoseksuell» forekom i artikkelen, kunne en samtidig leser neppe være i tvil om hva det var som bandt den omtalte «klikken» sammen. De offisielle nyhetsmeldingene fra Tyskland la vekt på å framstille aksjonen som et utslag av rettferdig moralsk harme over utsvevelser og konspirasjon innenfor en lukket homoseksuell klikk:

Ved gjennomførelsen av denne arrestasjon viste det sig så triste moralske billeder, at enhver tanke om medlidenhet måtte undertrykkes, og Hitler gav straks ordre til utryddelse av denne pestbule og noen av S.A.-førerne blev arrestert. Hitler vil for fremtiden ikke mer tåle at millioner av anstendige mennesker kompromitteres av noen vesener med sykelige anlegg.¹⁷¹

Hitlers hensikt var å «fjerne de udisiplinerte og ulydige og sykelige elementer», het det. Ord og uttrykk som «triste moralske billeder», «pestbule» og «vesener med sykelige anlegg» var trolig hentet direkte ut av de offisielle telegrammene fra Tyskland.

Dagen etter, 3. juli, var omtalen av aksjonen mer dempet og mindre skandalepreget.¹⁷² Østlændingen opplyste at 17 SA-menn skulle være skutt, og at mange av de øvrige 200 arresterte trolig ville bli henrettet. Lederartikkelen konkluderte med at situasjonen for nazistyrete måtte være ytterst alvorlig når Hitler og hans støttespillere hadde grepet til så brutale og blodige midler: «At der i visse nazikretser hersker tvil-

¹⁷⁰ Eberland & Roughtvedt 2004:219. Historikere som Florence Tamagne og Eleanor Hancock har pekt på at Röhm's homoseksualitet ikke var den egentlige årsaken til at han ble ryddet av veien, men at naziregimet trakk fram homoseksualitet og konspirasjon for å legitimere utrensningene i offentligheten. Det nasjonalsosialistiske lederskapet maskerte en aksjon mot politisk brysomme personer som et korstog mot umoral (Tamagne 2004b:130).

¹⁷¹ Østlændingen mandag 2. juli 1934, s. 1: «Kraftig oprydning i Tyskland».

¹⁷² Østlændingen tirsdag 3. juli 1934, s. 1: «17 S.A.-menn skutt og 200 brunskjorter arrestert i Tyskland».

somme, for ikke å si skamløse forhold, det har Hitler selv åpenbart i sin førnevnte dagsbefaling, – i et strengt refsende sprog.» For øvrig sa lederartikkelen ingenting om homoseksualitet eller om beskyldningene mot Röhm og andre SA-ledere.¹⁷³

På forsiden dagen etter, 4. juli, kunne man lese at det i SA-kretser hadde gjort dårlig inntrykk at Röhm ikke benyttet seg av den sjansen man ga han til å begå selvmord etter arrestasjonen: «Hadde han vært et riktig mannfolk, sier man, hadde han ikke betenkt sig et sekund på å gjøre ende på sin tilværelse.» Det ble også referert at Röhm skulle «ha opført sig meget lite soldatmessig» under henrettelsen, og at «han både skrek og jamret seg». Videre gjenga man en melding om at en større menneskemengde i Berlin hadde overøst en SA-avdeling med «skjellsord og hentydninger til de griserier Röhm og hans kamerater beskyldes for».¹⁷⁴

Saken nådde ikke fram til Hamar Arbeiderblad (organ for Arbeiderpartiet i Hamar, Hedemarken og Østerdalen) før tirsdag 3. juli. «17 Hitler-motstandere skutt, 200 venter på sin tur,» lød overskriften i krigstyper. Denne og de etterfølgende dagene viet Hamar Arbeiderblad atskillig spalteplass til Röhm-saken, men heller ikke i denne avisa ble homoseksualitet eksplisitt omtalt. I stedet la avisa vekt på det maktpolitiske spillet og mente at årsaken til utrenskningene måtte være «at man har benyttet den første leilighet til å skaffe disse for hele den nasjonalsocialistiske bevegelse farlige vidner av veien». Samtidig kommer avisa med nokså klare hentydninger som knytter Röhm og SA til homoseksualitet. For eksempel sies det at en rekke medlemmer av den såkalte Herreklubb, et samlingssted for de prøyssiske junkere, er fengslet.¹⁷⁵ Selv om avisa fordømte utrenskningene, var det ingen sympati å spore i beskrivelsene av Röhm.¹⁷⁶ Først i en lederartikkel 5. juli ble Röhm seksualitet eksplisitt omtalt: «Nazi påberoper sig at Hitlers gamle venn Röhm var en skrupelløs [sic] sedelighetsforbryter, men det har vært kjent i årevis. Vi vet om Heines at han var en mann av samme type.» Videre refereres offisielle beskyldninger om at stormtroppenes hovedkvarter hadde vært «moralske pestbuler».¹⁷⁷

Begge avisenes omtale av utrenskningene i Tyskland var preget av ambivalens. På den ene siden ønsket de å framstille saken som uttrykk for Hitlers brutalitet og maktmisbruk. På den andre siden ville de synliggjøre råttenheten internt i nazi-regimet, noe som gjorde at de også gjenga de nazistiske makthavernes legitimering av utrenskningene. Hamar Arbeiderblad refererte blant annet fra talen til førerens

¹⁷³ Østlændingen tirsdag 3. juli 1934, s. 3 [Lederartikkel]: «En farlig situasjon».

¹⁷⁴ Østlændingen onsdag 4. juli 1934, s. 1: «Opgjøret i Tyskland».

¹⁷⁵ Hamar Arbeiderblad onsdag 4. juli 1934, s. 1: «Vissekansler von Papen krever å få DEMISJONERE».

¹⁷⁶ Hamar Arbeiderblad onsdag 4. juli 1934, s. 1: «Röhm skrek og jamret».

¹⁷⁷ Hamar Arbeiderblad torsdag 5. juli 1934, s. 4: «En slett sammenligning».

stedfortreder, Rudolf Hess, hvor han innrømmet at «ikke alle som straffen ramte i de skjebnesvangre dager i Tyskland var beheftet med det motbydelige sykelige anlegg».¹⁷⁸ Selv om artiklene i ikke nevnte homoseksualitet direkte, hentydet de til fenomenet på måter som vanskelig kunne misforstås.

Selv om Hamar Arbeiderblads dekning av utrenskningsaksjonene i Tyskland la noe mindre vekt på SA-lederens privatliv enn det Østlændingen gjorde, refererte begge avisene de nazistiske makthavernes beskyldninger om at Röhm var en «sedelighetsforbryter», og at både han og mange av de øvrige arresterte hadde «motbydelige sykelige anlegg». Leserne må ha sittet igjen med et bilde av homoseksualitet som både umoralsk handlinger og som et slags sykelig anlegg. Personer som hadde slike anlegg, ville ha en tendens til å komme sammen i konspirerende «klikker». Beskrivelsene av omstendighetene rundt henrettelsen understreket dessuten at en homoseksuell mann ikke kunne ventes å opptre som «et riktig mannfolk».

Skandaliseringens logikk

Med unntak av Röhm-saken og utpressingssaken fra Odalen, tyder denne gjennomgangen på at lokalpressen i hovedsak var taus om homoseksualitet i denne perioden. Ord som «homoseksuell» forekom ytterst sjelden, og avisene benyttet i stedet dulgte og moralsk fordømmende omskrivninger. Sett i sammenheng med fortellingen om privatlæreren, tyder presseomtalen på at de gangene homoseksualitet ble åpent omtalt på folkemunne eller i pressen, tok omtalen form av skandalisering. Det spørsmålet som umiddelbart melder seg er hvordan man bør forstå kontrasten mellom denne typen skandalisering og den pragmatismen og stilletteiende godtakelsen som folk på landsbygda ellers ser ut til å ha møtt mannspar og kvinnepar med.

Gjennom å holde eksemplene i dette kapitlet opp mot eksemplene i de foregående kapitlene får man en viss antydning om hva slags likekjønnsseksualitet som ble rammet av direkte sosiale sanksjoner på landsbygda i Hedmark og Oppland. De aller fleste eksemplene på menn som ble skandalisert, slått ned, eller fordrevet fra lokalsamfunnet, involverte seksuelle relasjoner mellom voksne menn og gutter under den seksuelle lavalderen. Det kan dermed se ut som om «sladderjustisen» på landsbygda fulgte den rettspraksisen som var gjeldende ellers i det norske samfunnet: Det var saker som involverte relasjoner mellom voksne menn og unge gutter eller menn, som ble skandalisert. Parforhold mellom voksne menn eller voksne kvinner ble kommentert, men så lenge disse parene selv holdt en lav profil, forble kommentarene lavmælte rykter og forsiktig sladder.

¹⁷⁸ Hamar Arbeiderblad tirsdag 10. juli 1934, s. 1: «HYSTERISK TALE av førerens stedfortreder».

Likeledes ser skandalesakene ut til å være knyttet til den sosiale og økonomiske eliten i bygdesamfunnet, og det kan være grunner til å anta (blant annet ut fra det Rydström sier) at de ville ha fått en mindre dramatisk utgang om det ikke var for at sosiale spenninger i lokalsamfunnet tente gnisten som fikk skandalen til å blusse opp, for å uttrykke det billedlig. Eller for å bruke Bailys begreper: Det var først og fremst saker som involverte den sosiale og økonomiske eliten, som eskalerte fra vage rykter til mer åpen skandalisering. Dette hang trolig sammen med at «eliten» i mange bygdesamfunn var innflyttere fra andre deler av landet. Spesielt i fortellingen om læreren kommer dette til syne: Både læreren og foreldrene til barna på privatskolen kom utenbygds fra.

Ville en innfødt folkeskolelærer på en helt alminnelig grendeskole ha fått samme behandling som privatlæreren hvis han hadde forgrepet seg på sine mannlige elever? Og hva med «diskré» parforhold mellom to medlemmer av den innflyttede eliten i bygdesamfunnet? Ville de ha blitt stilletiende godtatt slik det ser ut til at mannsparene og kvinneparene som er omtalt i kapittel 1 og 2, ble det? Dessverre er ikke materialet mitt omfattende nok til å gi svar på disse spørsmålene. Men på bakgrunn av de eksemplene som finnes i intervjuene og spørrelistesvarene, er jeg tilbøyelig til å svare nei i hvert fall på det første. Enkelte av intervjupersonene forteller om lokalt forankrede menn som gjorde seksuelle tilnærmelser til dem da de selv var tidlig i tenårene, uten at dette førte til skandalisering eller fordrivelse av disse mennene fra lokalsamfunnet.¹⁷⁹

Eksemplene i dette kapitlet bekrefter dessuten det som ble sagt i kapittel 1 om at det kan være grunn til å sette spørsmålstejn ved Rydströms påstand om at likekjønnsseksualitet på landsbygda i all hovedsak dreide seg om relasjoner mellom menn/gutter som var sosialt over- og underordnet hverandre. Rydström baserer seg utelukkende på rettskilder når han rekonstruerer likekjønnsseksualitet på landsbygda, og det vil derfor være nettopp saker som dem som beskrives i eksemplet med privatlæreren, han har kommet borti, ikke slike som beskrives i de foregående kapitlene.

Innledningsvis kom jeg inn på påstanden om at homoseksualiteten var fullstendig undertrykt på landsbygda i perioden 1920 til 1950. Et spørsmål som melder seg, er hvorvidt homoseksualiteten ble mest undertrykt når den ble gjenstand for rykter, sladder og skandaler – altså når den ble snakket om – eller når det hersket taushet rundt den – når den var noe man ikke snakket høgt om. Som eksemplene i dette kapitlet har vist, er det vanskelig å tolke både tausheten og talen. På samme måten som det fantes godartede og ondartede former for omtale, fantes det også godartede og ondartede former for taushet.

¹⁷⁹ Intervjusamtale september 2003, mann født 1949, landsbygd, Trøndelag. Intervjusamtale mai 2004, mann født 1942, landsbygd, Hedmark.

Kapittel 4

Småbyhomofile i etterkrigstiden

Tiden er inne til å dreie fokus fra landsbygda til mindre byer og tettbygde strøk. Dessuten vil jeg snevre inn tidsperioden noe og spørre: Hvordan levde homoseksuelle menn bosatt i norske småbyer på 1950-tallet? Fantet det homoseksuelle nettverk i norske småbyer, og i hvilken grad hadde disse forgreininger til landsbygda, på den ene siden, og større byer, på den andre? I likhet med landsbygda har også småbyer blitt oppfattet som grunnleggende fiendtlige mot samlivsformer og kjønnsuttrykk som avviker fra den heterofile normen.¹⁸⁰ For å problematisere dette bildet starter kapitlet med en nokså omfangsrik beskrivelse av hvordan en ung mann fra landsbygda kom i kontakt med et homoseksuelt nettverk i en småby på Østlandet (heretter kalt Småby*). Ved å se denne eksempelfortellingen i lys av materiale fra andre deler av landet vil jeg forsøke å identifisere enkelte særtrekk ved homoliv i norske småbyer på 1950-tallet.

De tre musketerer

Fortellingens hovedkilde, Tor Bergteig*, er født på slutten av 1920-tallet og vokste opp på et småbruk i en jord- og skogbruksbygd på Østlandet sammen med moren, faren og to eldre søstre. Faren var kombinert småbruker og skogsarbeider, i likhet med de fleste fedrene i grenda. Moren tok seg av husarbeid, barnepass og fjøstell. Selv om familien tilhørte de lavere sosiale sjiktene i bygda, hadde de selv på 1930-tallet tilstrekkelig til livsopphold. Tor kunne ikke huske at han led noen nød i oppveksten. Moren og faren gikk på møter i den lokale pinsemenigheten, men både Tor og søstrene var døpt i statskirken.¹⁸¹

¹⁸⁰ Se Halberstam (2005:15). I forskningslitteraturen blir småbyer ofte sortert sammen med spredtbygde strøk. Det gjelder for eksempel i NOVAs rapport «Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn» fra 1999 (Hegna mfl. 1999). De gangene småbyer (med under 20 000 innbyggere) er utskilt som egen kategori i denne rapporten, utpeker de seg negativt med hensyn til indikatorer på levekår og livskvalitet. Det er i småbyene at rapporten fant færrest som var helt åpne om sin seksuelle orientering (s. 232–233), og det var der man fant den laveste andelen i faste forhold til en person av samme kjønn (s. 193–194).

¹⁸¹ Intervjusamtaler juli og august 2004, mann født på slutten av 1920-tallet, landsbygd, Østlandet.

Tor sier at han visste lite om homoseksualitet i barndommen og ungdomstiden sin. Det eneste han hørte om, var et selvmord i en av nabogrendene. Det dreide seg om en rik gårdbruker som hadde tatt livet av seg fordi det hadde kommet for en dag at vedkommende hadde hatt seksuell omgang med yngre gutter. Tor hørte denne historien hos en av naboene, og det ble aldri snakket om den slags i hans eget hjem. Til tross for at han ikke hadde ord å sette på verken følelser eller handlinger, hadde han mye seksuell kontakt med andre gutter i puberteten. Han mener at han fattet interesse for andre gutter da han var 13–14 år. Noen av de «halvstore gutta» på nabobrukene var kommet lenger i puberteten enn han selv, og han syntes det var spennende å se og ta på kjønnsorganene deres. Ofte masturberte han dem når de satt sammen på utedoen eller overnattet ute på läven. I tilbakeblikk oppfattet han ikke denne siden ved sin oppvekst som vesensforskjellig fra den som andre gutter i grenda hadde: «For det tror jeg er noe som har vært veldig vanlig til alle tider at guttunger driver med sånn,» sa han. Da jeg spurte om han skammet seg eller følte skyld over slike seksuelle relasjoner med nabogutter, svarte han: «Nei, jeg var livredd for at noen skulle få greie på det. Ellers så brydde jeg meg ikke noe om det. Men det var det da om noen skulle oppdage det. Og det var nok de andre og ...»

De fleste av kameratene mistet imidlertid interessen for denne typen erotikk da de kom i slutten av tenårene og ble interessert i jenter. Men Tor fortsatte å ha sex med enkelte av naboguttene også etter at disse ble voksne og giftet seg. «Vi var barndomskamerater og blei voksne,» sa han. Han var også selv involvert i parforhold med jenter og hadde enkelte seksuelle opplevelser med jenter i ungdomsårene, gjerne i samband med dansefester i nabogrenda. «Men det var ikke det jeg ville da,» understreket han.

Da han var ferdig med folkeskolen, jobbet han noen år som tømmerhogger sammen med sin far. «Og så var jeg med fatter'n i skogen og kjørte tømmer. Huffa meg. Bodde i ei gammel tømmerkoie. [D]et passet ikke meg. Det var jo altfor tungt. Jeg måtte jo dra disse svære stokka. Det var da jeg fikk ødelagt ryggen.» Det kom derfor som en stor lettelse da han gjennom en onkel, som hadde vært hvalfanger, fikk hyre på et hvalfangstskip. Han var 20 år da han for første gang dro ut på hvalfangst. Båten var et såkalt hvalkokeri, hvor hvalene ble flenset og oljen kokt ut, og Tor jobbet for det meste i selve kokeriet under dekk. Han var ute i to sesonger med denne båten, først i fem måneder, så i seks. Han sier at han ikke hadde noen erotiske opplevelser om bord den første sesongen. «Men jeg lurte meg til litt på den andre turen,» fortsatte han. På hjemturen ble han forført av en maskinist som var litt eldre og mer erfaren enn han selv. Mannskapet hadde lite privatliv om bord, og på den avdelingen hvor Tor bodde, lå de fire eller seks mann på hver lugar. Det var dermed vanskelig å finne et uforstyrret sted hvor man kunne ha sex. «Nei, vi måtte

gjemme oss vekk oppe på dekk da, på turene,» forklarte han. Etter at de kom til land, besøkte han maskinisten, som når han var på land, bodde sammen med sin aldrende mor i Sandefjord.

Etter disse to turene til sjøs ble Tor innkalt til militærtjeneste ved en militærleir ikke langt unna Småby. Det var i begynnelsen av 1950-årene, da han var 22–23 år. Småby kommune hadde på denne tiden mellom 10 000 og 15 000 innbyggere, men mer enn to tredeler av disse bodde i grendene rundt selve tettstedet.¹⁸² Her kom han for første gang i kontakt med noe som kan kalles et homofilt nettverk. Som menig soldat hadde han som oppgave å hente brød på et bakeri. Der ble han kjent med det han oppfattet som en påfallende homofil mann i slutten av 40-årene som jobbet på bakeriet. Bakerimannen var venn med to andre homofile: en mann på rundt 30 som jobbet i en fin restaurant, og en mann i 40-årene som drev en nokså stor forretning. Det var disse tre, bakerimannen, restaurantmannen og butikkmannen, som på folkemunne var kjent som «de tre musketerer». Tor mente at de tre hadde kontakt med flere menn i Småby, men selv ble han aldri kjent med andre enn disse tre. Ingen av dem var i noe fast parforhold, verken til hverandre eller til andre menn, men Tor erindrer at restaurantmannen seinere innledet et forhold til en annen mann i Småby. «Nei, de var i grunnen bare kamerater,» erindret han. Da jeg spurte om han selv hadde hatt noe forhold til noen av de tre under verneplikts-tiden, svarte han:

Ja, han restaurantmannen hadde jeg litt med å gjøre, men ikke de andre. Nei, jeg var da forholdsvis ung. Jeg var så livredd og da, spesielt hvis det skulle komma ut, for det gikk da ikke an den gangen da. Det er senere det at jeg ikke har brydd meg noe om det.

I et annet intervju fortalte han at han også var blitt forført av den mer enn tjue år eldre bakerimannen: «Ja, jo, jo, det hendte vel vi hadde et nummer, men han var jo så full av leven da (ler litt). Så jeg lo av han hele tida. Og tøyset om alt. Og da lo vi høyt da, vet du, så: Hysj!» Han forklarte hvordan bakerimannen pleide å gå fram for å forføre menn i lokalsamfunnet:

Det så da ut for meg som om han Paul* fikk akkurat det han ville. [...] Du skjønner det, han fikk tak i akkurat alt han ville. Han fikk sprit av dyrlegen eller var det en lege, og lavde den flotte likøren. Og smart var 'n og. Og da skulle jeg smake på da, om han skulle tilsette mer av det eller mer av det. Og

¹⁸² Statistisk sentralbyrå 1960.

så måtte jeg smake igjen. Og jeg var jo ikke vant til å ta noe. Og da gikk det bra da, for 'n (ler). Da visste jo jeg hvor det bar.

Bakerimannen hadde bodd i Småby det meste av livet, men reiste mye utenlands på ferieturer. Dessuten tjenestegjorde han i sin ungdom i Garden i Oslo.¹⁸³ Tor trodde ikke at han hadde noen fast kjæreste eller partner noen gang: «Han hadde bare noen tusen, trur jeg,» spøkte han, og fortsatte: «Det var den som det passet da til enhver tid. Nei, han var alle tiders altså.» Mannen hadde leilighet med egen inngang i en stor villa som han delte med sin aldrende mor og noen av søsknene. Der hadde han ett stort rom, pluss soverom og bad. Tor syntes det var smakfullt og elegant innredet, med antikviteter over alt: «Det kom ingen der og bestemte åssen det passet å være, for det visste 'n sjøl. Og det var vel ingen som hadde noe bedre smak enn han heller.» På jobben i bakeriutsalget gikk han rundt i vanlig lagerfrakk, husket Tor: «Men på kvelden da var 'n **den** elegante. Oi, oi, oi.» Selv om bakerimannen kom fra en relativt velstående familie, var det stort sett blant gutter og menn fra den siden av Småby som var regnet som arbeiderstrøk, at han fant sine sexpartnere. Som regel var det unge menn som ikke definerte seg som homoseksuelle, men som likevel kunne la seg forføre for en kveld eller natt. Det kunne også dreie seg om menn som var gift og hadde barn. En gang de to gikk sammen på gata i Småby, hadde bakerimannen pekt ut en mann for Tor og kommentert: «– Ja dissa, sa han, har jeg da ligget med i tre generasjoner, jeg.» Han husker at de av og til gikk på et pensjonat ved jernbanestasjonen. De tre musketerer kjente noen blant serveringspersonalet der.

Det var mens han avtjente verneplikten, at kontakten mellom Tor og vennskapsnettverket i Småby var mest intens. Siden dro han til sjøs igjen og hadde bare leilighetsvis kontakt med noen av de «tre musketerer». Det slo meg under intervjuet med Tor at det godt kan tenkes at de tre ikke oppfattet Tor som «homoseksuell» som dem selv. For dem var han neppe en «fjerde musketer», snarere en vanlig bondegutt og soldat fra små kår som i mangel av en kvinnelig kjæreste var villig til å ha uforpliktende seksuelle relasjoner med dem. De oppfattet han neppe som en som «var sånn», men som tilhørende den nokså diffuse kategorien av «mannfolk» som (på tross av at de primært orienterte seg seksuelt mot kvinner) kunne la seg forføre til sex av feminine homsers elegante manerer og utsøkte likør. I amerikansk sjargong ble slike menn omtalt som «trade», mens de i svenske byer som Göteborg ble kalt «riktiga karlar».¹⁸⁴ «Jeg var jo bare en fattig soldat fra Skogsbygda*, så jeg hadde ikke noe å rutte med,» sa Tor da vi snakket om restaurantbesøk i Småby.

¹⁸³ Intervjusamtale juni 1999, mann født på begynnelsen av 1920-tallet, landsbygd, Østlandet.

¹⁸⁴ Se henholdsvis George Chauncey (1994) og Arne Nilsson (1998 og 2005).

Det at de så på han som et «mannfolk» og ikke som en av dem, kan også være grunnen til at kontakten med de tre musketerer i Småby ikke ga Tor et mer varig fotfeste i homoseksuelle nettverk. Han opprettholdt imidlertid kontakten, og hver gang han reiste gjennom Småby på vei hjem fra sjøen, oppsøkte han bakerimannen og restaurantmannen. Ofte fikk han gratis husvære i restaurantmannens leilighet i gården ved siden av restauranten. Han fikk også sjenerøse gaver fra bakerimannen: «Og da jeg skulle hjem, så hadde de pakket **den** pakka med de skjønneste kaker og konditorvarer og hele rukla.»

Tor hadde heller ikke noen entydig homoseksuell identitet før i godt voksen alder. Da han var i slutten av trettiårene, var han for eksempel forlovet med en ti år yngre kvinne som han hadde møtt på en dansefest på hjemstedet. På den tiden jobbet han på en restaurant i Oslo, og forloveden kom ofte på besøk til han i hovedstaden. Det virker imidlertid som om det gikk rykter om han på hjemstedet. Da jeg spurte om han hadde fortalt den kvinnen han var forlovet med, noe om sine seksuelle erfaringer med menn, svarte han: «Nei, men det kan hende hun visste det, for mannen til søstera hennes han sa til meg: – Vi har hørt at du er homse, vi, sa 'n. – Har De det?, sa jeg. Så ble det annet prat og sånn.» Han husker at han så på seg selv som bifil i denne perioden, men er usikker på om han ville ha klart å leve i ekteskap med en kvinne: «Men jeg vet ikke om det hadde gått eller ikke. Vi prøvde gjentatte ganger, og det gikk da bra, men det er ikke sikkert det hadde gått i lengden.» Kvinnen ble imidlertid syk og døde nokså brått, og det går ikke klart fram av intervjuet om forholdet var slutt da hun døde.

Han beskrev de tre homoseksuelle mennene han kom i kontakt med, som «elegante», dresskledde og sjarmerende, men svarte litt nølende på om folk i Småby kunne se på dem at de var homofile: «Nei, jeg vet ikke om man kunne se det, men alle visste det jo. Alle dissa tre musketerer [visste folk om]. Men de hadde jo aldri gjort ei lus fortredd, så alle elsket dem jo.» Tor understreket at de tre musketererne ble akseptert og var godt integrert i småbyen, til tross for at folk må ha visst at de var homofile. Da jeg spurte om det var internt i gruppen at navnet «de tre musketerer» ble brukt, eller om navnet var kjent også på folkemunne, svarte han at det var en kvinne i en forretning i sentrum som første gang gjorde han kjent med benevnelsen: – Jeg så deg sammen med de tre musketerer, hadde hun sagt til han, og til å begynne med hadde han ikke skjønt hva hun mente. Folk i Småby fikk nok mistanke om at også han var homofil siden han ofte ble sett sammen med de tre.¹⁸⁵ Dette nettverket gikk i oppløsning på midten av 1960-tallet da bakerimannen døde. «Jeg kom hjem fra sjøen en gang og skulle besøke 'n. Nei, det fantes ingen Paul mer.»

¹⁸⁵ Intervjusamtale november 2006, mann født på slutten av 1920-tallet, landsbygd, Østlandet.

Restaurantmannen innledet på 1960-tallet et langvarig parforhold til en 10 år yngre mann og levde et mer tilbaketrukket liv enn tidligere. Tor selv begynte å arbeide i restaurantbransjen i Oslo, avbrutt av enkelte opphold til sjøs.

Restaurantmannen forteller

Den av de tre musketerer som jeg har mest informasjon om, er restaurantmannen. Jeg ble kjent med og intervjuet han noen år før jeg kom i kontakt med Tor. Han var født på begynnelsen av 1920-tallet og kom opprinnelig fra et tettsted noen mil unna Småby. Under krigen og i de første etterkrigsårene bodde han i en annen del av landet. Han arbeidet blant annet som kelner på et vintersportssted. Der ble han kjent med mange danske homoseksuelle menn, de fleste av dem fra København. Siden besøkte han dem på fridager og i ferier. I sommerferien var han gjerne først åtte dager på vestkysten av Danmark og siden åtte dager i København. «Du kom jo ikke lenger da like etter krigen, vet du,» sa han. Han besøkte også av og til bakerimannen i Småby, som han trolig hadde blitt kjent med under eller rett etter krigen. På slutten av 1940-tallet vurderte han å bosette seg i den danske hovedstaden, men etter tips fra bakerimannen søkte han i stedet jobb på en restaurant i Småby. Han ble ansatt og slo seg ned i Småby rundt 1950, altså kun få år før Tor ankom militærleiren.

Bakerimannen, som var allment kjent som homofil på hjemstedet, ble hans nære venn den første tiden i Småby. «Han hjalp meg til den nye omgangskretsen, for han tok meg med så jeg ble kjent med de nye menneskene som jeg i grunnen søkte. Kultiverte og interessert i kunst og det jeg var interessert i da.» Han hadde imidlertid ikke noe erotisk forhold til den vel tjue år eldre bakerimannen. «Nei, nei, absolutt ikke, han var mye eldre enn meg, så det var det ikke.» Omgangskretsen han kom inn i, besto av sønner og døtre fra de store gårdene i distriktet. «Jeg vet ikke, det er en slags pengeoverklassekultur som er brakt med fra århundreskiftet og oppover, ikke sant?» Mange i omgangskretsen var studenter som var hjemme på ferie eller i helger. Selv om de fleste av disse vennene var heterofile kvinner og menn, var de fullt innforstått med at han var homofil. På nyttårsaften kunne 20 til 25 av vennene være samlet til dans og festelig lag på småbyens beste restaurant.

Tidlig på 1950-tallet, da han var rundt 30 år, dro han for første gang på feriereise til Spania. Han reiste hele Spania rundt med et gift, heterofilt ektepar. De reiste først til Paris med noe som het «Nordfra-buss». Den gikk Oslo–Paris tur-retur, med et par overnattinger underveis. Etter vel en uke i Paris dro de videre med ekspressetog til Madrid. Spania var den gangen bare så vidt begynt å bli et turistmål for nordeuropeere. Paret han reiste sammen med, hadde stort sett nok med seg selv, så restaurantmannen gikk mye ut alene om kveldene. Han fortalte at han

hadde erotisk kontakt med menn, spesielt i den sydlige delen av Spania. «Jeg var jo ute hver kveld på sigøynerrestauranter og så på flamenco, vet du, og disse gutta var jo ikke borte (ler litt), det skal jeg fortelle deg.»

På 1950-tallet hadde han en rekke seksuelle kontakter med menige soldater og offiserer fra militærleiren.

Men gud bevare meg så mange soldater jeg var borti, det var jeg.

Trekkestrøket var Småbybrua*, det. Det var ikke biltrafikk der, vet du, bare gangbru. Når du vandret over der ved ti, ellevetiden om kvelden – du møtte jo bare skjønne soldater med uniform da vet du. Da er det greit å be en med deg hjem på en drink.

Da jeg spurte om disse soldatene så på seg selv som «heterofile», svarte han bekrefte på det: «Ja, men de havna som regel i senga da, gjorde jo det.» Han fortalte at han hadde «fiksa» mange lavere offiserer på en restaurant i småbyen. I helgene satt han ofte sammen med en homofil venn og noen venninner på restauranten, og venninnene tiltrakk seg nesten alltid en tre–fire offiserer som var ute på bytur. Ut på kvelden forsvant soldatene en etter en med hver sin jente, men ettersom det sjelden var jenter nok, ble det gjerne én soldat til overs som han kunne invitere med opp i leiligheten på en drink. Det kan virke som om han benyttet noe av den samme teknikken som «bakerimannen», nemlig å skjenke potensielle sexpartnere fulle. Han husket i hvert fall at en av offiserene hadde angret seg etterpå:

Det var nok en som angret seg en gang, men. – Det er for sent å angre seg nå, sa jeg til han. – Få på deg buksa og kom deg hematt (ler). [...] Han var veldig angerfull. – Åh, han skulle ... åh, han skjønnte ikke hvordan dette her skulle gå. – Herregud, du skal jo ikke stille før klokka sju i morra, sa jeg, og det er tre timer til (ler). – Du kommer deg nok igjen.

Den gjennomtrekken og stadige tilførselen av unge «fremmede» menn som fulgte med driften av militærleiren, ga Småby trekk som minnet om langt større byer og tettsteder.

Selv om restaurantmannen i likhet med bakerimannen søkte sine sexpartnere blant menn som sto under dem på den sosiale rangstigen (soldater og arbeidsfolk), orienterte de seg begge oppover i klassestrukturen med hensyn til øvrig sosial omgang. I selskapslivet hadde de stort sett omgang med «de fine» i småbyen, folk som tilhørte handelsstanden og skogeierklassen, samt en og annen skuespiller eller kunstner. Det virker som om kjernen i den heterofile omgangskretsen deres

var unge voksne kvinner, både gifte og ugifte. Da jeg spurte Tor om han deltok i selskapelighet i Småby sammen med de tre musketerer, svarte han: «Jada, men ikke homsefester – det var, jeg holdt på å si, finere selskap.» De var stamgjester på småbyens beste restauranter og kafeer, og musketerene brukte mye tid og penger på å kle seg standsmessig. Om kveldene gikk de som regel i skreddersydde dresser. Restaurantmannen husket at han pleide å kle seg elegant:

Jeg hadde sans for det. Ikke outrert, men ganske stramt sånn. Det begrenset seg jo under krigen da, men etter krigen, da jeg begynte å tjene penger, så brukte jeg masse penger på klær. Ja. Til forklaring så tror jeg restaurantsjefen hadde konfeksjon, mens jeg hadde skreddersydd!¹⁸⁶

Han reiste ofte til Sverige for å handle klær og brukte kostbare dresser, sko og skjorter. Også på jobben brukte han dyrt tøy. Det at han kledde seg finere og mer elegant enn sin egen sjef, tyder på at han ønsket å gli inn i de øvre sosiale kretsene i småbyen. Hvis det stemmer at han og de øvrige musketerene ble oppfattet som tilhørende «de fine» i småbyen, kan det ha hatt en forebyggende effekt i forhold til trakassering.¹⁸⁷ Hvem ville våge å krenke eller fornærme personer som man visste hadde velstående og mektige venner?

Dessuten ga musketerenes rykte som «forførere» og den informasjonen de forvaltet om andre menn, en slags skandaliseringsmakt som kan ha bidratt til å forebygge åpen trakassering. Småbyhomofile kunne potensielt ødelegge en hvilken som helst unggutts eller ektemanns rykte gjennom å antyde at de hadde hatt seksuell omgang med han. Restaurantmannen fortalte for eksempel om hvordan han en gang med en kvikk replikk hadde avverget en ubehagelig episode da han nektet en gruppe unge menn adgang til restauranten. Det dreide seg om medlemmer av det lokale håndball-laget som ofte pleide å ankomme rett før restauranten stengte serveringen. Som regel var restaurantmannen grei mot dem og lot dørvakten slippe dem inn. Men en kveld kom de enda seinere enn de pleide og ble stoppet i døra.

Og så gikk jeg ut til dem. Alle disse pene gutta sto på trappa med bager og greier. Og så sa jeg: – Nei, i kveld kommer dere så sent, dere kan ikke få komme inn.

¹⁸⁶ Intervjusatale juni 1999, mann født på begynnelsen av 1920-tallet, landsbygd, Østlandet.

¹⁸⁷ Det som sies her, står i et visst motsetningsforhold til det jeg skriver i foregående kapittel om at det var de velstående og mektige i bygdesamfunnet som løp størst risiko for å bli skandalisert. Motsetningen kan imidlertid skyldes at bygdesamfunnet skilte seg fra småbyen på dette området. Kan det tenkes at småbyen hadde en mer innfødt klassestruktur som hegnet om sine egne, mens bygdesamfunnets overklasse i større grad var fremmed og løsrevet fra beskyttende sosiale bånd?

Og så var det en liten sånn fjert [med dem], han lignet ikke på de andre gutta i det hele tatt. Og så sa han til meg: – Fordømrade dokka! Men den tok jeg.
 – Neimen, er det deg, sa jeg til 'n, jeg så ikke deg, jeg, skjønner du. Selvfølgelig skal dere få komme inn (små-ler). Da trodde alle de andre gutta at jeg kjente han (latter). – Er det du, sa jeg, kom inn, kom inn. Jeg så ikke deg! (ler litt).

Denne anekdoten viser at menn i småbyen også brukte nedvurderende betegnelser som «dokka» på de tre musketerer. Den illustrerer også hvordan restaurantmannen gjennom å late som om han kjente mannen fra før, klarte å vende de andre menneskers munterhet mot trakassøren og ikke mot seg selv. Restaurantmannen var kjent for sin skarpe tunge i småbyen, noe som fikk folk til å vokte seg vel for å komme med krenkende bemerkninger eller negative karakteristikk. «Jeg var jo ikke sen å smelle til hvis det var noe,» sa han. En gang kom sjefen hans med en flåset bemerkning om at han vel måtte passe seg når han var i restaurantmannens umiddelbare nærhet. Svaret kom umiddelbart:

– Ja, sa jeg til 'n, nu har jeg veldig god smak, også i denne retning, så hvis du vil kan du få det skriftlig av meg at du skal få gå i fred. Du skjønner det, menn liker egentlig ikke det at de ikke er attraktive. De gjør nemlig ikke det. Jeg sa det til en annen en gang: – Jeg vil ikke ta i deg med glotang (litt latter).

Også om bakerimannen ble det sagt at han var vittig og «ram i kjeften». På dette punktet minner de tre musketererne om Kari Åsbratt (se kapittel 2): De mestret til fingerspissene kunsten å besvare verbale angrep eller spydige bemerkninger med kjappe svar som satte angriperen selv i et lite flatterende eller latterlig lys.

Familien til restaurantmannen bodde som nevnt på et tettsted noen mil unna. Selv mente han at både foreldrene og søknene må ha visst at han var homofil (på grunn av den måten han kledde og tedde seg på i oppveksten), men han snakket aldri direkte med dem om det. Siden familien bodde i et annet lokalsamfunn, behøvde de trolig ikke å forholde seg til de ryktene som gikk om han i Småby. Bakerimannen, derimot, bodde på 1950-tallet i barndomshjemmet sammen med sin aldrende mor og flere søsken. Tor, hovedkilden til fortellingen om de tre musketerer, fortalte at han flere ganger traff moren til bakerimannen, en kvinne født i siste fjerdedel av 1800-tallet. Da jeg spurte Tor om han trodde at moren visste at sønnen var homofil, svarte han kjapt: «Ja da, helt sikkert.» Han trodde også at søsknene var fullt innforstått med det. Den siste av musketererne, butikkmannen, har jeg ingen informasjon om i så måte, bortsett fra at det ser ut til at han kom fra Småby og hadde familie og slekt der.

Beryktede forførere

Nå kan det tenkes at situasjonen i Småby var helt spesiell, gitt det store militære nærværet. Det finnes imidlertid lignende beretninger fra småbyer og større tettsteder andre steder i landet. Også i byer som Stavanger, Moss og Sarpsborg fantes det menn som var allment kjent som homoseksuelle, men som likevel klarte å opprettholde en noenlunde respektabel fasade utad. En av disse beretningene er fra Møre og Romsdal på begynnelsen av 1950-tallet.

«Da ble jeg forført av en advokat»

Sverre*, en homofil mann født rundt 1920, vokste opp på et småbruk i Møre og Romsdal sammen med sine foreldre og fem søsken.¹⁸⁸ I puberteten hadde han enkelte erotiske opplevelser med andre gutter. Han husket blant annet at de ofte lekte gjemsel under høyet på läven. «Og da foregikk sånt, husker jeg.» Han hadde imidlertid ingen kjennskap til begrepet «homoseksualitet» i oppveksten.

I årene rett før krigen gikk han først på middelskolen, deretter tok han artium på et landsgymnas. Da krigen kom, var han 21 år. Han ønsket egentlig å studere medisin, men ettersom han ikke hadde penger til å fortsette studiene, jobbet han hjemme på familiebruket. Han var blant annet sveiser i fjøset. Faren var invalid etter en ulykke og hadde i flere år vært sysselsatt med å betjene telefonsentralen som var plassert på gården. Faren var medlem i Nasjonal Samling, i likhet med Sigurds onkel og eldste bror. Sverre husket at tyskerne kom til gården i 1940 og overtok telefonsentralen, og han ble siden kjent med noen av de tyske soldatene som var stasjonert på et av tettstedene i nærheten. I en periode under krigen bodde Sverre i Oslo, hvor han studerte realfag. Grunnen til at han fikk studieplass, var trolig at faren samarbeidet med den tyske okkupasjonsmakten. Sverre fortalte om et nært vennskapelig forhold til en tysk soldat i den perioden han studerte i Oslo. Men selv om han innrømmet at de ved flere anledninger hadde delt seng (blant annet på en soldatheim oppe på Majorstua), nektet han bestemt for at de noensinne hadde erotisk kontakt. Det kan imidlertid tenkes at han nedtonet det erotiske aspektet ved relasjonen for ikke å framstå som «tyskertøs».¹⁸⁹

¹⁸⁸ Intervjusamtale mars 2000, mann født ca. 1920, landsbygd, Møre og Romsdal.

¹⁸⁹ Intervjusamtale mai 2000, mann født ca. 1920, landsbygd, Møre og Romsdal. Slik gjenga Sverre situasjonen under intervjuet: «Vi lå sammen – han hadde leid et hotellrom. De hadde et hotell oppe ved Majorstua, så han inviterte meg med dit. Men jeg lå jo stiv som en pinne, med lange underbukser, husker jeg, så det ble jo ikke noe ut av det (ler kraftig). Det ble ikke noe av. [Vi] kosa og klemte og kyssa litt, men ikke noe... Nei, er du gal.»

Våren 1945 var Sverre tilbake på familiegården. Familien var nå i en ytterst vanskelig situasjon. På grunn av medlemskapet i NS var det reist sak mot faren for å fradømme han retten til å ha telefonsentralen hjemme på gården. «Og han satt der, stakkar, i rullestolen.» Rettssaken nærmet seg, og ettersom Sverre var den eneste som hadde artium og ble sett på som den mest taleføre i familien, fikk han i oppgave å kontakte advokaten som var aktor i saken, på vegne av sin far. Advokaten sa seg villig til å møte Sverre og drøfte saken ansikt til ansikt. «Så han advokaten hadde sett meg, og så skulle han ha en samtale med meg. Han hadde valgt ut meg da, og jeg skulle komme dit på kvelden og sånn.» Advokaten antydte i forkant av møtet at han skulle gjøre sitt beste for at faren kanskje kunne beholde telefonsentralen.

Advokaten kom fra en av de bedrestilte familiene i Mørsund* (en by med mellom 10 000 og 20 000 innbyggere) og var 15–20 år eldre enn Sverre. Han hadde et landsted to mil unna gården til Sigurds familie. Sverre tok seg dit med spark en iskald vinterettermiddag. Han ankom ved sju-åttetiden på kvelden. De to snakket først en stund om farens sak, siden ble Sverre servert en overdådig middag. Etter at de hadde spist, var klokka blitt to på natta, og advokaten tilbød han å overnatte så han skulle slippe å sparke de to milene hjem igjen. Advokaten geleidet han inn på et oppvarmet soveværelse, kledde av han og la seg oppi sengen sammen med han. Sverre sa at han selv ikke hadde noen videre glede av samkvemmet: «Selve akten, den innrømmer jeg at var all right, men ellers, når jeg tenker på han i dag, så kan jeg spy. Ikke var han vakker, og ikke var han kjekk – og tjukk. Han var vel 20 år eldre enn meg – minst.» Etterpå skammet han seg og syntes at han hadde gjort noe «galt religiøst».¹⁹⁰ Kontakten med advokaten var heller ikke til større hjelp for familien: Rettsaken endte med at faren mistet retten til å drive telefonsentralen. Selv forlot Sverre hjemstedet for godt samme år og bosatte seg i Oslo hvor han tok jobb på et hotell. Han ble seinere gift med en kvinne og levde i ekteskap i femten år.

Eksemplet viser hvordan «enslige forførere» i småbyer som Mørsund kunne skaffe seg tilgang til sex med yngre bondegutter i kraft av sin sosialt overlegne posisjon. Sverre karakteriserte advokaten som en «sånn berømt homofil» i småbyen, en som alle visste om. Likevel førte ikke Sigurds kontakt med advokaten til at han ble integrert i noe homoseksuelt nettverk. Den bidro heller ikke til at Sverre begynte å tenke på seg selv som «homoseksuell». Selv sa han: «Da var jeg 25 år, og ennå var jeg ikke så mye utvikla at jeg skjønnte at jeg var homofil. Har du hørt makan til

¹⁹⁰ Selv om Sverre bedyret at han kun hadde besøkt advokaten denne ene gang, tyder uoverensstemmelser i det han fortalte, på at han må ha avlagt advokaten minst ett besøk til. Første gang han kom inn på forføringsepisoden, sa han at overnattingsbesøket hadde foregått i advokatens leilighet i Mørsund. Foreldregården til Sverre lå milevis unna Mørsund, så han kan umulig ha tatt seg dit med spark.

idiot?» Det erotiske møtet bidro dermed verken til å gi han en identitet som homoseksuell eller til å integrere han i et homoseksuelt nettverk.

Gummimannen

Torbjørn*, en annen godt voksen homofil mann, vokste opp på 1940- og begynnelsen av 1950-tallet i en småby med mellom 10 000 og 20 000 innbyggere på Vestlandet.¹⁹¹ Torbjørn kunne fortelle om flere voksne menn i byen som var kjent for å forføre unge gutter. Den ene av dem var en kioskeier som gikk under navnet «Gummimannen». Intervjupersonen var i tolv-trettenårsalderen da han kom i kontakt med Gummimannen, som han mente må ha vært i trettiårene på den tiden. Gummimannen drev en liten butikk som solgte nudistblader (blant annet «Sol og Sunnhet») og kondomer, og det var kondomsalget som hadde gitt opphav til kallenavnet. Allerede før han ble kjent med kioskeieren, hørte Torbjørn rykter i kameratflokket om at Gummimannen pleide å få gutter med seg inn i butikken hvor han viste dem nudistblader og hadde erotisk kontakt med dem. En dag oppsøkte Torbjørn butikken og fikk bekreftet ryktene. Da jeg spurte om gummimannen tok han med inn på bakrommet, svarte han kjapt:

Bakrommet ... han bare trakk ned gardina og låste døra, og så bretta han meg over skrivebordet. Det var så enkelt. Men det var jo spennende. Det var jo spennende med disse bladene og kondomene, ikke sant. Det var jo veldig interessant (ler).

Denne mannen var den første voksne personen Torbjørn hadde erotisk kontakt med, tidligere hadde han kun onanert sammen med jevnaldrende kamerater. Han kom dessuten i berøring med et større homofilt nettverk gjennom kontakten med Gummimannen. Han nevnte at Gummimannen hadde noen venner som også han ble kjent med, og forteller at han hadde et «kortpusta forhold» til en av disse, en mann som var tjue år eldre enn han selv. I likhet med situasjonen i Småby kan det se ut til at det også i vestlandsbyen fantes minst ett nettverk bestående av voksne, homofile menn som hadde vennskapelige relasjoner seg imellom. Da han var 14–15 år, hadde Torbjørn dessuten en del seksuell kontakt med en annen voksen mann som var allment kjent i byen som «rompis». Det dreide seg om en kortvokst mann som var funksjonshemmet, bodde i et lite trehus og holdt høns. Thorbjørn understreket at mannen, til tross for at han ikke kunne gå, hadde «veldig drag på unge gutter». I likhet med Gummimannen viste han dem pornografiske bilder av kvin-

¹⁹¹ Intervjusamtale mars 2003, mann født i andre halvdel av 1930-tallet, småby på Vestlandet.

ner og av samleier mellom kvinner og menn, og slik klarte han å gjøre dem seksuelt opphisset og forføre dem. Torbjørn mener at både voksne og barn snakket om at den funksjonshemmede mannen var «rompis». For øvrig kunne han ikke huske at det var snakk om homoseksualitet i aviser eller lignende.

Det virker imidlertid ikke som om verken den erotiske kontakten med jevnaldrende eller forbindelsene til voksne menn som Gummimannen førte til at Torbjørn ble integrert i vennskapsnettverkene eller fikk økt tilgang til kunnskap om homoseksualitet gjennom litteratur eller blader som *Vennen* (et tidsskrift som den danske homofile organisasjonen «Forbundet af 1948» ga ut tidlig på 1950-tallet). Han flyttet fra hjemstedet da han var 18 år, og har ikke bodd i vestlandsbyen siden da.

Stavanger, Sarpsborg og Moss

Voksne menn som på ulike måter forførte og hadde sex med mindreårige gutter, var et kjent fenomen også i andre mindre og mellomstore byer. En mann oppvokst i Sarpsborg i Østfold på 1920- og 1930-tallet kunne fortelle om en voksen mann som stadig kom bort til han og de andre småguttene ved skoleporten og fortalte «slibrige historier». Det var da han gikk i første eller andre klasse, det vil si i sju-åtteårsalderen. En annen mann (født 1945) som vokste opp i et arbeiderstrøk i Stavanger på 1950-tallet, fortalte at han ble advart hjemme mot såkalte lokkemenn på et tivoli i byen. Det dreide seg om et tilreisende tivoli som ofte var innom nabolaget, og flere av de ansatte mennene på tivoliet hadde rykte på seg for å være interessert i unge gutter. Han husket spesielt en mann som jobbet med å veksle mynter, og som tydelig ga uttrykk for sin interesse for gutter. En annen mann ved tivoliet pleide å kjøre rundt i en sportsbil som tilhørte en herrefrisør i byen, og det ble sagt at de to var et par. Dessuten var det en eldre, litt forfinet herre som var konferansier som folk mente var homofil.¹⁹²

Homofile menn i småbyer på 1950-tallet var sårbare for baksnakking, trakassering og vold. Det er selvsagt vanskelig å vite i hvilken grad folk flest i Småby også omtalte de tre musketerer med andre, mindre flatterende navn. Flere av kvinnene og mennene som besvarte spørrelisten fra Norsk etnologisk granskning, hadde vokst opp i småbyer og kunne fortelle om både vitsing og bruk av nedsettende uttrykk som «rompis», «soper» og «rævpuler» om homofile menn som folk kjente til. En mann som vokste opp i Sarpsborg i Østfold, en småby med i overkant av 12 000 innbyggere, husket at det var snakk om i hvert fall tre menn på 1930-tallet som hadde ord på seg for å være «homo». Dette var personer han hørte snakk om fra seksårsalderen og oppover. En av mennene fikk oppnavnet «Jente-Jonas» og

¹⁹² Intervjusamtale oktober 2003, mann født 1945, Stavanger, Rogaland.

ble regnet for å være litt «rar». Det ble også vitset om to menn som drev hver sin forretning. En av dem hadde en ung mann på rundt tjue i butikken sin, og ungene i byen regnet det som sikkert at denne mannen var kjæresten til den godt voksne forretningsmannen. Han gjengir en temmelig ondskapsfull vits om de to forretningsmennene, som etter sigende skulle ha stått i et seksuelt forhold til hverandre på et tidligere tidspunkt:

Det ble sagt at de to ovennevnte forretningsmennene engang røk uklare da de sto nede på bryggekannten. Til slutt ramlet den ene uti og holdt på å drukne. Det eneste de så var bakenden som stakk opp i været. Han som sto igjen på brygga sa da: – Nei, ska det være slutt så ska det være slutt.¹⁹³

En annen mann, også han fra Sarpsborg, skrev at han husket «noen spesielle typer menn som oppførte seg motbydelig i bevegelser og måten de gikk på», da han vokste opp på 1930- og 1940-tallet. Med «motbydelig» mente han trolig «feminin» eller «kvinneaktig». Han nevnte spesielt at enkelte av dem «hadde en feminin måte å snakke på», og at de «innbød til forakt av oss unggutter». I tillegg husket han at det fantes noen menn i byen «som så på oss unge med det vi syntes var stikkende øyne», menn som de ble advart mot av eldre gutter. «De sa ikke hva det var, men bad oss passe oss og ikke bli med slike typer noe sted. Heller ikke burde vi ta imot noen form for gaver eller penger.»¹⁹⁴ Det er sannsynlig at noen av disse mennene var de samme som den andre Sarpsborg-mannen nevnte.

En kvinne oppvokst i Moss på 1930- og 1940-tallet fortalte at det fantes «en byoriginal» der som ble kalt «Otto dame», og som «avstedkom en del knising og øyekast når han passerte». I sin barndom skjønnte hun aldri riktig hvorfor han ble behandlet på denne måten, «for det var en hyggelig og vennlig mann, som var god til å spille piano».¹⁹⁵ Moss hadde rett i underkant av 20 000 innbygger i 1950.

Nettverk

Å snakke om sosiale nettverk er en abstraksjon: Man abstraherer mer eller mindre innfløkte sett av relasjoner fra et langt mer omfattende sosialt system.¹⁹⁶ Det er først og fremst personlige og mindre varige sett av sosiale relasjoner som gjøres til gjenstand for nettverkanalyse, relasjoner som kan gå på tvers av grensene mellom mer

¹⁹³ NEG-svar 329: Mann født 1922, Sarpsborg, Østfold.

¹⁹⁴ NEG-svar 277: Mann født 1926, Sarpsborg, Østfold.

¹⁹⁵ NEG-svar 330: Kvinne født 1922, Moss, Østfold.

¹⁹⁶ Hannerz 1980:172.

varige grupper og institusjoner.¹⁹⁷ Erotiske relasjoner mellom menn, og vennskapsrelasjoner homoseksuelle menn imellom, er typiske eksempler på slike relasjoner.

De beretningene som er gjengitt over, dokumenterer at det eksisterte mannlige homoseksuelle nettverk selv i småbyer og tettsteder med godt under 10 000 innbyggere. Men er det mulig å si noe mer generelt om slike nettverk på 1950-tallet? En skikkelig kartlegging av småbynettverk vil kreve langt mer inngående studier av hver enkelt by, så den følgende drøftingen vil ha et noe hypotetisk preg. Dreide de tilfellene som er beskrevet over, seg om «enslige forfødere» som skaffet seg seksuelle kontakter med gutter og menn som ikke selv anså seg som homoseksuelle, og som hadde liten eller ingen kontakt innbyrdes? Eller dreide det seg om såkalte flerkjernenettverk, det vil si nettverk bestående av flere homoseksuelle menn som også hadde seksuelle relasjoner med flere av de øvrige personene i nettverket?¹⁹⁸ I litteraturen forbindes gjerne flerkjernenettverk med storbyer og større småbyer, mens enslige forfødere er beskrevet som typisk for bygder og mindre tettsteder. Rettsmateriale fra Sverige i perioden 1880 til 1950 viser at det hovedsakelig var byer og tettsteder med mer enn 13 000 innbyggere som ga grunnlag for dannelsen av «flerkjernenettverk». I byer med lavere befolkningstall, og spesielt i byer med færre enn 10 000 innbyggere, besto nettverkene kun av én mann som hadde seksuelle relasjoner med en rekke andre menn og gutter i lokalsamfunnet.¹⁹⁹ Disse guttene og mennene hadde som regel ikke seksuell kontakt seg imellom.

Småby hadde i 1950 en befolkning på langt under 10 000 innbyggere.²⁰⁰ Det er derfor overraskende å finne noe som minner om et flerkjernenettverk i en såpass liten by. For å få bedre oversikt over hva slags nettverk Tor kom i kontakt med tidlig på 1950-tallet, kan figur 1 være til hjelp.

Tor, her symbolisert med sirkelen lengst til høyre i tegningen, hadde erotisk kontakt både med bakerimannen og med restaurantmannen, de to sirklene i sentrum av tegningen. Disse to hadde i sin tur vennskapelig kontakt med hverandre og med en tredje homofil mann (butikkmannen). Båndene mellom de tre musketerere, og mellom dem og Tor, gjør at nettverket i Småby kan minne om de flerkjernenettverkene som fantes i langt større byer og tettsteder i Sverige på denne tiden.

Samtidig har de tre musketerere også trekk som stemmer overens med beskrivelsen av enslige forfødere: For det første hadde de hver for seg seksuelle kontakter med

¹⁹⁷ Hannerz 1980:174–175.

¹⁹⁸ Rydström 2003:259–260.

¹⁹⁹ Rydström 2003:259–260.

²⁰⁰ Statistisk sentralbyrå 1960. Til sammenligning hadde Moss 19 673 innbyggere i 1950, forsteder iberegnet; Sarpsborg hadde et folketall på 28 647; Stavanger/Sandnes hadde til sammen 78 050 (Statistisk sentralbyrå 1960:12).

en rekke andre (som regel yngre) menn som ikke hadde kontakt seg imellom. Som det går fram av tegningen, utgjorde de tre kjernen i hvert sitt stjerneformede nettverk bestående av andre, mer eller mindre tilfeldige, elskere (soldater, arbeidergutter, ektemenn osv.). Én måte å tolke Tors beretning på er at han ble del av to delvis overlappende stjernenettverk snarere enn et flerkjernenettverk. Som nevnt kan det se ut som om både bakerimannen og restaurantmannen oppfattet Tor som en av sine (mange) elskere. For det andre ser nettverket ut til å ha vært nokså personavhengig og av relativt kort varighet. Bakerimannen levde som enslig forfører i Småby i minst et tiår før restaurantmannen ankom i 1950, og nettverket gikk mer eller mindre i oppløsning etter at bakerimannen døde rundt 1965. For det tredje var det temmelig stor aldersforskjell mellom bakerimannen og restaurantmannen, og sistnevnte ga uttrykk for at han hadde vært en slags protesje for den tjue år eldre bakerimannen.

Nettverket i Småby ser dermed ut til å være noe midt imellom et flerkjerne-nettverk og tre enkeltstående nettverk rundt enslige forførere. Ser vi bort fra butikkmannen (som jeg har lite informasjon om), kan det virke som om restaurantmannen over en ti-femtenårsperiode gradvis overtok den rollen som enslig forfører som den eldre bakerimannen hadde hatt i de foregående tiårene. Også Rydström peker på at de to nettverkstypene kunne forekomme i kombinasjon, og at det i enkelte svenske småbyer kunne finnes flere «enslige forførere» som også hadde seksuell omgang med hverandre. Rydströms nettverksanalyse fokuserer imidlertid så å si utelukkende på seksuelle relasjoner mellom menn, ikke på vennsksapsrelasjoner. Det var vennskap som bandt de tre musketerer sammen, ikke erotiske bånd. I tegningen over er vennsksapsrelasjonen markert med dobbelte streker, mens de erotiske relasjonene de hadde til andre gutter og menn i lokalsamfunnet, er indikert med enkle streker.

De svenske småbynettverkene var som regel bygget opp rundt menn fra servicesektoren og underordnede funksjonærer som restaurantarbeidere, jernbanefunksjonærer og butikkmedarbeider, men de kunne også knytte til seg menn fra middelklassen.²⁰¹ Aldersforskjellen internt i slike nettverk var ofte betydelig. Dette stemmer godt overens med situasjonen i Småby tidlig på 1950-tallet.

En annen viktig forskjell mellom småbyer og større byer i Sverige var at deltakerne i småbynettverk i mindre grad anla en feminin stil eller på andre måter utfordret grensen mellom det kvinnelige og det mannlige. Menn som var med i nettverkene i byer som Stockholm, Göteborg og Malmö, ga hverandre gjerne kvinnelige oppnavn og utviklet feminine atferdstrekk. I småbyer, derimot, fant man ikke dette mønsteret. Den personen som utgjorde knutepunktet i et stjernenettverk, kunne

²⁰¹ Rydström 2003:321.

framvise feminine trekk, men for en sirkel av menn som søkte hverandres seksuelle selskap i en småby, ville slik atferd utgjøre en risiko for hele gruppen, noe som førte til diskresjon og streng selvsensur.²⁰² Også dette ser ut til å stemme med de opplysningene jeg har om nettverket i Småby. Det er ikke noe som tyder på at de tre musketerer ble omtalt med kvinnenavn eller tilskrevet kvinnelige trekk ved atferd eller påkledning.

Informasjonen fra de øvrige småbyene er for fragmentarisk til å si noe generelt om hva slags homoseksuelle nettverk som fantes der på 1950-tallet. Det kan se ut til at det i småbyer som Moss og Sarpsborg (som begge hadde mellom 15 000 og 30 000 innbyggere) både fantes enslige forfører og flerkjernenettverk. Enkelte av forførerne som er beskrevet her, var imidlertid det som i dag kalles pedofile menn, og grensen mellom pedofili og homofili var nok mer uklar i folks bevissthet på 1950-tallet enn den er i dag. Det som er mest slående med fortellingene fra Småby, er hvor implisert mange heterofile kvinner og menn ser ut til å ha vært i tilværelsen til de tre musketerene, og hvor godt integrert disse var i småbyens sosiale liv for øvrig. Vennskapsbånd og gjensidig støtte ga nok en viss beskyttelse, men slike nettverk kunne neppe ha bestått om de ikke var nært sammenfiltret med sosiale bånd til heterofile kvinner og menn. Her minner de om de homofile parene på landsbygda som ble omtalt i kapittel 1. Likeledes ser homoseksuelle menn ut til å ha funnet de fleste av sine seksualpartnere blant unge menn som sto under dem på den sosiale rangstigen. Det kunne være vernepliktige soldater (i restaurantmannens tilfelle), sønner av landssvikdømte på landsbygda (som i advokatens tilfelle) eller arbeidergutter (i bakerimannens tilfelle).

Selv om det fantes homoseksuelle personer og nettverk både på landsbygda og i småbyene, endte nok de fleste homofile menn som vokste opp på slike steder, i større byer som Oslo, Bergen og Trondheim. Det er derfor på tide å forlate småbyene og rette blikket mot hovedstaden.

²⁰² Rydström 2003:322.

Kapittel 5

Arbeidsfolk og herrer på byen

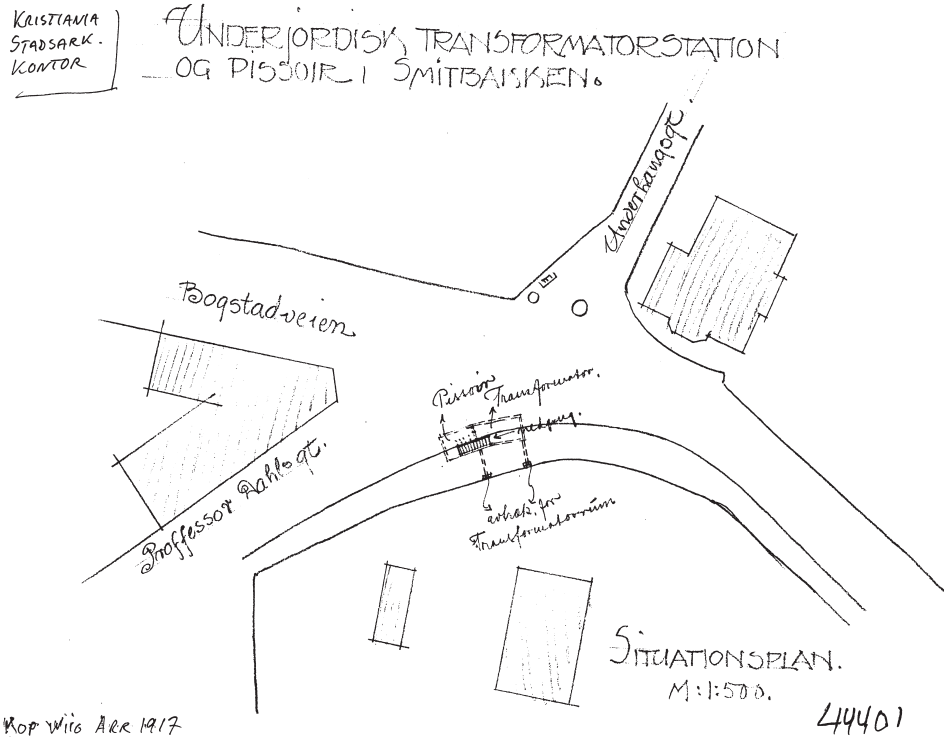
Byer som Oslo og Bergen huset langt mer omfattende homoseksuelle nettverk enn det vi så eksempel på fra Småby. I disse byene fantes det en infrastruktur av møtesteder i det offentlige rom hvor erotiske møter mellom menn kunne innledes og ofte fullbyrdes. Det var disse nettverkene og miljøene som ga grobunn for dannelsen av en homofil organisasjon på 1950-tallet. For å få fram hvilke nettverk som fantes, og hvordan disse endret seg over tid, har jeg analysert hvordan menn fikk kunnskap om og kom inn i homoseksuelle nettverk på 1940-, 1950- og 1960-tallet. Hvor hadde menn som ble voksne i denne perioden, sine første erotiske opplevelser, og hvordan kom de i kontakt med miljøer og nettverk av homoseksuelle menn? Hvordan atskiller fortellingene til menn fra arbeiderklassen seg fra det som menn fra middelklassen forteller?

Edwards «komme-inn-historie»

Edvard* (født på slutten av 1920-tallet) vokste opp i en håndverkerfamilie på Østlandet. Som 15–16-åring gikk han på realskole i Oslo og pendlet fram og tilbake til hjembygda med tog og sykkel. Dette var i de siste krigsårene. På vei mellom skolen og stasjonen hendte det at han gikk innom et urinal som sto på plassen foran kjellerrestauranten Rosekjelleren (i det som i dag heter Olav Vs gate) for å tisse.²⁰³ Han stusset ofte over at det alltid var fullt av mannfolk der inne, og en gang da han var mer enn vanlig tissetrengt, hevet han stemmen og ba om å få slippe forbi. I samme øyeblikk forsvant alle de voksne mennene som hadde stått med ryggen til. Men selv ikke da forsto Edvard at det foregikk noe utenom det vanlige på slike steder. Det skjønnte han først flere år seinere, da han besøkte det underjordiske toalettet på Tullinløkka.²⁰⁴

²⁰³ Urinalet lå på en åpen plass der hvor Klengenberggata krysset det som i dag heter Olav Vs gate. Urinalet var også kjent under navnet «Cheval», etter det gamle dyrehospitalet i Holmens gate. Urinalet er med på et fotografi av den gamle bebyggelsen i Pipervikea fra 1956 (se Oslo Byleksikon 2000: 342).

²⁰⁴ Eksemplet er basert på intervjusamtaler april 2000, mai 2000 og juli 2001.

I krysset Bogstadveien – Professor Dahlgate lå et underjordisk pissoar som ble mye besøkt av homoseksuelle menn på 1950-tallet (Oslo Byarkiv).

Han var da blitt 21 år, bodde på hybel i Oslo og jobbet på et kontor i nærheten. En dag i lunsjpausen gikk han ned i det underjordiske pissoaret for å masturbere, og mens han sto der i halvmørket foran en av urinalene langs veggen, kjente han plutselig at en annen mann stilte seg tett inntil han og tok forsiktig tak i lemmet hans. Etter at Edvard hadde fått utløsning, forlot den fremmede mannen, en herre i 40–50-årene, pissoaret og vandret i retning mot St. Olavs plass, og Edvard fulgte etter: «Og så løp jeg etter han, og han gikk opp til ABC-teateret, og så sier jeg: – Kan vi ikke gjøre det en gang til? Og spør om han lo a! – Kan vi ikke gjøre det en gang til? Kan jeg treffe deg igjen, liksom, var helt hugærn.» Slik fant Edvard ut at pissoarene var steder hvor erotiske møter mellom menn kunne finne sted. Etter denne første opplevelsen fortsatte han å oppsøke pissoarer – både det på Tullinløkka og andre steder i sentrum. Men det skulle ennå gå over ett år før han for alvor kom inn i mer varige nettverk av homoseksuelle menn.

På mitt spørsmål om når han begynte å bruke ordet «homoseksuell» eller «homofil» om seg selv, svarte Edvard at det nok ikke var før etter at han var i militæret. Det var i 1949–1950, det vil si nokså kort tid etter at han oppdaget hva som foregikk på Tullinløkka. Riktignok hadde han et erotisk forhold til en godt voksen, gift mann mens han avtjente verneplikten i en by nordpå. Også denne mannen hadde han møtt på toalettet under Tullinløkka, og Edvard var blitt invitert med opp på rommet hans på Hotell Bristol. Det dreide seg om en forretningsmann i femtiårene som var på handelsreise i hovedstaden. Siden holdt de kontakt per brev, og den vinteren Edvard var i militæret på Lillehammer, møttes de enkelte helger på hoteller blant annet i Trondheim. Etter to måneder med militæropplæring på Lillehammer ble Edvard sendt nordover, og etter eget ønske ble han plassert i byen nordpå. Der bodde han fra september 1949 til april 1950. I tilbakeblikk karakteriserte han seg selv som «holddame» og la ikke skjul på at han fikk pengegaver av forretningsmannen: «Jeg var litt glad i han, men jeg unnlater ikke å fortelle at i den situasjonen jeg var den gangen, så var jeg en betalt holddame.» Forretningsmannen var gift og hadde barn, så de erotiske møtene fant sted i selve forretningen, som oftest inne på lageret. De møttes omtrent hver fjortende dag. Edvard erindrer at det en gang oppsto en pinlig situasjon: «En dag vi satt på hans kontor, så kommer hans frue ned og hilser: – God dag, sa hun, er De Edvard. Megetsigende det blikket hun sendte meg ... – Jeg har hørt snakk om Dem ... Men hun var ikke helt blid. Og jeg var jo vettskremt.» Edvard mente at fruen trolig hadde funnet det mistenkelig at en ung, uniformert mann regelmessig besøkte ektemannen i butikken. Forholdet varte likevel hele det året han avtjente førstegangs-tjenesten, og de møttes også av og til i Oslo etter at Edvard kom tilbake dit.

Verken den første kontakten på Tullinløkka eller kontakten med forretningsmannen fra byen nordpå førte imidlertid Edvard inn i nettverk av homoseksuelle menn. Det skjedde først da han kom tilbake til Oslo i 1950. Der tjenestegjorde han ett år som velferdsoffiser i en militærleir, og i denne perioden oppsøkte han nokså hyppig pissoarene og parkene på vestkanten av byen.

Det var gjennom et slikt erotisk møte at han kom i kontakt med det organiserte, homofile miljøet på 1950-tallet. Han forteller at han møtte en dansk herre i Frognerparken, hvor det også foregikk erotiske møter mellom menn. Dansken bodde hos noen venner av seg på Skillebekk i Oslo, og dit inviterte han Edvard til et selskap. Verten var en godt voksen herre, en ingeniør, som alltid ble omtalt med etternavnet. Her møtte Edvard for første gang journalisten Rolf Løvaas, som på denne tiden arbeidet med å starte opp en organisasjon for homofile i Norge (se kapittel 6): «Og jeg ser det ennå for meg, der satt Rolf Løvaas med sine lange, slanke, hårete hender – nydelig – og spilte klaver. Og det var mitt første møte med Rolf Løvaas.» Den danske mannen satte han også i forbindelse med en annen av

pionerene i Forbundet av 1948, Arne Heli, og det var gjennom han at Edvard ble medlem i foreningen, trolig i 1951. Han deltok på en del av festene som Forbundet arrangerte, men påtok seg aldri styreverv eller andre oppgaver.

Det var også på et underjordisk pissoar, det som lå i krysset Bogstadveien / Professor Dahls gate, at han møtte Kaare*, en jevn gammel mann ansatt i restaurantbransjen, som han noen måneder seinere innledet et 12 år langt parforhold til. Det må ha vært omtrent på samme tid som han møtte den danske mannen i Frognerparken, trolig sommeren 1950. Edvard ble invitert med på privat selskapselighet hjemme hos Kaares daværende homofile venn, en mann som disponerte et hus på Lillestrøm. Det hele endte med at Kaare avsluttet parforholdet til vennen på Lillestrøm, og han og Edvard skaffet seg hver sin hybel i det samme huset på vestkanten av Oslo. Der hadde de ingen problemer med å besøke hverandre på rommene. Det hører også med til historien at Kaare hadde følge med en kvinne på denne tiden, men at også dette forholdet ble avsluttet da han flyttet sammen med Edvard. På 1950- og begynnelsen av 1960-tallet var Edvard og Kaare del av et vidt favnende nettverk av mannlig homoseksuelle venner som arrangerte middagselskaper for hverandre og dro på hytteturer i helger og ferier.

Erotiske frirom i Oslo

Offentlige toaletter og pissoarer i Oslo ble brukt til erotiske møter mellom menn, i hvert fall så langt tilbake som på 1880-tallet.²⁰⁵ Det fantes en rekke ulike toaletter og pissoarer i Oslo sentrum hvor menn hadde sex med menn på 1950-tallet. Disse stedene, som i den homoseksuelle sjargongen ble omtalt som «tehus» (etter det engelske uttrykket *teahouse*),²⁰⁶ hadde stor betydning – både erotisk og symbolsk – for den generasjonen av menn som ble voksne på 1940- og 1950-tallet.

De forskjellige pissoarene eller toalettene ble som regel omtalt med navnet på den gata, plassen eller bygningen de lå i eller ved, for eksempel «Bogstadveien», «Tullinløkka», «Rikshospitalet» eller «Sagene kirke». Mange av stedene hadde i tillegg mer spesielle kallenavn, ofte med en humoristisk eller ironisk vri. «Kjærlighetskarusellen» var det runde pissoaret som fremdeles står i Sporveisgata ved Fagerborg kirke. «Allé-kjelleren» var det underjordiske pissoaret som lå på Thomas Heftyes plass ved Bygdøy allé. «Bel Amis» var et underjordisk pissoar ved Beyerbrua på Sagene. «Kolonialen» var toalettet i Kirkeristen, og «Klagemuren» var ett av navnene på pissoaret i muren ved Deichmanske bibliotek. Denne navne-

²⁰⁵ Jordaaen 2003:50–51.

²⁰⁶ Se Humphreys 1970.

bruken kan også ha tjent som en form for kodespråk. Dersom en tilfeldig forbipasserende skulle plukke opp utsagnet «Har du fått deg noe på 'Kolonialen' i dag?» eller «Var det mye trafikk på Tullinløkka?», er det lite trolig at vedkommende ville slutte at det dreide seg om to homoseksuelle menn som snakket om sex på offentlige toaletter.²⁰⁷

De grønmalte pissoarene av støpjern ble kalt "Grønne hus". Bildet er trolig fra St.Hanshaugen rundt 1953 (Oslo Bymuseum, gjengitt i Torstenson 1997: 157).

Tidlig på 1950-tallet fantes det 10 offentlige toaletter og 35 urinaler i Oslo. Dette antallet holdt seg noenlunde konstant fram til midten av 1960-tallet. De betjente toalettene hadde åpningstid fra 7 til 24, mens urinalene var åpne hele døgnet.²⁰⁸ Selv om alle herretoaletter og pissoarer var potensielle møtesteder, gjorde beliggenhet og arkitektur noen steder bedre egnet enn andre. Spesielt to forhold var av

²⁰⁷ Ofte kunne ett og samme sted bli omtalt med flere ulike navn. Dette gjaldt spesielt pissoaret ved Fagerborg kirke, som ble omtalt som henholdsvis «Kjærlighetskarusellen», «Karusellen», «Paraplyen» og «Soppen». Pissoaret ved Deichman ble av noen omtalt som «Muren», mens andre kalte det «Klagemuren» eller «Skammens Mur». Denne typen inkonsistens kan være en indikasjon på at de ulike nettverkene av homoseksuelle menn som fantes i Oslo i den aktuelle perioden, var nokså løst integrert: Det kan se ut som om det eksisterte flere atskilte «mikrokulturer» med utgangspunkt i ulike nettverk av homoseksuelle menn. For en drøfting av begrepet «mikrokultur», se Hannerz 1992.

²⁰⁸ Kommunal håndbok for Oslo, 1952.

betydning: Hvordan toalettene/urinalene var situert i bylandskapet, og hvorvidt de var betjent eller ubetjent.

Urinalene/toalettene var stort sett av tre slag: *de underjordiske*, *murene* og *husene*. I tillegg kom de toalettene som var integrert i offentlige bygninger, for eksempel på Østbanen, Vestbanen og Majorstua stasjon. *De underjordiske* toalettanleggene stammer fra de første tiårene av 1900-tallet.²⁰⁹ Hensikten med å plassere pissoarene under jorda var at de ikke skulle skjemme bybildet.²¹⁰ De viktigste blant de underjordiske, sett fra et homoerotisk synspunkt, var «Tullinløkka», «Akersbakken», «Thomas Heftyes plass» («Allé-kjelleren»), «Professor Dahls gate», «Birkelunden», «Sagene kirke» og «Sagene bad». De underjordiske toalettene ga en viss beskyttelse mot å bli overrasket av utenforstående. Et annet aspekt som bidro til de underjordiske urinalenes popularitet, var at det som regel var mørkt der nede, også på dagtid. De elektriske lyspærene var ofte knust eller skrudd ut.²¹¹ Flere av de intervjuede mennene pekte på at mørket ga mulighet til å ha erotisk kontakt med andre menn samtidig som man forble anonym. Mørket bidro dessuten til å holde utenforstående borte. Også enkelte homoseksuelle menn holdt seg unna «de underjordiske» fordi de var mørke og skumle. «Det turte jeg ikke rett og slett,» erindret en homofil mann i syttiårene.²¹²

De viktigste blant *murene* var «deichmansmuren» og «rikshospitalmuren», men også toalettanleggene i Skansen (Rådhusgata) og på Youngstorget fungerte i noen grad som erotiske frirom. Også på østkanten fantes det pissoarer som var bygd inn i murer, blant annet på Galgeberg og i Herslebs gate / Vahls gate. *Murene* hadde mye til felles med de underjordiske urinalene: Også de var romslige og ofte mørklagt ved at lyspærer ble knust eller skrudd ut. *Husene* var pissoarer som lå på gateplan. Disse var av mange forskjellige slag. Enkelte var små støpejern- eller betongkonstruksjoner som i motsetning til de underjordiske toalettene og *murene* sjelden ga plass til mer enn to personer. De viktigste ser ut til å ha vært «Kjærlighetskarusellen» ved Fagerborg kirke og pissoarene på Sankthanshaugen og Dælenenga, men også *husene* ved Schous bryggeri, Kampen kirke, Kampen park og på brygga nedenfor Gamle Losjen og på brygga nedenfor Akershus festning fungerte som møtsteder. Andre av pissoarene på gateplan var romsligere og mer skjermet for innsyn. Dette gjaldt for eksempel huset ved Frogner stadion, huset i det sørlige hjørnet

²⁰⁹ Det eldste og eneste gjenværende av dem, det på Stortings plass, ble åpnet i 1914.

²¹⁰ Torstenson 1997.

²¹¹ Dette med lyspærer som ble knust eller skrudd ut, blir også påpekt i flere avisartikler fra 1950-tallet om forholdene på de offentlige pissoarene (Dagbladet 13.03.1951, Dagbladet 11.09.1951, Morgenposten 19.11.1955).

²¹² Intervjusamtale februar 2000, mann født 1929, Oslo.

av Frognerparken (ved Frogner plass) og pissoaret ved dyrehospitalet Cheval i det gamle Vika. Disse stedene ser i stor grad ut til å ha fungert på tilsvarende måte som de underjordiske og murene.

En del pissoarer ble i avisartikler på 1950-tallet og tidlig på 1960-tallet eksplisitt knyttet til homoseksualitet. I artikkelen «Tullinløkka ved natt» beklager en ferieansatt ved bensinstasjonen på Tullinløkka seg over de skandaløse forholdene på det underjordiske toalettet i nærheten. Han forteller levende og nokså utilsørt om hva han har hørt og sett av homoseksuelle forbindelser på toalettet, blant annet om en eldre herre som hadde kommet uforvarende over fire unge menn som sto og «holdt på med hverandre» nede på toalettet. Artikkelen avsluttes med en appell til myndighetene om å «stenge hele greia» eller erstatte den med en «overjordisk» innretning.²¹³ Selv om artikler av denne typen kan ha virket avskrekkende og opprørende på folk flest, bidro de sikkert også til å spre kunnskap om hvilke pissoarer som var homoseksuelle møtesteder.

En del av pissoarene ble assosiert med bestemte kategorier av menn som enkelte fant spesielt attraktive. På Østbane-toalettene kunne man for eksempel komme i kontakt med menn fra landsbygda eller fra mindre steder. «Der gikk bønda,» mente en homofil mann født på midten av 1930-tallet.²¹⁴ Pissoarer på østkanten av Oslo var ettertraktet også blant homoseksuelle menn fra vestkanten fordi man der kunne påtreffe arbeiderklassmenn, som gjerne ble sett på som mer maskuline og mer attraktive enn middelklassmenn. Det samme gjaldt pissoarer i havnestrøket, hvor man kunne møte sjøfolk og bryggearbeidere. Enkelte forteller dessuten at visse pissoarer hadde ulikt klientell på dagtid og kveldstid. For eksempel var deichmansmuren rundt lunsjtider kjent som et sted hvor tenåringsgutter prostituerte seg med voksne og eldre menn. Om kvelden og natten, derimot, tok den ordinære (betalingsfrie) pissoartrafikken over på deichmansmuren.

Parkområder og natterunder

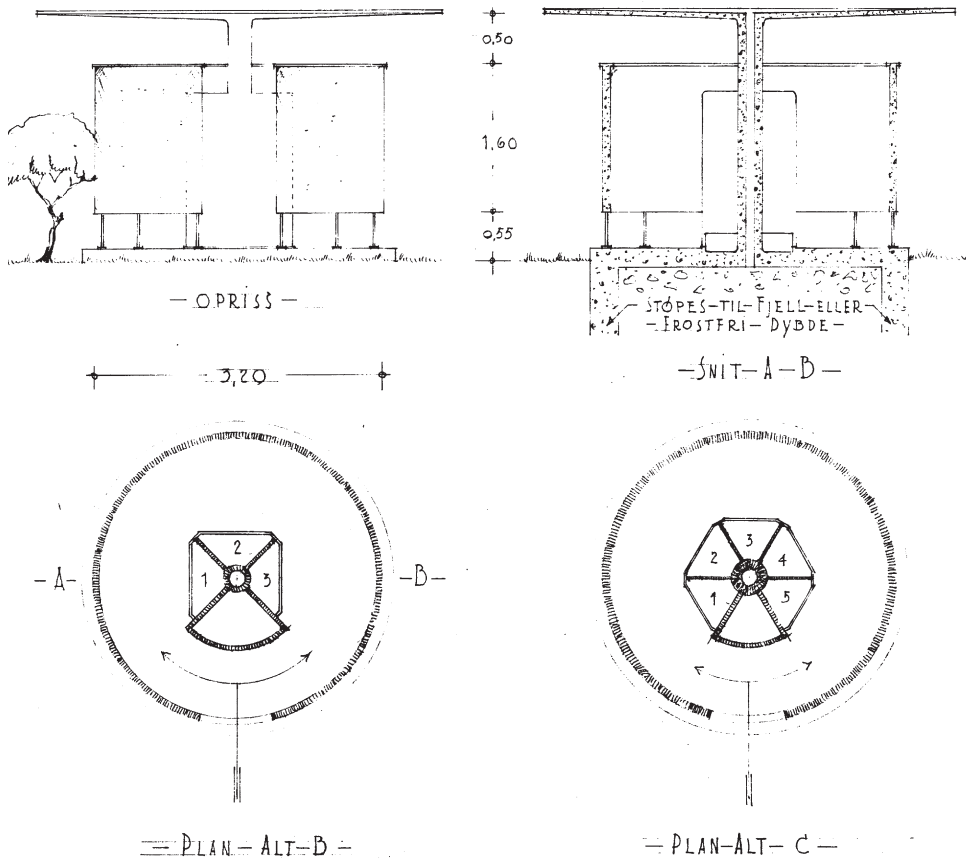
Blant grøntområder som tjente som erotiske frirom, sto Frognerparken i en særstilling. Flere informanter pekte på at Frognerparken var det reneste valfartsstedet for menn som søkte erotisk kontakt med andre menn, spesielt i perioden før Frognerbadet ble anlagt i 1956. Fire faktorer ser ut til å ha hatt betydning for Frognerparkens popularitet. For det første var parken sentralt beliggende i gangav-

²¹³ Dagbladet 11. september 1951.

²¹⁴ Intervjusamtale januar 2001, mann født på midten av 1930-tallet, Oslo.

MASKER OG MOTSTAND

stand fra Oslo sentrum. For det andre var den åpen også på nattetid. «På verdensbasis er det jo sjelden at en så stor park er åpen om natten,» fortalte en syttiårig homofil mann som selv var en flittig bruker av parken på 1950-tallet.²¹⁵ For det tredje var det i utkanten av parkområdet relativt store busk- og skogsområder som ga muligheter for seksuell utfoldelse. I den homoseksuelle sjargongen ble Frognerparken spøkefullt omtalte som «bushen». For det fjerde var det to urinaler i parken som begge var hyppig besøkt av menn som søkte erotisk kontakt med andre menn.

Det kubeformede pissearet i Sporveisgata ved Fagerborg kirke hadde en rekke kallenavn, blant annet "Kjærlighetskarusellen", "Soppen", "Paraplyen" og "Rotunden" (Oslo Byarkiv).

²¹⁵ Intervjusamtale juli 2000, mann født 1928.

En eldre mann (født 1924) som hadde vært bosatt først ved Bislett og deretter på Frogner i Oslo, fortalte meg om sine aftenturer i Frognerparken på 1940- og 1950-tallet. Som regel hadde han spasert inn i parken fra Frogner plass og var først innom det pissoaret som lå i hjørnet av parken. Deretter fortsatte han innover mot Herregårdskroen og oppover mot Vigelandsbroen. «Så var det turer frem og tilbake på Vigelandsbroen da, vet du.» Hvis han oppnådde øyekontakt med en mann, satte han seg gjerne på en benk og ventet til den andre kom bort til han. Hvis så skjedde, gikk de gjerne sammen bort til det tett bevokste området i den nordvestlige enden av parken.²¹⁶ I motsetning til toalettene og urinalene ble parkene i liten grad benyttet som erotiske frirom i vinterhalvåret.

Av andre parkområder som fungerte som erotiske frirom i den aktuelle perioden, var Slottsparken, Sofienbergparken, Vår Frelsers gravlund og Stensparken. Det kan se ut som om de mest populære parkområdene var de som lå i nærheten av pissoarer. Vår Frelsers gravlund, for eksempel, lå tett ved det underjordiske pissoaret i Akersbakken. Også Sofienbergparken og Stensparken lå nær viktige pissoarer, henholdsvis det i Helgesens gate og det ved Fagerborg kirke.

En annen mann (født 1928) som vokste opp i Fredrikstad, men flyttet til Oslo rundt 1950, hadde sin første seksuelle kontakt med en mann han møtte i Slottsparken. Han ble med mannen hjem, men hadde ikke mer kontakt med han siden. Deretter ble han oppmerksom på Frognerparken og pissoarene i sentrum: «Og det skulle være hemmelig, så du var jo redd. Og så traff du noen etter hvert – det var liksom noen som holdt åpent hus.» Det var gjerne menn med egne leiligheter som åpnet hjemmet sitt for andre homoseksuelle menn.²¹⁷ Selv bodde han på hybel på denne tiden og hadde vanskelig for å be folk hjem på grunn av hybelvertinnen.

Den svenske sosiologen Arne Nilsson peker i sin bok på at det homoseksuelle livet i Göteborg i tiårene rundt andre verdenskrig i hovedsak var et uteliv: Mesteparten av den erotiske kontakten mellom menn fant sted utendørs, og hjemmet var sjelden et sted for erotikk (Nilsson 1998). I likhet med homoseksuelle menn i Göteborg gikk mange norske homoseksuelle menn faste runder fra det ene erotiske frirommet til det neste. Ofte omfattet disse rundene både parkområder og pissoarer, og enkelte hadde runder med oppimot et dusin ulike stoppesteder. Gater og plasser som bandt de ulike erotiske frirommene sammen, var kjent som «strøk» (det som i dag omtales som cruisingområder) og var steder hvor man gjennom blikkontakt og diskrete tegn kunne oppnå kontakt med forbipasserende. Ble kontakt oppnådd, kunne den ene følge etter den andre til et pissoar eller en park.

²¹⁶ Intervjusamtale oktober 1999, mann født 1924.

²¹⁷ Intervjusamtale juli 2000, mann født 1928.

Edvard fortsatte å være en aktiv bruker av de erotiske frirommene også i den tiden han var i parforhold med Kaare. På 1950- og begynnelsen av 1960-tallet gikk han en mer eller mindre fast nattlig runde, fra møtested til møtested. Etter at han kom hjem fra jobben og hadde spist middag, sov han fram til klokka var åtte–halv ni. Da forlot han sin lille leilighet på Frogner og gikk bort til det underjordiske pissoaret i krysset mellom Professor Dahls gate og Bogstadveien. Var det ikke folk der, gikk han rett til rikshospitalmuren, i krysset mellom Pilestredet og Holbergs gate. Hvis det heller ikke var noen der, vandret han videre opp bakken i Ullevålsveien til det underjordiske pissoaret nederst i Akersbakken. Møtte han noen der, kunne det hende de gikk sammen inn på Vår Frelsers gravlund som lå rett ved siden av. Det kunne også hende at han ble stående oppe på gateplan å prate og ta en røyk med en homofil bekjent, uten at de to hadde noen form for erotisk kontakt. Fra Akersbakken gikk turen videre til deichmansmuren. Der opplevde han noen ganger å bli innbrakt av politiet som plutselig kunne komme inn med en kraftig lommelykt som lyste opp det mørklagte pissoaret i hoftehøyde. Da kunne alle som var inne på toalettet, bli kommandert ut og kjørt direkte til politistasjonen i Møllergata 19. Etter et par timers venting ble de sluppet fri igjen. De fleste nettene unngikk han imidlertid å bli arrestert og kunne vende hjem til leiligheten på Frogner ved to–tre tiden på morgenen. Da var det bare å komme seg i seng – han skulle tross alt opp kvart på sju neste morgen.²¹⁸

Det er påtakelig at mange av de mest brukte pissoarene lå så å si på grensen mellom øst- og vestkanten av Oslo. Hvis det stemmer at klasselinjen ikke gikk langs Akerselva, men snarere langs Akersgata og nordover langs Vår Frelsers gravlund og den nåværende Uelands gate oppe til Sagene, danner mange av Edwards stoppesteder punkter langs denne linja. Sentrum øst for Akersgata ble også regnet som arbeiderstrøk.²¹⁹

Henry*, som vokste opp i en deklassert middelklassefamilie, forteller om en runde som var enda mer omfattende enn den til Edvard: Ettersom han bodde sammen med sin mor på Majorstua, begynte han gjerne på det stedet som lå nærmest, nemlig det underjordiske pissoaret i krysset mellom Professor Dahls gate og Bogstadveien. Derfra gikk han via Tullinløkka i retning av pissoaret ved det gamle dyrehospitalet Cheval, ikke langt fra Vestbanen. På veien passerte han Klingenberg-hjørnet, og

²¹⁸ Årsaken til at Edvard ikke nevnte det underjordiske toalettet på Tullinløkka i omtalen av natterunden sin, kan være at dette toalettet var stengt om natten, i hvert fall fra midten av 1950-tallet. Det framgår av artikkelen «Toaletter i tunnel og bensinstasjoner» (Morgenposten 19. november 1955). Der sies det at det finnes 35 urinaler i Oslo, og at 6 av disse er underjordiske. I tillegg til det på Tullinløkka var også det underjordiske toalettet i Biermannsgate ved Sagene bad stengt om natten. Av artikkelen «Flere toaletter!» (Dagbladet 4. september 1957) går det fram at urinalet på hjørnet av Bogstadveien og Professor Dahls gate er lagt ned.

²¹⁹ Kjeldstadli 1990:45.

der pleide han ofte å støte på mindre grupper av homoseksuelle menn som han av og til vekslet noen ord med. «Og så møter du en annen på den veien, og: – Nei, du behøver ikke gå dit, det er ikke noen mennesker der.» Deretter gikk han innom stasjonstolettene på Vestbanen og Østbanen. «Overalt var det toaletter,» framholdt han, og la til: «Men du måtte jo være litt forsiktig, for hvis du ble sett der flere ganger og sånn. Så du gikk liksom runden da for bare å gå en gang på hvert sted.»²²⁰ Rundene hans omfattet også de underjordiske toalettene både ved Sagene Bad og ved Birkelunden samt pissoarene ved Friiaparken og i Korsgata ved Schous plass.

Årsaken til at Henry gikk fra sted til sted, var altså å unngå å bli lagt merke til. Det å bli værende for lenge på ett og samme pissoar, eller å bli sett flere ganger på samme sted den samme kvelden, kunne virke påfallende og avsløre at man ikke var der i «naturlig» ærend. Det er også interessant at menn sto og hang på gata mellom ulike møtesteder, og at man tipset hverandre om hvor man burde eller ikke burde gå. Dette viser at i hvert fall en del av mennene som søkte erotisk kontakt på pissoarene, kjente hverandre og utgjorde et slags fellesskap. Selv om det å møte fremmede var en viktig side ved trafikken rundt parker og pissoarer, var det en «hard kerne» av homoseksuelle menn som til stadighet støtte på hverandre på sine vandringer rundt i bylandskapet. Dette stemmer overens med beskrivelser fra Göteborg hvor mange møtte venner og bekjente på rundene, og hvor hele gjenger med homoseksuelle menn kunne stå sammen og småprate på eller i nærheten av de erotiske frirommene.²²¹

Det vanligste ser ut til å ha vært å gå slike runder til fots, og biler spilte tilsynelatende ikke en vesentlig rolle som transportmiddel i perioden før 1970. Dette innebærer at de ulike frirommene som inngikk i en runde, ikke måtte ligge alt for langt fra hverandre. Biler ser imidlertid ut til å ha spilt en større rolle for homoseksuelle menn bosatt på mindre steder.

Klasseforskjeller

Edvard kan karakteriseres som «middelklasse». Han kom fra en håndverkfamilie på landsbygda, tok videreutdanning i Oslo og fikk på 1950-tallet en godt betalt stilling som kontorfunksjonær i et større firma. Hvordan skiller hans «komme-

²²⁰ Intervjusamtale juni 2000, mann født ca. 1930, Oslo. Henry ga følgende beskrivelse av sin runde på 1950-tallet: «Det begynte vel kanskje nærmest det stedet du bodde da, kanskje nede i Professor Dahls gate. Der var det en på hjørnet [...] Og så var det Tullinløkka da, vet du, og så var det nede ved der hvor Cheval var, Thiis-bygget, der lå det en. Og [fra] Tullinløkka da og så ned til den på Cheval, da passerte du Klingenberg-hjørnet, og der sto dem også og hang. Og så møter du en annen på den veien, og: – Nei, du behøver ikke gå dit, det er ikke noen mennesker der. Så var det på stasjonene, Vestbanen, Østbanen.»

²²¹ Nilsson 1998.

inn-fortelling» seg fra fortellingene til menn fra arbeiderklassen som var født og oppvokst i Oslo?²²²

Ut fra de intervjuene jeg har gjort med menn født i mellomkrigstiden, vil jeg peke på fire trekk som går igjen: Homofile menn med arbeiderklassebakgrunn ser ut til å ha gjort sine første seksuelle erfaringer tidlig i livsløpet, tidligere enn de fleste av middelklassemennene. De hadde ofte erotisk omgang med andre menn på arbeidsstedet og/eller oppsøkte de erotiske frirommene i arbeidstiden. De ser ut til å ha hatt lettere for å kombinere ekteskap med en kvinne, ofte inngått i ung alder, med et skjult homoseksuelt liv enn det mange middelklassemenn hadde. Arbeiderklassemenn som forble ungarer og ikke dro til sjøs, ble ofte boende i barndomshjemmet, gjerne sammen med en aldrende mor. Disse fire punktene skal jeg nå drøfte etter tur.

Tidlige erfaringer

I boka *Gråbein* (1987) beskriver Karl J. Forthun sin egen oppvekst på Kristianias østkant på 1920-tallet. I de mørke kjellerne under de såkalte gråbeingårdene foregikk det stadig seksuelle leker, både mellom jenter og gutter og gutter imellom. Arbeiderklassebarn i storbyen var mindre under oppsikt fra voksne og hadde flere muligheter til erotisk lek enn middelklassebarn. Masturbasjon inngikk som en del av gutters utendørslek, for eksempel i området ovenfor Botanisk hage på Tøyen. De tette buskene på høgdedraget skjulte guttene for omverdenen: «Det var sjelden det kom folk her, og inne mellom buskene kastet vi klærne av oss, pisset i kors, i høyde og i lengde; kranglet om hvem som hadde den 'lengste' og masturberte.»²²³ Forthun skildrer både homoerotisk eksperimentering blant arbeiderklassegutter og homoeerotiske relasjoner mellom arbeiderklassegutter og voksne menn fra middelklassen.

Beskrivelsene i *Gråbein* minner om det Ola fortalte om sin oppvekst på østkanten i Oslo på 1940- og 1950-tallet. Faren hans var fabrikkarbeider, moren var til å begynne med hjemme med barna, men påtok seg etter krigen vaskejobber for forskjellige offentlige etater. Ola var yngst i en søskenflokk på seks og sier at han i perioder var et «såkalt nøklebarn», noe som ga han stor bevegelsesfrihet i nabolaaget. Han debuterte seksuelt allerede i 10-årsalderen, og mange av barndomsfortellingene hans handler om seksuelle episoder med jevnaldrende gutter og voksne menn. Ofte var det nettopp i kjelleren under bygården at slike episoder fant sted:

²²² I arbeidet med livsfortellingene til eldre homofile menn fant jeg det ofte vanskelig å sortere dem i båser som «arbeiderklasse», «middelklasse» og «overklasse». Mange menn som ut fra yrke burde klassifiseres om «arbeiderklasse», identifiserte seg sterkt med middelklasseidealer, bosatte seg i bydeler som forbindes med middelklassen og imiterte ofte overklassens smak og forbruksmønster.

²²³ Forthun 1987: 110.

Da jeg var 10–12 år, så hadde vi en gutt i øverste etasjen her som hadde akademisk utdannede foreldre, og han passet veldig godt på å komme hjem til rett tid. Og jeg satt ute på gården her og ventet på at han skulle komme, for vi hadde alltid en liten hyrdestund nede i kjelleren her før han gikk opp til seg selv. Og så sa han det: – Jaså, du sitter og venter Ola, sa han. – Ja, jeg håpet du skulle komme snart. – Ja, men nå har jeg veldig liten tid altså, for jeg er litt sent ute, men kom da! Og så var vi nede i kjelleren.²²⁴

Også på skolen hadde Ola erotiske opplevelser med kamerater. Han masturberte for eksempel en av de andre guttene på sløydsalen, i de andre elevenes påsyn, mens læreren var i rommet ved siden av. På dette punktet minner situasjonen til arbeiderklassegutter i byene om situasjonen til gutter på landsbygda: Det fantes ofte muligheter til å stikke seg vekk sammen med en eller flere kamerater.

Ola kom tidlig i kontakt med voksne menn, blant annet på det underjordiske pissoaret i parken ved Sagene kirke. Alt fra han var 13–14 år gikk han ofte ned for å se på mennene som sto og masturberte. Etter hvert tok han også selv del i det erotiske spillet: «Det [var] liksom ikke så veldig mye at man hadde kroppskontakt med den andre parten, men at den andre parten gjorde det samme som jeg gjorde. Og der var det sånne trapper ned, så man hørte veldig godt at det kom noen.» Ola fortalte under intervjuene om en rekke episoder av denne typen og la vekt på at han aldri ble irettesatt for seksuelle leker, verken av voksne eller av andre barn. Han oppfattet det heller ikke som noe skamfullt eller galt, i hvert fall ikke før han var rundt 15–16 år. Familien tilhørte en dissentermenighet, og foreldrene var sterkt religiøse.

Pubertetsgutters seksualitet på 1940- og 1950-tallet ser ut til å ha vært viet mindre oppmerksomhet enn jenters seksualitet. Psykolog og kriminolog Kjersti Ericsson sier om kontrollen av jenter på 1950-tallet: «Foreldre, skole, lege, politi og vergeråd/barnevern vokter på jentenes seksualitet. Og hensikten er like mye å rense som å redde. Samfunnet må beskyttes mot usømmelighet og uønskede barn. Det er jentene som blir kilden til den forurensende seksualiteten, og det er jentene det må gripes inn mot.»²²⁵ Mens det at jenter «fløy ute», ble tolket som seksuelle invitter, var det å fly ute for gutter forventet og akseptert.

I arbeidstiden

Mens menn fra middel- og overklassen som regel oppsøkte de erotiske frirommene på fritiden og hovedsakelig i kvelds- og nattetimene, ser arbeiderklassemenn

²²⁴ Intervjusamtale april 1999, mann født på midten av 1930-tallet, Oslo.

²²⁵ Ericsson 1997: 51, 45.

ut til å ha hatt større mulighet til å søke erotisk kontakt med andre menn i arbeidstiden, det være seg på selve arbeidsstedet eller på et pissoar eller i en park i nærheten av arbeidsstedet. Noen av de intervjuede mennene fortalte at de allerede tidlig i ungdomstiden hadde erotisk kontakt med voksne menn på de stedene hvor mennene jobbet. Det gjaldt for eksempel Ola, som pleide å besøke mannen i den lokale pølseboden. Han var da tidlig i tenårene:

Jeg jobbet ikke da i selve pølseboden, men jeg likte han som var i pølseboden. Han var en fullvoksen kar, veldig pen, slank, liten. Og han hadde en sånn hvit frakk på seg. Men under frakken så gikk han med gylfen åpen, og jeg satt på bakrommet. Og hver gang det ikke var noen å ekspedere der ute, så kom han til meg. Og så sugde jeg litt på han, og så runka jeg litt på han, og så hørte han at det knakka på, da var det kunder. Og så gikk han liksom ut og ekspederte: pølse med brød, pølse med lompe og så videre, og så kom han tilbake igjen til meg.

Mannen i pølseboden var gift og hadde mange barn. I likhet med de fleste av de andre mennene Ola hadde erotisk kontakt med, oppfattet han seg ikke som homoseksuell, men som en helt vanlig familiemann.

En annen mann, Gunnar*, kom tidlig i kontakt med homoseksuelle menn og erotiske frirom gjennom sin jobb som visergutt i en blomsterforretning. Han vokste opp i en bydel nokså nær sentrum, som den yngste av to brødre. Faren var ansatt i et byggefirma og familien hadde relativt god økonomi. Moren var hjemmевærende husmor. Allerede da han var i elleveårsalderen, begynte Gunnar å jobbe som visergutt etter skoletid, og fra han var i fjortenårsalderen løp han rundt i hele Oslo sentrum og leverte blomster. «Den gangen så gikk vi jo gatelangs med ti pakker i handa og brakte ut. Og du oppdaga jo etter hvert hvor det var spennende å gå.» I sentrum oppsøkte han ofte toalettanlegget i Kirkeristen og et pissoar som lå ved havna nedenfor Gamle Logen. «Der var det mye havnearbeidere og i det hele tatt mye sånn,» la han til. Han mente at de fleste av mennene han møtte på disse stedene, var folk som hadde arbeidsplassen sin i nærheten. I den indre bykjernen kunne man treffe på mennesker i alle sosiale sjikt, men ved havna møtte han helst menn fra en av de store arbeidsplassene der nede, for eksempel havnearbeidere og bygningsarbeidere. Han gikk aldri innom pissoaret nede ved havna uten å treffe på noen der, og han syntes det var spennende å være sammen med «voksne mannfolk». Det var lett for en tenåringsgutt å oppnå seksuell kontakt med voksne arbeidsfolk: «Ja, det var alltid noen der, enten dem hadde lunsjpause eller tok seg litt fri. Det er ikke sikkert det var så lett for dem å jobbe i et sånt mannsmiljø mange ganger, så

de tok seg en tur ut.» Han mener at de fleste av mennene han traff på pissoarene, så på seg selv som «normale» mannfolk, ikke som homofile.²²⁶

Det bildet Ola og Gunnar tegner av ungdomstiden sin, samsvarer med Arne Nilssons skildring av seksuelle relasjoner mellom «såna ock riktiga karlar» i Göteborg på 1940-, 1950- og 1960-tallet. Både i Göteborg og Oslo fantes det, spesielt innenfor arbeiderklassen, gifte menn og yngre gutter som hadde sex med andre menn, uten at det tilsynelatende påvirket deres oppfatning av seg selv som «normale» eller «ekte mannfolk». Ettersom slike møter kunne finne sted i arbeidstiden, lot den homoerotiske omgangen seg lett kombinere med et heteroseksuelt familieliv.

Gjennom jobben som visergutt kom Gunnar også i kontakt med homoseksuelle menn som var ansatt i selskapslokaler, restauranter eller teatre.²²⁷ Som 17–18-åring jobbet han mye med bordpynting og scenepynting på slike steder, og det hendte at han hadde homoerotiske forbindelser i arbeidstiden, midt på lyse formiddagen.

Den gangen så var det veldig mye selskapslokaler rundt i byen – i dag er det vel ikke noe igjen av det. Men jeg hadde jo sånn som La Belle Sol, Kongen og Dronningen, Biltmore i Holtergaten ... masse sånne steder rundt omkring. Og alle steder var jo besatt med veldig mange homofile da. Så det var jo ikke noe som gikk ubemerket hen. Sånn bak de store, fine fasadene skjedde det jo mye.

Både innenfor restaurantfaget og skuespilleryrket samt blant øvrige teateransatte var det mange homofile og bifile menn. På enkelte arbeidsplasser fantes det små homoseksuelle kollektiver, og de ansatte la forholdene til rette for hverandre og muliggjorde erotiske møter av den typen Gunnar forteller om. Gunnar fortsatte å møte andre menn på denne måten også etter at han ble gift og bosatte seg i en av Oslos forsteder.

Homofile menn som hadde arbeidet som sjøfolk eller vært sysselsatt i manuelle arbeiderklasseyrker innenfor den tjenesteytende sektoren, fortalte ofte om erfaringer med homoerotiske episoder på sin egen arbeidsplass.²²⁸ Menn som hadde vært sysselsatt i typiske middelklassejobber (kontorfunksjonærer, forretningsdrivende, lærere, tannleger osv.), fortalte sjelden om erotiske forbindelser på arbeidsplassen. De opprettholdt tvert imot et strengt skille mellom arbeidsliv og privatliv. Menn

²²⁶ Intervjusamtale mars 2000, mann født ca. 1940, Oslo.

²²⁷ At jobb som bud eller visergutt ga muligheter til å oppsøke møtesteder på dagtid, blir også bemerket av Arne Nilsson (1998:59).

²²⁸ De av mennene som har vært sysselsatt i andre typer arbeiderklasseyrker, for eksempel som vaktmann, sjåfør eller fraktarbeider, ser imidlertid ikke ut til å ha funnet verken rom eller anledning for homoerotikk på arbeidsplassen.

fra middelklassen ser ut til å ha levd mer oppdelte liv hvor erotikk og kjærlighet tilhørte en helt annen sfære enn utøvelsen av yrkesrollen. Hos arbeiderklassemenn var det en større grad av integrasjon mellom yrkesliv og seksualliv.²²⁹ En mulig forklaring kan være at menn fra middelklassen i større grad hadde mulighet til å virkeliggjøre homoerotisk begjær i sine egne hjem.

Tidlige ekteskap og dobbeltliv

Både Ola og Gunnar giftet seg og fikk barn da de var i første halvdel av tjuårene. Ola ble på slutten av 1950-tallet kjent med ei jevnaldrende jente i den menigheten som han og familien tilhørte. Han var da 21 år. De to ble sammen, giftet seg og fikk et barn nokså raskt etter ekteskapsinngåelsen. Han og kona fikk etter hvert tre barn sammen. Gunnar giftet seg da han var 24, også han med ei jente fra det ungdomsmiljøet han vanket i. Ola og Gunnar ga temmelig like beskrivelser av bakgrunnen for ekteskapsinngåelsen. Ola pekte på at det fantes sterke forventinger så vel i familien som blant hans jevnaldrende venner om hvilke livsløpsbegivenheter som burde inntre på forskjellige alderstrinn i en manns liv:

Når man var konfirmert, så var det bare å vente på at man skulle i militæret. Og når man kom i militæret, så skulle man da gjerne gifte seg mens man var i militæret, kanskje før òg for å få mest mulig penger ut av det. Da var man blitt tyve år, og da var det på tide å finne seg ei jente, og så skulle det da bli giftermål og barn av det.

At han i tillegg kom fra et sterkt religiøst hjem og anså seg som personlig kristen, trakk i samme retning. Også Gunnar pekte på sosialt press som en hovedårsak til at han giftet seg: «Som 20-åring hadde jeg masse ungdomsvenner og sånn, og alle gifta seg jo i tur og orden.» Det samme gjelder en tredje mann (født 1928) som vokste opp i en sjømannsfamilie i en by på Vestlandet: «Mine søsken giftet seg, mine venner giftet seg, og du vet, jeg reiste jo [ut til sjøs] – jeg skulle være mann jeg òg.»

Historikere og samfunnsforskere har pekt på at kjernefamilien sto sterkt i 1950-årene. Mange giftet seg, og de giftet seg tidlig i livsløpet. To av tre kvinner og én av tre menn som gifte seg på slutten av 1950-tallet, var under 25 år, mens tilsvarende tall i 1930-årene var én av tre kvinner og én av fem menn.²³⁰ Opplevelsen av ikke å ha hatt noe valg som disse mennene forteller om, var nok høgst reell. Et sideblikk

²²⁹ Se Chapple mfl. (1998:66): «Homosexually active men can be distinguished from each other with respect to the degree of continuity between their sexual lives and their domestic, social, and working lives».

²³⁰ Furre 1996:280.

på demografisk statistikk fra midten av forrige århundre får fram dette poenget: Mer enn halvparten av barna født i Oslo i 1946 var unnfanget før foreldrene giftet seg.²³¹ Mange av de intervjuede mennene sa nettopp at de giftet seg (eller holdt på å gifte seg) fordi en kvinne de hadde vært sammen med, ble gravid eller trodde hun var gravid.

Det kan også virke som om menn som Ola og Gunnar gjennom å innlede et forhold til en kvinne mer eller mindre bevisst prøvde å legge bak seg det de så som en «homofil ungdomsfase». Det var en nokså utbredt oppfatning i samtiden at homoseksualitet hos unggutter bare representerte noe forbigående, en slags overgangsfase. Karl Evang ga for eksempel uttrykk for slike synspunkter i *Seksuell opplysning* i 1951: «Det har, på samme måte som for de homoseksuelle utslag i kjønnslivet i barneårene, vist seg at også homoseksuelle handlinger i de tidlige pubertetsår synes å representere et overgangstrinn som ikke binder individets seinere kjønnsutvikling.»²³²

Nå var det sosiale presset for å gifte seg neppe svakere i middelklassen enn i arbeiderklassen, og flere av de eldre homofile mennene som hadde vært gift, hadde middelklassebakgrunn. Det kan likevel se ut til at det var lettere for gifte menn fra arbeiderklassen å kombinere et homoerotisk liv og et heteronormativt familieliv nettopp fordi de kunne ha seksuelle møter med menn i arbeidstiden. Det kan dessuten synes som om menn fra arbeiderklassen oppfattet homoerotiske episoder som del av en slags «ungguttmaskulinitet» som riktignok burde underordnes den modne og ansvarsfulle «voksenmaskuliniteten», men som ikke representerte noen direkte trussel mot denne.²³³

Mødre og sønner

Nå var det selvsagt ikke sånn at alle homoseksuelle menn fra arbeiderklassen inngikk ekteskap med kvinner. To andre menn, som begge hadde arbeiderklasseyrker, forble ungtkarer. Henry* (født 1930) vokste opp i strøket rundt Majorstua på 1930- og 1940-tallet. Faren hans hadde vært grosserer, men ble arbeidsledig på slutten av 1920-tallet og arbeidet siden i perioder som sjåfør. Han døde av kreft da Henry var i tenårene. Moren var utdannet syerske og påtok seg jobber som sydame. Det var i stor grad hun som forsørget familien. Henry var enebarn. Etter realskolen tok han handelsskole og arbeidet en periode som bankfunksjonær. De siste 23 årene av yrkeskarrieren var han resepsjonist på et hotell i Oslo. Bortsett fra seks år på slutten av 1960-tallet, da han bodde i Danmark, levde han sammen med sin mor. Han sier

²³¹ Kjeldstadli 1990:168.

²³² Evang 1951, sitert i Grodal 1957:40.

²³³ Her er jeg inspirert av Johanssons (2006) begreper "ynglingamaskulinitet" og "karlmaskulinitet".

at moren var innforstått med at han var homofil. Da hun døde på slutten av 1970-tallet, overtok han hennes leilighet.

I likhet med Ola og Gunnar debuterte Henry tidlig seksuelt, allerede i niårsalderen, med jevnaldrende kamerater. I tenårene hadde han dessuten seksuell kontakt med voksne menn, blant annet med tyske soldater under krigen og amerikanske soldater rett etter krigen. Moren fant ut at han var homofil da han var 17 år på grunn av noen pornoblader han hadde lagt igjen på toalettet. Han følte at moren aksepterte han, og hun hadde mye sosial omgang med hans homoseksuelle venner. På 1950- og 1960-tallet gjorde Henry utstrakt bruk av møtesteder som pissoarer, parker og bad i Oslo sentrum. Han var med i homoseksuelle vennskapsnettverk som møttes privat allerede på slutten av 1940-tallet, men hadde kun kortvarige parforhold til menn. Han hadde tallrike erotiske opplevelser i arbeidstiden, blant annet med menn som var gjester på det hotellet hvor han jobbet.

Thorleif* (født ca 1920) vokste opp i en leilighet på Sinsen. Faren jobbet som elektroingeniør, moren var hjemmевærende. Han hadde tre eldre søsken, to brødre og én søster. Faren ble imidlertid alvorlig syk og døde allerede på 1920-tallet, noe som medførte at den femten år eldre broren til Thorleif måtte slutte på skolen, flytte hjem og gå inn i rollen som forsørger for moren og søsknene. «Så han poengterte stadig det at han ødela livet sitt på grunn av oss.» Thorleif betegnet familiens økonomi som «kummerlig», men presiserte at han fikk mat hver dag, hadde reine klær og sko på beina. Sin første seksuelle opplevelse med en annen mann hadde Thorleif da han var femten, på galleriet på Colosseum kino: «Jeg var aleine der på kinoen, og så plutselig kjente jeg hånden på låret, og da var jeg jo i den derre sprengkåte alderen, så da tok jeg imot det jeg kunne få.» Han forteller at han var livredd etterpå og løp hele veien hjem til Sinsen. I tenårene trente han skøyter på Bislett stadion, og på hjemveien gikk han alltid innom et pissoar ved St. Hanshaugen og ble «avrevet», som han sa: «Så hver gang jeg gikk på skøyter, så gikk jeg innom der. Noen ganger var det klaff, noen ganger var det ingen ting.» Rett etter krigen fikk Thorleif jobb som fraktarbeider i et transportselskap. I likhet med Henry hadde han ikke noe langvarig parforhold til en mann, men hadde seksuell omgang på regelmessig basis med en gift arbeidskamerat over en periode på åtte år. «Og vi hadde jo full fart hele tiden da,» påpekte han. Alle de tre søsknene hans ble gift og flyttet hjemmefra, men selv ble han boende hjemme sammen med moren helt til hun døde på slutten av 1960-tallet.²³⁴

At ungarer som Henry og Thorleif ble boende hjemme hos mødrene sine, må forstås i lys av boligsituasjonen og boligpolitikken i etterkrigstiden.

²³⁴ Intervjusamtale april 2000, mann født ca. 1920, Oslo.

Husbankordningen, som gjennom de første 25 årene etter krigen finansierte to tredeler av boligbyggingen i Norge,²³⁵ innebar en klar favorisering av barnefamiliene på bekostning av enslige kvinner og menn. Enslige som søkte om lån i Husbanken eller ble tildelt husbankfinansierte boliger, kunne bare tilbys hybel eller ettromslighet, og enslige fikk heller ikke nedskrivingsbidrag. Reglene ble riktignok endret noe mot slutten av 1950-tallet, men ikke før i 1969 åpnet Husbanken adgang til at enslige kunne få tildelt regulære toromsleiligheter som banken finansierte.²³⁶

Det er selvsagt utilrådelig å trekke for bastante slutninger på bakgrunn av et halvt dusin livsfortellinger. Likevel tror jeg at de fire særtrekkene som trer fram i disse fortellingene – tidlige seksuelle erfaringer, mulighet til erotisk kontakt i arbeidstiden, det å kombinere et heteronormativt familieliv med homoerotisk omgang, og tilbøyeligheten blant ugifte menn til å bli boende sammen med sin mor – var kjennetegnende for homoseksuelt aktive arbeiderklassemenn i tiårene etter krigen. Slike kjennetegn kunne selvsagt også gjøre seg gjeldende blant menn med middelklassebakgrunn, men på grunn av faktorer som trangboddhet og tidlig inntreden i yrkeslivet ser erfaringer av denne typen ut til å ha vært vanligere blant arbeiderklassemenn.²³⁷

Klassereiser og seksuell grensetrafikk

En del homoseksuelle menn fra middelklassen spesialiserte seg på å komme i kontakt med homoerotisk interesserte arbeiderklassemenn. De kategoriene som ofte framheves i intervjuer og selvbiografisk materiale, er bryggearbeidere, sjømenn, bondegutter og soldater. Temaet berøres i boka *Gråbein* hvor forfatteren skriver om tilværelsen til arbeiderklassegutter i Kristiania på 1920-tallet.²³⁸ Her skildres blant annet møtet mellom en gjeng av 13 til 15 år gamle gutter fra gråbeingårdene og en voksen homoseksuell mann på stranda i Paradisbukta på Bygdøy. Mens guttene badet og lekte i vannet, la de merke til en mann i trettiårsalderen som observerte dem

²³⁵ Lange 2005:288.

²³⁶ Reiersen og Thue 1996:190–191, 323.

²³⁷ I boka *Vi som føler annerledes* peker forfatteren på at «sjansene for å finne tolerante heterofile er større i arbeiderklassen og overklassen enn i middelklassen, og størst blant folk med sterke kunstneriske eller intellektuelle interesser (Grodal 1957:234). Ifølge Hekma mfl. (1995:7) ga sosialistiske bevegelser og regimer på 1900-tallet sjelden støtte til homoseksuelles rettigheter, og der de gjorde det, var støtten ofte halv hjertet. Lederne for den sosialistiske bevegelsen som vokste fram i Europa i første halvdel av 1900-tallet, la stor vekt på respektabilitet og helsepolitikk og hadde som mål å «sivilisere» arbeidsfolk. Utbredelsen av sosialistiske ideer styrket heteronormative mannsidealene og innebar ofte en form for «borgerliggjøring» av arbeiderklassemenn: Mens slike menn tidligere hadde vært tilgjengelige og villige til å ta del i homoseksuelle handlinger (så lenge de selv inntok den aktive, penetrerende rollen), ble etter hvert alle former for likekjønns seksualitet stigmatisert og sett på som tegn på femininitet (Hekma et Al. 1995:27–28).

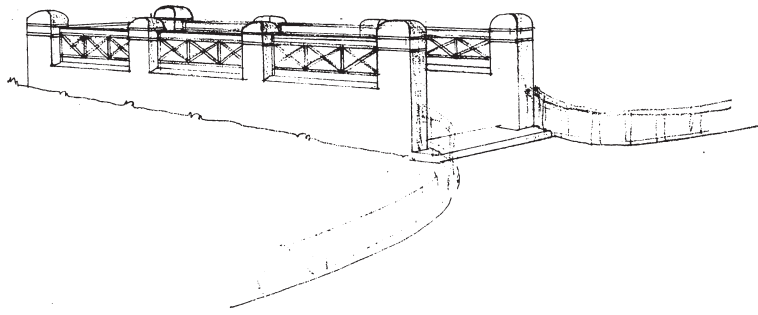
²³⁸ Forthun 1987.

på avstand. Guttene identifiserte rakst mannen som «soper» og ropte han bort til seg. Mannen beskrives som en velkledd og tilsynelatende velstående herre, og guttenes første innskyttelse var å robbe han for penger. Men de fattet en slags sympati for mannen og valgte i stedet å inkludere han i fellesskapet. De inviterte han med på nakenbading, og mens de solet seg, masturberte han sammen med dem. Av boka får man inntrykk av at den erotiske kontakten mellom den eldste av guttene, Knut, og den voksne herren, Fredrik, ble oppfattet av de andre som en nokså uproblematisk forlengelse av den homoerotiske omgangen guttene hadde med hverandre:

SAGA STADSARBEIS-KONTOR

BL. 2

UNDERJORDISKE PISSOAR
PÅ PULSØEN VED SAGENE

PERCEPENS TEGNING

TEGN. WIG. FEBR. 1979

Perspektivskisse av nedgangen til et underjordisk pissoar på Sagene (Oslo Byarkiv).

Vi soler oss, Fredrik har stå, alle ser det. Vi kommer langsomt etter.
– Ska' jeg ta'n for deg, Fredrik? Knuts ellers noe bryske stemme er forandret, lavere, mer dempet. Lå det en myk klang i den? Nå masturberer alle. Etterpå stuper vi ut i vannet, ler og bråker. Knut og Fredrik svømmer om kapp. Det er bare så vidt Knut greier å banke Fredrik! Jøsses! Og Knut som til og med er konkurransesvømmer!

Vi liker Fredrik alle sammen. Vi soler oss igjen. Knut og Fredrik kjæler nå åpenlyst. Ingen finner noe rart i det – det er jo Knut!

– Om'n Fredrik vil kline eller mjælke med meg – åffer ikke? Kommer'e en

eller anna gjøk og kaller'n Fredrik en soper, så ska'n få seg en på tygga så'n svæljer gebisset som grynelling...!

Fortellingen antyder samtidig at økonomisk vinning kan ha vært et delmotiv for guttene. Kanskje hadde de forventninger om langsiktig vinning dersom de inkluderte og opptrådte vennlig overfor mannen. Kan det være at arbeidergutter oppfattet dette som en ikke-voldelig måte å «robbe» velstående homoseksuelle menn på? Det ser i hvert fall ut til at mannen selv opplevde en slags forpliktelse til å yte gjengjeld: Han bestilte mat til hele gjengen i en kiosk og ga hver av dem en pengeseddel før de skilte lag. Den av guttene som var mest imøtekommande mot herren, Knut, ble dessuten med han hjem. Leseren får seinere vite at de to innledet et parforhold. Knut flyttet inn i mannens leilighet og lot seg forsørge av han. Det går fram at arbeiderklassegutter som Knut hovedsakelig oppfattet seg som «heteroseksuelle» og så på sine homoerotiske relasjoner som noe sekundært, ja nærmest som en kameratslig gest.²³⁹

Flere banebrytende historiske studier av mannlig homoseksualitet i Europa og Nord-Amerika har pekt på at seksuelle relasjoner mellom menn helt fram til midten av 1900-tallet som regel *ikke* fant sted mellom to menn som begge så på seg selv som homoseksuelle. Tvert imot var det seksuelle relasjoner mellom menn som regnet seg som homoseksuelle, og menn som ble oppfattet som «normale» eller «ekte mannfolk», som var det vanlige mønsteret.²⁴⁰ Homoseksuelle menn (*såna*) i Göteborg rettet hovedsakelig sin seksuelle interesse mot såkalte *riktiga karlar*. Dette var menn som ikke ble ansett som homoseksuelle, men som likevel hadde seksuelle kontakter med andre menn. Ofte dreide det seg om unge menn fra arbeiderklassen, sjømenn og marinegaster. Mens det å være *sån* ble forbundet med femininitet, var en *riktig karl* maskulin etter datidens målestokk. Det var sosialt akseptert blant mange unge menn (spesielt i arbeiderkvarterene) å treffe menn som var *såna*, og ofte fikk *riktiga karlar* mat, brennevin, sigaretter, husrom eller penger i bytte mot sex.²⁴¹ I motsetning til hva som forventes i dag, var det ikke vanlig at to personer som begge var *såna*, hadde sex med hverandre. Riktignok fantes det

²³⁹ Fortellingen har imidlertid en trist «epilog»: Tolv år seinere, i 1934, etter at de begge har blitt voksne, møter Karl Forthun Knut igjen på gata. Knut må da være rundt 26 år. Det kan virke som om de to ikke har sett stort til hverandre i de mellomliggende årene. Knut har blitt alkoholiker og ser pløsete og forsoffen ut. Han forteller at han flyttet hjem til Fredrik, og at de to bodde sammen i en periode – helt til Fredrik ble syk og døde. Fredrik hadde satt av noen penger til Knut, men ifølge Knut ble det lite igjen etter at slektningen til Fredrik kom med advokater og gjorde krav på arven. «Siden har jeg gått på fylla,» sier Knut. Ett år etter dette møtet får fortelleren vite at liket av Knut ble funnet drivende i Frognerkilen.

²⁴⁰ Hekma 1992, Chauncey 1994, Nilsson 1995 og 1998, Houlbrook 2005.

²⁴¹ Nilsson 1995:43–46, Lindholm & Nilsson 2002:123.

nære relasjoner mellom menn som lignet på vår tids homofile parforhold, og det forekom at to menn som begge var *såna*, bodde sammen. Men slike par hadde vanligvis erotisk åpne relasjoner, det vil si at de også hadde seksuelle kontakter utenfor parforholdet, og ofte later de ikke til å ha hatt noe erotisk samliv i det hele tatt.²⁴²

Norske homofile menn som ble voksne på 1940- og 1950-tallet, gir lignende beskrivelser.²⁴³ Kristian* (født 1923), som mesteparten av sitt voksne liv var bosatt i en mindre by på Østlandet, reiste i årene rett etter andre verdenskrig mye til Oslo og København hvor han hadde homoseksuelle venner som han bodde hos. Han kunne imidlertid ikke tenke seg å ha erotiske relasjoner med de homofile vennene sine:

Jeg hadde slett ikke lyst på dem erotisk, for å si det rett ut. Nei, jeg hadde mer lyst på de mer primitive gutta. Ja. De var veldig all right som venner disse her, men jeg syns liksom de var litt for, ja, glattskurte, hvis du skjønner. Nei, det var ikke akkurat dem man løp etter på gaten. Det var det ikke. Men gode venner, festlige venner.
 – Så du var mer tiltrukket av sånne mannfolktyper, liksom?
 – Ja, ja, ja. Mer bryggesjauertypen.

Han hadde lett for å få kontakt med bryggesjauere og andre menn i typiske arbeideryrker, men innrømte at han mange ganger ikke våget å gjøre dirkete erotiske tilnærmelser til slike menn på gata eller på et toalett. «Du kunne risikere å få den (knytter neven og holder den opp foran ansiktet), vet du. Du visste ikke riktig det.» Det han sa om sin preferanse for «de mer primitive gutta» og menn av «bryggesjauertypen», tyder på at han så sine potensielle sexpartnere som personer av et helt annet slag enn de homoseksuelle kameratene. De *seksuelle* relasjonene han hadde med menn, var klart avgrenset fra den *sosiale* omgangen med homoseksuelle venner. De attråverdige mannfolkene, menn av bryggesjauertypen, var ikke å finne blant vennene hans. «Før – sånn i 50-årene – forbandt du egentlig ikke sånne maskuline, tøffe gutter med å være homofil,» sa han. Vennene og han selv tilhørte middelklassen, mens de mennene han søkte erotisk kontakt med, stort sett kom fra arbeiderklassen. Likeledes var vennene bosatt på Frogner på vestkanten av Oslo, mens de ekte

²⁴² Nilsson 1995:138.

²⁴³ Også i byer som Oslo var det vanlig å bruke eufemismen «han er sånn» om en person som ble antatt å være homoseksuell. Da jeg spurte en av intervjupersonene, Henry, om hva slags ord man brukte for å omtale homoseksuelle menn da han var ung, svarte han: «Han er sånn. Det var ikke noe annet det.» Det ser imidlertid ikke ut til at ordet «sånne» (tilsvarende det svenske «såna») har blitt brukt som substantiv slik tilfellet var i Sverige. Å være «that way» eller «like that» var vanlige omskrivninger for homoseksuelle menn også i sørstatene i USA på 1950-tallet (Howard 1999).

mannfolkene var å finne i arbeiderbydelene på østkanten. Pissoarene på østkanten ble ofte foretrukket av homofile menn bosatt på vestkanten, mente Kristian:

Det var dit du gikk når du skulle ha fatt i flotte østkantgutter. Da gikk dem dit. Og det skjønner du, disse bekjente som jeg hadde på vestkanten – de bodde jo på vestkanten nesten alle de der, på Frogner og sånn – men det er det med bryggesjauerne igjen. Når du skal ha fatt i de riktig flotte typene – du må ikke tro at jeg fløy rundt på Frogner og lette etter dem. Nei takk! Over på andre siden av byen. Der var de attraktive. [...] Nei da, du vet de Frogner-typene var ikke noe som appellerte til sex, syns jeg.

Han stilte seg også tvilende til om «Frogner-typene» hadde seksuell kontakt seg imellom. De hadde nok sosial omgang med hverandre, men han trodde ikke at de hadde seksuelt samkvem: «Nei, de var for like, tror jeg.»²⁴⁴ Kristian så ut til å mene at seksuell tiltrekning mellom menn krevde en viss komplementaritet i kjønnslik framtoning.

Andre intervjupersoner ga uttrykk for lignende synspunkter. Allerede under vår første samtale sa Edvard at han alltid hadde likt «uskikkelige» og «rølpete» gutter. Under et av intervjuene ba jeg han om å utdype hva han la i dette, var det arbeiderklassegutter han tenkte på?

Ja, gjerne det. Litt røffe typer. Ikke disse silkefine damegutta som mer svedde enn gikk bortover gaten. Nei, litt røffe typer. Jeg ser dem ennå. Hvis vi hadde gått på byen, så kunne jeg sikkert ha pekt: Der er den typen som jeg godt kunne ha tenkt meg. En litt røff type, jeg kan ikke komme nærmere inn [på hva jeg mener].

– Men var de gjerne heterofile?

– Ja, det betød ingenting – for meg betød det egentlig ingenting når jeg var på jakt om jeg traff en homofil, eller om jeg traff en helt vanlig mann. For jeg visste at i køya skulle jeg få ham med på notene. Men en røff fyr, ja, et mannfolk.

²⁴⁴ Intervjusamtale juni 1999, mann født 1923, småby Østlandet. Hele svaret til Kristian lød som følger: «Nei, med hverandre? Nei, de omgikk vel nok hverandre, tror jeg, men ikke sånn at de ... Nei, de var for like, tror jeg.»

Det eksemplet Edvard ga på «mannfolk», var en vanlig bondegutt som nylig var kommet til byen: «Ja, en gårdsgutt som ikke tenkte homofile tanker, som hadde tilværelsen i sin hjerne annerledes fra min.» Både Kristian og Edvard nevnte gutter fra landet som eksempel på «ekte mannfolk», ved siden av gutter og menn fra arbeiderklassen. De ordene Edvard brukte – «en røff fyr», «et mannfolk», «vanlige bondegutter» – viser at også han trekker et skille mellom den kategorien han selv tilhører, og de mannstypene han har vært erotisk tiltrukket av. Han setter denne mannfolktypen i kontrast til mer forfinede (homoseksuelle) maskulinitetsvarianter: «disse silkefine damegutta».

En homofil mann, Willy*, som ble voksen og kom inn i homoseksuelle nettverk i perioden under og rett etter krigen, fortalte at han hadde hatt en venn som spesialiserte seg på å komme i kontakt med arbeiderklassemenn. Vennen kom fra en kjent øvre middelklassefamilie, arbeidet i diplomatiet og bodde i lengre perioder utenlands. Willy sa om kameraten at han følte seg veldig tiltrukket av arbeiderklassen og det folkelige, «av litt mer sånne robuste saker». Han pleide derfor å oppsøke restauranter og møtesteder i Oslo hvor slike menn kunne påtreffes. Det var denne vennen som introduserte Willy for arbeiderrestauranten Original Pilsen i Tollbugata.

Og *det* var arbeiderrestaurant. Og det var stort, og i annen etasje så var det dans, altså jeg mener dans for vanlige folk, sånn ompa, ompa med trekkspill og det hele. [...] Og første etasje var det fullt av mannfolk. Det var nesten alltid bare mannfolk der. Noen horer og noen halliker innimellom, liksom. Altså, der var det faktisk veldig streit miljø, veldig streit mannfolkmiljø. Jeg kan ikke huske at det var noen skruller der nede. Der var det ganske maskulint miljø, og der var det blanda drops. [...] Han hadde jo også sånne kontakter der nede, og var nok noe uforsiktig med hva han dro inn i leiligheten. Han hadde vel noe politi der, tror jeg, hjemme, men det gikk nok på en overdose av alkohol, altså, at han mistet noe av kontrollen. Og så begikk han selvmord.²⁴⁵

På mitt spørsmål om det var arbeidere kameraten pleide å plukke opp på steder som Original Pilsen, svarte Willy: «Ja, det var det. Det var jo ikke så langt unna brygga. Bryggearbeidere og sjauere og sånn. Men det var veldig reinspikka folk altså. Det var det.» Han karakteriserte de mennene kameraten kom i kontakt med, som «staute» og «reale arbeidsfolk». «I visse miljøer så tror jeg nok at de ble ansett

²⁴⁵ Intervjusamtale mai 1998, mann født på midten av 1920-tallet, Oslo-området.

som attraktive, potente, med muskler og sånn.» Han stilte seg tvilende til om disse arbeiderne var «homofile»:

Nei, jeg tror nok at de var i den der diffuse overgangen mellom homofile og biseksuelle og heterofile og sånt noe, som er veldig vanskelig å definere, liksom. For jeg tror spekteret er ganske stort egentlig, at det er situasjonsbetonet, og hvis du oppfører deg pent og hyggelig overfor folk, så er det kanskje ikke så veldig vanskelig å få dem i senga. Det er litt satt på spissen altså, men du skjønner hva jeg mener?

Willy nevnte også en annen homofil venn av seg som hadde vært fascinert av arbeidsfolk og menn som tilhørte filleproletariatet. Vedkommende kom flere ganger opp i vanskelige situasjoner med unge, ofte kriminelle menn som truet ham for penger.

I en seksualopplysningsbok fra mellomkrigstiden gjøres det et poeng av at homoseksuelle menn først og fremst retter sin seksualdrift mot «normale» menn. Vanligvis gjør «abnorme anlæg» seg gjeldende i ung alder, slås det fast, og det er typisk for homoseksuelle menn at de liker å kle seg og te seg som kvinner. Dessuten pleier unge «homoseksuelle individer» ofte å bli heftig forelsket i en annen mann, «med sterk trang til at underkaste sig den elskede». Liksom normale ynglinger forelsker seg og lengter etter en elsket kvinne, ser homoseksuelle ynglinger på «foreningen med denne elskede mand» som en betingelse for deres livslykke.

Men da de homoseksuelle tilbøieligheter fortrinsvis er rettet mot normale mænd, finder de selvsagt ingen gjengjældelse av sine følelser og kjærtegn, og vil saaledes snart bli klar over sin abnorme tilstand.²⁴⁶

Det at homoseksuelle menn etterstreber menn som ikke selv er homoseksuelle, medfører ifølge forfatteren at de «yderst sjelden finde sig helt til rette og opnaa lykkelige forhold i livet», og at de ofte ender sine dager med selvmord. Det pekes likevel på at den homoseksuelle mannen er relativt uskadelig for samfunnet: Det «falder jo lett for en normal voksen mand eventuelt at holde sig en forelsket urning fra livet». Verre var det imidlertid at slike menn kunne «forlede halv voksnede gutter til onani, eller lignende perversiteter, som kan lede til tilvænning av en forbigaaende homoseksuel utarting».²⁴⁷

²⁴⁶ Medicus 1919:158.

²⁴⁷ Medicus 1919:160.

Sitatene ovenfor tyder på at en god del av de seksuelle møtene mellom menn involverte menn som *ikke* så på seg selv som homoseksuelle eller «sånn». Utsagnene peker også i retning av at det spesielt innenfor arbeiderklassen fantes både voksne, gifte menn og yngre gutter som hadde sex med andre menn uten at det tilsynelatende påvirket deres oppfatning av seg selv som «normale» eller «ekte mannfolk». Sitatene tyder dessuten på at enkelte menn som identifiserte seg med middelklassen, og som så på seg selv som homoseksuelle, spesialiserte seg på å komme i kontakt med homoerotisk interesserte arbeiderklassemenn. Det ser også ut til å ha eksistert en viss motvilje blant homoseksuelle menn mot å hengi seg til seksuelle relasjoner med andre menn av samme kategori som dem selv. De grunnene mennene oppga, var både personlige preferanser for bestemte mannfolktyper og en oppfatning om at to menn som begge var *sånn*, var for like til å tiltrekke hverandre erotisk. Man ville ha andre homoseksuelle menn som venner – ikke som sexpartnere.²⁴⁸ Både mitt eget materiale og forskningslitteratur fra andre land tyder imidlertid på at denne typen møter mellom homoseksuelle menn og «ekte mannfolk» fra arbeiderklassen var mindre vanlige i etterkrigstiden enn i mellomkrigstiden og krigsårene. Ofte forbandt homofile menn av etterkrigsgenerasjonen denne formen for grensetrafikk med den foregående generasjonen.²⁴⁹

Mange av de feminine homoseksuelle mennene som kunne påtreffes på de erotiske møtestedene, hadde arbeiderklassebakgrunn og arbeiderklasseyrker. Ofte var de restaurantansatte, hotellansatte, mannskap på amerikabåtene, butikkansatte eller jobbet i frisørsalonger. «Her går vi og slaver for kelnerne og frisører,» tenkte Arne Heli mange ganger på 1950-tallet da han var med og organiserte sammenkomster for homofile på klubblokalet til Forbundet av 1948. Ut fra hans beskrivelse får man klart inntrykk av at flertallet av de homofile mennene som kom på festene i Forbundets regi, tilhørte arbeiderklassen, i motsetning til ledersjiktet i organisasjonen, som besto av akademikere og folk i middelklasseyrker.²⁵⁰ Likeledes hadde trolig de fleste av de homoseksuelle mennene fra middelklassen som beveget seg i miljøet rundt pissoarene og parkene, en mannlig stil. Selv om homoseksuelle menn fra middelklassen ofte fant sine maskuline elskere blant arbeiderklassemenn, falt ikke nødvendigvis skillet mellom homser og ekte mannfolk sammen med skille mellom middelklassemenn og arbeiderklassemenn. Trolig var det langt oftere den feminine homoseksuelle kelneren fra Kontinental enn revisoren fra Holmenkollåsen som sjekket opp bryggesjauere på pissoarene i Oslos havnestrøk. Det er derfor viktig

²⁴⁸ Se Nilsson 1998:114.

²⁴⁹ Et lignende generasjonsskifte ser ut til å ha funnet sted i London i etterkrigstiden, ifølge Houlbrook (2005).

²⁵⁰ Heli 2006:91–93.

å ikke blande samme den formen for «grensetrafikk» som Arne Nilsson beskriver, med det som kan kalles «erotiske klassereiser».

Hybelliv og salonger

Edvard og Kaare skaffet seg som nevnt hver sin hybelleilighet i et hus på Frogner, noe som gjorde det enkelt for dem å besøke hverandre uten at det vakte oppmerksomhet. Huset de flyttet inn i, var inndelt i to seksroms leiligheter, én på hver side av inngangen. I den ene leiligheten bodde husvertinnen, en eldre kvinne på bortimot 80 år, som Edvard beskrev som «litt fortunlet». Sønnen hennes, en gift mann bosatt på Majorstua, var innom hver dag etter arbeidstid og lagde middag til henne. I den andre leiligheten bodde Edvard i biblioteket, mens Kaare innredet sin hybel på et pikeværelse. Foruten de to bodde også en ung, ugift kvinne på hybel i huset.

Edvard arbeidet som funksjonær på et kontor og kjæresten, Kaare, jobbet i hotell- og restaurantbransjen. Kaare var, i likhet med Edvard, innflytter fra en småby i en annen del av Norge. Også etter at de to innledet et kjærlighetsforhold og fikk hybler under samme tak, oppsøkte de pissoarer og parker for å søke erotiske kontakter med andre menn. Edvard forteller at de ofte tok med seg menn hjem på hyblene. Der arrangerte de dessuten middagsselskaper og fester for sine homofile venner. Edvard sa at de hadde det nokså fritt hos den gamle hybelvertinnen. Han hadde fått i oppdrag av sønnen å gi henne sovetabletter hver kveld. Han tror ikke at hun hadde noen som helst anelse om at hun hadde et homofilt par boende i huset sitt.

Enkelte hybelverter og hybelvertinner ser imidlertid ut til å ha vært fullt innforstått med at de huset homofile menn eller par. Alfred* (født 1924) levde i over førti år i et parforhold til en ti år eldre mann, Karl*. Begge hadde god utdanning og arbeidet som høgere funksjonærer i Oslo. De første årene etter at de ble sammen, fortsatte Alfred å bo hjemme hos sin mor og tante mens Karl ble boende på en hybel ikke langt unna. Dette var på slutten av 1940-tallet og begynnelsen av 1950-tallet. Alfred overnattet på Karls hybel de fleste helger, av og til også i uka. De hadde begge et godt forhold til Karls hybelvertinne: «Der var jeg veldig meget, og hun syns at det var helt all right at jeg overnattet der. Så hun var innforstått med at Karl var som han var, og hun skjønnte jo da hva jeg var.» Dessuten kom Karl ofte på besøk til foreldrehjemmet til Alfred, og han ble en fortrolig venn med Alfreds tante. Det hendte også at han overnattet på feltseng på Alfreds rom. Seinere fikk Karl en liten ettromsleilighet med kjøkkenkrok, toalett og dobbel sovesofa rett i nærheten av den gården hvor Alfred og hans familie bodde. Der ble han boende

til de to – da de hadde vært sammen i femten år – flyttet inn i en større leilighet sammen med Alfreds mor og ugifte tante.

Walter (født 1927) bodde på hybel på vestkanten av Oslo da han på midten av 1950-tallet møtte den mannen han skulle komme til å dele de neste 35 årene med. De to møttes på baren Original Pilsen i Tollbugata i 1954. Selv jobbet han som kontormann; kjæresten var revisor. I begynnelsen var det vanskelig for dem å møtes. Han fortalte hybelvertinnen at kjæresten var en fetter som av og til trengte et sted å overnatte. Men hun likte ikke at «fetteren» hans røkte på rommet, og enda mindre at han til stadighet overnattet. Walter framholdt imidlertid at hun var en gammel dame, og at hun neppe skjønnte at det dreide seg om et intimt forhold. Etter et års tid flyttet de to sammen og fant seg et hus utenfor byen, før de til slutt kjøpte seg leilighet i den gården på Tøyen hvor de ble boende til kjæresten døde rundt 1990.

Så å si samtlige av de intervjupersonene som hadde egne hybler eller leiligheter i Oslo mens de var i tjuårene, var innflyttere fra andre byer eller småsteder og var kommet til hovedstaden for å studere eller finne arbeid.²⁵¹ Akkurat på dette området hadde trolig homofile (og lesbiske) par en fordel sammenlignet med heterofile par som sjelden hadde anledning til å bo sammen før de var gift. Likeledes var det ofte ikke tillatt med «damebesøk» på hybelen, mens få tok notis av om en mann hadde herrebesøk.

Det at to homofile menn levde sammen, forutsatte som regel en stor grad av diskresjon og forsiktighet. Brudd på det som ble ansett som diskré og sømmelig atferd, kunne få negative konsekvenser for homofile par. Oscar* (født 1924) fortalte at han og kjæresten (Thorvald*) forsøkte å leie hybel sammen på vestkanten av Oslo på begynnelsen av 1950-tallet. Inntil da hadde Oscar, som kom fra et småsted utenfor Oslo, bodd på hybel alene mens Thorvald hadde bodd hjemme hos foreldrene sine. Oscar var funksjonær i et privat firma, Thorvald jobbet som lærer. Bare noen dager etter at de to var flyttet inn på hybelen, ble Oscar oppringt av husverten i kontortiden. Han fikk streng beskjed om at de måtte flytte ut øyeblikkelig. Da Oscar ba om en begrunnelse, fikk han som forklaring at de overhodet ikke ville ha «sånne folk i huset». Han fikk vite at det var en nabo som hadde klaget på dem, og antok at noen hadde observert han og Thorvald i en eller annen avslørende situa-

²⁵¹ 8 av de 23 mennene som ble intervjuet i forbindelse med doktorgradsprosjektet (Kristiansen 2004), hadde egne hybler/leiligheter mens de var i 20-årene. Av disse hadde to ingen som helst befatning verken med homoseksualitet eller et homofilt miljø i denne fasen av livet. En forskjell mellom mitt materiale og det til Arne Nilsson kan være at såpass mange av informantene i min undersøkelse er innflyttere, mens Nilsson ser ut til å ha intervjuet først og fremst folk som har levd hele sitt liv i Göteborg. Det er derfor sannsynlig at en større andel av hans informanter bodde hjemme i foreldrehjemmet.

sjon gjennom vinduet i et av nabohusene. Selv om han opplevde dette som dypt urettferdig og krenkende, våget han ikke å si imot av frykt for at arbeidsgiveren skulle få vite at han var homofil. Det endte med at Oscar og Thorvald flyttet inn på hybel i huset til Thorvalds foreldre, hvor de ble boende sammen på ett rom. Thorvalds foreldre ser ut til å ha godtatt forholdet stilltiende.

Til nå har drøftingen av egne hybler og leiligheter dreid seg mye om menn som levde i parforhold med andre menn. Hva så med menn som var single og ikke hadde fast partner? Enkelte enslige homofile menn fra middelklassen hadde egne leiligheter, og det fantes dem som stilte boligen sin til disposisjon for venner og bekjente som ikke hadde noe sted hvor de kunne uttrykke og utøve homoseksualiteten. Henry fortalte om en mann som hadde «en salong, som de gamle franske» i en liten leilighet i Hafsrfsjordsgate på Frogner. Mannen het Finn C. Jansen og var klesdesigner. Dette var på slutten av 1940-tallet og begynnelsen av 1950-tallet. Slik beskrev Henry, som selv var i slutten av tenårene på denne tiden, Jansens salong:

Han var designer og inviterte folk hjem. Eller du kunne bare gå dit og komme inn. Der var det amerikanske soldater, og der traff jeg skolekameraten min. – Å ja, det var det jeg tenkte, var det sånn det var. Så vi fant hverandre der da, vet du. [...] Men han hadde liksom åpent hus, vil man vel si i dag da, og inviterte folk. Og så var det oppfordring til å invitere disse flåtebesøkene hjem da, vet du, så han skulle få besøk. Så det var moro. Det var et par sånne. [...] Jeg husker han hadde et sånt gammelt skap, og der sto dørene oppe, og så hang det et flott sånn silkeskerf ... jeg syns det var så flott. Og så hadde han jo disse gastene da og sånt no'. Og hvis du traff en gast der som du likte så: – Bare gå inn på soveværelset, bare gå inn på soveværelset!²⁵²

Finn Jansen (født rundt 1910) kom opprinnelig fra Trondheim, var sønn av en velstående kjøpmann og hadde studert moter og kunsthistorie i Berlin. Han arbeidet som designer i tekstilbransjen. Gjestene i salongen ser ut til å ha vært en blanding av unge homofile menn som bodde hjemme hos foreldrene eller på små hybler med liten mulighet for privatliv, godt voksne homofile venner av Jansen og sjøfolk og andre menn som de homofile gjestene hadde møtt på et pissoar eller i en park. Det at gjestene fritt kunne disponere soverommet, tyder på at atmosfæren i salongen var nokså frivol og seksualisert. Rolf Løvaas, som i 1950 startet opp en norsk seksjon av den homofile organisasjonen Forbundet av 1948, var mye på besøk i

²⁵² Intervjusamtale juni 2000, mann født 1930, Oslo.

Jansens salong. Løvaas beskrev seinere leiligheten til Finn Jansen som sitt annet hjem – «her kunne vi puste ut og føle oss frie». Han nevner også at naboene ofte klaget, og at Jansen til stadighet fikk strenge brev fra husverten om at det måtte bli slutt på det stadige rennet av menn til og fra leiligheten. Jansen ble et av de første norske medlemmene i Forbundet av 1948.²⁵³

Lignende sammenkomster fant sted i andre private hus og leiligheter, først og fremst i det som ble regnet som bedrestilte deler av byen. Einar*, som gjennom en annonse i det danske tidsskriftet *Vennen* fikk innpass i det homofile miljøet i Oslo tidlig på 1960-tallet, sa det slik: «Jeg skal si deg at vi hadde det gøy på sekstitallet. Det var jo ikke noen barer eller noe sånt noe, alt var privat: – Hvor er det det foregår denne gangen, hvor er det det foregår nå.» Godt voksne og aldrende menn som hadde sin egen bolig og romslig økonomi, utgjorde ofte kjernen i vennskapsnettverkene og huset middagsselskaper, fester og andre typer selskaper i sine hjem. Petter (en forhenværende lærer født i 1928) kom inn i et slikt nettverk rundt en middelaldrende mann på vestkanten i Oslo på begynnelsen av 1960-tallet. Han ble kjent med vedkommende på Grand Bar som noen kvelder i uka var møte-sted for diskre homofile menn fra middelklassen. Mannen hadde en stor leilighet og arrangerte nyttårselskaper og middager, ofte med hele 30–40 menn til bords.

På 1960-tallet ser såkalte hi-fi-klubber ut til å ha tjent som påskudd for sosiabilitet blant homoseksuelle menn fra middelklassen. Sverre (født ca. 1920) var ofte på selskaper hos en velstående mann som eide en hel bygård hvor han selv disponerte en romslig leilighet. Han hadde stadig vekk selskaper, og en gang i uka arrangerte han og de homofile vennene hi-fi-klubb hvor de lyttet til klassisk musikk. En annen mann, Ove* (født rundt 1945), kom i kontakt med homoseksuelle nettverk gjennom å bli invitert til en slik hi-fi-klubb. Det var i 1966–1967, da han var ung student i Oslo. Han var blitt invitert med av en ung filolog som han kjente fra universitetet, men som han først seinere skjønte var homofil. Filologen hadde spurte om han ville bli med i en plateklubb, en hi-fi-klubb. Han skjønte imidlertid raskt at denne klubben var noe utenom det vanlige:

Dette var en tid da man dresset seg opp og hadde mansjettknapper og dress og slips. Men måten de satt og leste Playboy på, og lyttet til klassisk musikk – det var et eller annet som ikke stemte i kroppsspråk og måte å være på. Og så den veldige interessen jeg fikk, og hvordan verten viste meg rundt. Og så bodde han sammen med en kamerat. Derfor skjønte jeg at de to deler dob-

²⁵³ «Rolf» [Løvaas] 1990:31.

beltseng, de lever som et ektepar. Så var det alt gullet og det som man i dag ville kalle homserokokko som sto rundt omkring.

Selv om man ikke snakket om det å være homofil i selskapet, oppfattet han at det var noe «tvilsomt» med klubben, og han skjønnte at han var i ferd med å bli innviet i en slags hemmelig «klikk». Han beskriver det mannlige homofile miljøet på denne tiden som et «klikkvesen»: Ettersom det ikke fantes egne barer eller diskoteker for homofile, møttes man i små vennegjenger i private (ofte velstående) hjem. Ove mener dette endret seg utover på 1970-tallet da mye av homolivet ble flyttet inn på barer og diskoteker. Klikkene var imidlertid langt mer ivaretagende enn de nye miljøene som oppsto rundt kommersielle «sjekkesteder», mente han, og mye av kameratskapet og samholdet i de skjermene nettverkene forsvant. Mens homofile menns sosiale nettverk og selvforståelse på 1950- og 1960-tallet var organisert rundt metaforen «å komme inn», ble den sentrale metaforen på 1970-tallet «å komme ut».²⁵⁴ Det er interessant at Ove også oppfatter denne overgangen som et tap av samhold. Heller ikke de nye organisasjonsformene som oppsto rundt den homofile frigjøringsbevegelsen, var like ivaretagende for enkeltindividet som de private vennskapsnettverkene, mente han. Flere andre eldre homofile menn ga uttrykk for lignende synspunkter.

Veien inn

I etterkrigstiden gikk veien inn i homoseksuelle nettverk ofte gjennom kontakter opprettet på pissoarer eller parker. Noen menn oppdaget ved en tilfeldighet at det gikk an å oppnå kontakt med andre menn på slike steder, andre hadde hørt rykter på forhånd. Selv om de erotiske møtene i regelen skjedde uten at personlig informasjon ble utvekslet, ble de også til tider ledsaget av en samtale eller en invitasjon med hjem til en hybel eller leilighet. På den måten kunne en mann, spesielt hvis han var ung og attraktiv, bli trukket inn i mer ivaretagende vennskapsnettverk.

Det var imidlertid ikke sånn at alle menn som hadde erotiske kontakter på pissoarer og i parker ble integrert i vennskapsnettverk, og for mange var det å komme inn en langvarig og møysommelig prosess. For en del menn kunne det ta måneder, av og til år, før de oppnådde kontakt av mer varig karakter med andre homofile menn, til tross for at de regelmessig oppsøkte pissoarer og parker. En betydelig andel av mennene som hadde erotiske møter på pissoarer og i parker, forble i den ytre sirkelen av det homoseksuelle miljøet og ble aldri involvert i mer

²⁵⁴ Se Henriksson 1995.

varige nettverk. Det gjaldt spesielt menn som var gift med kvinner. Dessuten ser det ut til at en del av de mennene som hadde erotisk kontakt med andre menn på pissoarer og i parker, ikke anså seg (og heller ikke ble ansett) som homoseksuelle. Hvor stor andel slike menn utgjorde av det totale «klientellet» på pissoarene, er umulig å fastslå i dag, men det er rimelig å anta at denne andelen ble stadig mindre desto lenger utover i perioden 1920–1970 man kommer. Arbeiderklassegutter var seksuelt aktive og fikk kjennskap til de erotiske frirommene tidligere i livsløpet enn gutter fra middelklassen. På den annen side var det som regel vanskeligere for arbeiderklassemenn å vinne innpass i de homofile nettverkene bakenfor de erotiske frirommene enn det var for menn fra middelklassen.

Tegningen under (Figur 2) er ment å illustrere forholdet mellom homofile vennskapsnettverk og de erotiske frirommene. Den ytre sirkelen står for de erotiske frirommene og de miljøene som fantes på eller i tilknytning til parkområder, urinaler og offentlige bad. Her møttes menn hovedsakelig for å ha seksuell omgang med andre, ukjente menn. De ovale sirklene nær sentrum av tegningen symboliserer homofile vennskapsnettverk. Grunnen til at noen av sirklene overlapper hverandre, er at enkelte menn kunne være med i to eller flere nettverk samtidig, selv om de gjerne hadde sin viktigste tilhørighet til ett nettverk.

Nettverkene kunne være av forskjellig størrelse og skilte seg også fra hverandre med hensyn til medlemmenes klassetilhørighet: Noen nettverk omfattet både menn fra arbeiderklassen og middelklassemenn, andre besto kun av menn med noenlunde samme klassetilhørighet. Nettverk bestående av menn fra øvre middelklasse (skuespillere, embetsmenn, redere, bedriftsledere osv.) var ofte mer lukket og vanskeligere å få tilgang til enn nettverk bestående av lavere funksjonærer og arbeidere.

Pilene merket A og B viser to ulike, idealtypiske utviklingsforløp. Pil A illustrerer et forløp hvor en homofil mann (i likhet med Edvard) nokså raskt fikk kontakt med og ble integrert i vennskapsnettverk gjennom kontakter han opprettet på de erotiske frirommene. Det betydde som regel ikke at han sluttet å oppsøke erotiske frirom, men at han i tillegg hadde kontakt med en mer permanent homofil vennskapskrets og ble invitert med på middagsselskaper, fester og hytteturer. Men slett ikke alle menn som oppsøkte de erotiske frirommene, ble (eller ønsket å bli) integrert i slike vennskapsnettverk. Dette er illustrert med pil B. Den illustrerer et forløp hvor en homofil mann i mange år stadig oppsøkte pissoarer og parker uten at han av den grunn opprettet mer varige vennskapsrelasjoner til andre homofile. Spesielt gjaldt dette menn som hadde levd i ekteskap, og som av den grunn ikke ønsket å bli involvert i homofile vennskapsrelasjoner.

Som vi så i fortellingen om Edvard, gikk det bare noe over ett år fra han ble klar over mulighetene for å oppnå erotisk kontakt på pissoarer og parker til han var godt integrert i et vennskapsnettverk. Selv om omgangen på slike steder var nokså upersonlig og de fleste deltakerne ikke ønsket å gi sin identitet til kjenne, resulterte enkelte slike møter i utveksling av kunnskap eller etablering av mer varige bånd. Sirkulasjonen (eller «trafikken» som det het i datidens homosjargong) på og rundt pissoarene, parkene og de offentlige badene fungerte som en slags sentrifugalkraft som trakk menn og gutter inn i de skjulte sosiale nettverkene. I likhet med Edvard forteller mange at de nærmest uforvarende kom i kontakt med det homoseksuelle miljøet på pissoarer og parker, og at det var deres første egentlige møte med homoseksualiteten.

Erotiske relasjoner i frirommene (den ytre sirkelen) krysset ofte klassegrensene, og en del menn tilhørende middel- og overklassen oppsøkte bevisst steder hvor arbeiderklassemenn kunne påtreffes. Vennskapsnettverkene var klarere klassedelt, selv om enkelte menn fra middelklassen innledet parforhold til yngre menn fra arbeiderklassen som så ble integrert i den eldre mannens sosiale nettverk. Det ser ut til å ha eksistert flere atskilte nettverk i Oslo, gjerne med utgangspunkt i godt voksne lederskikkelser som kunne arrangere fester og sammenkomster i private hjem. I hvilken grad slike vennskapsnettverk var åpne for nykommere, kunne variere, og enkelte nøkkelpersoner holdt så å si åpent hus.

Alder hadde en vesentlig betydning. Det var trolig lettere for yngre menn som Henry og Edvard å bli invitert og integrert i vennskapsnettverk enn for godt voksne menn som kanskje var eller hadde vært gift. Generasjonsmotsetningene innenfor homofile nettverk på 1950-tallet var nok mindre enn de skulle bli fra 1970-tallet og framover. Kjernen i homofile vennekretser var ofte en godt voksen eller eldre mann som knyttet bånd til en rekke yngre menn. Pissoarene og parkene ble gradvis mindre betydningsfulle som inngangsporter til vennskapsnettverk utover på 1960-tallet, og slike steder hadde mindre betydning for tilknytningshistoriene til menn som ble voksne på 1960- og 1970-tallet, enn for menn som ble voksne i de foregående tiårene. Dette gjorde også at disse møtestedene fikk en mer problematisk status innad. Tidligere var det en slags kontinuitet mellom den sosiale kompetansen som en person tok i bruk i frirommene, og den kompetansen som var påkrevd i vennenettverkene: I begge tilfeller gjaldt det å utvise diskresjon. Nå ble motsigelsen mellom hemmeligholdet rundt de erotiske frirommene og den åpenheten som ble forventet i andre deler av homomiljøet, stadig mer prekær. Det skyldtes ikke minst innsatsen til organisasjonen Det Norske Forbundet av 1948. De to siste kapitlene vil gi en kortfattet beskrivelse av de første to tiårene av denne organisasjonens historie.

Diskré motstandskamp på 1950-tallet

Dansk-norsk prolog

Organisasjonsdannelsen i Norge fra slutten av 1940-tallet og framover må ses i sammenheng med den utstrakte kontakten som eksisterte mellom homofile menn i Norge og Danmark. Danmarksreiser, først og fremst til København, hadde kolossal betydning for den generasjonen av menn som ledet an i organiseringen i Norge. Mange homoseksuelle nordmenn dro hyppig og regelmessig på reiser til København på 1940- og 1950-tallet, og flere uttrykker i tilbakeblikk langt mer lidenskap for den danske hovedstaden enn for den norske. Det gjelder både menn som var bosatt i Oslo, og menn bosatt i andre byer eller tettsteder.²⁵⁵

Denne nettverksdannelsen gikk forut for og var i hovedsak uavhengig av organisert virksomhet, men det var nok på grunn av kontakten mellom homofile menn i Norge og Danmark at organiseringen fikk den formen den fikk. Allerede i 1948 hadde nemlig danskene Axel Lundahl Madsen (som seinere endret navn til Axel Axgil) og Helmer Fogedgaard startet en forening for homofile i Danmark, etter modell av den sveitsiske organisasjonen Der Kreis. Den danske foreningen fikk først navnet «Kredsen af 1948», men skiftet året etter navn til «Forbundet af 1948».²⁵⁶ Det første styret besto av fem menn. Axel Lundahl Madsen var formann, Helmer Fogedgaard redaktør for Forbundets tidsskrift *Vennen*. Allerede i august 1949 kom imidlertid en kvinne med i styret. Flere av de nye medlemmene i organisasjonen var kvinner, og man mente at de burde ha en representant i styret.²⁵⁷ Det var framfor alt tidsskriftet *Vennen* som utgjorde Forbundets ansikt utad, og Fogedgaards artikler, publisert under pseudonymet «Homophilos», preget tidsskriftet i starten.

²⁵⁵ Kristiansen 2004:133.

²⁵⁶ Axgil & Fogedgaard 1985:142. Se også Petterson 2000.

²⁵⁷ Axgil & Fogedgaard 1985:142.

I februar 1949 mottok Kredsen af 1948 en henvendelse fra den 27 år gamle norske journalisten og reklamemannen Rolf Løvaas, hvor han tegnet abonnement på *Vennen*. Han fikk svar fra den danske formannen få dager seinere. Allerede i denne innledende korrespondansen luftet Løvaas ideen om å opprette en homofil organisasjon i Norge. Han ble imidlertid advart mot dette av Lundahl Madsen som foreslo at norske homofile heller burde slutte opp om foreningen i Danmark. Dette begrunnet han med at lovforbudet mot homoseksualitet i den norske straffeloven ville kunne bringe en selvstendig norsk organisasjon i «unødvendige vanskeligheter».²⁵⁸ Det danske forbundet sto på denne tiden også i kontakt med et par andre nordmenn som drev medlemsverving her til lands, og Løvaas fikk tilsendt sitt medlemskort for 1950 fra en av disse tillitsmennene.²⁵⁹ Danskene anså imidlertid Løvaas som den mest pålitelige av de norske kontaktpersonene og valgte å satse på han.²⁶⁰

Korrespondansen mellom Axel Lundahl Madsen og Rolf Løvaas i 1949–1950 viser til fulle hvor involvert førstnevnte var i opprettelsen av en norsk seksjon. Det virker som om den danske formannen hadde flere kontakter med homofile menn i Oslo enn det Løvaas selv hadde, og han nevnte stadig i sine brev personer som han mente Løvaas burde sette seg i kontakt med. Det var for eksempel Lundahl Madsen som oppfordret Løvaas til å kontakte eieren av Bislett Hospits, hvor det første møtet i Den norske seksjon ble holdt i 1950.²⁶¹ Det er også han som satte Løvaas i kontakt med noen av de første norske styremedlemmene. Likeledes går det fram av korrespondansen at Lundahl Madsen var den entusiastiske og pågående av de to, mens Løvaas var noe reservert og skeptisk. I sine brev kom Lundahl Madsen stadig med oppmuntrende og tilskyndende bemerkninger.²⁶²

Etter en del brevveksling ble man i 1950 enige om at Lundahl Madsen skulle avlegge et besøk i Oslo for å samle de menneskene Forbundet hadde fått kontakt med. Løvaas samarbeidet med den andre tillitsmannen i Oslo om å arrangere møtet, og selskapslokalet Biltmore i Holtegata ble vurdert som et mulig møtested. Biltmore var i denne perioden kjent for å være et sted hvor en stor andel av den mannlige staben var homoseksuelle.²⁶³ Reisen fant sted i mai 1950: Lundahl

²⁵⁸ Brev fra Kredsen af 1948, undertegnet Axel Lundahl Madsen [heretter ALM], til Rolf Løvaas [heretter RL]. Aalborg den 4. februar 1949. Riksarkivet, heretter: RA.

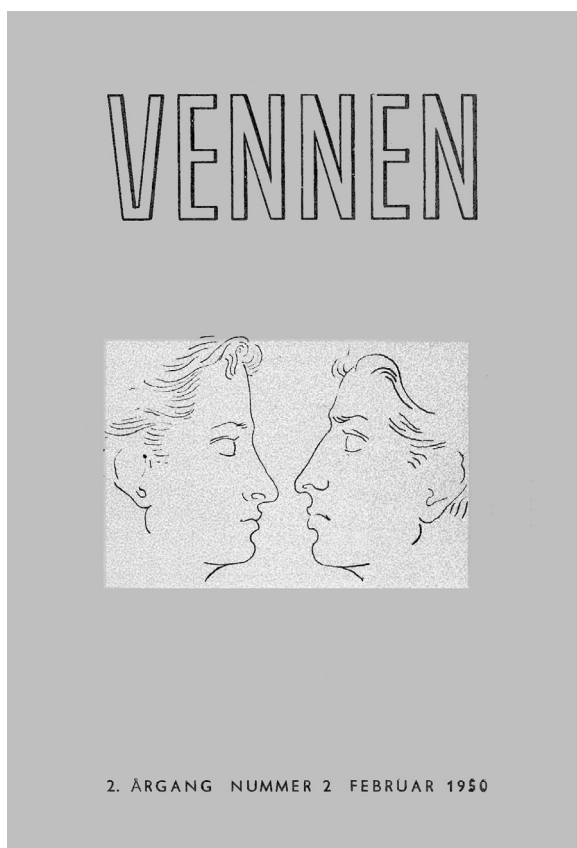
²⁵⁹ Brev fra T. Hansen til RL, Oslo 28. mars 1950. RA.

²⁶⁰ Intervjusamtale med Axel Akgil i København 16. november 2003.

²⁶¹ Brev fra ALM til RL, København 15. mai 1950. RA.

²⁶² Brev fra ALM til Rolff Løvaas [sic], København 3. november 1949; Brev fra ALM til Rolf Løvaas [sic], København 29. november 1949. RA.

²⁶³ Brev fra T. Hansen til RL, Oslo 28. mars 1950. RA. Selskapslokaler av denne typen var kjent som arbeidsplasser som sysselsatte mange homofile menn (se kapittel 5 og Kristiansen 2004:124).

Forsiden på et nummer av tidsskriftet *Vennen* fra 1950.

Madsen dro først til Stockholm, deretter til Oslo. Møtet i Oslo ble avholdt på Bislett Hospits 20. mai 1950.²⁶⁴ Det var 20–25 mennesker til stede på hospiset i Dalsbergstien 21 denne lørdagen i mai. Lundahl Madsen og Løvaas var godt fornøyd med oppmøtet:

- Det var egentlig overveldende mange. Og jeg kan huske at de pågjeldende var meget reserverte overfor hverandre. Husk på at naturligvis hadde man hatt, som man har alle steder, private selskaper, private klikker og så videre. Men dette at man samlet seg for å danne en ny forening – selv om den skulle være avdeling av den danske, eller det skandinaviske forbund – det var man noe betenkelig til.
- Man var redd for politi og sånt noe, eller var det ...?

²⁶⁴ Se også Løvaas 1993 og Løvaas 1995a.

– Nei, nei. Overhodet ikke. Men man var spent på hva myndighetene ville si til det. Og vi holdt dette møtet, og det var også noen stykker som sa at de ville stå bak Rolf Løvaas hvis han ville legge navn til og så videre, som tillitsmann for det skandinaviske Forbund.²⁶⁵

Løvaas ble dermed den første formannen for Den norske seksjon av Forbundet af 1948. Han knyttet til seg to–tre andre personer som til sammen utgjorde et provisorisk styre. I et brev til Løvaas samme sommer sa Lundahl Madsen: «Jeg håber at du har det godt og takker dig tusind gange fordi du vil påtage dig det utaknemmelige hverv som vor tillidsmand. Vi har tillid til dig og tror at du sammen med de andre nok skal kunde arbejde for sagen. Det gør ikke så meget at det ikke sker med stormskridt, bare der sker noget.»²⁶⁶ Det at Lundahl Madsen i sine brev stadig takket Løvaas for ting han hadde gjort for Forbundet i Norge, viser at de begge oppfattet Løvaas' rolle mer som en slags ambassadør for den danske organisasjonen enn som leder for en selvstendig organisasjon.²⁶⁷

Allerede på høsten samme år, den 23. og 24. oktober, kom Lundahl Madsen på nytt besøk til Oslo. Han tok også denne gangen inn på Bislett Hospits.²⁶⁸ Under dette besøket tok Lundahl Madsen, i samråd med Løvaas, initiativ til et intervju i Dagbladet. I intervjuet fortalte Lundahl Madsen om organisasjonsdannelsen i Danmark, under fullt navn og med bilde. Han la heller ikke skjul på hensikten med norgesbesøket. På spørsmål fra journalisten om han ville forsøke å utvide organisasjonen også til Norge, svarte han:

– Ja, det er min oppgave under dette besøket. Vi har tillitsmenn over hele Skandinavia, og tanken ved det hele, er bl.a. å gjøre forbundet til en skandinavisk organisasjon. Det første spørsmål som i denne forbindelse må tas opp i Norge, er endringen av straffelovens paragraf 213, som setter straff for «utuktig omgang mellom personer av hankjønn». Loven er fra 1902 og fullstendig foreldet. For en som kommer fra Danmark er det nesten utenkelig at forholdene kan være slik. Selv om loven ikke anvendes i særlig grad, betyr den like fullt en trusel.²⁶⁹

²⁶⁵ Intervjusamtale med Axel Axgil i København 16. november 2003.

²⁶⁶ Brev fra ALM til RL, København 30. august 1950. RA.

²⁶⁷ Den noe uklare statusen til Den norske seksjon i årene 1950–1952 har ført til en viss usikkerhet med hensyn til hvilket år Det Norske Forbundet av 1948 ble grunnlagt.

²⁶⁸ Brev fra ALM til RL [udatert] – overskrift «Lundebygade 16. København V»; Brev fra RL til ALM, Oslo 20. oktober 1950. RA.

²⁶⁹ Dagbladet, 28. oktober 1950: «Organisasjon for homoseksuelle har ca. 100 medlemmer i Norge».

Arbeidet for en opphevelse av straffeforbudet mot «utuktig Omgjængelse» mellom menn (straffelovens paragraf 213) var helt fra starten den høgest prioriterte oppgaven for organisasjonen. Den måten Lundahl Madsen argumenterte mot lovforbudet på – han karakteriserte det som en etterlevning som fikk Norge til å framstå som brutalt og umoderne i utlendingers øyne – skulle komme til å gå igjen i Forbundets polemikk. Påstanden om at Forbundet hadde rundt 100 medlemmer i Norge, en påstand som ble framhevet i artikkeloverskriften, er utvilsomt en overdrivelse. I mai samme år oppga han i et brev til Løvaas at antallet registrerte norske medlemmer ikke var mer enn 31.²⁷⁰ Ved nyttårsskiftet i 1953 var medlemstallet 50 personer, men det steg i løpet av første halvår til 65.²⁷¹

Det som preget arbeidet i Norge i denne første perioden, var for det meste praktiske spørsmål knyttet til opprettelsen av en postboksadresse i Oslo, avvikling av en tilsvarende postboks i Trondheim og distribusjon av tidsskriftet *Vennen*. Men de første initiativene til utadrettet informasjonsarbeid kom allerede høsten 1950. På Løvaas' initiativ ble tidsskriftet *Vennen* sendt gratis til seks norske politikere og fagfolk, deriblant helsedirektør Evang og kriminalsjef Kaltenborn.²⁷²

Løvaas publiserte dessuten en artikkel om paragraf 213 i *Dagbladet* i desember 1950. Artikkelen hadde tittelen «En 'sedelig lov'?» og var skrevet under fullt navn.²⁷³ «Det var ikke min mening at den skulle komme inn under fullt navn,» påpekte han kort etter i et brev til Lundahl Madsen.²⁷⁴ Han presenterte seg ikke som leder for en homofil organisasjon i artikkelen og omtalte de homofile i tredje person. Artikkelen skulle bli fulgt opp av en rekke avisartikler de etterfølgende årene, noen i eget navn og andre under nokså lett gjennomskuelige pseudonymer som Roland W. Lønnemark og Roald Lønne (se kapittel 7). I artiklene tok han opp temaer som rettsaken mot Oscar Wilde, nedsettende omtale av homoseksuelle i revyviser, overmaskuliniseringen i samfunnet og Straffelovrådets forslag til endringer i paragraf 213.²⁷⁵

²⁷⁰ Brev fra ALM til RL, København 15. mai 1950. RA.

²⁷¹ Klubb-Nytt, juni 1953; Eikvam 1984:20.

²⁷² Brev fra RL til ALM, Oslo 28. oktober 1950. RA.

²⁷³ *Dagbladet* 4. desember 1950.

²⁷⁴ Brev fra RL til ALM, Oslo 9. desember 1950. RA.

²⁷⁵ Her er noen eksempler på de artiklene Rolf Løvaas skrev, i eget navn eller under pseudonym: Rolf Løvaas: «En 'sedelig lov'?», artikkel i *Dagbladet* 4. desember 1950. Rolf Løvaas: «Oscar Wilde. En tragisk dikterskjebne», kronikk i *Morgenposten* 21. desember 1950. Roland W. Lønnemark: «Vergeløse homoseksuelle», artikkel i *Arbeiderbladet* 16. februar 1951. Rolf Løvaas: «Mannfolk eller Menneske», kronikk i *Dagbladet* 21. juni 1952. Ronald W. Lønnemark: «Et lovforslag på gyngende grunn», artikkel i *Dagbladet* 27. april 1954. Ronald Lønne: «Elise Ottesen-Jensen fyller 70 år», i *Verdens Gang* 31. desember 1955.

Først i starten av 1951 så man konturene av et mer formelt norsk styre. Løvaas knyttet til seg en liten rådsgruppe på fire personer som kunne komme sammen og drøfte forskjellige organisasjonsspørsmål. Blant disse fire nevnes «de to nye», Øyvind Eckhoff og Arne Heli.²⁷⁶ Mot slutten av året hadde én av disse fire trukket seg fra styret eller blitt byttet ut, og to nye hadde kommet til. Løvaas sa om styret: «Felles for oss alle er imidlertid at våre navn ikke må kunngjøres verken utad eller overfor medlemmene.»²⁷⁷ Et lederskifte fant sted rett før nyttår samme år. En ny mann, Kai Mossin, ble utnevnt til formann og tre av styremedlemmene, deriblant Heli og Eckhoff, trakk seg fra styret.²⁷⁸ Løvaas selv var med i det nye styret, men nå kun som økonomileder. Som vi straks skal se, innebar lederskiftet også en endring i Den norske seksjons innstilling overfor forbundsledelsen i København.

Lundahl Madsen avla tre besøk i Oslo i 1950 og 1951.²⁷⁹ Under reisen i oktober 1950 var han først i Stockholm, hvor han var med på grunnleggelsesmøtet for en avdeling av Forbundet i Sverige, før han reiste videre til Norge.²⁸⁰ Hans planer om å innlemme norske homofile i en fellesskandinavisk organisasjon skulle imidlertid strande nokså raskt.

Rolf Løvaas og hans samtidige

Rolf Løvaas var født i Trondheim i februar 1923, men bodde det meste av livet i hovedstaden. Han tok handelsgymnasium og seinere reklameskole. Rett etter krigen var han soldat i Luftforsvaret og bodde på hybel i Oslo. En av dem som kjente Løvaas i denne perioden, den fem år yngre Ingvald*, møtte Løvaas for første gang ute på gata ved Majorstua, hvor Ingvald bodde sammen med sin mor. Løvaas hadde bare stoppet opp og begynt å snakke med han. Løvaas var da i begynnelsen av tjuårene, Ingvald i sekstenårsalderen. Ingvald beskriver den unge Løvaas som en høgt intelligent og omgjengelig type. Løvaas var omstendelig og nøye, husket

²⁷⁶ Brev fra RL til ALM, Oslo 24. februar 1951. RA.

²⁷⁷ Brev fra RL til ALM, Oslo 3. desember 1951. RA.

²⁷⁸ Brev fra Den Norske Seksjon til Centralstyrelsen i Forbundet af 1948, Oslo 1. januar 1952. RA. Brev fra Forbundet af 1948, undertegnet ALM til Den norske Seksjonen, København 8. januar 1952.

²⁷⁹ Besøkene fant sted 20. mai 1950, 23. oktober 1950 og 19.–23. juli 1951. Se: Brev fra RL til ALM, Oslo 20. oktober 1950. Brev fra ALM til Allan Hellman, Lysekil, Stockholms afdelingen og Oslo afdelingen, København [udatert, trolig mai/juni 1951]. RA.

²⁸⁰ Det finnes et foto fra et av Axels besøk i Oslo. På fotoet er det avbildet fire menn i løstsittende dresser: De avbildede er Øivind Eckhoff, Rolf Løvaas, Axel Lundahl Madsen og Arne Heli. Dette fotoet er trolig ikke fra Lundahl Madsens første besøk i Oslo i mai 1950, men fra besøket året etter, i juli 1951. Løvverket på trærne i bakgrunnen er nokså tett, noe som gjør det lite trolig at det er tatt allerede i mai måned. Dette stemmer overens med det faktum at verken Arne Heli eller Øivind Eckhoff nevnes i korrespondansen mellom Løvaas og Lundahl Madsen før i februar 1951, hvor de omtales som «de to nye».

han, nærmest det man ville kalle et «petimeter». Dessuten var han sterkt sosialt engasjert, blant annet i organisasjonen En Verden.²⁸¹ Hybelen til Løvaas ble samlingssted for en gjeng av gutter og jenter på Ingvalds alder. Løvaas viste blant annet dokumentarfilmer med eget framviserapparat.

Det må ha vært på denne tiden at Løvaas kom inn i nettverk av homoseksuelle menn i Oslo, sannsynligvis via seksuelle kontakter på pissoarer eller steder som Frognerparken. En av disse homofile bekjente var Finn C. Jansen, som drev en slags salong for homofile menn i sin egen leilighet i Hafsfjordsgate på Frogner (se kapittel 5). Jansen nevnes i flere av brevene mellom Løvaas og Lundahl Madsen høsten 1950,²⁸² og blir også omtalt i en artikkel av Løvaas fra 1990.²⁸³ Sannsynligvis var det hos Jansen at Løvaas ble kjent med mange av de homofile mennene som etter hvert ble med i Den norske seksjon. Jansen spilte en viss rolle i oppstarten – det var for eksempel hjemme hos han at Lundahl Madsen møtte enkelte av medlemmene under sitt besøk i oktober 1950. Etter besøket skrev Løvaas til Lundahl Madsen at «Jansen var også meget fornøyd med det hele, og det er jeg glad for, for jeg vil så gjerne at han skal ha interesse for vårt arbeid».²⁸⁴ Det ser imidlertid ikke ut til at Jansen fortsatte å ta aktivt del i Forbundets arbeid utover på 1950-tallet.

Rolf Løvaas ledet Den norske seksjon av Forbundet av 1948 på begynnelsen av 1950-tallet (Privat foto, Arne B. Heli).

²⁸¹ Organisasjonen En Verden (The World Movement for World Federal Government) ble stiftet i 1947 som en verdensomfattende organisasjon som arbeider for opprettelse av et verdensparlament, verdensregjering, internasjonal domstol og internasjonal politistyrke (Aschehoug og Gyldendals Store ettbindsleksikon 1997).

²⁸² Brev fra RL til ALM, Oslo 15. september 1950; Brev fra RL til ALM, Oslo 20. oktober 1950; Brev fra RL til ALM, Oslo 28. oktober 1950; Brev fra RL til ALM, Oslo 22. november 1950. RA.

²⁸³ «Rolf» [Løvaas] 1990:31.

²⁸⁴ Brev fra RL til ALM, Oslo 28. oktober 1950. RA.

På den tiden da han kom i kontakt med det danske forbundet, hadde Løvaas en stilling som reklameassistent i Aftenposten.²⁸⁵ Denne stillingen sa han imidlertid opp ved årsskiftet 1953–54 da han tiltrådte en bedre betalt reklamejobb i firmaet Askim Gummivarefabrikk.²⁸⁶ Det er tydelig at det var hensynet til jobben som gjorde at Løvaas kviet seg for å påta seg oppgaven som tillitsmann og formann. Etter den første artikkelen i Dagbladet i 1950 skrev han i et brev til Lundahl Madsen:

Av våre meningsfeller og mange av 'de andre' har jeg fått stor ros for artikkelen, men mine kolleger i Aftenposten (især min sjef) likte den ikke! Artikkelen har forhåpentlig gavnet vår sak, men meg personlig har den altså ikke gavnet! Jeg har oppnådd å få mistankens skjerpede blikk henvendt på min person, og det er jo ikke bare hyggelig.²⁸⁷

Redaksjonen i Dagbladet hadde oppfordret han til å skrive mer om de homofiles sak for avisa, helst under fullt navn, men Løvaas kviet seg for det: «Selv om jeg gjerne vil støtte saken, er det jo grenser for mitt mot! Hadde jeg vært millionær eller på annen måte økonomisk uavhengig kunne jeg og ville jeg ha gjort det.» Det ser altså ut til at det var bekymring for tap av arbeid og inntekt – og ikke så mye for hva familien og vennene ville si – som gjorde at Løvaas valgte å holde en såpass lav profil. Frykten for tap av arbeid og inntekt var også et tema han vendte tilbake til i en artikkel han skrev i godt voksen alder.²⁸⁸

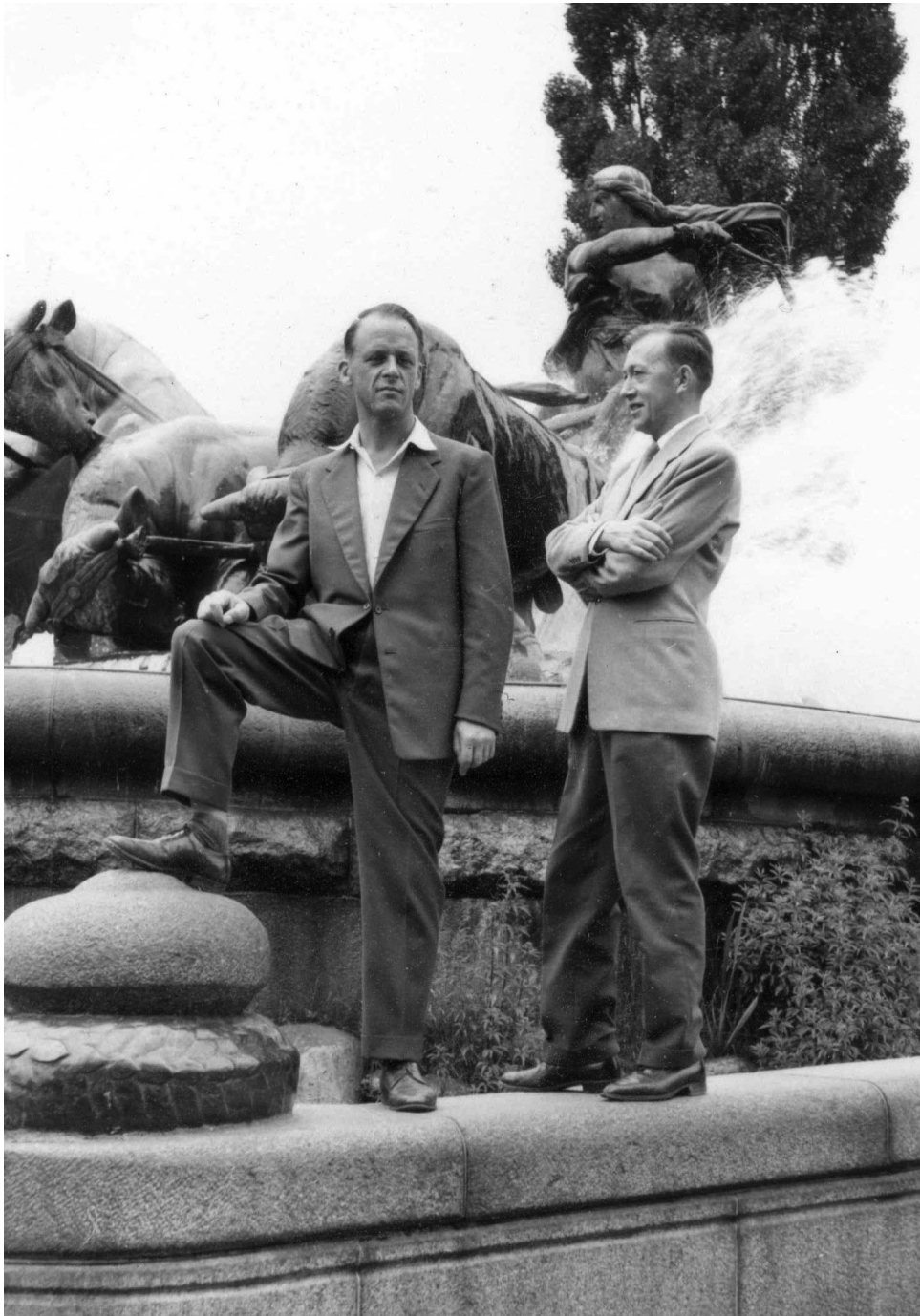
Løvaas hadde tilsynelatende ikke noen fast partner over lengre tid. Han hadde flere personlige venner, fortalte folk som kjente han, men ikke sånn at man kunne snakke om noe kjæresteforhold. Han hadde ikke evne til å knytte seg nært til andre mennesker, mente kameraten Ingvald. Dessuten var han nærtagende og tok det meget ille opp hvis noen kritiserte han. Axel Axgil ga følgende karakteristikkk:

²⁸⁵ Løvaas skriver i et tilbakeblikk mange år seinere (1995b) at han i 1950 var tilknyttet reklamefaget og hadde fått jobb som høgre hånd for Aftenpostens reklamesjef, C.W. Rubenson.

²⁸⁶ Brev fra RL til ALM og Eigil Eskildsen [heretter EE], Oslo 28. januar 1954. Axel Axgils arkiv, heretter: AAA.

²⁸⁷ Brev fra RL til ALM, Oslo 9. desember 1950. RA. I mars 1951 forsøkte Rolf Løvaas å få inn et innlegg i Arbeiderbladet under pseudonymet Ronald W. Lønnemark, «Reaksjonen mot de homoseksuelle», som var et svar på et innlegg av en viss Gjertrud Dahl. Innlegget ble imidlertid refusert, og Løvaas forteller i en kommentar fra 1988 at han oppsøkte avisredaksjonen for å klage på avslaget. Han ble henvist til den nylig tiltrådte redaktør Martin Tranmæl: «MT. er kjent som en av Norges fremste sosialistiske ledere. MT lyttet til meg, men røpet ikke sin personlige interesse i saken. Han var svært forsiktig. Men brevet fra red. Monsen antyder avisens positive holdning til Forbundet» (Axel Axgils fortegnelse: Arkiv Index Rolf Løvaas, 1990. AAA).

²⁸⁸ Løvås 1995b:42.

Øivind Eckhoff (t.v.) og kjæresten Arne Heli i København rundt 1953 (Privat foto, Arne B. Heli)

«Altså, jeg vil ikke si at han ikke kunne tåle kritikk, men han syntes at hvis det var kritikk som ikke var strengt saklig, så var det han personlig det ville ramme. Og han tok mange ting sånn personlig.» Løvaas reiste heller ikke mye utenlands, og Axel Axgil karakteriserte han i tilbakeblikk som «det man i Danmark kaller en hjemmeføding». De danske vennene inviterte han mange ganger på besøk, men Løvaas likte ikke å reise: For han å reise til København var som om andre reiste til Nordpolen, fortalte Axgil.²⁸⁹

To andre nøkkelpersoner i Den norske seksjon tidlig på 1950-tallet, var filologen og musikeren Øivind Eckhoff (1916–2001) og hans samboer og «kamerat» gjennom 17 år, Arne Heli.²⁹⁰ Øivind Eckhoff hadde vokst opp i en familie med sterke intellektuelle og kunstneriske interesser, som den nest eldste av fire brødre. Faren, Lorentz Eckhoff (1884–1974), var litteraturhistoriker og professor ved universitetet. Selv studerte Øivind Eckhoff litteratur og språk ved universitetet, og i siste halvdel av 1930-tallet hadde han studieopphold blant annet i London og Paris. Han var ferdig cand.mag. i 1942. Likevel opptok nok musikken han like sterkt som filologistudiene, og i 1945 hadde han sin klaverdebut i Oslo. På slutten av 1940-tallet, da han møtte Arne Heli, forsørget han seg blant annet ved å gi klaverundervisning hjemme på den hybelen han disponerte i foreldrenes bolig på St. Hanshaugen. I 1953 tok han musikkpedagogisk eksamen ved Musikkonservatoriet i København.²⁹¹ Eckhoff var, sammen med Løvaas, forfatter av de første informasjonsbrosjyrene som Forbundet av 1948 sendte ut i 1951.²⁹² Han sto også bak flere avisartikler som ble publisert under pseudonym.

Arne Heli (1924–2006), på sin side, vokste opp i en gårdbrukerfamilie i den vestre delen av Bærum. Foreldrene kom fra nokså små kår. Arne Heli var den yngste av familiens to sønner – han hadde en bror som var ni år eldre. Ungdomstiden hans var preget av den tyske okkupasjonen, og det var som ung mann i den mørklagte hovedstaden at han oppdaget mulighetene for å oppnå erotisk kontakt med menn på pissoarer. Han tok eksamen artium i 1944, deretter handelsskole. Bare 22 år gammel, i 1946, giftet han seg med en kvinne, og året etter tok han jobb i et rederi. Ekteskapet varte i fire år, men mye av denne tiden bodde han og hustruen hver for seg. Hun fødte en sønn i 1948, men etter at hun brøt all kontakt med så vel ektefellen som sine egne foreldre, fikk Heli foreldre retten over sønnen (som i hovedsak vokste opp hos sin mors foreldre). Heli møtte Eckhoff i 1949, altså året før grunnleggelsen av Den norske seksjon. Heli hadde kommet i kontakt med Rolf

²⁸⁹ Intervjusamtale med Axel Axgil i København 16. november 2003.

²⁹⁰ Se Heli 2006..

²⁹¹ Gatland 2000; Heli 2006.

²⁹² Heli 2006:96–97.

Løvaas i miljøet rundt pisseoarene og parkene i Oslo, og det var gjennom Løvaas at han ble kjent med Eckhoff. Heli var i lange perioder aktiv som styremedlem i Forbundet.²⁹³

Parforholdet mellom Heli og Echoff varte i 17 år, fra 1949 til 1966. Det meste av denne tiden bodde de to sammen i en loftsleilighet over boligen til Øivind Eckhoffs familie.²⁹⁴ Mye av foreningsarbeidet på 1950-tallet, blant annet trykking av internavisa *Klubb-Nytt*, ble organisert fra leiligheten til paret Eckhoff/Heli. Forholdet ble stilletende godtatt av foreldrene på begge sider og av deres heterofile venner.

Bruddet med Danmark

Samarbeidet mellom Den norske seksjon og moderorganisasjonen i Danmark var problematisk helt fra starten av. Særlig tre forhold ser ut til å ha gjort det vanskelig å virkeliggjøre Lundahl Madsens visjon om et felles skandinavisk forbund styrt fra København.

Den første faktoren var de rent tekniske og organisatoriske problemene som oppsto. Styret i København hadde vansker med å følge opp virksomheten i Oslo. Samarbeidet fungerte best i periodene rett etter at Lundahl Madsen hadde vært på besøk i Norge eller Løvaas i København.²⁹⁵ Forholdet mellom Oslo og København ble stadig mer anstrengt utover vinteren og våren 1951. Fra norsk side ble det klagd på manglende oppfølging og forsinkelser i forsendelsen av tidsskriftet *Vennen*. I slutten av februar 1951 skrev Løvaas til Lundahl Madsen at det gledet han at Lundahl Madsen og Backer var blitt gjenvalgt som henholdsvis formann og revisor på generalforsamlingen i januar, men beklaget seg over at han ikke hadde hørt noe fra dem siden før jul. «Har dere to helt glemt oss i Norge?» ville han vite.²⁹⁶ En knapp måned seinere skrev Løvaas, i samband med et Dagblad-oppslag om Forbundet i Danmark: «Nå er det en uke siden jeg skrev mitt siste brev, hvor jeg bad om omgående svar! Har du så mye å gjøre at du ikke kan være litt rask

²⁹³ Det framgår av korrespondansen mellom Norge og Danmark at Arne Heli var med i Rolf Løvaas' styre i 1951, men at han og Eckhoff trakk seg ut i januar 1952. Da Heli ble valgt til formann på generalforsamlingen i 1958, het det i referatet at han hadde vært med i styret i tre år, det vil si siden 1955. Videre går det fram av referatene fra de årlige generalforsamlingene at Heli var med i styret fra 1955 til 1963. Han var formann i 1958 og 1962. I denne perioden brukte han pseudonymet Ivar Selholm.

²⁹⁴ Heli 2006.

²⁹⁵ Dette går fram av korrespondansen mellom Løvaas og Lundahl Madsen. Se: Brev fra ALM til Rolff Løwaas [sic], København 3. november 1949; Brev fra ALM til RL, København 18. september 1950; Brev fra RL til ALM, Oslo 9. april 1951; Brev fra Styret i Den norske seksjon til Forbundet af 1948s Centralstyre, Oslo 30. desember 1951. RA.

²⁹⁶ Brev fra RL til ALM, Oslo 24. februar 1951. RA.

med å svare når det virkelig gjelder?»²⁹⁷ Det norske styret uttrykte også bekymring over de lett erotiske bildene som begynte å gjøre seg gjeldende i Vennen i denne perioden. De fryktet at slikt billedmateriale ville skape motvilje mot Forbundets sak i Norge. Løvaas ville vite om Vennen fortsatt ble sendt til utvalgte leger og offentlige tjenestemenn i Norge: «Hvis disse personene mottok januarheftet, tror jeg ikke vi har oppnådd noen goodwill hos disse, p.g.a. nakenfotoet,» skrev han.²⁹⁸ På side sju i dette nummeret var det avbildet en ung, helt naken mann med et spyd i høyre hånd.

Fra dansk side ble det klagd over nordmennesenes mangel på initiativ²⁹⁹ og på det danskene oppfattet som overdreven fryktsomhet og forsiktighet.³⁰⁰ «Men hvorfor være så skrækkelig bange når du offentlig skriver under navn i norge [sic],» skrev Lundahl Madsen i et svar til Løvaas etter at denne hadde uttrykt bekymring for at hans navn skulle bli offentlig kjent. Det virker som om det var den danske formannen som ivret mest etter å få i stand medlemsmøter i Norge. Han skrev til Løvaas at Forbundet i lengden ikke kunne «blive ved at holde medlemmerne i Oslo hen med snak».³⁰¹ Lundahl Madsen så også ut til å være misfornøyd med enkelte av de personene Løvaas knyttet til seg, blant andre den unge journalisten Kai Mossin.

Forsøkene på å arrangere et medlemsmøte i Oslo i månedsskiftet oktober/november 1951 viser hvor store koordineringsproblemene var. Løvaas ba danskene om å sende ut innkallingen til møtet, men understreket at selve møtemeldingen ikke måtte publiseres i Vennen hvis denne ble sendt til «norske utenforstående (f.eks. aviser)». Ettersom hvem som helst kunne abonnere, var han redd for at opplysninger om møtestedet skulle bli allment kjent.³⁰² For å imøtekomme dette ønsket ble bare tidspunkt og tema for Oslo-møtet trykt i Vennen. For å få opplysninger om hvor møtet skulle finne sted, måtte medlemmene henvende seg til en postboksadresse i Oslo.³⁰³ Centralstyrelsen i Danmark sendte dessuten ut et innkallingsbrev til de norske medlemmene hvor også møtestedet, Kafe Sankten på St. Olavs plass 3, sto oppgitt. Det ble innskjerpet at medlemmene ikke måtte røpe møtestedet for uvedkommende: «For at undgå unødvendig nysgerrighed fra uvedkommende, har vi ikke villet offentliggøre mødestedet i 'Vennen', af samme grund beder vi alle betragte dette brev som en fortrolig skrivelse og ikke omtale mødet eller mødestedet

²⁹⁷ Brev fra RL til ALM, Oslo 13. mars 1951. RA.

²⁹⁸ Brev fra RL til ALM, Oslo 24. februar 1951. RA.

²⁹⁹ Brev fra ALM til RL, København 27. februar 1951. RA.

³⁰⁰ Brev fra ALM til RL, København 9. januar 1951. RA.

³⁰¹ Brev fra ALM til RL, København 10. september 1951. RA.

³⁰² Brev fra RL til ALM, Oslo 13. september 1951. RA.

³⁰³ Brev fra ALM til RL, København [udatert, trolig oktober 1951]. RA.

Journalisten Kai Mossin i USA i 1949 (Løvetannarkivet). På baksiden av dette bildet, som han sendte til Rolf Løvaas, sto det: ”Til Rolf fra din gode venn Kai. Dallas 20.11.49” (Løvetannarkivet).

for nogen uvedkommende.»³⁰⁴ Medlemmene ble pålagt å forevise medlemskortet sitt ved inngangen. En slik framgangsmåte var tungvint og sikkert frustrerende både for ledelsen og for medlemmene. Praktiske vanskeligheter av denne typen bidro trolig til ønsket om en selvstendig norsk organisasjon.

Den andre faktoren var den norske ledelsens ønske om en mer selvstendig stilning. Dette kom framfor alt til uttrykk i striden rundt Kai Mossin og det løsrivelsesforsøket han gikk i bresjen for i 1951–52. Mossin ble valgt som midlertidig formann for Den norske seksjon på et styremøte avholdt i Oslo 27. desember 1951, på oppfordring fra Løvaas. I et brev som ble sendt til Centralstyrelsen i Danmark ved årsskiftet, het det: «Den norske seksjon avholdt 27. desember 1951 et viktig styremøte i Oslo hvor formannen, hr Rolf Løvaas, nedla sitt verv som den norske

³⁰⁴ Brev fra Centralstyrelsen i Forbundet af 1948, Oslo afd. til vore norske medlemmer [udatert], merket «Fortroligt». RA.

seksjonens leder. Hr. Løvaas foreslo som sin etterfølger journalist Kai Mossin som nu er hjemvendt til Oslo etter 3 års utenlandsopphold.»³⁰⁵ Løvaas er oppført som økonomileder i det nye styret, som foruten han og den nye formannen besto av en viseformann og en sekretær. Løvaas' begrunnelse for å overlate formannsvervet til Mossin var dels hans egen dårlige privatøkonomi, dels forverringen av det personlige forholdet mellom han og Lundahl Madsen: «Den utvikling som samarbeidet mellom oss to har tatt i den siste tid frister ikke til fortsatt virksomhet. (d.v.s. korrespondanse med deg),» skrev Løvaas i desember 1951.³⁰⁶

Den nye, midlertidige formannen, Kai Mossin, var en venn av Løvaas. Han hadde arbeidet tre år i USA før han kom hjem til Norge i august 1951. Han var omtrent jevn gammel med Løvaas, men i motsetning til sistnevnte la han stor vekt på at Forbundet måtte «kjempe en åpen kamp» og slutte med å «skjule seg under anonymitetens maske». Dette skrev han i en artikkel han fikk publisert under fullt navn i *Vennen* i 1952.³⁰⁷ Idealet hans var den svenske pioneren Allan Hellman som på denne tiden sto åpent fram i avisintervjuer som talsmann for den *Svenska Seksjonen av Förbundet av 1948*.³⁰⁸ I likhet med Hellman kan dermed Mossin ses på som en tidlig representant for den åpenhetslinjen som ble toneangivende i Skandinavia først på 1970-tallet. Løvaas oppfattet Mossin som entusiastisk, veltalende og kunnskapsrik og så gjerne at han overtok formannsvervet.³⁰⁹

Kai Mossin fungerte som formann kun i de første månedene av 1952. I den nokså geskjeftige korrespondansen fra Den norske seksjon i januar 1952 la han for dagen en sterk vilje til makt. Han erklærte på vegne av det nye styret at de ikke lenger betraktet seg som «tillitsmenn» i den forstand at de representerte det danske forbundet, men som «ledere av en norsk seksjon som står på like fot med de øvrige skandinaviske».³¹⁰ Det nye norske styret stilte den danske ledelsen overfor et *fait accompli*: Vi styrer oss selv, dermed basta!³¹¹ Som begrunnelse for kravet om at ledelsen i Danmark straks måtte anerkjenne Den norske seksjon som «selvstendig norsk», viste man til et brev som Den norske seksjon hadde mottatt fra sedelighets-

³⁰⁵ Brev fra Den Norske Seksjon til Centralstyrelsen i Forbundet af 1948, Oslo 1. januar 1952. RA.

³⁰⁶ Brev fra RL til ALM, [sted ikke oppgitt] 13. desember 1951. RA.

³⁰⁷ Mossin 1952.

³⁰⁸ Kommentarer av Rolf Løvaas på arkivregister «Artikler i 'VENNEN' 1949-1956», AAA. Se også Göran Söderströms kapittel «Bildandet av RFSL» i Silverstolpe mfl. 1999:630-647.

³⁰⁹ Kommentarer av Rolf Løvaas på arkivregister «Artikler i 'VENNEN' 1949-1956», AAA.

³¹⁰ Brev fra Den norske seksjon til Centralstyrelsen «Forbundet af 1948», [sted ikke oppgitt] 1. januar 1952. RA.

³¹¹ I sin iver etter å demonstrere sin nye uavhengighet rettet den nye ledelsen en direkte henvendelse til dr. Alfred Kinsey, som var satt opp som foredragsholder på den planlagte I.C.S.E-konferansen i København. I brevet ba de om å få møte han personlig (Brev fra DNF-48 til Dr. Alfred C. Kinsey, Oslo 1. januar 1952. RA).

avdelingen ved Oslo politikammer. Sedelighetsavdelingen hadde der frarådet opprettelsen av en underavdeling av Forbundet av 1948 fordi dette «i sin konsekvens kunne føre til overtredelser av straffelovens § 213».³¹² Det kan imidlertid virke som om dette brevet ble brukt som et påskudd fra den norske ledelsens side for å framskynde et brudd. Det er søkt at man framstilte brevet fra sedelighetsavdelingen som en advarsel mot å være en underavdeling – og ikke som en advarsel mot at man i det hele tatt opprettet en forening for homofile i Norge. Sedelighetsavdelingen forholdt seg til at den organisasjonen som faktisk fantes, var en underavdeling, den tok ikke stilling til spørsmålet om en underavdeling var mer eller mindre suspekt enn en selvstendig organisasjon.

Lederskiftet ble aldri akseptert fra dansk side. Lundahl Madsen kom i sine brev til Løvaas med kraftig kritikk av Mossin og et av de andre styremedlemmene. Blant annet trakk Lundahl Madsen fram at den nyvalgte formannen skulle ha opptrådt kritikkverdig på en reise til København og Stockholm i november 1951, men det går ikke fram av korrespondansen nøyaktig hva Mossin skulle ha gjort seg skyldig i.³¹³ Løvaas, på sin side, forsvarte de nye styremedlemmene og beklaget seg over «den lite hedrende omtale dere gir av mine to medarbeidere».³¹⁴ Danskenes egentlige motiv med å gå såpass hardt ut mot de to styremedlemmene var nok å forsøke å hindre at det skandinaviske forbundet gikk i oppløsning. «Jeg håber det bedste for norske homofile, men vi kan ikke efter 3 års arbejde finde os i at blive sat på porten og finder det heller ikke forsvaret overfor de norske venner som har vist os tillid,» sa Lundahl Madsen i et brev til Løvaas.³¹⁵

Lundahl Madsen og den danske ledelsen klarte å avverge løsrivelsesforsøket. Det kan virke som om Lundahl Madsens strategi var å vende det døve øret til kravene om selvstendighet og i stedet framstille de norske kravene som angrep på hans egen person og lederstil. Han sa at han hadde blitt overøst med skjellsord og med falske og løgnaktige beskyldninger, og at han hadde blitt «sorgelig skuffet over norsk homofil tankegang». Han viste til at saken ville bli behandlet på et møte i Centralstyrelsen i januar, og at den danske ledelsen forventet at en eller to deltagere

³¹² Brev fra Den Norske Seksjon til Centralstyrelsen i Forbundet af 1948, Oslo 1. januar 1952. RA.

³¹³ Brev fra ALM til RL, København 8. januar 1952. RA; Brev fra Centralstyrelsen i Forbundet af 1948 til Forbundet af 1948, hr. Rolf Løvaas, København 23. januar 1952. RA.

³¹⁴ Brev fra RL til Forbundet af 1948s Centralstyre og det danske seksjonsstyret, Oslo 30. januar 1952. RA. Se også Brev fra Styret i Den norske seksjon til Forbundet af 1948s Centralstyre, Oslo 30. desember 1951. RA.

³¹⁵ Brev fra ALM til RL [på Forbundets brevark, men kun signert med fornavn], København 21. januar 1952. RA.

fra Norge møtte opp i København.³¹⁶ Det nye norske styret gjorde det imidlertid klart at det ikke ønsket å delta på møtet i København, og gjentok at Den norske seksjon fra 1. januar 1952 var likestilt med den danske og svenske. Hvem som ble utpekt som ledere i Norge, var «den danske seksjon og centralstyret uvedkommende og kun en helt intern norsk affære», het det i svarbrevet.³¹⁷ Den norske ledelsen unnskyldte seg med at de var så sterkt belastet med viktige arbeidsoppgaver at de ikke hadde anledning til å sende representanter til København-møtet.³¹⁸

Den danske ledelsen satte hardt mot hardt: I et strengt telegram instruerte den Løvaas om at ikke noe av Forbundets materiale måtte utleveres til Mossin eller andre, samt at foreningens navn og adresse kun måtte benyttes av personer som hadde fått fullmakt til det fra Danmark.³¹⁹ Den kontante tonen i telegrammet må ha skremt Løvaas, som dagen derpå skrev til Lundahl Madsen at han hadde mottatt telegrammet og i overensstemmelse med det hadde sørget for at Kai Mossin inntil videre innstilte sin virksomhet for Den norske seksjon.³²⁰ Centralstyrelsen sendte også en redegjørelse til alle norske medlemmer hvor den karakteriserte oppløsningen av Den norske seksjon som uansvarlig og ulovlig i henhold til Forbundets lover.³²¹ Samtidig gjorde den danske ledelsen det klart at den stilte seg positiv til at de norske medlemmene valgte sin egen ledelse, og at de om kort tid ville sørge for at det ble avholdt et møte i Oslo hvor spørsmålet kunne bli behandlet. Centralstyrelsen gjentok at den ikke hadde «den fornødne tillid» til Kai Mossin, som de hevdet hadde «optrådt på en sådan måte at vi ikke mener at kunne have ham med i vort arbejde». Heller ikke her ga de noen nærmere forklaring på hva som lå i dette.³²²

Det er vanskelig å fastslå nøyaktig hva som skjedde videre, men trolig har det oppstått konflikter internt i det norske styret som førte til at Kai Mossin trakk seg

³¹⁶ Brev fra Forbundet af 1948, undertegnet ALM til Den norske Seksjonen, København 8. januar 1952. Lundahl Madsen sa blant annet: «Med største og stigende forbauselse modtager jeg den ene lange skrivelse efter den anden fra jer i Oslo, hvor I side efter side, efter side, 'maler fanden på væggen' og fortsætter eders angrep på min person.» RA.

³¹⁷ Brev fra Forbundet af 1948 til Centralstyret v/ formannen, Oslo 17. januar 1952. RA.

³¹⁸ Brev fra Den norske seksjon, undertegnet RL, til Forbundet af 1948s Centralstyre, Oslo 17. januar 1952. RA. Også her gjentok de at den norske ledelsen etter å ha drøftet spørsmålet om Riksadvokatens uttalelse til politiet har kommet til den konklusjon at «vi blir nødt til å etablere det norske homofilforbund som en helt selvstendig organisasjon i ett og alt med formål og lover som er spesielle for Norge».

³¹⁹ Telegram fra ALM til RL, København 20. januar 1952. RA.

³²⁰ Brev [trolig fra RL] til Forbundet af 1948s danske seksjon, [sted ikke oppgitt] 21 januar 1952.

³²¹ Brev fra Centralstyrelsen i Forbundet af 1948, undertegnet av tre mannlige styremedlemmer, til Forbundet af 1948, hr. Rolf Løvaas, København 23. januar 1952. RA.

³²² Brev fra Forbundet af 1948, Centralkontoret, «Til vore norske medlemmer», København 23. januar 1952. RA.

ut.³²³ I februar meddelte i hvert fall Løvaas i et brev til Lundahl Madsen at den midlertidige formannen hadde sendt han sin utmeldelse. «Jeg skal sannelig innrømme at han ikke er lett å samarbeide med, men for øvrig er han ganske grei og real,» sa Løvaas. Samtidig beklaget han seg over at han nå sto nesten alene igjen. Han oppsummerte konflikten slik:

Det er tragisk at mitt forsøk på å overlate mitt arbeid til en ny mann skulle falle så uheldig ut, når jeg gikk så sterkt inn for å bruke Kai, var det jo ikke fordi jeg selv personlig likte å samarbeide med ham (hvilket faller meget vanskelig for meg p.g.a. hans vesen), men for at ikke seksjonen skulle bli uten effektiv ledelse i fremtiden. Jeg vil nødig se at det man med møyre og besvær har bygget opp skal falle til jorden.³²⁴

Løvaas fortsatte som leder for Forbundet fram til årsmøtet i november 1952. I alt fungerte han som tillitsmann/formann i to og et halvt år. Løvaas opprettholdt imidlertid kontakten med Kai Mossin på mer uformell basis, og nevner han i et brev til Lundahl Madsen så sent som desember 1954.³²⁵ Kai Mossin drev en periode en internasjonal pressetjeneste, som ga han en god inntekt. Noen år etter hans korte formannsperiode flyttet han til Sverige, hvor han døde i forholdsvis ung alder.³²⁶

En tredje og trolig avgjørende faktor bak løsrivelsen var de konfliktene som oppsto internt i det danske forbundet, konflikter som førte til at Lundahl Madsen og andre personer som hadde vært sentrale i opprettelsen av Den norske seksjon og fungert som bindeledd mellom Danmark og Norge, trakk seg ut. Mot slutten av 1951 ble det bestemt at tidsskriftet *Vennen* på grunn av økonomiske problemer skulle gå over til å være en ren privat publikasjon. Kostnadene til papir og trykking hadde økt sterkt, og det var oppstått uenighet internt om kontaktannonser og

³²³ Kort etter, 26. januar 1952, avholdt Den norske seksjon et medlemsmøte hvor man enstemmig vedtok en innstilling som ga full støtte til Kai Mossins nye styre og til prinsippet om at Den norske seksjon skal være fullt likeberettiget og likestilt med de danske og svenske seksjoner. Få dager seinere sendte Løvaas et fem siders langt brev til det danske Centralstyret hvor han nok en gang oppfordret dem til å anerkjenne Kai Mossin og det nye styret (Brev fra RL til Forbundet af 1948s Centralstyre og det danske seksjonsstyret, [ikke angitt sted] 30. januar 1952, undertegnet RL, bekreftet og undertegnet av Kai Mossin og en sekretær). RA.

³²⁴ Brev fra RL til ALM, Oslo 19. februar 1952. RA.

³²⁵ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 8. desember 1954. AAA.

³²⁶ Kommentarer av Rolf Løvaas på arkivregister «Artikler i 'VENNEN' 1949-1956». AAA.

illustrasjoner.³²⁷ Etersom Lundahl Madsen helt fra starten av hadde vært sterkt involvert i publiseringen av *Vennen*, ble hans stilling internt svekket av denne separasjonen. Man kritiserte han dessuten for å være både formann og lønnet tjenestemann i Forbundet.³²⁸ Ved årsmøtet i København 11. april 1952 kom det fram at Forbundet hadde et stort underskudd, og det nye styret som ble valgt, var kritisk til hvordan Lundahl Madsen som lønnet formann hadde håndtert økonomien i de foregående årene. Han ble holdt ansvarlig for de økonomiske problemene, og trådte derfor i mai 1952 ut av ledelsen for Forbundet.³²⁹ Lundahl Madsens frasingelse av formannsvervet ser ut til å ha kommet overraskende på Løvaas, som en uke seinere spurte Lundahl Madsen: «Hvorfor i all verden skal du trekke deg tilbake?? Du er jo blitt valgt til formann. Jeg håper det ikke har hendt noe ubehagelig som årsak. Jeg håper du ombestemmer deg. Hvem skal da i tilfelle nu bli formann?» Motsetningene mellom den gamle og nye ledelsen i Danmark var imidlertid uforsonlige, og i et langt brev til Løvaas i 1954 skrev Lundahl Madsen: «Med hensyn til Forbundet er der ingen Chanser for nogen forsoning og bli'r der aldrig.» Også Helmer Fogedgaard og andre medlemmer av den gamle ledelsen hadde «uigenkaldelig» forlatt Forbundet af 1948.³³⁰ Med Lundahl Madsens uttredelse ser også hans kongstanke om et felles skandinavisk forbund ut til å ha blitt lagt død. Løsrivelsen ble endelig stadfestet i 1953, da organisasjonen fikk navnet Det Norske Forbundet av 1948. Det nye svenske forbundet hadde i 1952 tatt navnet «Riksförbundet för sexuellt likaberättigande, RFSL» etter mønster av RFSU og det internasjonale forbundet «International Committee for Sexual Equality» (ICSE) som var blitt dannet i Amsterdam i 1951.³³¹

Lundahl Madsen, som sammen med Løvaas må regnes som grunnleggere av den norske homobevegelsen, skulle få år seinere komme tilbake i offentlighetens søkelys, om enn på en annen måte enn han kan ha tenkt seg i 1952.

Der mot Mack tar roret

Selv om Rolf Løvaas spilte nøkkelrollen som kontaktperson mellom Danmark og Norge i den første perioden, er det en annen mann som i enda sterkere grad skulle

³²⁷ Axcil & Fogedgaard 1985:172. Forbundet af 1948 begynte på denne tiden å utgi et mindre medlemsblad med navnet *Forbundsnyt. Medlemsblad for de homofile forbund i Norden*. Se også Brev fra RL til ALM, Oslo 12. november 1951. RA.

³²⁸ Silverstolpe mfl. 1999:644.

³²⁹ Axcil & Fogedgaard 1985:172. Se også Lundahl Madsens artikkel «Et indlæg» i *Forbundsnyt*. nr. 9, september 1952

³³⁰ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 28. januar 1954. AAA.

³³¹ Silverstolpe mfl. 1999:647.

komme til å prege Forbundets arbeid, nemlig den formuende juristen Dermot Stuart Mack (1914–2001).³³² Han overtok jobben som formann ved årsskiftet 1952–53 og ledet Forbundets arbeid gjennom det meste av de turbulente 1950-årene. Mack framstår i dag som en gåtefull, nesten fantomaktig skikkelse, men ved hjelp av et intervju han selv ga i 1984, og intervjuer med andre som var aktive i Forbundet på denne tiden, er det mulig å danne seg et visst bilde av hva slags person han var.

Dermot Mack vokste opp i en velstående familie i Bergen som sønn av disponent Dermot Mack og Effie Rieber Mack. I 1933 fullførte han examen artium på latinlinjen ved Bergen katedralskole, og året etter ble han immatrikulert ved Universitetet i Oslo. De neste fem årene studerte han til juridisk embetseksamen i Oslo og var ferdig cand.jur. i 1938.³³³ Etter endt studium jobbet han en periode i Riksrevisjonen før han ble dommerfullmektig på Hamar. Mot slutten av 1930-tallet hadde han sine første homoseksuelle opplevelser, men ikke før under krigen kom han inne i en krets av homoseksuelle menn, trolig som følge av erotiske kontakter han opprettet på gata i det mørklagte Oslo.³³⁴ Mot slutten av krigen arbeidet han ved den norske legasjonen i Stockholm.

Mack var 38 år da han ble valgt til formann på generalforsamlingen på Bislett Hospits 29. november 1952, det vil si åtte år eldre enn Løvaas. Nøyaktig når han kom med i Forbundets arbeid, går ikke fram av de kildene jeg har hatt tilgang til. Mack ser ikke ut til å ha vært med i styret for Den norske seksjon før han ble valgt til formann, og han hadde i liten grad kontakt med Lundahl Madsen. Verken navnet hans eller det pseudonymet han som regel brukte, David Meyer, nevnes i brevvekslingen mellom Løvaas og Lundahl Madsen før han ble formann i 1952.³³⁵ Selv mente Mack at han var den første lederen av en selvstendig norsk forening, et

³³² Rolf Løvaas beklaget seg i avskjedsartikkelen «På fallrepet» over at han i mye av formannsperioden hadde måttet bære ansvaret for styrearbeidet alene: «Mesteparten av tiden har jeg vært så å si helt aleine om ledelsen, til tider har jeg hatt en eller to eller tre styremedlemmer til hjelp på mer eller mindre løst grunnlag. For eksempel: da vi hadde sendt ut vår brosjyre «Hva vi vil» til pressen og legene, ble mine medarbeidere grepet av frykt og følte jorden brenne under føttene sine, hvorfor de forlot styret og jeg igjen ble sittende alene tilbake – med alt arbeid, ansvar og bekymringer» («Rolf», i Forbundsnytt, nr. 12, desember 1952, s. 68).

³³³ Møller 1958:245.

³³⁴ Dermot Mack intervjuet av Turid Eikvam, Oslo 1984. I intervjuet sier han blant annet: «I 1940-årene, under krigen, da var jo mørkleggingen veldig spennende. Og da innbiller jeg meg at det var flere homofile som kom ut nettopp på grunn av mørkleggingen, for da var ikke vi så redde. Og det var da at jeg skaffet meg kontakt, jeg kom inn i en sånn krets.» Utsagnet rimer godt med det som ble sagt i kapittel 5 om betydningen av å *komme inn* for den generasjonen av homofile menn som Mack tilhørte.

³³⁵ Axel sier i et brev til Rolf i 1954 at han ikke kjenner Dermot, og at han kun har sett han én gang i 15 minutter. Brev fra ALM og EE, [Sted ikke oppgitt] 4. februar 1954. AAA.

synspunkt som Løvaas ikke delte.³³⁶ Uansett hvordan man vurderer den saken, er det uomtvistelig at Mack har mye av æren for oppbyggingen og konsolideringen av Forbundet i denne perioden. Han bidro også sterkt til å befeste den diskresjonslinjen som skulle prege Forbundet til langt ut på 1960-tallet.

Det var Løvaas selv som anbefalte «herr David Meyer» (pseudonym for Dermot Mack) som sin etterfølger på generalforsamlingen, og Mack ble enstemmig valgt. Det nye styret besto for øvrig av to menn og en kvinne samt en varamann. Styret fikk fullmakt til selv å fordele de forskjellige funksjoner seg imellom.³³⁷ To av styre-

Dermot Mack slik han så ut i eldre år. Mack ble formann i Forbundet i 1952 og ledet organisasjonen gjennom det meste av 1950-tallet (Løvetannarkivet).

³³⁶ Hector [pseudonym for Dermot Mack] 1994:35. Løvaas (1994:49) argumenterer for at Den norske seksjon var selvstendig fra starten av, og at det følgelig var han som var den første formannen for en norsk homofil organisasjon.

³³⁷ Forbundsnyt, nr. 1, januar 1953. I Frieles bok Troll skal temmes (1990:118) framstilles møtet 29. november 1952 som dagen da «Det Norske Forbundet av 1948» så dagens lys. Dette er ikke korrekt, av to grunner: For det første hadde den norske underavdelingen allerede eksistert i mer enn to år, under Rolf Løvaas' ledelse. For det andre fant selve navneskiftet først sted på den ekstraordinære generalforsamlingen 1. februar 1953 (Forbundsnyt, nr. 3, mars 1953).

medlemmene fikk ansvaret for arbeidet med møtearrangementene, noe som gjorde det mulig å avholde hyppigere møter.³³⁸ Selv om Løvaas trakk seg frivillig fra formannsvervet, var forholdet mellom han og Mack spent helt fra starten av. Den umiddelbare årsaken til den bitre tonen mellom den gamle og den nye formannen i månedene etter lederskiftet var uenighet om regnskapet fra Løvaas' formannsperiode. Verken den regnskapsoversikten Løvaas framla på generalforsamlingen 29. november 1952, eller det regnskapet som ble lagt fram på generalforsamlingen 1. februar, ble godtatt av Mack og det nyvalgte styret. Løvaas mente det nye styret behandlet han urettferdig og framholdt at regnskapet var godtatt av to revisorer. Han karakteriserte den nye formannens innvendinger som «pedantiske». I en kort periode brøt han kontakten med det nye styret.³³⁹

Det skulle imidlertid ikke gå mer enn et års tid før Løvaas igjen var aktivt med i Forbundet. I desember 1953 skrev han til Lundahl Madsen og hans venn at han nettopp var kommet med som varamann i det nyvalgte styret.³⁴⁰ Trolig var det deres felles engasjement i arbeidet mot forslaget fra Straffelovkommisjonens innstilling fra 1953 som gjorde at Løvaas og Mack la til side motsetningene seg imellom. Men bare et halvt år seinere trakk Løvaas seg fra vervet fordi han ikke ble innkalt til styremøtene selv om han ba om det. Det var ikke mulig for han å samarbeide med den nye formannen, skrev han til Lundahl Madsen: «Personlig har jeg intet imot ham, men som styreformann er han altfor meget diktator til at jeg kan gutere det.»³⁴¹ I sitt brev til styret begrunnet han sin uttrede med formannens «egenmektige og udemokratiske måte å behandle Forbundets anliggender på vis a vis både medlemmer og styremedlemmer».³⁴²

Løvaas fortsatte imidlertid som ordinært medlem og deltok på generalforsamlingen i 1954.³⁴³ Han ble dessuten invitert til å innlede på et møte i Forbundet i februar 1955 om «Homofile tidsskrifter, hvorledes bør de være?».³⁴⁴ I de følgende årene skulle uenigheten mellom de to mennene komme til å blusse opp igjen med jevne mellomrom, blant annet i forbindelse med at Mack av og til nektet å ta inn artikler Løvaas skrev til internbladet Klubb-Nytt. Generelt ser Løvaas ut til

³³⁸ Forbundsnytt, nr. 1, januar 1953. Der heter det blant annet: «Senere ble det vesentlige arbeid med møtearrangementerne overtatt av to av det noværende [sic] styre, og dette gjorde det mulig å avholde langt hyppigere møter.» Arne Heli har beskrevet arbeidet med møtevirksomheten i selvbiografien sin *Åpen om det forbudte* (2006:89–93).

³³⁹ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 17. mars 1953. AAA.

³⁴⁰ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 15. desember 1953. AAA.

³⁴¹ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 21. juni 1954. AAA.

³⁴² Brev fra RL til Styret for DNF-48, Oslo 7. juni 1954. AAA.

³⁴³ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 8. desember 1954. AAA.

³⁴⁴ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 7. februar 1955. AAA.

å ha inntatt en mer forstående og liberal holdning enn Mack til fenomener som prostitusjon og pornografi. Mack la større vekt på at Forbundet måtte framstå for allmennheten som en anstendig og respektabel organisasjon. Likeledes ser Løvaas ut til å ha prøvd å videreføre noe av samarbeidet med Lundahl Madsen og kretsen rundt Vennen mens Mack var mer opptatt av et bredere internasjonalt samarbeid gjennom organisasjonen *International Committee for Sexual Equality* (I.C.S.E.), den nye ledelsen i det danske Forbundet af 1948 og det svenske RFSL.

Selv om Mack var juristutdannet, er det ikke noe som tyder på at han hadde noen lønnet stilling som jurist i det tiåret han var mest aktiv i Forbundets arbeid. Det ble sagt om han at han levde på formuen sin, og at han dermed kunne ha organisasjonsarbeidet som hovedbeskjeftigelse i de årene han var formann. En nesten jevnaldrende homofil mann som kjente han fra 1950-tallet, fortalte at Mack kom fra en rik bergensfamilie, og at han var det eneste mennesket han noensinne har truffet som hele sitt liv hadde levd av formuen. «Jeg tror ikke han har gjort et arbeidsslag i sitt liv,» sa han. Mack selv la vekt på at det var alt arbeidet med Forbundet av 1948, spesielt i 1953 og 1954, som gjorde at han trådte ut av yrkeslivet.³⁴⁵ Det går også fram av arkivmaterialet at Mack bidro vesentlig mer til Forbundets økonomi enn de øvrige medlemmene. På generalforsamlingen i 1956 ble det redegjort for en innsamling som var blitt holdt samme vår. Der hadde formannen (Mack) «erklært seg villig til å yde kr. 1.000- hvis man kom opp i en sluttsum på 2000». Det viste seg imidlertid at det ikke ble tegnet bidrag for mer enn 1400 kroner, og av disse var kun kroner 1000 innbetalt. Likevel bidro formannen med hele 600 kroner slik at man til slutt kom opp i en sluttsum på 1600.³⁴⁶

I motsetning til Løvaas, som stadig beklaget seg til sine danske venner over tidsnød og engstet seg for at hans engasjement for Forbundet skulle skade yrkeskarrieren, noe det faktiske også gjorde noen år seinere,³⁴⁷ hadde Mack mer tid til å vie seg til foreningsarbeidet og var mindre sårbar for de økonomiske konsekven-

³⁴⁵ Dermot Mack intervjuet av Turid Eikvam, Oslo 1984. Her sier han blant annet: «Og da hadde jeg fått en stilling, men da dette kom på så, vel, det ble for meget altså.»

³⁴⁶ Klubb-Nytt, desember 1956: Referat fra generalforsamlingen 24. november 1956. 1000 kroner i 1956 tilsvarte noe over 11 000 kroner i 2007 (Statistisk sentralbyrå 2008).

³⁴⁷ Løvaas skrev følgende i en artikkel han publiserte i Forbundsnytt kort etter at han hadde gått av som formann:

«Et mylder av forskjellige vanskeligheter oppsto fordi jeg for min egen eksistens' skyld måtte passe på at jeg ikke gjorde meg for meget bemerket i mitt arbeid for Forbundet. (Jeg har en stilling som er særlig utsatt når det gjelder rykter og sladder). Andre problemer har gjort seg gjeldende på grunn av medlemmenes frykt for at deres medlemskap i Forbundet skulle komme andre til kunnskap. Alle disse forhold som er særpreget for en organisasjon som Forbundet av 1948 har mangedoblet og forstørret de vanskeligheter som enhver forening har å kjempe med. Det er ikke lett å arbeide 'anonymt' («Rolf», i Forbundsnytt, nr. 12, desember 1952, s. 68). Se også: Løvaas, Rolf: «Et vondt minne fra 1961», i *Vi løsnet et skred* (upublisert bokmanus).

sene en eventuell avsløring ville kunne medføre. Hans trygge økonomiske posisjon gjorde det i tillegg mulig for han å bekoste reiser til Berlin, København og Paris i samband med møter i den internasjonale sammenslutningen av homofile organisasjoner, I.C.S.E. Det går fram av korrespondansen mellom Mack og I.C.S.E. at han kombinerte disse konferansene med egne feriereiser i Europa, og at han selv bekostet så vel reise som opphold.³⁴⁸

Vigdis Bunkholdt, som ble med i Forbundet i siste halvdel av 1950-tallet, kjente Mack nokså godt. Hun beskrev han som et «usigelig privat menneske» og mente at han var ytterst reservert og ikke slapp folk tett innpå seg. «Han avslørte veldig lite om seg selv, han var lite personlig i forhold til noen av oss,» sa hun. «Jeg husker jeg spurte en gang om han ville ha en klem av meg, men det ville han *ikke* ha, ikke tale om (ler litt).» Samtidig beskrev hun han som arbeidsom, nøyaktig og kunnskapsrik og mente at han var modig som påtok seg den risikoen det var å stå som formann i Forbundet. Hun kjente ikke til at han hadde noe kjærlighetsforhold på denne tiden.³⁴⁹ Tidlig på 1950-tallet bodde han i hybelhuset i St. Olavs gate 31 i sentrum av Oslo, seinere flyttet han til et lite hus i Thomas Heftyes gate på Frogner.

Mack var med i styret i Forbundet i mer enn ti år, åtte av disse som formann.³⁵⁰ Han trakk seg ut av styret i 1963, men var fremdeles aktiv i noen år til, blant annet som en av redaktørene for klubbavisa og medlem av rådet som bisto Arnold Havelin i utformingen av spørsmål til en holdningsundersøkelse om homofili.³⁵¹

Nytt navn og nytt tidsskrift

Noe av det første som fant sted i Macks formannsperiode, var at foreningen skiftet navn fra «Forbundet av 1948, den norske seksjon» til «Det Norske Forbundet av 1948». Endringen fant sted på den ekstraordinære generalforsamlingen 1. fe-

³⁴⁸ Dette framgår blant annet av den nokså omfattende korrespondansen mellom Dermot Mack og I.C.S.E. Se: Brev fra Dermot Mack til I.C.S.C, Oslo 12. august 1953; Brev fra Dermot Mack til I.C.S.C, Oslo 8. oktober 1956. RA.

³⁴⁹ Intervjusamtale med Vigdis Bunkholdt i Oslo 1. juni 2005.

³⁵⁰ Dermot fratradte formannsvervet i juni 1957, men fortsatte som ordinært styremedlem. Han ble valgt til formann på nytt i 1957, men stilte ikke til gjenvalg i 1958. I periodene fra november 1958 til november 1959, og fra november 1961 til november 1962 ble Mack avløst av Arne Heli (alias Ivar Selholm) som formann (se referater fra generalforsamlinger, gjengitt i Oss Imellom, desember 1958, desember 1959, desember 1960, desember 1961, desember 1962). I november 1962 ble en kvinne, Mette, valgt til formann. Det ser ikke ut til at Dermot var formann i Forbundet etter 1961, men han fortsatte i andre verv i Forbundet fram til 1965 (Eikvam 1984). Alt i alt var han dermed aktiv i Forbundet i 13 år, åtte av disse som formann. Se også Friele 1990:141.

³⁵¹ Havelin 1968.

bruar 1953. Det nye styret mente den gamle betegnelsen var misvisende nå etter at det var opprettet en selvstendig organisasjon i Norge. I tillegg ble det lagt fram utkast til vedtekter for klubben som ble vedtatt med noen forandringer.³⁵² Foreningen beholdt dette navnet helt fram til 1. januar 1993, da den ble slått sammen med *Fellesrådet for homofile og lesbiske organisasjoner* (FHO) under navnet *Landsforeningen for lesbisk og homofil frigjøring* (LLH).³⁵³

Det neste viktige skrittet i retning av en selvstendig norsk organisasjon var å etablere en egen internavis. Denne fikk navnet Klubb-Nytt og innebar en ytterligere distansering i forhold til det danske forbundet. Mens man tidligere i stor grad hadde vært avhengig av å formidle informasjon også til de norske medlemmene gjennom *Vennen* eller *Forbundsnyt*, ble det mulig for styret å nå direkte ut til medlemmene. Det første nummeret av Klubb-Nytt, våren 1953, forklarte hensikten med bladet slik:

«Klubbnytt», ja det er et nytt innslag i vårt arbeide. Det skal ikke bety at vi er begynt en egen avis, for det makter vi ikke slik som forholdene er i dag, men det skal være et forsøk på å holde medlemmene mer à jour med hva styret arbeider med, med aktuelle ting fra inn- og utland som vi finner kan interessere. For om mulig å skape en bedre kontakt med medlemmene, og da spesielt med dem ute i provinsen, reserverer vi en plass under rubrikken «Medlemmene har ordet». De som sender innlegg til denne rubrikk, må oppgi sitt fulle navn (for kontrollens skyld). Hvis navnet ikke ønskes benyttet under innlegget, så gjør oppmerksom på det.

I likhet med mange av de øvrige tekstene i de første numrene av Klubb-Nytt var innledningen undertegnet «M» og er etter all sannsynlighet skrevet av Dermot Mack. Klubb-Nytt besto i starten kun av 2 til 4 stensilerte og brettede A4-sider, skrevet på maskin, men ofte med håndskrevne overskrifter og litt klønete utførte (ikke-erotiske) illustrasjoner. Selv om sidetallet kunne variere, og enkelte av numrene var dobbeltnumre, beholdt internbladet det samme preget gjennom hele 1950-tallet. På grunn av det beskjedne formatet ble styret enige om å unngå betegnelser som «tidskrift» eller «blad». Som regel fikk medlemmene Klubb-Nytt tilsendt seks ganger i året.³⁵⁴ I april 1958 ble det – etter en navnekonkurranse – omdøpt til *Oss Imellom*.³⁵⁵

³⁵² Forbundsnyt, nr. 3, mars 1953. RA.

³⁵³ Stortingsmelding nr. 25, 2000–2001.

³⁵⁴ Brev fra DNF-48 (usignert) til *Vennen*, Oslo 14. mai 1955. RA.

³⁵⁵ Det siste nummeret av internavisa med navnet Klubb-Nytt ble utgitt i juni 1957. Det nummeret medlemmene fikk tilsendt i februar 1958, var uten navn, og fra og med april 1958 het internavisa *Oss Imellom*. Navnet Klubb-Nytt dukker imidlertid opp igjen på internavisa i 1965.

Forsøkene på å få til et nærmere samarbeid mellom de skandinaviske organisasjonene ble imidlertid ikke lagt helt på is. I 1954 forsøkte man å få til et samarbeid mellom forbundene i Norge og Sverige, på den ene siden, og Danmark på den andre om å utgi et felles skandinavisk tidsskrift, «Tidsskriftet Pan». Både Norge og Sverige trakk seg imidlertid fra dette samarbeidet etter bare noen få måneder på grunn av uenighet med den nye danske ledelsen. Pan ble dermed et rent dansk tidsskrift.³⁵⁶ Likeledes fulgte Det Norske Forbundet av 1948 i 1954 den svenske foreningens eksempel og trakk seg ut av bladet Forbundsnytt, som var blitt overflødig ved siden av Klubb-Nytt og de direkte postmeddelelsene til medlemmene.³⁵⁷

De fleste av bidragene til internbladet ser ut til å være skrevet av Mack selv.³⁵⁸ Han må ha lagt ned en betydelig mengde tid og omtanke i bladet. Artikkene og notisene viser at han var en velutdannet og belest mann med interesse for teater, litteratur og kunst. Han satte seg inn i utenlandsk fag- og skjønnlitteratur som på en eller annen måte kom inn på temaet homoseksualitet, og han virker godt orientert med hensyn til utenlandske tidsskrifter og aviser. Han behersket både tysk og fransk i tillegg til engelsk og kunne dermed i større grad enn Løvaas skaffe seg informasjon om hva som skjedde på feltet i andre vestlige land. I flere numre av Klubb-Nytt var det lengre oversatte utdrag fra utenlandske romaner og faglitteratur. Septemhernummeret i 1953 brakte for eksempel et en siders oversatt utdrag fra den italienske forfatteren Carlo Cocciolis roman *Fabrizio Lupo*. Måneden etter var det et langt utdrag fra to ulike kapitler av Jens Jersilds *Den mandlige Prostitusjon*, ei bok som var mye debattert i de skandinaviske landene på den tiden.³⁵⁹ Jersild var politiinspektør i København og ledet en systematisk moralkampanje mot mannlige prostituerte i starten av 1950-tallet. Desembernummeret i 1953 avsluttes med et oversatt utdrag fra Donald Webster Corys bok *The homosexual in America* fra 1951, en av de aller første sakprosabøkene i USA som beskrev den homoseksuelle mannens problemer med diskriminering og forfølgelse fra innsiden.³⁶⁰ Det dobbeltnummeret som kom på våren i 1954, gjenga over en hel side utdrag fra Rodney

³⁵⁶ Klubb-Nytt, juni 1954.

³⁵⁷ Klubb-Nytt, desember 1954.

³⁵⁸ At Klubb-Nytt på mange måter var et enmannsforetak, drevet av Dermot Mack selv, framgår at det siste nummeret som kom i juni 1957. Her sies det blant annet: «Redaktøren vil i denne forbindelse gjerne opplyse om at til tross for bladets beskjedne format, så koster det den som står for utgivelsen en god del arbeid. – Hvis derfor bladet senere skal fortsette, bør man komme til en ordning slik at dette vervet ikke bare legges på én enkelt person, men fordeles over flere, f.eks. ved nedsettelse av et utvalg. Bladet vil derved også kunne oppnå et mer variert preg» (Klubb-Nytt, juni 1957).

³⁵⁹ Klubb-Nytt, oktober 1953.

³⁶⁰ Donald Webster Cory var pseudonym for Edward Sagarin (1913–1986) som seinere ble professor i sosiologi og kriminologi ved City Univeristy of New York. På 1950-tallet var han aktiv i den homofile organisasjonen «Mattachine Society» (Summers 2004).

Garlands roman *The Heart in Exile* (1953), som skildrer det homoseksuelle miljøet i London i samtiden.³⁶¹ Mack så det som en viktig oppgave å bringe medlemmene informasjon om hva som ble skrevet og sagt om homoseksualitet i andre land, og han ønsket at Klubb-Nytt skulle ha en saklig og faglig profil. Han var en opplysningsmann i den betydning at han hadde stor tiltro til at informasjon om homoseksualitet – og også kunnskap om hva motstandere som Jersild mente – kunne forbedre homofiles vilkår og endre allmennhetens holdninger.³⁶²

Samtidig tyder tekstene på at Mack la stor vekt på respektabilitet. I mye av det han skrev, oppfordret han homofile menn til ikke å opptre utfordrende og til å distansere seg fra fenomener som pornografi og prostitusjon. Det pågikk stadig interne debatter om hvordan Forbundet burde forholde seg til slike fenomener. I artikkelen «Seksuell likestilling» gikk Mack hardt ut mot homofile som forsvarte prostitusjon og pornografi. Han polemiserte også mot at homofile menn som gjennom sin klededrakt og opptreden skilte seg ut («fordi de for enhver pris skal tiltrekke seg oppmerksomhet og demonstrere sin egenart»), gjorde krav på å likestilles med de heteroseksuelle.³⁶³

Diskresjonslinjen befestes

Kort etter at han ble formann, mottok Mack en henvendelse fra Allan Hellman, en av grunnleggerne av den svenske homofilibevægelsen. Hellman var på begynnelsen av 1950-tallet den eneste svenske lederfiguren som sto offentlig fram med eget navn.³⁶⁴ På denne tiden var han formann i den Göteborg-baserte foreningen Friend's Club. Hellman påpekte i sitt brev at det hadde vært vanskelig for han å skaffe seg informasjon om den norske organisasjonen. Han kom stadig i kontakt med «venner» i Norge, og noen av dem hadde han anbefalt å ta kontakt med Oslo-avdelingen. I svarbrevet sa Mack at de var oppmerksomme på at det dessverre var mange i Norge

³⁶¹ Klubb-Nytt, januar–april 1954.

³⁶² Det Mack skrev i Klubb-Nytt, er ikke uten humor og ironisk snert. Den tørre humoren hans kommer blant annet fram i en omtale av den homoseksuelle forfatteren Herman Bang. Her kom Mack inn på brevsamlingen «Breve til Frits», som var blitt utgitt et par år i forveien. Han bemerker at forfatterens seksuelle legning kom tydelig fram i brevene, men at de bortsett fra det var lite interessante: «Altfor mange av dem dreiet seg om den maten Herman Bang sendte sin venn da denne var inne til militærtjeneste. (Etter billedene av Frits å dømme, sendte han ham altfor meget.)» (Klubb-Nytt, april 1957). Likeledes sier han i sin omtale av boka *A Way of Life* av Peter Wildeblood: «Det er en ting man finner her som man savner i de fleste bøker som kommer inn på det homoseksuelle problem. HUMOR. Ikke en kynisk humor, men en elskverdig og smilende ironi» (Klubb-Nytt, februar 1957).

³⁶³ Klubb-Nytt, april 1955. Se også artikkelen «Pornografi» i Klubb-Nytt, april 1957.

³⁶⁴ Silverstolpe mfl. 1999:637–639.

som ikke kjente til Forbundet og dets arbeid, og han la til: «Men hvorledes er det mulig å få gjort den kjent – på en diskret måte? Det er det som er problemet.»³⁶⁵

Denne setningen oppsummerer det dilemmaet som preget 1950-tallets ho-moorganisering i Norge. På den ene siden ønsket man å beskytte medlemmene mot avsløring og negativ eksponering i pressen. På den andre siden søkte man å gjøre organisasjonen kjent slik at medlemstallet kunne øke. Hemmeligholdelse omkring medlemskap utelukker de fleste normale mekanismer for rekruttering til en organisasjon.³⁶⁶

Medlemstallet i Det Norske Forbundet av 1948 var lavt på hele 1950-tallet. Ved nyttårsskiftet i 1952/53 var det nøyaktig 50 medlemmer, men antallet vokste til 65 i juni 1953. En tredjedel av disse var fra Oslo, resten kom fra andre deler av landet.³⁶⁷ Så godt som alle medlemmene var menn, og formannen rapporterte fra et møte i februar 1953 at «klubben» bare hadde ett kvinnelig medlem.³⁶⁸ Til sammenligning hadde søsterorganisasjonen i Sverige vel 150 medlemmer i 1953, organisasjonen i Danmark vel 300.³⁶⁹

Også i 1955 og 1956 lå medlemstallet på noe over 60.³⁷⁰ Dermot Mack tok stadig opp problemet med det lave medlemstallet på generalforsamlingene og viste til at det var vanskelig å få tak i gode foredragsholdere til møtene så lenge antallet framførte var såpass lavt. Spesielt etterlyste han flere medlemmer fra Oslo, etter-som «man kvier seg f.eks. litt til å få fatt i en god foredragsholder om man ikke er sikker på at det blir noenlunde fullt hus».³⁷¹ Mot slutten av 1950-tallet skjedde det

³⁶⁵ Brev fra Dermot Mack til Allan Hellman, Oslo 11. februar 1953. RA.

³⁶⁶ Aubert 1969:173.

³⁶⁷ Klubb-Nytt, juni 1953: «Ved nyttårsskiftet var medlemsantallet nøyaktig 50, nå er det kommet opp i 65. Herav faller ca 1/3 på Oslo, resten på de øvrige deler av landet.»

³⁶⁸ Forbundsnytt, nr. 3, mars 1953.

³⁶⁹ I Klubb-Nytt, juni 1953, het det at medlemstallene i Norge, Sverige og Danmark var henholdsvis 65, 150 og «vel 300». I desember 1953 sto det å lese i Klubb-Nytt at bladet ble sendt til samtlige medlemmer av de nordiske organisasjoner, i alt ca. 600 personer. Det medlemstallet som oppgis i og i Axcil & Fogedgaard (1985) er høyere enn det antallet som Klubb-Nytt rapporterte om. Axcil & Fogedgaard (1985:156, 163) skriver at medlemstallet i 1950 var på «godt 600 plus nogle hundrede abonnenter på 'Vennen'», og at det i 1951 kom opp i «1339 plus en del abonnenter på 'Vennen'». Von Rosen rapporterer at medlemstallet i Forbundet af 1948 «havde været oppe på omkring 1600» før den såkalte pornografi-affæren i 1955, men at det falt til 62 etter affæren (Rosen 1999). Sannsynligvis er de danske anslagene over antall medlemmer noe overdrevne. Göran Söderström skriver i kapitlet «Bildandet av RFSL»: «Av de tidigare 1500 medlemmarna i Forbundet af 1948 hade vid en revidering av medlemsförteckningen [i 1952] endast 630 aterräknat sig, däruv 300 i Köbenhavn och 250 i Sverige» (Silverstolpe mfl. 1999:645). Disse tallene stemmer bedre overens med anslagene i Klubb-Nytt.

³⁷⁰ Klubb-Nytt, desember 1956: Referat fra generalforsamlingen 24. november 1956.

³⁷¹ Klubb-Nytt, juni 1953.

imidlertid en vesentlig økning: Ved årsskifte 1957/1958 var medlemstallet rundt 80, i november 1958 omkring 120.³⁷²

Nye medlemmer tok ofte kontakt per brev til Forbundets postboksadresse i Oslo. Prosedyren var deretter at to medlemmer av styret, gjerne Dermot Mack og Arne Heli, møtte ansøkeren på et avtalt sted i Oslo sentrum for å se vedkommende an og forsikre seg om at han eller hun hadde alvorlige hensikter. Dersom personen så ut til å være noenlunde diskre, edru og proper, tok de vedkommende med seg på restauranten Håndverkeren i Kristian IVs gate. Var han eller hun uflidd, luktet alkohol eller på andre måter ga et lite tillitsvekkende inntrykk, gikk de tvers over gata til Kaffistova i Grensen. Restaurantvalget var et hemmelig signal mellom de to i mottakelseskomiteen om hvorvidt de mente personen var skikket for medlemskap eller ei. Ved en anledning var den mannen som møtte opp til avtalen, kledd i arbeidstøy og hadde store hender med møkk under neglene. Han ga inntrykk av å være edru, men på grunn av en talefeil snakket han noe snøvlende og uklart. Slik beskrev Arne Heli møtet med mannen:

Dermot likte ikke han. Og vi hadde da en sånn skikk at de som vi var i tvil om, de tok vi med på Kaffistova. Det var liksom annensorteringen som kom dit. Førstesorteringen tok vi med oss på Håndverkeren som jo ligger på andre siden av gata ved Bristol der. Men Dermot ga tydelig signal at vi skulle på Kaffistova med han typen der. Og han ble nærmest avvist altså.³⁷³

Kaffistova ble regnet som mer folkelig og mindre eksklusiv enn Håndverkeren. Dessuten var det ikke alkoholservering der, i motsetning til på Håndverkeren, slik at man kunne forhindre uheldige episoder med alkoholiserede medlemskapsøkere. De gangene møtet endte opp på Kaffistova, forsøkte representantene for Forbundet å avrunde det hele uten at personen fikk mer informasjon eller ble oppfordret til å komme på et av medlemsmøtene. Denne silingspraksisen tyder på at ledelsen i Forbundet favoriserte diskre homofile menn fra middelklassen og var skeptiske til å inkludere personer med arbeiderklassebakgrunn. Det viste seg imidlertid seinere at mannen de avviste, var en anerkjent billedkunstner, og at det var årsaken til at han gikk i arbeidsklær og så ut til å ha skitt under neglene. Mannen ble aldri medlem av Forbundet.

Dersom en person ble vurdert som skikket for medlemskap, mottok han eller hun et velkomstbrev med vedlagt skriv fra Forbundet av 1948. I brevet ble

³⁷² Oss Imellom, desember 1958: Referat fra generalforsamlingen 22. november 1958.

³⁷³ Intervjusamtale med Arne Heli, Oslo mandag 26. april 2004.

Forbundets arbeid beskrevet i generelle vendinger, og det var undertegnet av formannen. Det nye medlemmet fikk (i 1952) oppgitt to postgirokontoeer, en offisiell konto til Forbundet av 1948 og en nøytral konto til Nordisk Samband. I velkomstskrivet til nye medlemmer ble diskresjonsplikten understreket som første punkt:

Ledelsen av «Forbundet av 1948» er strengt forpliktet til å yte medlemmene full diskresjon, slik at De kan være trygg for at ingen andre enn ledelsen vil få kjennskap til Deres medlemskap og personlige forhold i forbindelse med dette.

Ingen – ikke engang politiet – vil ha rett til eller mulighet for å få utlevert Forbundets medlemskartotek. Frykten for at dette skulle skje er i det hele tatt ubegrunnet.

Ikke bare ledelsen, men også alle medlemmene var forpliktet til å vise diskresjon overfor andre medlemmer.³⁷⁴ Brudd på denne bestemmelsen ville bli straffet med eksklusjon eller andre tiltak. I tillegg forsikret man om at ingen ble tatt opp som medlem av Forbundet før spørsmålet var blitt gjort til gjenstand for ledelsens nøye vurdering, og at alle meddelelser og forsendelser fra Forbundet «skjer på diskret måte, idet vi alltid bruker konvolutter uten trykk, stempel eller senderadresse».³⁷⁵

Både rekrutteringsprosedyrene og skrivet tyder på at det å beskytte medlemmene mot avsløring var et hovedanliggende for ledelsen. Muligens tok den mønster av hemmelige organisasjoner som Hjemmefronten. Skulle man klare å rekruttere flere medlemmer fra de lukkede vennskapsnettverkene, var det nødvendig å gjøre potensielle medlemmer trygge på at de ikke risikerte offentlig eksponering dersom de ble med. «Åpenlyst» homoseksuelle menn fra miljøet rundt pissoarene eller

³⁷⁴ Dermot Mack intervjuet av Turid Eikvam, Oslo 1984. Mack sier her om medlemmene: «De ble pålagt diskresjon også når de skulle ha gjester med seg, da skulle de anmelde det på forhånd. Og i den tiden... altså vi var 50 medlemmer, og jeg har hørt etterpå at man var alt for forsiktige. Men poenget var jo at, iallfall etter at denne saken kom opp i -53, så gjaldt det jo å vise at vi var en klubb. Skulle man da ikke iaktta de reglene som de fleste medlemmene gikk inn for, da risikerte man at det hele svant hen og ble oppløst. Og det ville ha vært en katastrofe. Jeg er blitt kritisert for at jeg var så streng med hensyn til dette med gjester og sånn. Men når folk melder seg inn og man sier at man garanterer anonymitet, så er man jo nødt til å følge opp. Og det var det jeg gjorde, og man ble ikke populær av det.» Dette var noe Mack selv valgte å framheve i en artikkel fra 1996. Der begrunnet de strenge reglene for opptak av nye medlemmer og pålegg om diskresjon med hensyn til møtesteder og navn på individuelle medlemmer med «forholdene på den tiden» og med at «medlemmene ville ha det slik». Men framfor alt trakk han fram at Forbundet over flere år «hadde gående en sak med myndighetene angående forslaget om nye drakoniske straffebestemmelser», og at man i den forbindelse ønsket å unngå at foreningen fikk negativ omtale i pressen (Hector [pseudonym for Dermot Mack] 1996:37).

³⁷⁵ «Hvorfor ikke bli medlem av Forbundet av 1948?». Vedlegg til brev fra Rolf Løvaas til [navngitt medlem], Oslo 2. september 1952. RA.

arbeiderklassebarer som Original Pilsen var i mindre grad ønsket som medlemmer. Ettersom en åpenlys stil ble forbundet med homofile menn sysselsatt i arbeiderklasseyrker (kelnere, frisører, hotellansatte osv.), var Forbundets vektleggingen av diskresjon et signal om at det primært var den urbane middelklassen man søkte å rekruttere fra.

I siste halvdel av 1950-tallet begynte Forbundet å annonsere mer åpent i dagspressen, noe som førte til at flere ble klar over at det eksisterte en organisasjon for homofile i Norge. Dessuten skapte publiseringen av boka *Vi som føler annerledes* i 1957, og den nokså omfattende omtalen av den i dagspressen, til at flere ble gjort kjent med Forbundet av 1948s eksistens og formål.³⁷⁶ I forordet var det oppgitt en postboksadresse for «Eventuell korrespondanse om problemer som er behandlet i boka». Boka hadde dessuten et to siders bilag om organiseringen av homofile i Skandinavia, hvor blant annet formålsparagrafen til Det Norske Forbundet av 1948 var gjengitt.

Den unge psykologstudenten Vigdis Bunkholdt ble medlem i Forbundet i 1957. Hun kom fra en øvre middelklassefamilie og hadde begynt å studere ved universitetet i 1956. Gjennom en avisannonse fikk hun kjennskap til Det Norske Forbundet av 1948, og gjennom den postboksadressen som var oppgitt der, kom hun i kontakt med paret Arne Heli og Øivind Eckhoff: «Jeg skrev nok at jeg var homofil, at jeg hadde sett annonsen, og at jeg var interessert i å få kontakt.» Kort etter ble hun møtt av styremedlem Arne Heli ute på gata og invitert med opp i den leiligheten han delte med Øivind Eckhoff på Sankthanshaugen. Der ble de tre sittende og prate i flere timer. Hun fikk et positivt inntrykk av de to i mottakelseskomiteen:

Det tror jeg var et udelt positivt inntrykk. Ingen av dem hadde noen sånn spesiell måte å være på. De var i grunnen helt alminnelige. Så det styrket jo mitt inntrykk av at det kunne ikke være så gærnt da. Det var veldig positivt for meg. Det må jeg si.

³⁷⁶ En notis i Arbeiderbladet i mai 1951 indikerer at eksistensen av en forening for homofile i Norge var ukjent for folk flest ett år etter opprettelsen av den Den norske seksjon: En anonym innsender på 29 år spør om det i Norge finnes «noen forening i likhet med den i Sverige?». Avisen svarte at det «eksisterer ingen forening for homoseksuelle». Notisen avstedkom et brev til Arbeiderbladets redaksjon hvor Den norske seksjon høflig gjorde avisa oppmerksom på sin eksistens (Brev fra Norsk seksjon til Arbeiderbladet, Oslo 18. mai 1951. RA). Straffelovrådet, som i 1952–1953 vurderte endringer på straffebestemmelsene om homoseksualitet, ser imidlertid ut til å ha fått med seg at det var dannet en forening i Danmark som «er opplyst å skulle ha avdelinger blant annet i Oslo og Trondheim» (Straffelovrådet 1953:6).

Som det framgår av disse eksemplene, forgikk det en nøye «siling» av nye medlemmer til Forbundet. Slik Mack så det, var diskresjon en forutsetning for at homofile som gruppe skulle ha håp om å bli fullt ut akseptert i samfunnet. Ledelsen i Forbundet så seg selv som garantister for medlemmenes anonymitet, og Mack påpekte seinere at han ofte måtte ta upopulære beslutninger for å forhindre diskresjonsbrudd. For eksempel var det mange som reagerte negativt på at de måtte melde fra på forhånd om de skulle ha med seg gjester på tilstelningene. Uanmeldte gjester slapp ikke inn. Selv mente Mack at forsiktighetstiltakene var berettiget: «Når folk melder seg inn og man sier at man garanterer anonymitet, så er man jo nødt til å følge opp. Og det var det jeg gjorde, og man ble ikke populær av det.»³⁷⁷ Også på 1980- og 1990-tallet holdt Mack fast på diskresjonspraksisen og signerte de artiklene han skrev om homoseksualitet (blant annet i tidsskriftet *Løvetann*), med pseudonym.

For å forstå hvorfor den norske ledelsen valgte å gjøre diskresjon og anonymitet til hovedprinsipper i arbeidet for norske homofiles sak på 1950-tallet, er det nødvendig å ta noen sideblikk på utviklingen i våre naboland. Selv om man både i Sverige og i Danmark hadde opphevet det generelle forbudet mot seksuell omgang mellom menn og hadde lederskikkelser som sto åpent fram og talte de homofiles sak i pressen, var begge disse landene på 1950-tallet hjem søkt av offentlige skandaler og moralsk panikk.

Skandalesaker i svensk presse

Opphevelsen av lovforbudet mot «otukt mot naturen» i Sverige i 1944 bidro paradoksalt nok til mer negativ oppmerksomhet mot homoseksuelle nettverk og møtesteder.³⁷⁸ I siste halvdel av 1940-tallet var det store oppslag i aviser som *Expressen* og *Stockholms-Tidningen* om det man så som et tiltagende moralsk forfall, spesielt knyttet til homoseksuell prostitusjon.³⁷⁹ Det ble hevdet at den homoseksuelle prostitusjonen i byer som Stockholm hadde økt kraftig som følge av lovendringen, og at den trakk unge gutter og menn inn i usunne miljøer og kriminell virksomhet. Fra og med 1950 tiltok de antihomoseksuelle avisskriveriene i styrke i forbindelse med den såkalte *Kejne-affæren*.

³⁷⁷ Dermot Mack, intervjuet av Turid Eikvam, Oslo 1984.

³⁷⁸ Silverstolpe et al. 1999:414.

³⁷⁹ Den følgende beskrivelsen av *Kejne-* og *Haijby-affærene* er basert på Gøran Söderströms grundige redegjørelse i kapitlene «Homosexaffären» och «Rättsrötans» tid», «Affären *Kejne*», «Hr X – Statsrådet *Quensel*», «Rättsrötan» og «*Haijby-affären*» i Silverstolpe mfl. 1999:412–475.

Kejne-affæren gjorde sin entré i den svenske offentlighet i mai 1950 (det vil si i den samme måneden som Den norske seksjon ble opprettet i Oslo) og pågikk mer eller mindre uavbrutt i et par år. Affæren ga stoff til flere tusen nyhetsartikler, notiser, lederartikler og leserinnlegg bare i Stockholms-pressen og resulterte i et tjuetalls rettssaker og minst like mange utredninger og forundersøkelser.³⁸⁰ Kort fortalt gikk affæren ut på at en pastor ansatt i Stadsmissionen i Stockholm, Karl-Erik Kejne (1913–1960), rettet kraftige anklager mot flere høgtstående embetsmenn for å inngå i et slags homoseksuelt frimureri hvor man favoriserte hverandre ved å se til at homoseksuelle fikk særbehandling og beskyttelse.³⁸¹ Pastor Kejne hevdet at de homoseksuelle utgjorde en underjordisk, asosial bevegelse med foreninger til de øverste juridiske og politiske myndighetene i Sverige. Menn som inngikk i slike homoseksuelle nettverk, hjalp og beskyttet hverandre med alle midler, inkludert korrupsjon og andre grove lovbrudd.³⁸²

Kejne var en geskjeftig moralsk entreprenør, drevet av et sterkt homofiendtlig og konspiratorisk samfunnssyn. Det var først etter at han selv i 1949 (trolig urettmessig) ble anklaget for homoseksuell omgang med en yngre gutt, at han satte alt inn på å avsløre de homoseksuelle nettverkene som han mente sto bak anklagene. Med støtte fra så vel skandalepressen som pinsebevegelsen og deler av den myndighetsfiendtlige arbeiderbevegelsen ga han støtet til en hysterisk aviskampanje. Gjennom å koble sin egen kamp mot ærekrenkende beskyldninger opp til bekymringen for gutteprostitusjon, fikk Kejne heltestatus i en del miljøer. Han ble sett på som en åndens stridsmann mot det mange oppfattet som en voksende moralsk oppløsningen i det svenske samfunnet.³⁸³ Kejne påsto at han hadde pådratt seg de homoseksuelle nettverkene vrede fordi han i sin tjeneste i Stadsmissionen hadde bekjempet gutteprostitusjon.³⁸⁴ Enkelte aviser som tilhørte den politiske venstresiden, ga støtte til Kejne og gikk til angrep på forfallet i retts- og politivesenet, som de hevdet var blitt infiltrert av mektige homoseksuelle nettverk («rättsrötan»). Også den anerkjente forfatteren og folkelivsskildreren Vilhelm Moberg (1898–1973) sluttet seg til denne kritikken.³⁸⁵

For Kejne ble forestillingen om «det homoseksuelle frimureriet» en slags altomfattende forklaringsmodell. Det holdt å vite at noen var homoseksuell, for å forstå at vedkommende beskyttet andre homoseksuelle. Homoseksuelle embets-

³⁸⁰ Silverstolpe et al. 1999:421.

³⁸¹ Silverstolpe et al. 1999:421–422.

³⁸² Silverstolpe et al. 1999:430.

³⁸³ Silverstolpe et al. 1999:450.

³⁸⁴ Silverstolpe et al. 1999:422.

³⁸⁵ Silverstolpe et al. 1999:452.

menn kunne for eksempel bruke sin makt til å sette loven til side. Modellen virket også motsatt vei: Om noen beskyttet eller forsvarte en person mistenkt for å være homoseksuell, så var selvfølgelig også han homoseksuell.³⁸⁶ Oppmerksomheten ble i stadig økende grad rettet mot et av statsrådene i Tage Erlanders regjering, juristen Nils Quensel (1894–1971), som ble offentlig beskyldt for å være medlem i den homoseksuelle «ligaen» som Kejne og hans støttespillere hadde satt seg fore å avsløre. Quensel måtte til slutt trekke seg fra regjeringen som følge av avis-skriveriene. Regjeringen nedsatte en egen kommisjon for å undersøke anklagene mot politiet og rettsvesenet. Her ble Quensel renvasket for anklagene, og kommisjonen fant ikke grunnlag for Kejnes påstander. Det førte til at Kejne rettet beskyldninger mot kommisjonsmedlemmene for selv å være homoseksuelle, noe som ga støtet til nok en utredning.³⁸⁷ Først i 1956 ble Kejne-affærens rettslige etterspill avsluttet med at Kejne ble dømt til dagsbøter for injurier mot sjefen for kriminalpolitiet i Stockholm.³⁸⁸

Kejne-affæren kastet mørke skygger over arbeidet med å organisere homofile menn og kvinner i Skandinavia. Kejne var raskt ute i avisene med varseloppende intervjuer da en svensk seksjon av Forbundet af 1948 ble dannet høsten 1950.³⁸⁹ Organisasjonsdannelsen passet godt inn hans eget bilde av det homoseksuelle frimureriet. I den atmosfæren som Kejne-affæren hadde skapt, fikk den nye organisasjonen en blandet mottakelse i svensk presse. Enkelte aviser refererte nøytralt om organisasjonen, mens andre ga Kejne-inspirerte skandaleoppslag som koblet Forbundet til gutteprostituasjon og pornografi.³⁹⁰

At Kejne-affæren fikk den oppmerksomheten og det omfanget den fikk, må ses i sammenheng med at den falt sammen med offentliggjøringen av en gammel utpressingsak mot det svenske kongehuset, den såkalte Haijby-affæren. Kurt Haijby, en restauranteier med småkriminell bakgrunn, hadde i 1933 vært i audiens hos den aldrende kong Gustav V (1858–1950) og hevdet seinere at dette ble starten på et seksuelt forhold mellom han selv og kongen. Sammen med sin hustru presset Haijby store pengebeløp av kongehuset. På slutten av 1940-tallet fikk Haijby forfattet en roman om sitt forhold til kongen og mottok ytterligere utbetalinger fra hoffet for ikke å publisere den. Saken ble holdt strengt hemmelig av svenske myndigheter helt fram til kongens død i 1950. I 1951 ble saken offentlig kjent, blant annet gjennom et skrift Haijby publiserte hvor han hevdet at han var blitt utsatt

³⁸⁶ Silverstolpe et al. 1999:430.

³⁸⁷ Silverstolpe et al. 1999:466–467.

³⁸⁸ Silverstolpe et al. 1999:421.

³⁸⁹ Silverstolpe et al. 1999:635.

³⁹⁰ Silverstolpe et al. 1999:635, 637–639.

fra overgrep fra myndighetenes side. Myndighetne skulle blant annet at ha fått han tvangsinnlagt på sinnssykehus og siden tvunget han til å reise utenlands. Dette resulterte i en mengde avisskriverier, og saken ble omtalt (av Vilhelm Moberg) som hundreårets største rettsskandale. Det hele endte imidlertid med at Haijby ble dømt til seks års fengsel for utpressing. Söderström sier i sin omtale av saken at det er sannsynlig at et eller annet av homoseksuell art hadde funnet sted mellom kongen og Haijby, selv om Haijbys beskrivelse av omfanget og detaljene ikke fortjener tiltro. Han mener også at det aldri ble begått overgrep mot Haijby fra myndighetenes side.³⁹¹

Lederne i den nystartede organisasjonen i Norge kjente godt til skandaleopplagene i Sverige, og disse ble flere ganger nevnt i korrespondansen mellom Rolf Løvaas og Axel Lundahl Madsen.³⁹² Løvaas så med bekymring på de svenske skandaleopplagene som han mente skadet folks bilde av homofile organisasjoner.³⁹³ Han uttrykte medlidenhet med ledelsen i den svenske organisasjonen, som han kjente fra en reise til Stockholm.³⁹⁴ Lundahl Madsen, på sin side, ser ut til å ha tatt saken med større ro. Det var umulig å svare på all den pressepolemikken som fant sted i de skandinaviske landene, mente han. Dessuten kunne skandaleopplag ha en positiv virkning: Selv negativ omtale bidro til å skape nysgjerrighet og interesse for det arbeidet Forbundet drev, og førte til at flere mennesker tok kontakt.³⁹⁵

Pornografiaffæren i Danmark

Støyen etter de homofiendtlige presseopplagene i samband med Kejne- og Haijby-affærene hadde så vidt begynt å stilne da den såkalte pornoaffæren eksploderte i

³⁹¹ Silverstolpe et al. 1999:484.

³⁹² Brev fra RL til ALM, Oslo 6. mars 1951. RA.

³⁹³ Brev fra RL til ALM, Oslo 13. mars 1951. RA.

³⁹⁴ Brev fra RL til ALM, Oslo 29. august 1951. RA. I brevet sier Løvaas at han føler medlidenhet med Hultman og Thunaeus. Tore Hultman og Ragnar Thunaeus sto sentralt i dannelsen av en svensk seksjon av Forbundet af 1948 i Stockholm i oktober 1950. Hultman, som var revisor fra Stockholm, ble den første formannen i den svenske seksjonen (Silverstolpe et al. 1999:636–637). Göran Söderström skriver følgende i kapitlet «Bildandet av RFSL»: «Vid ett medlemsmöte 30 augusti 1951 ställde större delen av styrelsen sina platser till förfogande vilket framkallade ett extra årsmöte 5 oktober. Resultatet blev i stället att Hultman och Thunaeus lämnade styrelsen och också förbundet: ny ordförande blev journalisten Ove Ahlström» (Silverstolpe et al. 642–643). Ahlström var RFSLs formann og ansikt utad helt fram til 1971 (s. 654).

³⁹⁵ Brev fra ALM til RL, København [udatert, trolig mars 1951]. RA. I brevet sier Lundahl Madsen: «Jeg tror ikke det skader os noget at man skriver om os, også selv om de skriver dårligt, thi vi kan dels ikke tvinge dem til at skrive godt og dels skaber det interesse om vort arbejde og vi får hver dag bunker af henvendelser som netop begrunder at man har læst om os der og der, og nu gerne selv vil undersøge sagen.»

dansk presse. Etter at Lundahl Madsen hadde trukket seg fra formannsvervet i Forbundet af 1948 i mai 1952, forsøkte han å bygge opp en ny skandinavisk organisasjon, «Foreningen Vennen». Lundahl Madsen så trolig for seg at den nye foreningen på sikt ville kunne utkonkurrere Forbundet af 1948. I 1954 skrev han til Løvaas at den nye organisasjonen «under ingen som helst omstændigheder» aktet å samarbeide med det danske Forbundet af 1948.³⁹⁶ Tidsskriftet Vennen fikk en enda mer eksplisitt erotisk layout på denne tiden, trolig for å tiltrekke seg flere lesere og abonnenter. Dette var bakgrunnen for at Det Norske Forbundet av 1948 (nå ledet av Mack) på generalforsamlingen i desember 1953 besluttet at de ikke lenger ønsket å stå som forhandler for Vennen i Norge. Den norske ledelsen reagerte først og fremst på at mange av bildene var av «gutter som befinner seg under den kriminelle lavalder, noe som uvergelig vil få folk til å tro at de homoseksuelle bare er interessert i ungdom på denne alder».³⁹⁷

Forbundet i Norge hadde allerede i august 1953 takket bestemt nei til å bistå firmaet til Lundahl Madsen og hans venn, Dansk Forretningstjeneste, med å motta penger for såkalte modellfoto, det vil si vagt erotiske bilder av hel- og halvnakne gutter og menn.³⁹⁸ Det Norske Forbundets motvilje mot Vennen kan også henge sammen med at man fra norsk side valgte å samarbeide med den nye ledelsen i det danske Forbundet af 1948 framfor å støtte kretsen rundt Lundahl Madsen og Vennen. Lundahl Madsen beklaget i et brev til Løvaas at Det Norske Forbundet av 1948 følger det danske i ett og alt.³⁹⁹ Løvaas påtok seg imidlertid på privat basis rollen som norsk representant for Lundahl Madsen og Eskildsens firma og ble dermed også forhandler for Vennen i Norge.⁴⁰⁰ Han bidro ofte med artikkelstoff og billedmateriale til tidsskriftet.⁴⁰¹ Som kompensasjon for arbeidsinnsatsen fikk Løvaas prosenter på salg av fotografier og lignende. Løvaas refererte i et av brevene til sine danske venner den kritikken som framkom på møtet om homofile tidsskrifter. Kritikken gikk ut på at de mennene som var avbildet i Vennen, «ihvertfall ikke bør være mindreårige, da dette lett kan tolkes derhen at bladet gir sin velsignelse til den kriminelle homofili og at alle homofile er interessert i mindreårige».⁴⁰²

³⁹⁶ Brev fra ALM og EE, [sted ikke oppgitt] 4. februar 1954. AAA.

³⁹⁷ Brev fra DNF-48 til Dansk Forretningstjeneste, Oslo 30. november 1953. RA.

³⁹⁸ Brev fra Dansk Forretningstjeneste til DNF-48, 19. august 1953. RA.

³⁹⁹ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 10. februar 1954. AAA.

⁴⁰⁰ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 6. mars 1954. AAA.

⁴⁰¹ Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 6. mars 1954; Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 3. juni 1954; Brev fra ALM og EE til RL, [sted ikke oppgitt] 11. juni 1954; Brev fra ALM og EE til RL, 8. desember 1954. AAA.

⁴⁰² Brev fra RL til ALM og EE, Oslo 15. februar 1955. AAA.

Bare en måneds tid seinere, den 30. mars 1955, slo Københavns politi til mot Lundahl Madsens og Eskildsens virksomhet, en aksjon som ble starten på den såkalte pornografiaffæren. Under aksjonene, som ble ledet av politiinspektør Jersild i sedlighetspolitiet og politiadvokat Heiberg, ble kartotekene og listene over modeller, kunder og annonsører beslaglagt. Det danske paret ble arrestert og varetektsfengslet. Særlig listene over modellene, som nesten alle var unge prostituerte menn, ble viktige for politiet. Ved hjelp av dem kunne man nøste opp store deler av det homoseksuelle nettverket. Selv om de fleste av modellene hadde vært over 18 år da de ble fotografert, var det ikke lenge siden de hadde vært under den seksuelle lavaldersgrensen. De kunne dermed fortelle om kunder som hadde gjort seg skyldige i å ha hatt sex med mindreårige.⁴⁰³

I Danmark var homoseksuelle relasjoner mellom voksne blitt avkriminalisert i 1933, men fortsatt var det straffbart for en mann å ha seksuell forbindelse med en gutt under 18 år. I løpet av 1955 og 1956 ble i alt 297 menn dømt for «kønslig usædelighed med en person af samme køn» under 18 år og/eller under 15 år. Dette var en sterk økning i domfellelser i forhold til de foregående årene, og i 1957 sank antallet til 97.⁴⁰⁴ Det var seksuell omgang med enkelte av de mindreårige modellene – og ikke pornografi – som Lundahl Madsen og Eskildsen ble dømt for. De to ble dømt til fengsel i henholdsvis 12 og 18 måneder.⁴⁰⁵

Pornografiaffæren fikk katastrofale følger for den begynnende organisasjonsdannelsen blant homofile i Danmark. Saken fikk store oppslag i pressen, og mange medlemmer i Forbundet meldte seg ut. Medlemstallet falt til 62, og det tok ti år før Forbundet af 1948 klarte å overvinne krisen. Tidsskriftet Vennen gikk inn i 1956, trolig fordi få homofile turte å kjøpe eller abonnere på det. Utgivelsen ble imidlertid gjenopptatt i 1957 av den yngre aktivisten Martin Elmer, som tok avstand fra Lundahl Madsen og Eskildsen som han mente hadde ansvaret for de tragiske konsekvensene pornografiaffæren hadde fått for mange homoseksuelle menn. Også Forbundet af 1948 bebreidet Lundahl Madsen og Eskildsen, og von Rosen karakteriserer paret som sydebukkenes sydebukker. Helt fram til 1970 nektet Forbundet i Danmark å ta opp paret som medlemmer.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Rosen 1999:15–16.

⁴⁰⁴ Rosen 1999:16.

⁴⁰⁵ Rosen 1999:15.

⁴⁰⁶ Rosen 1999:18. Rosen skriver: «Forbundet afviste indtil 1970 at genoptage Axel og Egil Axgil som medlemmer, efter at de var blevet slettet på grund af kontingentrestance under fængselsopholdet.» Her høres det ut som om de to var medlemmer i Forbundet da de ble arrestert, men dette kan neppe være tilfelle. Tvert imot var det et spent forhold mellom Forbundet og Foreningen Vennen på det tidspunktet pornoaffæren brakte løs.

Lærdommen fra nabolandene

Fikk pornografiaffæren i Danmark konsekvenser for norske homofile? Å dømme etter brevvekslingen mellom Lundahl Madsen, Eskildsen og Løvaas rett etter at de to førstnevnte ble løslatt, var de direkte konsekvensene ubetydelige her til lands. I et brev til Lundahl Madsen framholdt Løvaas at man også i Norge hadde vært engstelige for at politiet skulle ta affære, men at det ikke var kommet så mye som en eneste henvendelse. Løvaas hadde imidlertid hatt problemer med å imøtekomme alle kravene fra kunder som hadde penger til gode for bilder og tidsskrifter de ikke hadde mottatt. Han uttrykte også at det var for lett å skyve all skyld over på det danske paret: «Hva dere enn kan ha gjort av 'gale ting', så er det først og fremst en urettferdig lovparagraf som har ansvaret for elendigheten (og en uhyggelig antagonistisk holdning fra politiets side).»⁴⁰⁷ Løvaas nevner ingenting om at nordmenn skulle ha blitt skandalisert eller kommet i politiets søkelys som følge av begivenhetene i Danmark.

Likevel er det grunn til å tro at avisskandalene i Sverige og Danmark hadde stor innflytelse på den linjen den norske forbundsledelsen valgte å legge seg på med hensyn til diskresjon og informasjonsarbeid. Både i Danmark og i Sverige hadde talsmenn for homofile organisasjoner stått fram under fullt navn i avisintervjuer og reportasjer, og i begge land var organisasjonsvirksomheten blitt skånselløst mistenkeliggjort og skandalisert i pressen. Erfaringene fra Sverige og Danmark må ha tilsagt at lederskikkelser som sto åpent fram, var sårbare for skandalisering, og at negativ pressekampanjer med et slag kunne ødelegge det lille man hadde klart å bygge opp. Ettersom skandalene ble forbundet med lederfigurer i som hadde valgt å stå fram offentlig, var det nærliggende for den norske ledelsen å tolke skandaliseringen som et resultat av uforsiktighet og indiskresjon. At en person som hadde spurt lederen i Den norske seksjon om «hvorfors er I så bange i Norge», få år seinere ble offentlig uthengt som pornograf og fengslet for misbruk av mindreårige, kan ikke ha unngått å sette dype spor i selvforståelsen også til norske homofile.

Likeledes oppfattet nok den norske ledelsen sin egen langt mer forsiktige og diskre arbeidsform som en medvirkende årsak til at tilsvarende skandaler stort sett var fraværende i norsk presse i første halvdel av 1950-tallet. Den norske formannen, Dermot Mack, må ha oppfattet det voldsomme tilbakeslaget som pornografiaffæren innebar for det danske forbundet som en utvetydig bekreftelse på at den linjen Det Norske Forbundet hadde valgt, var den rette. Man valgte dermed å satse på diskre nettverksbygging og allianser med velvillig innstilte (heterofile) fagfolk

⁴⁰⁷ Brev fra RL til ALM, Oslo 9. mai 1956. AAA.

MASKER OG MOTSTAND

og myndighetspersoner framfor offensive utspill i pressen. De svenske og danske skandalene hadde lært norske homofile at pressedekning var et tveegget sverd, og at skandalisering og hetsing av homoseksuelle like gjerne kunne bli utfallet av en brutt taushet som positiv omtale.

Kapittel 7

Åpenhetsdemring (1955–1965)

Mens forrige kapittel beskrev hvordan en homofil organisasjon ble dannet i Norge, og så organisasjonsdannelsen i lys av begivenheter i Sverige og Danmark, vil dette kapitlet gå nærmere inn på hvordan Det Norske Forbundet av 1948 arbeidet de første femten årene etter etableringen. Mange av de endringene med hensyn til synlighet og åpenhet som i dag forbindes med 1970- og 1980-tallet, ble foregrevet og forberedt på 1950- og 1960-tallet. Allerede fra siste halvdel av 1950-tallet så man klare tegn til at nye oppfatninger om homoseksualitet var i ferd med å bryte gjennom i det offentlige rom. Fenomenet ble oftere omtalt i norske aviser, og det kom faglitteratur som tok opp homoseksualitet som noe annet enn et psykologisk avvik eller medisinsk problem. Man så også de første spirene av det som kan kalles «homosubjektivering» i den norske offentligheten, det vil si at personer som definerte seg som homofile, begynte å tale sin egen sak og sette ord på hva det ville si å være homofil. Det dreide seg i første omgang om menn fra miljøet rundt Forbundet av 1948. Selv om disse mennene ikke sto fram under fullt navn, ga de stemme og etter hvert også ansikt til homoseksualiteten og bidro til å skape rom for at det å være homofil kunne omtales i første, ikke bare tredje person.

Sammenkobling av kvinnelige og mannlige nettverk

Den tidlige perioden i Forbundet av 1948s historie er blitt framstilt som mannsdominert og kvinnediskriminerende. Homoaktivister fra 1970- og 1980-tallet har i sine tilbakeblikk på denne perioden tegnet et bilde av organisasjonen som en lukket klikk av og for homofile menn.⁴⁰⁸ Slike framstillinger overser en av de viktigste identitetspolitiske begivenhetene på 1950- og 1960-tallet, nemlig at det gjennom Forbundets møtevirksomhet ble lagt grunnlag for en varig sammenkobling av

⁴⁰⁸ Se blant andre Brantenberg 1973; Bergh mfl. 1978; Bergh & Jensen 1984; Friele 1990. Frieles (1990:151) påstand om at det var først i 1967, da hun selv ble formann i organisasjonen, at det kom en kvinne i ledelsen av Forbundet av 1948, medfører ikke riktighet. Som Dermot Mack (under pseudonymet «Hector») påpekte i en artikkel i *Løvetann*, satt det en kvinne som formann allerede i 1963 (Hector [pseudonym for Dermot Mack] 1991).

mannlige og kvinnelige nettverk. Forbundet skapte en ny type rom hvor lesbiske kvinner og homofile menn kunne møtes, utveksle erfaringer og formulere felles krav og motstandsstrategier.

For å forstå hvilken betydning dette hadde, er det nyttig å se på de nettverkene som eksisterte forut for og utenfor Forbundet av 1948. Intervjuer med homofile menn som ble voksne på 1940- og 1950-tallet, tyder på at homofile nettverk i byer som Oslo, Bergen og Trondheim ytterst sjelden innbefattet både homofile menn og lesbiske kvinner. Lesbiske kvinner og homofile menn levde i to atskilte verdener i mellom- og etterkrigstiden, og ytterst få homofile menn hadde lesbiske venner og vice versa. Det nokså omfattende homofile vennenettverket som Edvard (se kapittel 5) kom inn i på begynnelsen av 1950-tallet, omfattet kun homofile menn som møttes til middagsselskaper og fester i hverandres hjem. Det fantes ingen lesbiske kvinner i omgangskretsen hans.⁴⁰⁹ Det var først i det han omtalte som «Klubb-åtte-og-førr», det vil si fester og annen selskapselighet i regi av Det Norske Forbundet av 1948, at Edvard stiftet bekjentskap med lesbiske kvinner.

Alfred og hans livsvenn Karl, som ble omtalt i avsnittet om hybelliv og salonger i kapittel 5, hadde på 1950- og 1960-tallet mange kvinnelige venner, men samtlige av disse var heterofile. Selv om Alfred og kjæresten en gang kom i snakk med et lesbisk par på Fortuna bar i København, besto den homofile vennekretsen deres i Oslo og København utelukkende av menn. Paret holdt seg langt unna Forbundets sammenkomster. En tredje mann, Georg* (født 1928), som på 1950- og 1960-tallet arbeidet som restaurantmann både til sjøs og i Oslo, hadde et bredt kontaktnett av homofile menn. Han pekte på at det hadde skjedd store forandringer fra den gangen han kom inn i det homofile miljøet i Oslo, til i dag: «Du visste jo nesten ikke om en lesbisk den gangen. Du gjorde jo ikke det, om et kvinnfolk, sånn som du gjør i dag.» I likhet med Edvard stiftet han først bekjentskap med lesbiske kvinner på sammenkomster arrangert av Forbundet av 1948. Det samme gjaldt Henry, som var mye i Finn Jansens salong på Frogner, og Einar, som var del av et middelklassenettverk i Oslo på 1960-tallet.

Selv om de som grunnla Forbundet av 1948, var menn, var organisasjonen helt fra starten av åpen for og ønsket å representere homofile av begge kjønn. I det følgebrevet som ble sendt ut sammen med brosjyren HVA VI VIL i 1951, het det at homofiles problemer berørte «titusener norske kvinner og menns livslykke». Den første formannen, Rolf Løvaas, forsøkte aktivt å rekruttere kvinnelige medlemmer. For

⁴⁰⁹ Likevel ser det ut til at homofile menn uten problemer kunne identifisere seg med lesbiske skikkelser i litteraturen. En kveld mens vi satt og pratet, hentet Edvard fram 1951-utgaven av *Ensomhetens brønn* og rakte meg den med en høytidelig gest: «Dette kalles homsenes bibel,» sa han.

eksempel tok han i 1951 kontakt per brev med forfatterinnen Borghild Krane. I brevet nevnte han at han hadde lest hennes debutbok *Følelsers forvirring* fra 1937, som omhandler en kvinnelig lærer som etter hvert blir klar over at hun tiltrekkes av kvinner, og forsøker å verge seg mot det.⁴¹⁰ Boka ble mye omtalt i norske aviser på slutten av 1930-tallet. Løvaas spurte forfatterinnen om hun «som lege» ville være interessert i å støtte Forbundet av 1948 på en eller annen måte. Trolig antok han at Krane selv var homofil, men valgte i brevet å appellere til hennes faglige og litterære befatning med temaet. Han spurte også om hun kunne være interessert i medlemskap eller abonnement på tidsskriftet *Vennen*.⁴¹¹ Selv om Løvaas aldri fikk noe svar fra Krane, viser henvendelsen at ledelsen helt fra starten av forsøkte å rekruttere kvinner. Det var ingen selvfølge på 1950-tallet at en forening for homofile skulle omfatte begge kjønn. Den danske formannen, Axel Lundahl Madsen, gikk lenge inn for at man burde danne to forbund i Danmark: Ett for «bøsser» og et for lesbiske kvinner.⁴¹²

Klubbhuset til Tåsen Idrettslag hvor mange av sammenkomstene til Det Norske Forbundet av 1948 ble holdt på 1950-tallet (Løvetannarkivet).

⁴¹⁰ Gatland 1990:172–173.

⁴¹¹ Brev fra Rolf Løvaas til Borghild Krane, Oslo 20. februar 1951. AAA. Løvås skrev lignende brev også til forfatterne John Hjertås og Alf Martin Jæger. Til forskjell fra Krane besvarte begge de mannlige forfatterne brevene (Kommentarer av Rolf Løvaas på arkivregister «Artikler i 'VENNEN' 1949–1956», AAA).

⁴¹² Intervjusamtale med Axel Axgil i København 16. november 2003.

De første to årene ser ikke bestrebelsene på å rekruttere kvinner ut til å ha ført fram. I den engelskspråklige artikkelen «Conditions in Norway», publisert i mars 1953, sier en talsmann for Det Norske Forbundet av 1948 at han vet svært lite om forholdene for homofile kvinner i Norge. Det var ingen kontakt mellom homofile menn og homofile kvinner i Norge, påpekte han, og det var praktisk talt ingen kvinnelige medlemmer i Forbundet.⁴¹³ I en annen beretning om Forbundets arbeid som ble publisert samme måned, het det at bare ett av Forbundets medlemmer i 1952 var en kvinne. Denne kvinnen, som i referatene omtales med pseudonymet «frk. Meg Holst», ble til gjengjeld valgt inn i det nye styret i november 1952.⁴¹⁴ Styret besto på denne tiden av tre faste medlemmer, to varamenn og én revisor. Meg Holst ble gjenvalgt i 1953.⁴¹⁵

I likhet med den første formannen la også Mack i sin formannsperiode stor vekt på å rekruttere kvinner som medlemmer og til styreverv. I det første nummeret av internavisa Klubb-Nytt gikk han ut med en oppfordring til medlemmene: «Det kvinnelige innslag har nå begynt å gjøre seg gjeldende i vårt forbund, og vi appellerer til våre medlemmer om å gjøre dette kjent hos de dertil egnede av sine bekjentskaper.»⁴¹⁶ Kvinneandelen ser ut til å ha steget jevnt og trutt utover på 1950-tallet. Spesielt mot slutten av tiåret var tilstrømningen av kvinnelige medlemmer betydelig. I 1958 økte medlemstallet fra rundt 80 til 120, og det ble kommentert i referatet fra generalforsamlingen at det «nå også er flere kvinner som slutter seg til foreningen».⁴¹⁷ Medlemstallet ble mer enn femdoblet i perioden 1953–1964, fra 50 til 277, og mye av denne økningen skyldtes en økt tilstrømning av kvinner til organisasjonen.⁴¹⁸ På midten av 1960-tallet var omtrent 20 prosent av medlemmene kvinner.⁴¹⁹

⁴¹³ *I.C.S.E. Periodical Newsletter*. Amsterdam, mars 1952:56–61. Artikkelen er signert O.E. og er sannsynligvis ført i pennen av Øivind Eckhoff (1916–2001). I artikkelen heter det blant annet: «I am sorry to say that I know very little about the women. There is no contact between the two groups. As yet there are practically no women among the members of the Society.»

⁴¹⁴ Forbundsnyt, nr. 1, januar 1953. I mars 1953 rapporterte den nyvalgte formannen, Dermot Mack, at klubben kun hadde ett kvinnelig medlem (Forbundsnyt, nr. 3, mars 1953).

⁴¹⁵ Klubb-Nytt, desember 1953: Referat fra generalforsamling.

⁴¹⁶ Klubb-Nytt, februar 1953.

⁴¹⁷ Oss Imellom, desember 1958: Referat fra generalforsamlingen 22. november 1958. Her heter det: «Foreningen har idag omkring 120 medlemmer. Tallet pr. 1. januar i år var ca. 80, og man kan derfor snakke om en stor prosentvis økning. Dette er naturligvis meget gledelig, og spesielt er det hyggelig at det nå også er flere kvinner som slutter seg til foreningen.»

⁴¹⁸ Oss Imellom, desember 1964: Referat fra generalforsamlingen den 28. november 1964. Se også Heli 2006:92.

⁴¹⁹ Intervjusamtale med Arold Havelin i Oslo 18. november 2004. I et brev fra april 1966 til en mannlig medlemsskapsøker fra Oslo, het det: «Forbundet har ca. 250 medlemmer, hvorav en 200 er menn» (Brev fra Det norske forbundet av 1948, undertegnet A. Berg, til mannlig medlemsskapsøker, Oslo 25. april 1966. RA).

Andelen kvinner i styret ser dessuten ut til å ha vært noe høyere enn andelen kvinnelige medlemmer skulle tilsi. I 1955 og 1956 var to av seks styremedlemmer kvinner.⁴²⁰ I 1961 var kvinneandelen i styret tre av seks,⁴²¹ og det styret Arne Heli var formann for i 1962, hadde tre kvinnelige og fire mannlige medlemmer.⁴²² Et av de kvinnelige styremedlemmene dette året, Halldis Nymoen (født 1934), har seinere gitt følgende beskrivelse av kjønnsfordelingen i styret: «Vi var like mange jenter som gutter. Likestilling ble faktisk innført i prinsippet – uten at vi var klar over det.»⁴²³ Ved generalforsamling 24. november 1962 ble ett av de kvinnelige styremedlemmene, «Mette», valgt ved akklamasjon, og Forbundet fikk dermed sin første kvinnelige formann.⁴²⁴ Det var også to andre kvinner med i dette styret («Solveig» og «Berit».)⁴²⁵

Forbundet av 1948 skapte dermed noe helt nytt på 1950-tallet. Organisasjonen ble arena for en allianse mellom homoseksuelle menn og lesbiske kvinner, en allianse som ikke (eller bare i svært begrenset grad) hadde eksistert på 1920-, 1930- og 1940-tallet. Forbundet ble på 1950- og 1960-tallet det viktigste knutepunktet mellom mannlige homofile nettverk og lesbiske nettverk. Selv om det fulle potensialet i denne alliansen ikke kom til å bli åpenbart før Kim Friele etablerte seg som leder-skikkelse i organisasjonen på slutten av 1960-tallet, ville trolig det identitetspolitiske landskapet de følgende tiårene ha sett annerledes ut om ikke prinsippet om at både homofile menn og lesbiske kvinner måtte representeres av samme organisasjon, var blitt knesatt på 1950-tallet.

Kamp mot kriminalisering

Forbundet av 1948s arbeid mot lovforbud og kriminalisering av homoseksualitet på 1950-tallet har blitt stilt i skyggen av den aktiviteten som fant sted rett i forkant

⁴²⁰ Klubb-Nytt, desember 1954: Referat fra generalforsamlingen 27. november 1954; Klubb-Nytt, desember 1955: Referat fra generalforsamlingen 26. november 1955.

⁴²¹ Oss Imellom, desember 1960: Referat fra generalforsamlingen 26. november 1960.

⁴²² Oss Imellom, desember 1961: Referat fra generalforsamlingen 25. november 1961.

⁴²³ Fritt Fram, 52/53, juli 1990, s. 50: «- Man åpnet ikke for hvem som helst». I samme artikkel forteller også Edith Nilsen (f. 1931), som også var kasserer i styret på begynnelsen av 1960-tallet, om sine erfaringer.

⁴²⁴ Det går ikke fram av referatet fra generalforsamlingen om noen av de fire faste styremedlemmer i 1957 var kvinner (Klubb-Nytt, desember 1956: Referat fra generalforsamlingen 24. november 1956). Referatet fra 1957 mangler fordi Klubb-Nytt sluttet å komme ut sommeren 1957 (Oss Imellom, desember 1958:7). Både i 1959 og i 1960 var i hvert fall én kvinne innvalgt i styret (Oss Imellom, desember 1959: Referat fra generalforsamlingen 21. november 1959).

⁴²⁵ Oss Imellom, desember 1962: Referat fra generalforsamlingen 24. november 1962. Hva som var disse kvinnes fulle navn framgår ikke av de kildene jeg har hatt tilgang til, og det er uvisst hvorvidt de siden har stått offentlig fram med sitt engasjement for Forbundet.

av fjerningen av paragraf 213 i 1972. Pionerer som Rolf Løvaas, Dermot Mack og Arne Heli brukte mye tid og krefter mot slutten av sine liv på å forsøke å rette opp det de så som feilframstillinger av Forbundets arbeid i denne perioden.⁴²⁶ I det følgende vil jeg argumentere for at den kampen Forbundet førte mot kriminalisering på 1950-tallet, var effektiv og framsynt, og at den trolig var sterkt medvirkende til at paragraf 213 til slutt ble fjernet fra straffeloven.

Allerede fra grunnleggelsen i 1950 var avskaffelse av paragraf 213 i straffeloven den viktigste saken Forbundet jobbet for. I de første intervjuene, brosjyrene og artiklene som representanter for Forbundet sto bak, var kampen mot kriminalisering en hovedsak. I det intervjuet som Axel Lundahl Madsen ga i Dagbladet lørdag 28. oktober 1950, gikk han hardt ut mot lovforbudet.⁴²⁷ Noen uker seinere gikk Rolf Løvaas selv til frontalangrep på paragrafen i artikkelen «En 'sedelig' lov?», som han publiserte i Dagbladet under fullt navn, men uten å presentere seg som tillitsmann for en homofil organisasjon.⁴²⁸ «Paragraf 213 er en lov som smaker ikke lite av middelalder og til dens skam må sis at tenkende, fornuftige menneskers opinion forlengst har passert lovens nivå,» slo han fast. Likeledes ble arbeidet mot lovforbudet framhevet i informasjonsbrosjyren «Hva vi vil» som Forbundet sendte ut i 1951. Som første punkt under overskriften «Hva vi mener» het det: «Vår straffelovs § 213 av 1902, som kriminaliserer homoseksualiteten, har ingen berettigelse i lys av vår tids viten. Den er så opplagt inhuman og urimelig, at den ikke lenger anvendes. Det er derfor en skam for vårt lovvesen at denne fortidslevning ennå ikke er fjernet.»

Kampen mot paragraf 213 tok en ny vending i februar 1953 da Straffelovrådet avga sin innstilling om forandring av straffelovens paragrafer 213 og 379.⁴²⁹ Det var henvendelsene fra Forbundet av 1948 og avisartikler om saken som i 1951 fikk

⁴²⁶ Vel et år før han døde, sendte Mack meg et ni siders langt brev hvor han blant annet kritiserte historiefremstillingen i en forskningsrapport jeg hadde vært medforfatter til (Hegna mfl.1999). Han mente at rapporten ga et uriktig bilde av det arbeidet mot kriminalisering som han selv ledet i sin formannsperiode. Brevet ble seinere publisert (i sterkt forkortet form) som artikkel i et juridisk fagtidsskrift (Mack 2001). I det følgende vil jeg referere til den upubliserte brevtteksten som Mack 2000.

⁴²⁷ Dagbladet lørdag 28. oktober 1950: «Organisasjon for homoseksuelle har ca. 100 medlemmer i Norge».

⁴²⁸ Dagbladet 4. desember 1950: «En 'sedelig lov?».

⁴²⁹ Paragraf 379 i den norske straffeloven fra 1902 var den såkalte konkubinatarparagrafen. Den lød som følger:

«Den som tross påtalemyndighetens advarsel fortsetter et forargelsesvekkende samliv i utuktig omgjørelse med en person av det annet kjønn, straffes med bøter eller med fengsel inntil 3 måneder.» Paragrafen ble foreslått opphevet av Straffelovrådet i 1953. Samtidig foreslo Straffelovrådet å bruke den ledige paragrafen til å innføre en helt ny bestemmelse som tok sikte på å regulere homoseksuelles organisasjonsrett. Hensikten var å «hindre at personer under 21 år blir utsatt for propaganda fra foreninger som er beregnet på tilslutning fra homoseksuelle personer» (Straffelovrådet 1953:15). Forslaget ble lagt på is av Stortinget i 1955, og først i 1972 ble paragraf 379 (om konkubinatar) opphevet (Andenæs 1987:146–147).

Justisdepartementet til å gi Straffelovrådet i oppdrag å utrede spørsmålet om å oppheve eller endre paragraf 213.⁴³⁰ Straffelovrådets innstilling var dermed langt på vei et resultat av den kritikken som Løvaas og Forbundet hadde framført i 1950- og 1951, både i form av direkte henvendelser til myndighetene og i avisartikler. Den innstillingen som kom i februar 1953, innfridde imidlertid langt fra Forbundets forventninger.

Straffelovrådet foreslo riktignok å oppheve det alminnelige forbudet mot sex mellom menn i paragraf 213, men lovforbudet ville bli erstattet av en såkalt vernebestemmelse som innebar en lavalder på 18 år ved sex mellom personer av samme kjønn. Selv om Forbundet selvsagt stilte seg positivt til avskaffelsen av det alminnelige lovforbudet, engasjerte det seg kraftig mot de øvrige sidene ved forslaget som det mente ville medføre en markant forverring av gjeldende praksis.⁴³¹ Etttersom den gamle paragraf 213 hadde en passus om at «Påtale finder alene sted, når det er påkrævet af almene hensyn», ble paragrafen sjelden brukt i Norge.⁴³² Forbundet mente derfor at det i praksis var en 16-års lavaldersaldersgrense både for heteroseksuelle og homoseksuelle relasjoner.⁴³³ Både i Danmark (i 1930) og i Sverige (i 1944) var det innført 18-års aldersgrense for homoseksuelle handlinger, noe som ofte førte til at det ble reist tiltale mot menn som hadde hatt omgang med gutter i alderen 16 til 18 år.

Forbundet fryktet med andre ord at det godet man oppnådde ved avskaffelsen av en sovende lovparagraf, på ingen måte oppveide de ondene som lå i endringsforslagene. For det første mente man at en slik modernisering av lovverket ville innebære at man gikk fra en situasjon med et generelt lovforbud som ikke ble praktisert, til en situasjon hvor visse typer av homoseksuelle relasjoner, nemlig de som fant sted med en person i aldersgruppen 16 til 18 år, faktisk ble straffeforfulgt. For det andre var formuleringen «mellom personer av mandkjøn» endret til «en av samme kjønn» i forslaget til en ny paragraf 213, noe som innebar at lesbiske forhold, som tidligere hadde vært straffefrie, nå ble rammet av loven.⁴³⁴ «Derved blir i visse tilfelle, nemlig hvor de nevnte bestemmelser om lavaldersgrenser blir overtrådt, også kvinnelig homoseksualitet straffbar,» skrev psykolog og filosof Ingjald Nissen i et

⁴³⁰ Staffelovrådet (1953:6) skriver:

«Justisdepartementet har i sitt brev av 25. juni 1951 opplyst at det har mottatt henvendelser fra privatpersoner og foreninger med henstilling om å søke utvirket at den nevnte bestemmelse blir endret eller opphevet. Spørsmålet har også en rekke ganger vært oppe i pressen. Det er blant annet kommet henvendelser fra Forbundet af 1948 (den norske seksjon).»

⁴³¹ Mack 2001:254–255.

⁴³² Rian 2001:41–42; Jordaaen 2003:116.

⁴³³ Klubb-Nytt, desember 1954: Referat fra generalforsamlingen 27. november 1954.

⁴³⁴ Figueiredo 2002:334.

kritisk innlegg i Verdens Gang.⁴³⁵ Kort sagt: Det som så ut som en opphevelse av lovforbudet, ville innebære en ny form for kriminalisering.⁴³⁶ Forbundet fryktet dessuten at arbeidet for en fullstendig opphevelse av paragraf 213 ville bli forpurret dersom Staffelovrådets forslag ble gjeldende lov.

I tillegg foreslo Straffelovrådet innskrenkinger i organisasjonsretten for lesbiske og homofile.⁴³⁷ I forslaget til ny paragraf 379 het det at den som var med på å lede en forening eller sammenkomst særlig beregnet på homoseksuelle personer, kunne straffes med bøter eller fengsel i inntil 3 måneder dersom det ikke ble ført forsvarlig kontroll for å hindre at personer under 21 år fikk adgang. Det samme gjaldt hvis slike sammenkomster hadde ført til at personer under 21 år hadde hatt «tilhold i eller utenfor lokalet». Tredje og siste ledd i forslaget gjorde det straffbart å kunnngjøre sammenkomster eller adgang til medlemskap i en homofil forening i blader eller tidsskrifter som ble solgt til andre enn de som allerede var medlemmer.⁴³⁸ Organisasjoner for homofile ville dermed bli avskåret fra å annonsere i aviser eller omtale organisasjonen i avisartikler, noe som må ha virket sterkt nedstemmende på ledelsen i Forbundet. I praksis innebar forslaget et forbud mot homofil foreningsvirksomhet.⁴³⁹ Hvordan skulle man kunne bygge opp en organisasjon under slike vilkår? «Her skulle det innføres så sterke begrensninger i homoseksuelles ytringsfrihet at det ville bety dødsstøtet mot den gryende homoseksuelle bevegelsen i Norge,» oppsummerte Mack femti år seinere.⁴⁴⁰

Forbundets aksjon mot Straffelovrådets forslag fant hovedsakelig sted i 1953 og 1954. Det var Dermot Mack som ledet og koordinerte arbeidet, i kraft av sin juridiske ekspertise og kontakter i juridiske miljøer. Noe av det første han gjorde, var å engasjere høyesterettsadvokat Johan B. Hjort (1895–1969). Ifølge Hjorts biograf var det ingen i Forbundet som kjente Hjort fra før, annet enn som en ærlig og dedikert høyesterettsadvokat. Mack oppsøkte Hjort personlig på hans kontor i Akersgata 20 og la fram saken, og Hjort takket ja til oppdraget etter en kort be-

⁴³⁵ Verdens Gang 16. juni 1954: «Lovforslaget om homoseksualitet», av Ingjald Nissen. Artikkelen er én av de åtte uttalelsene som ble lagt ved det skrevet advokat Hjort sendte til Det kgl. Justis- og Politidepartementet 8. mars 1954.

⁴³⁶ Mack 2000.

⁴³⁷ Henum 2001:86.

⁴³⁸ Forslaget lød som følger:

«På samme måte straffes den som i blad eller tidsskrift som selges til andre enn faste abonnenter, kunnngjør møte eller annen sammenkomst eller adgang til medlemskap i forening eller annen sammenslutning som nevnt i første ledd, eller som på annen måte sprer slik kunnngjøring blant dem som ikke på forhånd er medlemmer av sammenslutningen, eller medvirker dertil.»

⁴³⁹ Skriv fra høyesterettsadvokat J.B. Hjort til Det kgl. Justis- og Politidepartement om Revisjon av Strl. §§ 213 og 379. Oslo 8. mars 1954, s. 15.

⁴⁴⁰ Mack 2000.

tenkningstid.⁴⁴¹ Hvorfor akkurat Hjort ble kontaktet, framgår verken av biografien eller de øvrige kildene. En mulig forklaring er at noen i Macks bekjentskapskrets kjente Hjort og visste at han, på tross av sine konservative politiske holdninger, hadde et tolerant og forstående syn på homoseksualitet. Årsaken til at Hjort takket ja, kan ha vært at han hadde homofile bekjente fra tiden som NS-politiker i mellomkrigstiden. «Blant hans unge, lojale følgesvenner fra NS-tiden – Hjorts gutter fra Akershus – var det innslag av homofile, og dette *kan* ha virket inn på hans holdning til homoili. Uansett tok han oppdraget på rent idealistisk grunnlag; det ville ha kostet ham lite å takke nei.»⁴⁴² Det framgår av kildene at et par av de tidlige medlemmene i Forbundet av 1948 hadde NS-bakgrunn.

Sammen med Hjort utarbeidet Mack et 16 siders brev med argumenter mot endringsforslagene. Brevet utgjorde den første delen av Forbundets skriv til Justisdepartementet.⁴⁴³ Selve brevet fra Hjort var skrevet i en saklig og poengtert stil og framførte de viktigste argumentene mot endringsforslagene. Hjort satte for eksempel spørsmålstejn ved berettigelsen av en høyere aldersgrense: «Er den skadevirkning som en ungdom på 16 til 21 år kan bli utsatt for ved homoseksuell påvirkning større enn den en ung pike i samme alder utsettes for ved et uheldig heteroseksuelt forhold?»⁴⁴⁴ Han argumenterte videre for at selv om man godtar premisset om at utbredelsen av homoseksualitet bør forhindres, er ikke de foreslåtte lovendringene veien å gå: Lovbestemmelser som setter homoseksuelle i en særstilling, kan lett komme til å virke mot sin hensikt og få ungdommer til å søke nettopp slike kontakter som de skulle beskyttes mot. Hjort trakk også fram andre mulige utilsiktede og uønskede virkninger av å heve lavaldersgrensen for homoseksuelle handlinger, blant annet at det «kunne gi anledning til pengeutpresning, selv om forledelse ikke foreligger».⁴⁴⁵ I tillegg påpekte han det selvmotsigende i at det tredje leddet i forslaget til ny paragraf 213 innførte straff for den som «fremmer» en handling (homoseksualitet) som vil være tillatt i henhold til den samme paragrafen.

Mack og enkelte av de andre styremedlemmene tok i tillegg kontakt med respekterte fagpersoner og vitenskapsmenn i Norge og Danmark som kunne tenkes

⁴⁴¹ Figueiredo 2002:335. Dermot Mack sa i en artikkel han publiserte under pseudonymet «Hector» i 1994: «Det var jeg som hadde kontakt med advokat Hjort, og det han sa ved min første henvendelse, var at han ønsket en betenkningstid for å sette seg inn i saken før han traff en avgjørelse om han ville ta den» (Hector [pseudonym for Dermot Mack] 1994).

⁴⁴² Figueiredo 2002:335.

⁴⁴³ Mack 2000:5.

⁴⁴⁴ Skriv fra høyesterettsadvokat J.B. Hjort til Det kgl. Justis- og Politidepartement om Revisjon av Strl. §§ 213 og 379. Oslo 8. mars 1954, s. 4.

⁴⁴⁵ Skriv fra høyesterettsadvokat J.B. Hjort til Det kgl. Justis- og Politidepartement om Revisjon av Strl. §§ 213 og 379. Oslo 8. mars 1954, s. 7.

å ha sympati for Forbundets sak. Hensikten med kontakten var todelt. For det første ønsket de vitenskapelig dokumentasjon som kunne brukes som argumenter i arbeidet mot Straffelovrådets forslag. For det andre oppfordret de fagpersoner som Ingjald Nissen (1896–1977) til å gå ut i pressen med kritikk av lovforslaget. Gjennom å mobilisere vennlig innstilte heterofile fagpersoner søkte foreningen å gjøre det vanskeligere for myndighetene å avskrive kritikken som uttrykk for en marginal minoritets særinteresser.

I likehet med Hjort kan også Nissen virke som en uventet alliert. Den umiddelbare foranledningen til at han ble kontaktet i desember 1953, var en kronikk om Platons *Symposium* som han hadde skrevet i *Verdens Gang*: «Særlig festet vi oss ved de sympatiske vendinger hvori De omtalte homoseksuelle organisasjoner. – Og vi vender oss til Dem for å høre om De kunne hjelpe oss, om De kanskje var villig til å gi en uttalelse til fordel for en forening som vår,» skrev Mack i sitt første brev til Nissen.⁴⁴⁶ Mack var trolig kjent med Nissens mest populære verk, *Psykopatenes diktatur* (1946), hvor psykologen forsøker å forstå nazismens framvekst i Tyskland i et psykososialogisk perspektiv.⁴⁴⁷ Her drøfter han blant annet sammenhenger mellom de såkalte mannsforbundene, særlig i Tyskland, og homoseksualitet. Slike forbund er bygd på en homoseksuelt betinget mannlighetsdyrkelse, mente Nissen, men understreket samtidig at det ikke er homoseksualiteten som sådan som er sosialt og politisk farlig, men «den homoseksualitet som er systematisert i hemmelige organisasjonsformer og sublimerer i asketisk kampholdning». Det var en bestemt form for sublimering av homoseksualiteten som Nissen advarte mot, ikke tilfeller av individuell homoseksualitet. Tvert imot hevdet han at homoseksuelt aktive menn fyller en viktig sosial funksjon gjennom at de utleverer mannsforbundets hemmelighet. Snarere enn praktiseringen av homoseksualitet er det lovforbud og annen undertrykkelse av homoseksualitet som innebærer en fare: «Forbudet skaper nemlig den hemmeligholdelsesatmosfære hvori mannsforbundet trives, mens anerkjennelsen skaper den opplysningsatmosfære det ikke tåler.»⁴⁴⁸ Eksistensen av homoseksuelle menn er egentlig en fredsfaktor, sa han i en annen av sine bøker.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Brev fra Det Norske Forbundet av 1948, signert Dermot S. Mack, til Magister Ingjald Nissen, Oslo 31. desember 1953.

⁴⁴⁷ *Norsk biografisk leksikon*, bind 6. Oslo: Kunnskapsforlaget 2003: «Ingjald Nissen».

⁴⁴⁸ Nissen 1946:53.

⁴⁴⁹ Nissen 1957:49: «Eksistensen av de homoseksuelle menn er egentlig en fredsfaktor. Grunnen er lett å se. Det er den fortrenge og ubevisste homoseksualitet som danner grunnlaget for mannsforbundet. Mannsforbundet må for å eksistere bevare sin 'hemmelighet'. Hvis hemmeligheten avsløres, går det i oppløsning. De menn som praktiserer homoseksualitet, altså de aktivt homoseksuelle, utleverer mannsforbundets hemmelighet. Derved undergraver de dets eksistens. De homoseksuelle menn har her en overordentlig viktig sosial funksjon. De er i kraft av selve sin holdning individer som arbeider for freden.»

En annen norsk fagperson som ga støtteerklæring til Forbundet, var politilegen ved Oslo politikammer, Irmelin Christensen. Christensen argumenterte i sitt brev for at en sammenslutning som Forbundet av 1948 «snarere vil motarbeide enn øke den homoseksuelle prostitusjon». Hun framholdt at hun ikke trodde «unge normale gutter» eller gutter som er ambivalente i sin seksualitet, ville oppsøke et slikt forbund.⁴⁵⁰

De mest tungtveiende uttalelsene kom fra utenlandske forskere og fagpersoner. Den danske psykiateren Hjalmar Helweg argumenterte kraftfullt mot behovet for en høyere aldersgrense for homoseksuell enn for heteroseksuell omgang og avviste den begrunnelsen som ofte ble gitt, nemlig at man ønsket å beskytte unge vernepliktige mot «homoseksuell forledelse». Han anførte polemisk at personer man anser som såpass modne at de kan opplæres til krigstjeneste, også må være tilstrekkelig utviklet til at de kan bestemme over eget kjønnsniv. Videre kritiserte han forslaget om innskrenkninger i organisasjonsretten som han mente umuliggjorde dannelsen av homoseksuelle foreninger, noe som var ulogisk ettersom lovforslaget forutsatte at slike foreninger var lovlige.⁴⁵¹

To andre danske eksperter, politiadvokat Aage Lotinga og magister Karl O. Christiansen framførte stort sett den samme kritikken mot forslagene som Helweg, og satte spørsmålsteget ved rimeligheten i å opprettholde en høyere aldersgrense for homoseksuell enn for heteroseksuell omgang.⁴⁵² I tillegg fikk Hjort og Forbundet en uttalelse fra den nederlandske kriminologiprofessoren G. Th. Kempe ved universitetet i Utrecht. Kempe viste blant annet til erfaringene fra Nederland, hvor han mente at generelle bestemmelser om forføring og lavalder var tilstrekkelige til å hindre forføring og misbruk av mindreårige gutter.⁴⁵³

Parallelt med arbeidet med Hjorts skriv og innhenting av støtteerklæringer fikk Forbundet av 1948 publisert flere avisartikler hvor de gjorde rede for sine motforestillinger. Forbundet gikk i november 1953 ut i Dagbladet med en redegjørelse for sitt syn på Staffellovrådets endringsforslag. Her framhevet man spesielt problemene

⁴⁵⁰ Skriv fra Irmelin Christensen til høyesterettsadvokat J. B. Hjort, Oslo 18. februar 1954.

⁴⁵¹ Skriv av 13. januar 1954 fra professor dr.med. H. Helweg, Danmark. Vedlegg til Skriv fra høyesterettsadvokat J.B. Hjort til Det kgl. Justis- og Politidepartement om Revisjon av Strl. §§ 213 og 379. Oslo 8. mars 1954.

⁴⁵² Skriv av 23. januar 1954 fra politiadvokat Aage Lotinga, Danmark; Skriv av 24. februar 1954 fra magister Karl O. Christiansen, Danmark. Vedlegg til Skriv fra høyesterettsadvokat J.B. Hjort til Det kgl. Justis- og Politidepartement om Revisjon av Strl. §§ 213 og 379. Oslo 8. mars 1954. Christiansen var lektor ved Københavns universitet. Han ble trolig bedt om å gi en uttalelse fordi han i sitt bidrag til antologien *Hvorfor er de sådan. En studie over homoseksualitetens problemer* (1951) hadde gått grundig inn på de strafferettslige sidene ved homoseksualitet i Danmark (Christensen 1951).

⁴⁵³ Memorandum av 20. januar 1954 fra professor dr. G. Th. Kempe, Holland. Vedlegg til Skriv fra høyesterettsadvokat J.B. Hjort til Det kgl. Justis- og Politidepartement om Revisjon av Strl. §§ 213 og 379. Oslo 8. mars 1954.

med forslaget om en ny paragraf 379. Forslaget la opp til et forbud mot homoseksuelle foreninger, slo artikkelen fast, og var «... en krenkelse av vår forening og av de homoseksuelle i alminnelighet». Dessuten ville et slikt forbud være diskriminerende og urettferdig: «Vi kan ikke hjelpe for at vi er blitt slik som vi er, og hvorfor skal vi da trampes på.» Artikkelen avsluttes med følgende, nærmest fortvilte, spørsmål:

Hva skal vi homoseksuelle gjøre? Samfunnet gjør intet for å bedre våre kår. For selv å utrette noe dannet vi en forening, og denne blir nektet oss. – Vi bør la oss absorbere av samfunnet, heter det. Men dette skal skje på én betingelse, vi skal nedverdige oss til å fornekte oss selv. Vi skal lyve, forstille os, og atter lyve. En løgn som vil gripe om seg og forsumpe oss. Det er den pris samfunnet stiller for å oppta oss. Vi spør enda en gang: Hva vil dere vi skal gjøre?⁴⁵⁴

Artikkelen var formulert som en offisiell erklæring fra Forbundet av 1948, forfatteren ble ikke navngitt. Det er interessant å merke seg at Forbundet fant det nødvendig å tilføye parentesen «(for homoseksuelle)» til foreningens navn. Det tyder på at man ikke regnet med at folk flest visste at Forbundet av 1948 var en forening for homoseksuelle.

Også i Arbeiderbladet fikk Forbundet inn et lignende innlegg om forslaget til ny paragraf 213. Innlegget var ført i pennen av Rolf Løvaas, men i artikkelen presenteres han kun som «en innsender». Artikkelen la hovedvekten på berettigelsen av en høyere aldersgrense ved homoseksuelle enn heteroseksuelle handlinger. Med støtte blant annet i Karl Evangs uttalelser, argumenterte Løvaas for at paragraf 213 ikke burde endres, men heller sløyfes helt.⁴⁵⁵

I mai 1954 henvendte Forbundet seg, gjennom advokat Hjort, til Stortingets justiskomité. I dette brevet oppsummerte Hjort argumentene mot Straffelovrådets endringsforslag og la ved to gjenparter av det skrivet han hadde sendt til Justis- og politidepartementet. Her framhevet han den konklusjonen Karl Evang og Helse-direktoratet hadde kommet til: «Vår nåværende medisinske viten om homoseksualitetens vesen og ikke minst betydningen av utslagene i ungdomsårene, berettiger neppe til så klare grenser som de som nå finnes i den nye § 213.»⁴⁵⁶ I juni 1954 publi-

⁴⁵⁴ Dagbladet 20. november 1953: «Hva skal vi gjøre? En redegjørelse fra Forbundet av 1948 (for homoseksuelle)».

⁴⁵⁵ Arbeiderbladet 22. desember 1953: «En ny urett mot homoseksuelle? Et innlegg om forslaget til ny paragraf 213».

⁴⁵⁶ Brev fra J. B. Hjort til Stortingets justiskomité, Oslo 21. mai 1954, s. 1.

serte Hjort de viktigste argumentene mot endringsforslagene i artikkelen «Tenger unge menn en strengere rettsbeskyttelse enn unge piker» i *Aftenposten*.⁴⁵⁷

Hva skjedde videre med Straffelovrådets forslag? Endringsforslaget ble ikke behandlet av Stortingets justiskomiteé før i 1955, og denne innstilte på ikke å endre lovbestemmelsen og framholdt at det burde hentes inn flere uttalelser fra sakkyndige og de institusjonene og organisasjonene som ble berørt av bestemmelsene.⁴⁵⁸ Forbundet oppfattet dette som en stor seier.⁴⁵⁹ Hvilken vekt Forbundets skriv ble tillagt i behandlingen av lovforslaget, er uvisst. Sannsynligvis veide uttalelsene fra folk som Karl Evang tyngre. Dessuten gikk Norges biskoper sterkt imot endringsforslaget, som de så som et tegn på moralsk forfall. Men det går fram av referatene fra forhandlingene i Lagtinget at Forbundets stemme, gjennom advokat Hjort, var blitt hørt i saken.⁴⁶⁰

Den lærdommen Forbundet trakk av straffelovsdebatten i årene 1953 til 1955, var at offentlige utfall mot lovforbudet kunne resultere i endringsforslag som ville innebære en forverring av lesbiske og homofiles rettsstilling. Sett fra 1955 må situasjonen ha fortonet seg slik: Harde utspill mot det sovende lovforbudet kunne føre til at forbudet ble vekket til liv igjen, om enn i noe annen form. Situasjonen i våre naboland kan dessuten bidra til å forklare hvorfor Forbundet i Norge var tilbakeholdne med å gjenoppta kampen mot paragraf 213 i siste halvdel av 1950-tallet. Som resultat av den moralske panikken som oppsto rundt homoseksualitet på 1950-tallet, innførte man i Danmark i 1961 den såkalte grimme lov som slo fast at en person som mot betaling eller løfte om betaling forsøkte å oppnå kjønnslig forbindelse med en person av samme kjønn under 21 år, skulle straffes med fengsel i opptil ett år. Loven ble opphevet av det danske Folketinget i 1965, etter sterk kritikk. I Sverige hadde homoseksualitet som sådan blitt avkriminalisert i 1944. Men mens lavalderen for heteroseksuell omgang var 15 år, og 18 år for en person i en avhengighetssituasjon, var den homoseksuelle lavalderen 18 respektive 21 år

⁴⁵⁷ *Aftenposten*, torsdag aften 17. juni 1954: «Trenger unge menn en strengere rettsbeskyttelse enn unge piker?», av J. B. Hjort.

⁴⁵⁸ *Hennum* 2001:87–88.

⁴⁵⁹ Ifølge Dermot Mack ble saken liggende i flere år hos departementet før beskjeden endelig kom om at forslagene fra Straffelovrådet var trukket tilbake. «Forbundet var naturligvis meget stolt over resultatet, selv om vi helst hadde sett at den generelle bestemmelse i § 213 også var blitt fjernet» (Mack 2000:5).

⁴⁶⁰ Stortingsrepresentant for Høyre, Henrik Svendsen, trakk for eksempel fram skrevet fra Hjort i lagtingsdebatten: «Jeg kunne som sagt nøye meg med å vise til det som Helsedirektøren der har sagt, men jeg må også slutte meg til de bemerkninger som advokat H.... har gjort gjeldende i et brev til Justiskomiteen av 21. mai 1954, som følger som utrykt bilag. Jeg skal heller ikke komme nærmere inn på det. Jeg vil bare si at hvis departementet etter fornyet overveielse ikke finner å kunne gå så langt som til å foreslå par. 213 opphevet, tror jeg det vil være riktig at det iallfall overveier meget nøye de bemerkninger som advokat H.... er kommet med i dette brevet og som etter min oppfatning er vel verd overveielse.» (Lagtingstidene nr. 12/55, referert i *Klubb-Nytt*, oktober 1955).

(Lennerhed 2000). Det kan forklare hvorfor Forbundet valgte en mer tilbakeholdende linje i denne saken på slutten av 1950- og begynnelsen av 1960-tallet og i stedet satset på andre sider ved virksomheten, nemlig å øke medlemstallet og påvirke allmennhetens holdninger gjennom opplysning om homoseksualitet. Det var i denne atmosfæren at filologen Øyvind Eckhoff, med hjelp av samboeren Arne Heli, gikk i gang med å skrive boka *Vi som føler annerledes*.

Utadrettet informasjonsarbeid

Det å nå ut til offentligheten med saklig og korrekt informasjon om homoseksualitet sto i sentrum for organisasjonsvirksomheten helt fra starten i 1950. Å opplyse så vel homofile som allmennheten for øvrig om spørsmål vedrørende homoseksualitet ble framhevet i første paragraf i Forbundets lover.⁴⁶¹ Også denne siden ved virksomheten har blitt underkjent i ettertid. En innvending som ofte er blitt reist, er at avisartikler og andre tekster som personer knyttet til Forbundet publiserte de første tjue årene, stort sett ble utgitt anonymt eller under pseudonym. Flere aktivister på 1970- og 1980-tallet har kritisert folk som Løvaas, Mack og Eckhoff for å være unødig fryktsomme og redde for å oppgi de privilegiene deres fasade som heterofile menn ga dem. Denne typen kritikk er spesielt blitt rettet mot boka *Vi som føler annerledes* som kom ut i 1957.⁴⁶² Før jeg kommer nærmere inn på boka og dens forfatter, vil jeg si noen ord om bruken av pseudonymer.

Det å publisere noe anonymt og det å bruke pseudonym er to forskjellige, om enn beslektede, fenomener. De innleggene i dagspressen som representanter eller støttespillere for Forbundet sto bak, var ikke publisert anonymt i den forstand at forfatteren var fullstendig «uten navn» eller «navnløs», slik tilfelle er for eksempel ved anonyme brev. Enten artiklene ble publisert under pseudonym eller som

⁴⁶¹ Lover for Det norske forbundet av 1948. Vedlegg til Skriv fra høyesterettsadvokat J.B. Hjort til Det kgl. Justis- og Politidepartement om Revisjon av Strl. §§ 213 og 379. Oslo 8. mars 1954. I 1957 var punktet om å «bibringe almenheten opplysning» punkt to i formålsparagrafen. Punkt én var å «hjelp de homofile til å finne seg bedre til rette, ved opplysning gjennom foredrag og skrifter, ved arrangering av sammenkomster og ved andre egnede tiltak» (Grodal 1957:336–337).

⁴⁶² Gerd Bratenberg (2005 [1973]:14) sier for eksempel: «Finn Grodal, en mann som ikke ville risikere å bruke sitt virkelige navn, hadde skrevet en hel, tykk bok om 'Vi som føler annerledes'.» Karen-Christine Friele (1990:84–85) skriver: «Jeg kom i tanker om en bok jeg hadde kjøpt for et par år siden, 'Vi som føler annerledes', forfattet av pseudonymet Finn Grodal. Forfatteren oppga navn og postboksnummer til en forening for homofile av begge kjønn, kalt 'Det Norske Forbundet av 1948'. Da boka kom ut, uttalte Grodal til Dagbladet: 'Jeg klynger meg til håpet om at folk vil la meg få lov å beholde min anonymitet. Dette er vel å merke også henvendt til mine likesinnede.' Det tok flere uker før det demret for meg at forfatterens hemmelighetskremmeri hadde bidratt til å forlenge min egen utålelige situasjon. Det viste seg at foreningen for homofile av begge kjønn til og med hadde lovfestet anonymiteten i en egen paragraf i lovverket sitt: 'Medlemskap er strengt hemmelig.'»

erklæringer eller meningsytringer fra «Det Norske Forbundet av 1948» var det nesten alltid knyttet et navn til dem. Bruken av pseudonymer var dermed ikke til hinder for at lesere kunne svare på innleggene, eller at interesserte personer kunne komme i kontakt med Forbundet. Sannsynligvis har mange av leserne ikke engang skjønt at det dreide seg om pseudonymer og ikke artikkelforfatterens virkelige navn. Redaksjonene i de avisene hvor Løvaas fikk trykket sine innlegg under pseudonym, var dessuten inneforstått med hans egentlige identitet.⁴⁶³

Så vel Rolf Løvaas som Øivind Eckhoff signerte avisinnleggene sine med helt alminnelige navn som godt kunne tenkes å tilhøre en virkelig person. Eckhoff holdt stort sett fast på pseudonymet Finn Grodal. Løvaas signerte flere avisinnlegg om homoseksualitet med sitt eget navn, selv om han ikke eksplisitt presenterte seg som homofil i disse artiklene.⁴⁶⁴ Andre ganger brukte han pseudonymene «Ronald W. Lønnemark», «Roald Lønne» og «A. Arnesen». Enkelte kortere leserinnlegg signerte han «A.A.» eller «A.R.» Det at to av pseudonymene hadde samme forbokstaver som Løvaas' eget for- og etternavn, tyder på at de var valgt med tanke på at inneforståtte skulle kunne vite at det var han som hadde skrevet artiklene.⁴⁶⁵ Det var opprinnelig den danske formannen, Lundahl Madsen, som i 1951 oppfordret Løvaas til å velge et dekknavn som hadde de samme forbokstavene som Løvaas' eget navn.⁴⁶⁶

Hvorfor valgte Forbundets folk på 1950-tallet å skrive under pseudonym? Var det utelukkende for å skjule sin identitet og dermed unngå ubehagelige konsekvenser for deres sosiale nettverk og yrkeskarriere? Det at Rolf Løvaas også benyttet dekknavn i brev og andre utsendelser til medlemmene i Den norske seksjon, tyder på at han var bekymret for at det skulle bli kjent at han ledet en organisasjon for

HVA VI VIL

Logoen som Forbundet av 1948 brukte på 1950-tallet (Fra Axgil & Fogedgaard 1985)

⁴⁶³ Brev fra Per Monsen i Arbeiderbladet til Herr Rolf Løvaas, Oslo 8. mars 1951. AAA.

⁴⁶⁴ Se for eksempel følgende artikler av Rolf Løvaas: *Kontakt* mai 1954: «Moderne hekseprosesser»; *Kontakt* desember 1954: «Sosialisten Oscar Wilde»; *Verdens Gang* 12. juni 1956 (kronikk): «Sedelighetssaker og sunn fornuft»; *Stavanger Aftenblad* 2. juni 1958: «Puritanernes angstrop. Et svar til Gustav Berntsen».

⁴⁶⁵ Enkelte pseudonymer var navn på virkelige personer som tillot at andre skrev i deres navn. Heli sier for eksempel i sin selvbiografi: «Vi lånte navnet til en brevsriver som hadde blitt vår venn. Han het rett og slett Arnesen og med en A foran ble det til en debattant av kjøtt og blod. Arnold sa seg villig til å la Øivind låne sin 'identitet'» (Heli 2006:151). I Axel Axgils fortegnelse «Arkiv Index Rolf Løvaas» fra 1990 (AAA) heter det derimot at A. Arnesen var et av Løvaas' pseudonymer. Det er mulig at Heli har husket feil på dette punktet. Men det kan også tenkes at Løvaas og Eckhoff skrev artikler i fellesskap under pseudonymet A. Arnesen.

⁴⁶⁶ Brev fra ALM til RL, København 26. juni 1951. RA.

homoseksuelle. Begrunnelsen han oppga til Madsen for å bruke dekknavn også innad, var at flere av medlemmene var «meget løsmunnet og indiskrete».⁴⁶⁷

Selv om avsløringsfrykt kan gi noe av forklaringen, er det langt fra tilstrekkelig eller uttømmende for å forstå pseudonympraksisen på 1950-tallet. Bruken av pseudonymer ga også andre fordeler enn det å skjule avsenderens egentlige identitet. Gjennom å veksle mellom ulike pseudonymer kunne de formidle et inntrykk av at Forbundets synspunkter ble støttet av «helt vanlige» samfunnsborgere, og at det sto en bred folkelig opinion bak kravene. Trolig anså de det som mer virkningsfullt å skrive fra et tilsynelatende nøytralt og desinteressert ståsted. Pseudonymet i artiklene framsto som en velutdannet, liberalt innstilt, heterofil mann, noe som ble kommunisert blant annet ved bruken av formuleringer som «de homofile», i stedet for «vi homofile», og «disse menneskene», i stedet for «mennesker som oss».⁴⁶⁸ Likeledes unnlot Løvaas å snakke om homofili i jeg- eller vi-form de gangene han publiserte artikler under eget navn, for eksempel i artikkelen «En 'sedelig' lov» fra 1950. Kanskje kan man si at han her brukte sitt eget navn som pseudonym.⁴⁶⁹

Inntil boka *Vi som føler annerledes* kom ut, var det kun i avisinnlegg publisert under Forbundets navn at homofili ble omtalt i første og ikke tredje person.⁴⁷⁰ Verken «Lønnemark», «Lønne» eller «Arnesen» framsto som homofile menn. Gjennom å presentere seg som en vanlig, opplyst borger som (tilfeldigvis) hadde fått vite at man i norsk straffelov hadde foreldede og gammeltestamentlige lovparagrafer, skapte Løvaas' artikler et inntrykk av at det var en viss motstand blant folk flest mot lovforbudet. I den artikkelen han skrev under fullt navn i Dagbladet i desember 1950, viste han til oppslaget med den danske formannen to måneder i forveien, hvor blant annet paragraf 213 ble omtalt. Videre het det:

De fleste av oss har ikke hatt særlig kjennskap til denne paragrafs form og innhold, det faktum har vel også bidratt til å holde den så lenge i live. Etter å ha gjennomlest og – tenkt loven må jeg si at den ikke på noen måte er til heder for vårt lands stort sett utmerkede lovvesen.

⁴⁶⁷ Brev fra RL til ALM, Oslo 26. juni 1951. RA.

⁴⁶⁸ Se for eksempel artikkelen «Presten og de seksuelle avvikere» av A. Arnesen i Dagbladet 21. januar 1965.

⁴⁶⁹ Løvaas skrev følgende til Lundahl Madsen: «Når dere omtaler min artikkel i «Vennen» så nevner du guds skyld ikke at jeg er tilknyttet Forbundet, omtaler Rolf Løvaas som en utenforstående person heller, og det gjør vel enda bedre inntrykk også. Dere bør helst oppgi dato for artikkelen, så interesserte kan skaffe seg avisen, det hadde dere ikke oppgitt for intervjuet med deg i Dagbladet» (Brev fra RL til ALM, Oslo 9. desember 1950. RA).

⁴⁷⁰ Se for eksempel artikkelen «Hva skal vi gjøre? En redegjørelse fra Forbundet av 1948 (for homoseksuelle)», Dagbladet 20. november 1953.

I dette eksemplet på journalistisk forkledningskunst gjorde forfatteren seg til talsmann for en nokså intetanende opinion og inkluderte leseren i et «vi» som omfattet vidsynte og framtidsrettede mennesker. Gjennom hele artikkelen satte han en humanistisk og tolerant innstilling preget av menneskerettigheter og moderne vitenskap opp mot foreldede fordommer hos de «dømmesyke og sneversynte», de som var styrt av «moralsk hat». Han viste også til situasjonen i våre naboland og brakte inn et sett-utenfra-blikk på de «middelalderske» lovparagrafene som fremdeles var gjeldende i Norge: «I Sverige og Danmark har, i motsetning til her hjemme, homoseksualiteten vært gjenstand for allsidig, moderne forskning». ⁴⁷¹ Også i flere andre artikler benyttet Løvaas seg av denne taktikken. I en artikkel fra 1957 om Straffelovrådets innstilling om pornografilovgivningen skrev han: «Ola Nordmann liker ikke å bli kringsatt av flere straffepåbud enn strengt nødvendig.» ⁴⁷²

Når pseudonymet framsto som en homofil mann, som i Finn Grodals tilfelle, ga pseudonymbruken en kollektiv autoritet til tekstene. Artikler og bøker utgitt under pseudonym ble ikke kun uttrykk for ett konkret individs synspunkter og livserfaring, men ga stemme til en slags felleserfaring. Den amerikanske historikeren Martin Meeker er inne på dette i sin omtale av lesbiske og homofile publikasjoner i USA på 1950- og 1960-tallet. Han sier at utbredelsen av bøker og artikler skrevet under pseudonym innebar at hvilken som helst, men ingen bestemt, homofil person frambrakte det skrevne vitnesbyrdet til det fellesskapet som var i ferd med å oppstå. ⁴⁷³ Denne formen for kollektiv autoritet i tekstene ble svekket når lesbiske og homofile skribenter utover på 1960- og 1970-tallet begynte å bruke sine egne navn og gjorde krav på individuelt forfatterskap. Det fremste eksemplet på en tekst som, nettopp fordi den var utgitt under pseudonym, gjorde krav på en slik kollektiv autoritet, er *Vi som føler annerledes*.

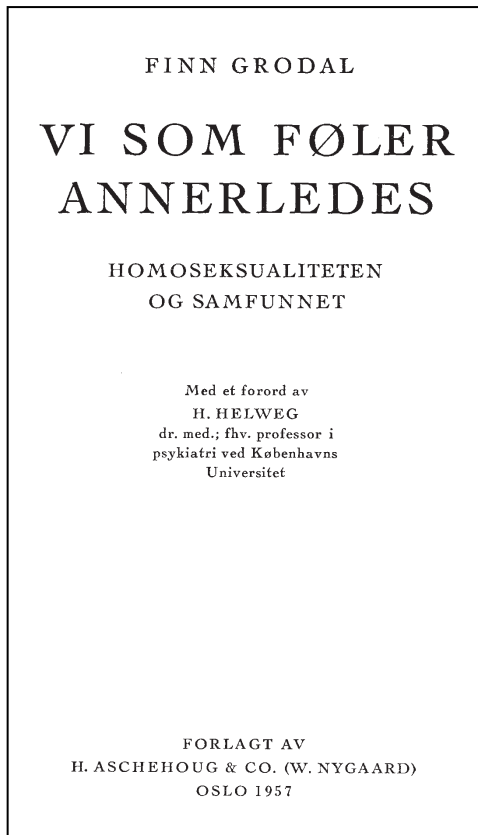
Norges første fagbok om homofili

Finn Grodals bok ble et viktig kommunikasjonsverktøy for Forbundet på slutten av 1950-tallet. Den ble tilgjengelig i bokhandlere og på biblioteker over hele landet, og gjennom å kaste et stjålet blikk på side 20 og notere seg den postboksadressen som sto oppgitt der, kunne hvem som helst komme i kontakt med nettverket rundt Forbundet av 1948. Ikke bare tok lesere kontakt med og meldte seg inn,

⁴⁷¹ Dagbladet 27. april 1954: «Et lovforslag på gyngende grunn», av Ronald W. Lønnemark.

⁴⁷² Dagbladet 16. august 1957: «De sakyndige ble ikke spurt», av Roald Lønne.

⁴⁷³ Meeker (2006:93) skriver: «The ubiquity of pseudonymous books and articles meant that any homosexual, yet no one homosexual in particular, was producing the written record of the community as it was coming into being.»

anmeldelsene og diskusjonene som fulgte i kjølvannet av boka, førte til at homoseksualitet ble lettere å skrive om i dagspressen. I 1957 og 1958 ble boka anmeldt eller omtalt i over 30 norske riks- og lokalaviser. Den brakte et (hovedsakelig mannlig) homofilt perspektiv inn i den offentlige debatten som til da hadde vært nesten utelukkende preget av medisinske, juridiske og moralske sakkyndiges oppfatninger. For mange homofile menn og lesbiske kvinner i samtiden ble den dessuten en viktig kilde til trøst og selverkjennelse.

Arne Heli skriver i sin selvbiografi at samboeren Øvind Eckhoff i utgangspunktet hadde planlagt å skrive en litt fyldig brosjyre om homoseksualitet, men at han etter hvert fikk så mye stoff at resultatet ble ei bok.⁴⁷⁴ En viktig inspirasjonskilde var antologien *Hvorfor er de sådan?* (1951) av den danske legen Jarl Wagner Smitt. Eckhoff var også påvirket av britiske

og amerikanske bøker publisert tidlig på 1950-tallet, blant annet *The homosexual in America* (1951) og *Society and the homosexual* (1952) av henholdsvis Donald Webster Cory og Gordon Westwood. Begge disse bøkene var utgitt under pseudonym og tok sikte på å skape toleranse og forståelse for homofile i henholdsvis det amerikanske og britiske samfunnet.⁴⁷⁵ På samme måte som organiseringen av homofile i Forbundet av 1948 må Grodals bok ses på som uttrykk for utviklingstrekk og tanker som gjorde seg gjeldende mer eller mindre samtidig i flere land i Vest-Europa og Nord-Amerika.

⁴⁷⁴ Heli 2006:117.

⁴⁷⁵ Donald Webster Cory var pseudonym for sosiologen Edward Sagarin (1913–1986). Han var på 1950-tallet en viktig inspirator og deltaker i den amerikanske homofile organisasjonen «Mattachine Society». Gordon Westwood var pseudonym for den britiske sosiologen Michael Schofield. Begge disse forfatterne publiserte bøker og artikler om emnet under sitt eget navn på 1960- og 1970-tallet (Plummer 2000:48–49).

Vi som føler annerledes er et omfattende bokverk på 339 sider fordelt på tolv kapitler. Boka må regnes som den første norske sakprosa boka skrevet fra et uttalt homofilt ståsted.⁴⁷⁶ Forfatteren er ikke fagmann på området, heter det i forordet, i den forstand at han har psykologisk eller psykiatrisk utdannelse: «Når han mener å kunne uttale seg om emnet, er det på grunnlag av sin personlige opplevelse av problemet og sine erfaringer og iakttagelser innen den homoseksuelle verden – supplert med lesning og meningsutveksling med sakkjyndige.»⁴⁷⁷ Grodal presenterer seg som en homoseksuell mann i forordet og bruker formuleringer som «oss homofile» og «vi inverterte».⁴⁷⁸ Allerede med det første ordet i tittelen sirkler han inn en kategori av mennesker som han på et vis taler på vegne av. «Vi» omfatter først og fremst homofile menn, og Grodals kommentar om at han mangler «førstehåndskjennskap til den lesbiske verden»,⁴⁷⁹ tyder på at lesbiske og homofile nettverk fremdeles ikke overlappet hverandre i særlig grad, selv om det på midten av 1950-tallet var begynt å komme kvinnelige medlemmer i Forbundet. Flere av kapitlene inneholder imidlertid avsnitt om «homofile kvinner» og samfunnets holdning til «kvinnelig homofili».⁴⁸⁰

Vi som føler annerledes er ingen lettlest og tilgjengelig bok. Den henvender seg først og fremst til homofile fra den utdannende middelklassen. Flere av kapitlene presenterer resultater fra internasjonal forskning: Ett kapittel handler om hvor utbredt homoseksuell praksis er, stort sett basert på Kinsey-rapporten. Et annet går inn på ulike teorier om «homoseksualitetens årsaker» med utgangspunkt i Jarl Wagner Smitts teorier. Her konkluderes det med at de fleste tilfeller av homofili i vår kultur både er arvs- og miljøbettinget, de er resultat av et vekselspill mellom miljøfaktorer og medfødte egenskaper. Samtidig gir Grodal et slags primat til miljøfaktorene: Han mener medfødte egenskaper bare sjelden utgjør direkte årsaker, «men danner grobunnen, forutsetningen for at de miljøfaktorer det dreier seg om skal få nettopp denne virkningen».⁴⁸¹ Blant miljøfaktorene framhever han sterk morsbinding for gutter og farsbinding for piker, atskillelse mellom kjønnene i opp-

⁴⁷⁶ Eikvam 2001.

⁴⁷⁷ Grodal 1957:17.

⁴⁷⁸ Grodal 1957:16, 23.

⁴⁷⁹ Grodal 1957:157.

⁴⁸⁰ Se Grodal 1957:132–134.

⁴⁸¹ Grodal bruker flere sider på å forklare den såkalte instinktpregningsteorien til Jarl Wagner Smitt, og argumenterer for at homoseksualitet hos mennesker er et eksempel på «irregulær instinktpregning»: «Homo-pregningens prosess kan best illustreres ved et bilde: individer av ens eget kjønn kommer til å utgjøre den nøkkelen som åpner døren for ens kjønnsdrift og erotiske følelser. Etter hvert vil så dør-låsen tilpasse seg til denne nøkkelen, slik at døren ikke mer kan åpnes med en nøkkel av regulær type: personer av det motsatte kjønn formår ikke lenger å utløse driften» (s. 87).

Sannsynligvis foreligger muligheten for homoseksuell pregning opprinnelig hos alle mennesker, mener Grodal, men peker samtidig på at de «homoseksualiserende» miljøfaktorene trolig må være temmelig sterke og vedvarende for at individet «virkelig skal bli drevet helt over i den homofile leiren» (s. 88).

veksten, tabuforestillinger og skremslar knyttet til seksualitet og tilfeldige erotisk fargede opplevelser i barnealderen.⁴⁸²

Selv om Grodal legger avgjørende vekt på miljøfaktorer, besvarer han spørsmålet om homoseksuelle opplevelser kan forårsake varig homofili, med et klart «nei». Han understreker at det å gå over til en homofil følemåte og seksuell praksis som følge av en forføringsopplevelse i ungdommen, bare forekommer ytterst sjelden.⁴⁸³ Dermed imøtegår han et av argumentene fra blant annet kirkelig hold for at det skulle være nødvendig å opprettholde lovforbudet mot homoseksualitet for å beskytte unge gutter mot å bli forført til homoseksualitet.

Andre kapitler har en enda klarere referanse til Forbundet av 1948s arbeid mot lovforbudet, for eksempel kapittel sju (Almenhetens holdning til homoseksualiteten) og ni (Homoseksualitet og lovgivning). Svært forenklet kan man si at argumentasjonen i disse kapitlene er at homofili i de aller fleste tilfeller er en iboende legning som den homofile selv ikke kan tilskrives skyld for, og at så vel sosial fordømmelse som straffeforfølgelse derfor er urimelig og inhumant.

I kapitlet «Den homofiles situasjon, livsstil og mentalitet» trekker forfatteren veksler på egne erfaringer. Her går han blant annet inn på hvordan de tidlige ungdomsårene fortoner seg for homofile gutter. Han skildrer i dramatiske ordelag hvordan det oppleves for en ung gutt å oppdage at han tiltrekkes av klassekamerater, hvordan seksuelle fantasier om andre gutter resulterer i skyldfølelse og selvforakt, og hvordan han må utøve en jernhard disiplin over seg selv for å unngå å bli avslørt som homofil.⁴⁸⁴ Grodal mener at slike påkjenninger kan være årsak til mange av de tilsynelatende umotiverte selvmordene som unge menn begår. Videre gis det en nokså dystre beskrivelse av det Grodal kaller «Gatejakten», det vil si omgangen mellom homofile menn i parker og på urinalene i byens sentrum. De fleste av dem som ferdes på slike steder, drives i første rekke av umiddelbar trang til seksuell utløsning, slår han fast, og ofte lar man akten foregå i en mørk port eller et annet bortgjemt sted.⁴⁸⁵ Den som driver «gatejakt», men egentlig er på utkikk etter en fast kjærlighetspartner eller venn, blir som regel skuffet: Slike tilfeldige møter resulterer sjelden i varige relasjoner. Han gjengir en oppdiktet historie om en 24 år gammel homofil mann som går på gatejakt i håp om å finne en fast partner. 24-åringen møter da også en tiltalende mann i en park og tar han med seg hjem for natten. Men elskereren går sin vei igjen i grålysningen uten å etterlate verken navn, adresse eller telefonnummer.⁴⁸⁶

⁴⁸² Grodal 1957:92–93.

⁴⁸³ Grodal 1957:108–109, uthevelsen i originalen er fjernet.

⁴⁸⁴ Grodal 1957:158–159.

⁴⁸⁵ Grodal 1957:163, 165.

⁴⁸⁶ Grodal 1957:167.

Grodal peker på fire egenskaper som han mener kjennetegner dels «homofil mentalitet» som sådan, dels enkelte typer av homofile menn. For det første trekker han fram avsløringsfrykten, det vil si «bevisstheten om faren for at ens avvikelse skal ble alminnelig kjent».⁴⁸⁷ Denne frykten resulterer i angst, rastløshet og nervøs uro, trekk som Grodal mener er typiske for «egetkjønns-elskerens psyke».⁴⁸⁸ En annen sjelelig fellesnevner er manglende selvrespekt. Mange homofile når aldri fram til en «full akseptering av sin egen natur» på grunn av de sterke tabuforestillingene knyttet til homoseksualitet i samfunnet.⁴⁸⁹ Han sammenligner homofile menns situasjon med den «uthuling av selvfølelsen» som mange andre ringaktede befolkningsgrupper opplever, blant annet kvinner og mennesker av de lavere samfunns lag. Ofte er det «skuespilleriet» og «den stadige fornektelsen av ens egen natur» som underminerer selvfølelsen. En tredje egenskap er utvikling av lyvevaner og mangel på ærlighet blant en del homofile menn, noe han ser som resultat av det komediespillet homofile tvinges inn i. En skrytende væremåte og andre «peer-gyntske tendenser» gjør seg ofte gjeldende blant homofile, mener han.⁴⁹⁰ Et fjerde typisk trekk ved homofil mentalitet er nevroses og andre psykiske vansker. Han legger imidlertid vekt på at «homoseksualitet på ingen måte *behøver* å ledsages av noen form for nevrose», og at det også finnes mange veltilpassede og livsdugelige homofile.⁴⁹¹ Psykiske plager er ikke et vesenskjenntegn ved homofile, men en følge av de belastningene de utsettes for i samfunnet.⁴⁹²

I forlengelse av beskrivelsen av homofil mentalitet forsøker forfatteren å forklare den seksuelle promiskuiteten hos mange homofile menn. Etter å ha konstatert at den gjengse formen for seksualliv blant homofile er å gå fra den ene partneren til den neste i stedet for å forsøke å finne en fast livsledsager, trekker han fram hele 11 årsaksfaktorer. Det dreier seg om alt fra mannens «lettfeldige og flakkende» seksuelle impulser til den risikoen for avsløring det innebærer å dele leilighet med en annen mann. Også selvforakt og mangel på selvaktelse gjør det vanskelig for mange homofile å knytte varige kjærlighetsbånd til en partner: «Den som misbilliger sin egen seksualitet, vil nemlig også – mer eller mindre bevisst – komme til å misbillige sine partnere i samme grad.»⁴⁹³

⁴⁸⁷ Grodal 1957:169.

⁴⁸⁸ Grodal 1957:170.

⁴⁸⁹ Grodal 1957:172.

⁴⁹⁰ Grodal 1957:176.

⁴⁹¹ Grodal 1957:178.

⁴⁹² Grodal 1957:184.

⁴⁹³ Grodal 1957:183.

Idealet er utvilsomt det langvarige, stabile kjærlighetsforholdet mellom to menn som står hverandre nokså likt med hensyn til alder og sosial status.⁴⁹⁴

Noe av det ettertidens homoaktivister har reagert negativt på, er Grodals tanker om «forebyggelse av homofili» hos barn og unge.⁴⁹⁵ Han advarer for eksempel mot å la barn vokse opp i rene mannsmiljøer eller kvinnemiljøer, spesielt i perioden like før og like etter kjønnsmodningen, fordi det kan medføre en økt risiko for «homoseksuell pregning» hos individet.⁴⁹⁶ Slike formuleringer impliserer et negativt bilde av homoseksualitet – vanligvis er det kun forstyrrelser og sykdommer man søker å forebygge. Hvorfor valgte Grodal å avslutte boka med et langt avsnitt om «forebyggelse»?

Grodal påpeker selv at enkelte homofile lesere kanskje vil stusse over denne overskriften og hevde at problemet ligger i manglende aksept av homoseksualitet, ikke i det at enkelte er homofile. Han sier seg til dels enig i dette, men peker likevel på at det bare er tåpelig ikke å ville innrømme at det er den vanlige, heterofile «seksualinnstillingen» som gir individet de største mulighetene til et lykkelig liv.⁴⁹⁷ Spesielt peker han på at homofili innebærer et «handicap» for et menneske fordi man i de fleste tilfeller ikke vil oppleve å få egne barn. Samtidig mener han at det gjennom forebyggelse finnes muligheter til å redusere antallet homofile individer til en brøkdel av hva det er i dag, og at «forebyggelsesmulighetene» vil øke i takt med økt kunnskap om årsakssammenhenger. Han understreker imidlertid at arbeidet for å forbygge homofili ikke kan skilles fra «de generelle bestrebelsene for å fremme et sunnere syn på de seksuelle kreftene i mennesket og en avgjørende bedring av forholdet mellom de to kjønn».⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Grodal (1957:184–186) gir to eksempler på homofile parforhold, begge hentet fra Gordon Westwoods bok fra 1952. Det første, idealparet, består av en forretningsmann og en redaktør som begge er i begynnelsen av trettiårene. Begge tjener godt, har et maskulint ytre, og ingen av dem spiller «den passive partnerens rolle» i det seksuelle. De går sjelden ut på Londons klubber og tilbringer heller kveldene hjemme med venner. Det er en absolutt harmoni i følelsesforholdet mellom dem. Det andre paret, som Grodal mener er mer typisk, framstilles som vrengebildet det første: Den ene partnern er en bredskuldret, undersetsig grossist i trettiårene som er dypt forelsket i en spedbygd og feminin kelner på 24. Begge er plaget av sjalusi og avsløringsangst, og de kan ikke bo sammen.

⁴⁹⁵ Ett eksempel på dette er Bergh mfl. (1978:20). Under overskriften «Myter om annerledeshet» avfeies Grodals bok med følgende kommentar: «Forfatteren mente at dårlige erfaringer hadde ødelagt en sunn heteroseksuell driftsretning hos homofile. Det dreide seg om en instinktforstyrrelse. Homoseksualitet var å betrakte som uheldig – og dermed negativt – avvik fra normen som var heteroseksualitet.»

⁴⁹⁶ Grodal 1957:88.

⁴⁹⁷ Grodal 1957:298, utheving i originalen.

⁴⁹⁸ Grodal 1957:300, uthevelse fjernet. På side 156 sier han:

«Istedenfor å lage strenge, urettferdige og meget dårlig underbygde lovbestemmelser med en reke uheldige bivirkninger – i et svakt håp om å hindre at en og annen biseksuell ungdom bringes til å 'vippe over' – burde man samle kreftene om alt det som kan gjøres i hjem og skole og på mange av kulturlivets områder, for å unngå at for sterke homofile tendenser *overhodet får noen sjanse til å gro fram* hos den oppvoksende slekt.»

På bakgrunn av det han sier andre steder i boka, virker tankene om «forebyggelse» underlige og selvmotsigende. Han understreker flere ganger at det er fordømmelsen og allmennhetens negative holdninger som innskrenker individers lykkemuligheter, ikke homoseksualiteten i seg selv.⁴⁹⁹ Han tar dessuten eksplisitt avstand fra tanken om at homoseksualitet er en sykdom eller nevrose som kan helbredes gjennom terapi eller heterofilt ekteskap.⁵⁰⁰ «For det andre synes erfaringen å vise at et voksent, overveiende homofilt menneske kan bli helbredet for sine eventuelle nevrotiske konflikter – men sjelden eller aldri for sin homofili.»⁵⁰¹ Likeledes kritiserer han skarpt psykoanalytikere som hevder at «vi inverterte også i voksen alder i dypet av vår sjel attrår personer av det motsatte kjønn, men at en angst for heterofil kjærlighet driver oss til å fortrenge denne attrå og søke en slags erstatning hos vårt eget kjønn». Han karakteriserer denne tanken som «absurd».⁵⁰² For å forstå hvor Grodal vil, er det nødvendig å ta nærmere i øyesyn de forslagene til praktiske reformer innen oppdragelse og undervisning han kommer med.⁵⁰³ Hvilke tiltak ser han for seg at vil kunne forebygge at barn preges på en måte som gjør at de blir homofile?

Sett under ett er de tiltakene Grodal foreslår, et program for et samfunn med større åpenhet omkring kropp og seksualitet. Lovforbud, fortielse og moralsk fordømmelse virker mot sin hensikt, er argumentet. Gå bort fra den fysiske atskillelsen mellom kjønnene i barndommen! Avskaff systemet med atskilte jente- og gutteskoler! La gutter og jenter ha daglig og fortrolig kontakt med hverandre! Gi barna seksualoppdragelse i hjemmet! Lær dem å bli fortrolig med sin egen kropp! Slutt med å fortie kroppen og seksualiteten! La det bli en dagligdags ting å se begge foreldre og eventuelle søsken av begge kjønn nakne! Gå bort fra å advare barn og unge mot onani og selvtilfredsstillelse! Sørg for mer seksuell opplysning for voksne! Gå bort fra særoppdragelsen av gutter og jenter! La både gutter og jenter få utvikle sin følsomhet, sin skjønnetssans og sin intuisjon!⁵⁰⁴

Skal man først forebygge homofili, må det gjøres på en måte som avviker radikalt fra den fordømmelsen og fortielsen av så vel hetero- som homoseksualitet som Grodal mente preget samtiden. Seksuell puritanisme generelt og fortielse og fordømmelse av homoseksualitet spesielt virker slett ikke forebyggende, heller tvert imot. Måten Grodal argumenterer på, minner dermed om de mot-sin-hensikt-argumentene som ble brukt i debatten om endringer i straffelovens bestemmelser om

⁴⁹⁹ «Vi inverterte er som vi er, ganske enkelt fordi vi ikke kan være annerledes. Og vi har så visst ikke bedt om å bli homofile!» sier han i et av innledningskapitlene (Grodal 1957:23).

⁵⁰⁰ Grodal 1957:277.

⁵⁰¹ Grodal 1957:91.

⁵⁰² Grodal 1957:91, se også 63–64.

⁵⁰³ Grodal 1957:301.

⁵⁰⁴ Grodal 1957:297–320.

homoseksualitet. Sett at man går inn på motstanderens premisser, sett at man går med på at «forebyggelse» av homofili i befolkningen er ønskelig, hva vil i så fall være effektive virkemidler for å oppnå dette? For de samfunnsgruppene som mest av alt ønsket å bekjempe og forebygge homofili, for eksempel en del konservative og religiøse miljøer, må Grodals «forbyggingsprogram» ha framstått som en ren provokasjon. De som sterkest motsatte seg legalisering og dannelse av homofile organisasjoner, var tradisjonister med hensynt til barneoppdragelse, kjønnsroller og seksualopplysning. Grodal så ikke på forebyggelse av homofili som en viktig sosialpolitisk oppgave, men gjennom å late som om han gjorde det kunne han på en effektiv måte skape uorden i motstandernes argumentasjonsrekker. Det er neppe tilfeldig at avsnittet om forebyggelse av homofili kommer i samme kapittel som en rekke «særskilte appeller» til ulike grupper av heterofile kvinner og menn, blant annet troende kristne, foreldre og lærere. Grodals budskap var klart: Den fortielsen og fordømmelsen som mange representanter for disse gruppene sto for, var ikke bare urettferdig og hemmende for homofiles livsutfoldelse, den virket også mot sin hensikt.

Far og sønn

I tiåret etter publikasjonen av *Vi som føler annerledes* skrev Øivind Eckhoff en rekke avisinnlegg og kommentarer under pseudonymet Finn Grodal. Et spesielt interessant eksempel på hvordan pseudonymbruken kunne gi fordeler i den offentlige debatten, skriver seg fra 1963. Den religiøse vekkelsesbevegelsen Moralsk Opprustning satte 1. juni dette året inn en helsides annonse i Dagbladet og flere andre norske aviser hvor den blant annet oppsummerte hva den var for, og hva den var imot. Bevegelsen var imot «Menn i nøkkelstillinger som på grunn av sympatier eller perverse tilbøyeligheter dekker spioner og landsforrædere», og «Hor, homoseksualitet, pornografi». Lederartikkelen i samme nummer av Dagbladet tok kraftig avstand fra annonsen og det avisa mente var skamløse insinuasjoner og kriminalisering av «hele grupper av folk som vanskelig er i stand til å beskytte seg». Spesielt klandret artikkelen Moralsk Opprustning for å fordømme en hel gruppe medmennsker ved uten nærmere kvalifisering å stemple homoseksualitet som synd.⁵⁰⁵ Få dager etter brakte samme avis et «Åpent brev til professor Eiliv Skard om MRA». Eiliv Skard (1898–1978) var professor i antikk åndshistorie ved Universitetet i Oslo og aktiv i Moralsk Opprustning.⁵⁰⁶ Det åpne brevet var signert av den nesten 80 år gamle litteraturprofessoren Lorentz Eckhoff, Øivind Eckhoffs far.

⁵⁰⁵ Dagbladet, 1. juli 1963: «Hvem har perverse tilbøyeligheter?».

⁵⁰⁶ Lavik 2002.

Lorentz Eckhoff åpnet artikkelen med å uttrykke forferdelse og sorg over at professor Skard ødela sitt gode navn og rykte ved å menge seg med «den flokk av uvitende og uforstående (og derfor grusomme) mennesker som sokner til MRA». Deretter refererte han de samme uttalelsene som Dagbladet hadde tatt avstand fra i sin lederartikkel, og spurte Skard:

Steiler du ikke når du ser de tre ordene satt i samme klasse? Har du noen-
sinne tenkt over, har du forsøkt å sette deg inn i hva homoseksualitet er for
noe? Du går øyensynlig ut fra at homoseksualitet er en «last», i klasse med
tyveri eller knivstikkeri. Du tenker kanskje om den homoseksuelle at «hvis
han bare tok seg sammen så kunne han saktens komme over det der»; at
altså et menneske med sin vilje kan avgjøre hvilke objekter hans kjønns-
liv skal rette seg mot; at man kan kommandere seg selv til å bli forelsket, at de
homoseksuelle – eller skal vi kalle dem homofile – lett kunne bli som andre
gjennom litt selvdisciplin.

Øivind Eckhoff var musiker og trivdes kanskje best ved pianoet (Privat foto, Arne B. Heli).

Videre navnga han flere berømte historiske personligheter som i overveiende grad rettet sine erotiske følelser mot deres eget kjønn: «Sokrates, Platon, Michelangelo, Tsjajkovskij, André Gide, Walt Whitman og Karin Boye». Til slutt oppfordret han Skard til å sette seg inn i hva homoseksualitet er for noe, gjennom å gå på

Universitetsbiblioteket å låne «en ypperlig bok av Finn Grodal som heter *Vi som føler annerledes*»:

Jeg har en bønn til deg: gå og lån den, les den – det koster deg ikke mange timene – og fortelle meg så om du fremdeles vil undertegne et dokument som oppfordrer til kamp mot homoseksualitet, som hisser til hat mot de homoseksuelle, kanskje til forfølgelse av individer som på ingen som helst måte er skyld i at de føler annerledes.⁵⁰⁷

Ni dager seinere fikk professor Eckhoff et avmålt svar fra professor Skard hvor denne omtalte homoseksualitet som en «perversitet» og «en del av den samme utglidning som gir seg uttrykk i stigende antall skilsmisser, økende ungdomskriminalitet og en pornografi som må gjøre ethvert sunt menneske betenkt». Skard underbygde sitt syn med å vise til Bisperådets uttalelse fra 1954 hvor det blant annet het at «vi her står overfor en samfunnsfare av verdensdimensjoner».⁵⁰⁸ Få dager etter ble Skards artikkel imøtegått av Finn Grodal selv, som konkluderte med at Skard og den bevegelsen han representerte, hadde foreldede holdninger til homofili og ønsket å skru utviklingen «tilbake fra en human oppfatning til fortidens barbari».⁵⁰⁹

Eksemplet viser at Øivind Eckhoffs far må ha visst at boka *Vi som føler annerledes* var skrevet av sønnen, hvis ikke hadde faren neppe kjent til den. Innlegget fra professor Lorentz Eckhoff viser at faren, i hvert fall mot slutten av sitt liv, stilte seg positivt til sønnens engasjement for de homofiles sak og selv ønsket å gi sitt bidrag. Dessuten viser eksemplet hvordan pseudonymbruken ga større handlingsrom i den offentlige debatten. Hadde det vært allment kjent at professor Eckhoffs sønn selv var homofil, ville motparten lett kunne ha argumentert for at hans kritikk av *Moralsk Opprustning* var et partsinnlegg, et forsøk på å rettfærdiggjøre «moralsk utglidning» i egen familie. Dessuten ville det ha svekket professorens troverdighet om det hadde vært kjent at han baserte sin kritikk av en professorkollega på ei bok skrevet av hans egen homofile sønn. For det tredje ville Finn Grodals egen inngripen i debatten ha vært langt mindre virkningsfull dersom det hadde vært kjent at mannen bak dette pseudonymet var professor Eckhoffs sønn.

⁵⁰⁷ Dagbladet 5. juni 1963: «Åpent brev til professor Eiliv Skard om MRA».

⁵⁰⁸ Dagbladet 14. juni 1963: «Svar på spørsmål om MRA».

⁵⁰⁹ Dagbladet 19. juni 1963: «Et kristent standpunkt?».

De første homofile kaster masken

Mens Forbundets utadrettede informasjonsarbeid på 1950-tallet kan sies å ha maskert seg bak advokattitler og pseudonymer, så man fra slutten av 1950-tallet og utover på 1960-tallet de første tegnene til en ny form for aktivisme: Homofile kvinner og menn viste selv ansikt offentlig og talte de homofiles sak. Norske homofile ledere på 1950-tallet hadde stort sett valgt å innta en tilbaketrukket og diskré rolle i offentligheten, til forskjell fra for eksempel Lundahl Madsen i Danmark og Hellmann i Sverige. Selv om Forbundets ledelse også på 1960-tallet holdt fast på diskresjonslinjen og fortsatte praksisen med pseudonymer og siling av nye medlemmer, gis det fra denne perioden eksempler på en helt ny form for åpenhet.

«Man kan vel trygt si at fredag den 10. oktober 1958 markerer en milepel i vårt forbunds historie,» het det i internavisa *Oss Imellom*.⁵¹⁰ For første gang siden grunnleggelsen i 1950 hadde homofile menn og kvinner selv deltatt i en åpen diskusjon om homofiles stilling i samfunnet. Det var Psykologistudentenes Forening som arrangerte den såkalte rundebordskonferansen om temaet. Initiativet kom fra formannen i Psykologistudentenes Forening, den 22 år gamle studenten Vigdis Bunkholdt, som bare få år tidligere hadde blitt medlem i Forbundet av 1948. «Det var jeg som forslø det og fikk tilslag på det, og vi hadde et møte.» Bunkholdt husker at forsamlingen var en blanding av studenter, psykologiske og psykiatriske fagfolk og personer fra Forbundet av 1948. En av de fire innlederne i panelet var representant for Forbundet. Det oppgis ikke i referatet hvem denne representanten var, men ifølge Bunkholdt var det Arne Heli.⁵¹¹ De øvrige deltakerne var psykolog Cato Hambro, overlege Per Anchersen på psykiatrisk avdeling for menn på Ullevål samt høyesterettsadvokat J. B. Hjort.⁵¹² Møtet var kun var bekjentgjort blant psykologistudentene og Forbundets medlemmer, i tillegg til at en del enkeltpersoner som hadde engasjert seg for Forbundets sak eller måtte antas å ha interesse for spørsmålet, var invitert. Politilege Irmelin Christensen satt for eksempel i den fullsatte salen. Omtrent 20 medlemmer fra Forbundet hadde møtt opp og et tilsvarende antall studenter og andre interesserte. Hovedpunktene i innlegget til Forbundets representant gjengis i referatet:

⁵¹⁰ *Oss Imellom*, oktober 1958.

⁵¹¹ Intervjusamtale med Vigdis Bunkholdt i Oslo 1. juni 2005.

⁵¹² En av de godt voksne intervjupersonene som deltok i NOVAs levekårsundersøkelse fra 1999 («Ingunn»), nevnte at hennes far hadde kontaktet psykolog Cato Hambro da hun fortalte at hun var lesbisk en gang på 1960-tallet. Faren syntes hun kunne trenge profesjonelle å snakke med, siden han selv ikke hadde nok kunnskaper om det å være lesbisk. Ingunn beskriver kontakten med psykologen som god (Hegna mfl. 1999:289–290). Cato Hambro var dessuten en av bidragsyterne til skriftet § 213 *Onde eller nødvendighet* (Friele 1970).

MASKER OG MOTSTAND

Vår representant slo med en gang fast at i likhet med mange andre minoritetsgrupper som skiller seg ut fra flertallet, utgjør vi homofile en foraktet minoritet. På et viktig punkt adskiller vi oss imidlertid fra andre «outgroups»: vi er en u s y n l i g minoritet; stort sett kan vi ikke identifiseres av flertallet. Dette kan til en viss grad sies å være en fordel. Men påkjeningen ved stadig å skulle forstille seg, oppveier kanskje fordelen. Denne de homofiles særstilling sammenlignet med andre minoriteter, skaper et gjennomført hemmelighetskremmeri innen minoriteten selv, og en mur av taushet fra flertallets side; og begge deler virker lammende på enhver opplysningsvirksomhet.

Innlederen nevnte også hvor skadelig det er for vår sak at homofili nesten aldri blir nevnt i avisene uten i forbindelse med en rettssak eller et kriminelt forhold.

Advokat Hjort ga som eksempel på gjengse holdninger til homofile at mange av hans venner og bekjente hadde gitt uttrykk for at det var meget modig av han å opptre som Forbundets advokat. Som eksempel på kirkens holdninger leste han opp noen av de krasseste passasjene i den uttalelsen som Bispemøtet ga til Stortinget i 1954.

Arne Heli arbeidet i Krisefondet for Sør-Afrika på den tiden da han sto offentlig fram på møtet i Det Norske Studentersamfund (Privat foto, Arne B. Heli).

Arne Heli i trehjulsbil på Oslo havn rundt 1950. På denne tiden arbeidet han i shipping, i firmaet H. Heitmann & Søn (Privat foto, Arne B. Heli).

Møtereferatet var signert «Ivar Selholm», pseudonym for Arne Heli, noe som underbygger antagelsen om at han var den ikke-navngitte homofile paneldeltakeren. Måneden etter ble Heli valgt til formann i foreningen.

Vel seks år seinere, i januar 1965, skulle den samme Heli stå fram som homofil for en fullsatt sal under et møte i Det Norske Studentersamfund. Helis erfaringer, slik de gjengis blant annet i selvbiografien hans, gir et unikt innblikk i Forbundets indre liv i den mellomliggende perioden. Heli ble involvert i Forbundets arbeid helt i starten av 1950-tallet og var styremedlem fra 1955 til 1963. I 1959 og 1962 fungerte han som foreningens formann. Heli hadde i mye av denne perioden ansvaret for festarrangementene og administrerte blant annet alkoholsalget. I perioden 1955 til 1960 var det hovedsakelig ei hytte som tilhørte Tåsen Idrettsklubb som tjente som møte- og festlokale. Lokalet var sparsomt innredet med pinnestoler og respatexbord samt minikjøkken og toalett i kjelleren. «Vel ligger ikke møtestedet så sentralt som der vi tidligere har vært, men man får jo buss så å si like fram til døren. Og lokalet i seg selv er nærmest ideelt,» het det i internavisa i 1955.⁵¹³

⁵¹³ Klubb-Nytt, mars 1955: «Medlemsmøte 11. februar». Tåsen nevnes ikke direkte i internavisa, men beskrivelsen tyder på at det må være hytta til Tåsen Idrettsforening det her er snakk om. Det framgår av notisen at dette lokalet nylig hadde blitt tatt i bruk. Fram til 1955 ble større tilstelninger hovedsakelig arrangert på Bislett Hospits eller i andre leielokaler, for eksempel et selskapsrom i Restaurant «Grotten» i Wergelandsveien 5 (Se: «Invitasjon til sammenkomst», udatert (trolig 1953 eller 1954), undertegnet Styret. RA). Generalforsamlingen i 1954 ble avholdt i lokale D i Keyersgate 1 («Innkalling til Generalforsamling», Oslo 10. november 1954. AHA).

Fra 1959 til 1963 (og igjen i første halvår av 1966) ble sammenkomstene holdt i lignende lokaler i Ormsund Roklubb, Ormsundveien 9, og fra og med våren 1963 og i en del år framover ble klubbhuset til Snarøya Idrettsforening i Snarøyveien 89 brukt som samlingssted.

«Øl og pjoletter kan fåes kjøpt,» het det på mange av de invitasjonene som ble sendt ut til medlemmene i lukket konvolutt. Styret hadde kommet til at de måtte servere alkohol på festene hvis de skulle ha håp om at medlemmene møtte opp. «Protestene ville stige til storms styrke dersom vi ikke hadde alkohol til salgs,» erindrer Heli. Leiligheten på St. Hanshaugen, som han delte med kjæresten Øvind Eckhoff, ble et slags bakværrelse for alkoholsalget, og etter tilstelningene ble fulle og tomme øl- og brennevinsflasker fraktet i drosje dit. Mye av hemmeligholdet rundt tilstelningene hang sammen med alkoholsalget:

Det verste med hele arrangementet var at vi bevisst brøt alle paragrafer som sto i lovboka om salg av alkoholholdige drikkevarer. En avsløring her kunne føre til dom på ubetinget fengsel, skandalisering av blant annet oss som sto som leietakere, dertil navnet og ryktet til klubben for homoseksuelle! Samt bot til utleier av lokalet. Vi lå virkelig dårlig an dersom dette skulle komme ut! Jeg så for meg forsiden på Dagbladet og VG.⁵¹⁴

Slik Heli beskriver det, var kontrollen med alkoholsalget lemfeldig, og det ble i liten grad ført regnskap over inntektene. Dette førte til en bitter konflikt internt i styret i 1963. Kort fortalt gikk den ut på at den tidligere formannen, Dermot Mack, som ikke var med i styret det året, på generalforsamlingen i 1963 gjorde daværende kasserer Arne Heli ansvarlig for det han mente var en kassamanko på 4 000 kroner (noe som ville ha tilsvart ca. 37 000 kroner i dag).⁵¹⁵ Mack hadde i forkant av møtet beregnet hvor mye inntekt man kunne forvente av salget av øl og brennevin på de seks møtene som var avholdt det året: «Og så tok Dermot og fylte en Brandyflaske med vann og talte hvor mange sånne [måleglass] det kom ut av det. Og så ganget han det med utsalgsprisen, trakk fra innkjøpsprisen, og så fikk man da fortjenesten.»⁵¹⁶ Det ble mer enn antydnet at Heli måtte ha begått underslag. Heli selv gjorde gjeldende at hele styret, og ikke han personlig, eventuelt måtte lastes for de mangelfulle regnskapsrutinene, et syn han fikk støtte i blant andre fra advokat J.B.

⁵¹⁴ Heli (2006:90–91).

⁵¹⁵ Det overskuddet som Mack anslo burde ha vært i kassa, ca. 5 800 kroner, ville ha tilsvart omtrent 53 750 kroner i 2007. Den beregnede kassamankoen var på 4 000 kroner, det vil si ca. 37 000 kroner med dagens prisnivå (Statistisk sentralbyrå 2008).

⁵¹⁶ Samtale med Arne Heli, mandag 26. april 2004.

Hjort. Heli pekte på at flere ulike personer hadde stått for alkoholsalget, at kassa ble ikke gjort opp etter hvert enkelt møte, og at atskillige flasker var blitt fortært i baren eller på styremøter uten at man hadde tatt seg betalt for det. De øvrige medlemmene av 1963-styret stilte seg imidlertid bak Macks anklager, og det hele endte med at de to veteranene Heli og Eckhoff meldte seg ut av Forbundet i 1964.⁵¹⁷ I et rasende brev fra Eckhoff til styret het det blant annet:

På den ene siden retter man på sviktende grunnlag en beskyldning av grovt æreskrenkende art mot min venn – et av Forbundets aller mest fortjente medlemmer, som i egenskap av formann, sekretær m.m. har ofret en vesentlig del av sin fritid på foreningen praktisk talt siden starten og som inntil det aller siste har nytt den aller største popularitet og tillit (mens han nå plutselig fra alle hold ser seg omgitt av lutter fiendtlighet, likegyldighet eller kulde). Samtidig sender man ut vakre lokketoner til meg for min innsats for den homofile sak, i håp om å få meg til å bli stående som medlem.

Det som skjedde i 1963–1964, var noe i nærheten av en kjernesplittelse i Forbundet. Det er fristende å spekulere i om det kan ha ligget skjulte motiver bak anklagene mot Heli, og om det egentlig handlet om intern maktkamp eller personlig uvennskap. Muligens kan Mack ha følt seg tilsidesatt fordi han selv ikke var med i 1963-styret. Det kan virke som om han gjorde et slags midlertidig comeback i forbundsammenheng som følge av anklagene mot Heli.⁵¹⁸

Lørdag 16. januar 1965, vel ett år etter anklagene om kassamanko kom opp, sto den 41-årige Arne Heli, alias Ivar Selholm, på talerstolen i Det Norske Studentersamfund i Storgata i Oslo og ga de omtrent 800 frammøtte en innføring i hva det ville si å være homofil i Norge anno 1965. Møtet var det første i semesteret og var foranlediget av pressedebatten rundt den unge svenske psykiateren Lars Ullerstams bok *De seksuelle minoriteter*. Boka, som Pax hadde utgitt i sin billigbokserie året før, hadde vakt betydelig oppsikt i Norge. Den hevdet at medlemmer av slike minoriteter har samme rett til seksuell utfoldelse som alle som kaller seg normale. Foruten Ullerstam selv var også tre andre menn invitert til å debattere påstandene i boka: «Til møtet kjem også studentprest Torstein Bryne, som ikkje likar boka, forfatteren Finn Carling, som ikkje er heilt samd med Ullerstam og ein homofil, Ivar Selholm,» het det i annonseteksten. Det er verd å merke seg at

⁵¹⁷ Brev fra Øivind Eckhoff til Styret, Det Norske Forbundet av 1948, Oslo 3. januar 1964; Brev fra Arne Heli til Styret, Det Norske Forbundet av 1948, Oslo 9. januar 1964; Brev fra Øivind Eckhoff til Styret, Det Norske Forbundet av 1948, Oslo 6. mars 1964. AHA.

⁵¹⁸ Mack ble valgt inn som sekretær i styret i november 1965 (Klubb-Nytt, desember 1965).

Selholm (alias Heli) var invitert til debatten – ikke som psykolog, lege eller jurist, men *som* homofil mann. Dette var noe helt nytt og radikalt.

Hvorfor valgte Det Norske Studentersamfund å åpne vårsemesteret med en debatt om seksuelle minoriteter? Og hvorfor ble akkurat Heli spurt om å delta? På denne tiden så man klare tegn til en politisk radikalisering blant studenter og akademikere, og i 1965 fikk Studentersamfundet et nytt og radikalt styre ledet av medisinstudenten Freddy Reddy, en sørafrikansk flyktning av indisk herkomst. På 1960-tallet ble formannen i Studentersamfundet valgt på grunnlag av debatt- og foredragsprogrammet hun/han presenterte på generalforsamlingen. Reddy og hans støttespillere må ha tenkt at en debatt om et såpass pikant emne som seksuelle minoriteter ville være en glimrende markering av en ny og progressiv linje. Grunnen til at Heli ble spurt, var at han på denne tiden var sterkt engasjert i arbeidet mot apartheid i det sørlige Afrika. Året i forveien hadde han sagt opp jobben i det shippingfirmaet hvor han hadde vært ansatt siden 1947, og han var nå tilknyttet Krisefondet for Sør-Afrika som drev med informasjonsarbeid og ytte bistand til sørafrikanske flyktninger i Norge.⁵¹⁹ Gjennom dette engasjementet hadde han fått flere venner og bekjente blant studentene ved universitetet, deriblant Freddy Reddy. Han skriver i selvbiografien at det var kjent i deler av studentmiljøet at han var homofil, og at han følte et visst forventningspress fra Studentersamfundets styre da de henvendte seg til han ved juletid i 1964 og ba han om å stille opp.⁵²⁰

En av dem som var til stede på møtet, var den 21-årige studenten, Cecilie Høigård. Hun levde på den tiden i parforhold til Stein Falchenberg, styremedlem i Det Norske Studentersamfund og en av pådriverne bak møtet om seksuelle minoriteter. De hadde møtt hverandre i Sosialistisk Studentforbund, hvor begge var aktive. Selv om Høigård hadde hatt forhold til kvinner, hadde hun ingen klar identitet som homofil på denne tiden. Slik beskriver hun hvordan hun opplevde å være til stede på møtet:

De fordelte ansvaret på møtene mellom seg innad i styret, og dette var Steins møte. Og jeg var jo med som Steins dame på møtet og gikk og håndhilste på alle sammen. Og jeg var sjenert den gangen, men jeg var jo ekstra skrekkslagen fordi dette var om et så fryktelig tema, samtidig som jeg synes det var viktig. Og da hilste jeg blant annet på Arne Heli. Og jeg lurte på om ikke

⁵¹⁹ Dette framgår både av Helis selvbiografi fra 2006 og av dokumentet «Mitt livs løp...» datert 20.04 1994. AHA. I en portrettartikkel av Kirsten Frigstad i anledning Helis 70-årsjubileum sies det at Heli i perioden fra han sluttet i shipping til han begynte som kurator i Vernelaget (det vil si fra januar 1964 til april 1966), levde på penger «spart opp på bok» (Løvetann 1-1995:13).

⁵²⁰ Heli 2006:140.

han var det første mennesket jeg møtte som sa: – Ja, jeg er homofil. Som en identitet. Jeg syns han var litt rar, og jeg skulle ønske han hadde vært litt penere, litt høyere og litt kjekkere. Men samtidig hadde jeg enorm respekt for at han gjorde det. Det var proppfullt der, og han viste seg fram og sa: jeg er homofil. Og for å sette det på spissen: Før det så var det i hele Norge bare meg og han mannen i Fredrikstad som var det, ikke sant. [...] For meg var det helt underordnet at han hadde et annet navn. Det var det at du så et ansikt og et menneske som turte å si at: – Jeg er homofil. Men man må kanskje ha opplevd den tiden for å skjønne hvor utrolig modig det var.

En annen tilhører var Vigdis Bunkholdt, som hadde vært nær venn av Arne Heli siden han mottok henne som medlem i Forbundet. Hun erindrer at det var enorm tilstrømning og kolossalt mye mennesker på studentkroa denne kvelden. Hun husker også at Heli forsvarte sin egen homoseksualitet på en veldig god måte og omtalte det å være homofil som noe som verken var anstøtelig eller unormalt. «Han brukte ikke navnet sitt, han stilte opp under pseudonym. Men han sto frem som homofil, det gjorde han. Og det var modig. Ja, det var modig gjort. Han var passelig nervøs på forhånd også, det kan jeg si.»

Selve møtet er grundig referert i Helis selvbiografi, og det har liten hensikt å gå inn på hva som ble sagt i debatten. I internavisa til Forbundet, som dette året hadde gått tilbake til navnet Klubb-Nytt, var det et tre siders referat fra debatten og fra den etterfølgende omtalen i media. I omtalen oppsummerer «Rolf» (trolig Rolf Løvaas) sine inntrykk blant annet på denne måten:

Arrangørene hadde oppnevnt tre hoved-debattanter: Ivar Selholm, forfatteren Finn Carling og studentpresten Torstein Bryne. For vår del knyttet seg spesielle forventninger til førstnevnte som skulle tale på de homofiles vegne. Det er en glede å fastslå at Selholm her gjorde en god innsats. I en rolig og nøktern tone pekte han på hvilke vanskeligheter de homofile har å kjempe med, mangelen på forståelse fra almenheten og også mangelen på effektiv hjelp fra psykiatere og andre fagfolk. Han nevnte en rekke eksempler på hvor lite innforstått mange psykiatere er med det homofile problem, noe som fører til at homofile kan risikere å få de merkeligste «råd» og «veiledninger» fra dem som burde være de nærmeste til å forstå.⁵²¹

⁵²¹ Rolf [Løvaas]: «Seksuell frihet – også for de avvikende. Mine inntrykk fra Ullerstamdebatten i Studentersamfundet 16. januar 1965». I Klubb-Nytt, desember 1965.

Den betydningen møtet hadde for så vel den offentlige debatten som det videre homopolitiske arbeidet, kan neppe overvurderes. Helis opptreden i Studentersamfundet markerte slutten på den formen for diskre motstand som preget de første femten årene av «homokampen» i Norge, og begynnelsen på en ny og mer utadvendt og konfronterende strategi. Samtidig viser eksemplene i dette kapitlet at det var langt større kontinuitet mellom det som skjedde i løpet av de første femten årene av Forbundets eksistens, og begivenhetene på slutten av 1960-tallet og 1970-tallet enn det som er blitt anerkjent i ettertid. Ikke bare gjorde avisartikler skrevet av Forbundets folk og bøker som *Vi som føler annerledes* den norske offentligheten mottakelig for informasjon om homoseksualitet – enkelte representanter for diskresjonsgenerasjonen var selv blant de første til å «kaste masken» og stå fram offentlig.

Det skulle imidlertid verken bli Arne Heli eller andre av de tidlige medlemmene i Forbundet som kroppsliggjorde endringen på slutten av 1960-tallet fra diskresjon til åpenhet, men en kvinne som allerede på denne tiden hadde begynt å markere seg som lederskikkelse i Forbundet, Karen-Christine Friele. I mai samme år ble den 30 år gamle Friele redaktør for det homofile tidsskriftet *Oss*, og 15. juni deltok hun og en annen representant fra Forbundet i norgeshistoriens første radioprogram om homoseksualitet, riktignok uten at NRK oppga navnene på deltakerne.⁵²² Programleder var redaksjonssekretær i NRK, Liv Haavik (1921–1991), som nøyaktig et halvt år tidligere hadde deltatt på møtet i Studentersamfundet og hørt blant annet Arne Helis innlegg.⁵²³ Friele ble valgt til Forbundets formann på generalforsamlingen i 1966 og beholdt denne posisjonen fram til 1970. Hun fortsatte i kapasitet av generalsekretær å fungere som Forbundets ansikt utad på hele 1970- og det meste av 1980-tallet.

⁵²² Friele (1990:27–28). Friele sier blant annet: «Som kommende redaktør av 'Oss' hadde jeg allerede måttet gi homoseksualiteten et ansikt utad. Jeg hadde skaffet trykkeri, og det var blitt mange runder på byen før det hadde lyktes. Og jeg hadde vist ansikt og sagt navnet mitt til et titalls leger, i forbindelse med en undersøkelse jeg ønsket å gjennomføre. Jeg så ærlig talt ingen forskjell på denne åpenheten og på å delta under fullt navn i et radioprogram. [...] Men NRK valgte varsomheten.» (s. 128).

⁵²³ Heli 2006:149.

Konklusjon

Perioden rundt 1970 ble et tidsskille både her til lands og internasjonalt. Radikaliseringen av homobevegelsen i mange vestlige land etter Stonewall-opp-tøyene i New York i 1969 innbar et oppgjør med diskresjonskulturen og framveksten av et nytt åpenhetsparadigme utover på 1970- og 1980-tallet. Det bildet av perioden før 1970 som har blitt stående så å si uimotsagt, er det den amerikanske queer-historikeren John Howard har kalt «Den homofile frigjøringsfortellingen». Denne fortellingen er en slags forstørret komme-ut-fortelling, sier Howard, en beretning om hvordan en undertrykt og usynlig minoritetsbefolkning levde i isolasjon og fortvilelse på 1930-, 1940- og 1950-tallet, og først gjennom den lesbiske og homofile frigjøringskampen fra slutten av 1960-tallet og framover fikk mulighet til å leve gode og fullverdige liv.⁵²⁴ Et mørkt og dystert *før* settes i skarp kontrast til et mer frigjort og opplyst *nå*. «Fra undertrykkelse til opprør», som tittelen lød på Frieles toneangivende bok fra 1975, kan stå som emblem for denne historieforståelsen. Eller «Från mörker till ljus», som Margareta Lindholm og Arne Nilsson uttrykker det i boka *En annan stad* (2002).

Historieskriving basert på homofrigjøringsfortellingen har vært opptatt av historien som en beretning om *enten* undertrykkelse (fordømmelse, straffeforfølgelse og vold) i et nokså udefinert og uavgrenset «før», *eller* frigjøring, i form av den lesbiske og homofile frigjøringsbevegelsens kamp mot denne undertrykkelsen. Fenomener i fortiden som ikke kunne forstås verken som undertrykkelse eller opprør, ble gjerne oversett eller tolket som en del av undertrykkelsen. Det gjaldt for eksempel de diskre homofile vennskapsnettverkene som eksisterte i byer som Oslo, Bergen og Trondheim i etterkrigstiden. I en artikkel fra år 2000 oppsummerer Friele utviklingen slik: «Mens 1950- og 1960-årene hadde stått i fortielsens og fornektelsens tegn, sto 1970 årene i synlighetens og opprørs.»⁵²⁵ Hun beskriver perioden fram til 1970-tallet som utelukkende preget av undertrykkelse: «Den enkelte forsvarte seg mot beskyldningene gjennom å gjøre seg usynlig og gjennom

⁵²⁴ Howard 1999:12.

⁵²⁵ Friele 2000:53.

planmessig *forstillelse, fortielse og fornektelse.*»⁵²⁶ Det å forholde seg kritisk og spørrende til denne typen overgeneraliserende fortellinger har vært et viktig anliggende i denne boka.

Hva er det så i mine funn som bryter med en slik framstilling av homoseksualitetens vilkår i forrige århundre? Mange av de livshistoriene som er presentert i de foregående kapitlene, gir eksempler på at det var mulig for to menn og to kvinner å leve i tilfredsstillende og til og med lykkelige samliv i perioden før homofrigjøringen. Også i små bygdesamfunn på 1920- og 1930-tallet har det levd kvinnepar og mannspar som sambygdingene visste om, uten at de av den grunn ble utstøtt eller skandalisert. Her kan det innvendes at disse parene «levde skjult», og at dette i seg selv er et bevis på hvor massiv undertrykkelsen var: Verken deres samliv eller eventuelle lykke kan veie opp for det faktum at de utad sett framstilte forholdet som noe annet enn det det var. Et av poengene i denne boka er å problematisere nettopp dikotomier som åpen versus skjult og synlig versus usynlig gjennom å beskrive livsformer som brøt med slike dikotomier. Av den grunn spiller landsbygdas åpne hemmeligheter en nøkkelrolle i framstillingen. Det samme gjør eksempler på diskre samliv og anonyme møtestedet i byene. En slik nytolkning innebærer en kritisk posisjonering i forhold til det som har vært homobevegelsens dominerende historieoppfatning, hvor disse tiårene reduseres til en negativ kontrast til dagens åpne homofile og lesbiske.

Min framstilling blir dermed en form for mothistorie. «Mothistorie» er et problematisk og omdiskutert begrep, som blant annet brukes om en oppkonstruert og ofte destruktiv form for historieskriving.⁵²⁷ I en drøfting av sannhetsspørsmålet i historiefaget gir Amos Funkenstein flere eksempler på mothistorier. Et av dem er den antikke forfatteren Manethos angrep på jødisk historie på 200-tallet f.Kr, basert på en vranglesning av bibelske tekster. Blant annet påsto Manetho at det jødiske folkets opphav var en egyptisk spedalskkoloni. Et annet eksempel er den jødiske fortellingen om Jesus (fra 700-tallet), hvor Jesus framstilles som resultat av et utenomekteskapelig forhold og som en farlig folkeforfører og magiker. Ifølge Funkenstein tjener slike mothistorier først og fremst polemiske formål: De innebærer en systematisk utnyttelse av en motstanders mest betrodde kilder som fortolkes på en måte som latterliggjør eller avlegitimerer motstanderen.⁵²⁸ Slike mothistorier bringer i liten grad noe nytt, de snylter på allerede eksisterende historiefamstillinger.

⁵²⁶ Friele 2000:49.

⁵²⁷ Funkenstein 1992:66.

⁵²⁸ Funkenstein 1992:69.

Andre teoretikere har imidlertid gitt begrepet «mothistorie» en mer positiv betydning og bruker det for å betegne historieskriving som stiller seg i motsetning til herskende fortellinger og *grand récits*.⁵²⁹ Gallanger & Greenblatt bruker begrepet om bestrebelsler på å hente fram perspektiver og versjoner som overskygges eller usynliggjøres av den offisielle historieskrivingen. Begrepet «mothistorie» knyttes dermed til det synet på «motstand» som man finner hos blant andre James C. Scott (1985). Å skive mothistorie er å stille seg på den svakere parts side, eller å prøve å se fortiden fra taperens eller undertrykte minoriteters ståsted. Det er å oppfange lysglimt også i de delene av landskapet som ligger utenfor de offisielle historiefortellingenes blendende lyskjegler. Her vektlegges det maktkritiske, frigjørende og nyanserende potensialet ved mothistorie, det som har blitt betegnet som «historie sett nedenfra».

Det er selvsagt den sistnevnte betydningen av mothistorie som motiverer min egen bruk av begrepet. Samtidig er jeg bevisst de potensielt destruktive sidene ved å skrive mothistorie som Funkenstein peker på. Selv om mye av argumentasjonen i boka har tatt form av et oppgjør med den homofile frigjøringsfortellingen, springer prosjektet ut av en tro på at nyansert og kildekritisk forskning kan fremme arbeidet for seksuell likeberettigelse og sosiale rettigheter for lesbiske, homofile og bifile i Norge. Boka tar sikte på å hente fram og nytolke identitets- og samværsformer som er blitt tilslørt av den frigjøringsretorikken som blant annet homobevegelsen har stått for. Disse samværs- og motstandsformene representerer og bør forstås som verdifulle verktøy i det framtidig homopolitiske arbeidet, ikke avskrives som symptomer på undertrykkelse.

Hensikten har heller ikke vært å forkaste frigjøringsfortellingen som sådan, men først og fremst å problematisere og nyansere den. Men hvorfor er dette så viktig? I tråd med Funkensteins oppfatning av mothistorie kan det tenkes mange gode grunner til å avstå fra en slik problematisering, blant annet at den kan undergrave bestrebelsene til dagens homobevegelse. Ifølge Scott Bravmann går den betydningen historie har for homofile menn og lesbiske kvinner, langt ut over den lærdommen man kan trekke av hendelser i fortiden. Den innbefatter også den meningsskapingen som skjer gjennom selve gjenfortellingen av disse begivenhetene og den myndiggjøringen som dette bringer med seg inn i nåtiden. Igjen er det lett å se homobevegelsens historiebeskrivelse i analogi til individuelle komme-ut-fortellinger. Flere forskere har pekt på betydningen av komme-ut-fortellinger for enkeltpersoners identitetsprosess.⁵³⁰ Det som virker befriende og identitetsbyggende,

⁵²⁹ Gallanger & Greenblatt 2000:52.

⁵³⁰ Se for eksempel Andersen 1987, Herdt & Boxer 1993, Plummer 1995, Hegna 2007.

er nettopp det å gjøre seg til et lesbisk eller homofilt subjekt gjennom å fortelle, ofte om og om igjen, om hvordan man etter lenge å ha fornektet og fortrenget egne følelser og begjær til slutt våget å sette merkelappen «homo» på seg selv og deretter åpent og stolt konfronterte foreldre, venner og kollegaer med den nye identiteten. Den homofile frigjøringsfortellingen gir homobevegelsen hovedrollen som veiviser i en lineær utviklingsprosess ut av mørket og inn i lyset. Enhver beretning om gode liv *før i tiden* utfordrer dermed ikke bare den nyanseløse kontrasteringen av før versus nå, men kan også oppfattes som et angrep på homobevegelsens selvbestaltede rolle som hovedrolleinnehaver.⁵³¹

Samtidig er nettopp den nære koblingen mellom historiefremstilling og identitet en av grunnene til at det er maktpåliggende å bringe fram mangfoldige fortidsbilder. Hvis ikke vil også det identitetspolitiske prosjektet stivne og miste evnen til fornyelse. Kritikken fra skeiv teori de siste femten årene har brakt til overflaten en betydelig utilfredshet med essensialistiske og entydiggjørende identitetsprosjekter med rot i 1970-tallets frigjøringsbevegelser. Den skeive kritikken har reist nye spørsmål og rettet søkelyset mot hvordan identitetsprosjekter – som det homofile frigjøringsprosjektet – også kan virke ekskluderende, for eksempel på folk som tiltrekkes av begge kjønn, folk som ønsker å ha erotisk kontakt med personer av samme kjønn uten å identifisere seg som homofile eller lesbiske, og personer hvis erotiske praksis bryter med heteronormativiteten uten nødvendigvis å passe inn i todelingen homo–hetero (for eksempel transseksuelle, fetisjister og sadomasochister).⁵³² Poenget er at graden av åpenhet for beretninger om mangfold og variasjon i fortiden trolig er en forutsetning for åpenhet for mangfold og variasjon i nåtiden. Det som trengs er et bredere reportoar av fortellinger.

Et problem som ble tydelig for meg da jeg arbeidet med livsfortellingene til eldre homofile menn, var at det åpenhetskravet som var hovedbestanddelen i frigjøringsideologien fra og med 1970-tallet, ble opplevd som moraliserende og ekskluderende av mange av dem som ble voksne på 1940- og 1950-tallet.⁵³³ Den diskresjonskompetansen de hadde opparbeidet seg gjennom flere tiår, ble plutselig redusert til noe suspekt og latterlig – av personer og organisasjoner som satte seg fore å representere deres interesser. «Skaphomse» eller «skaplesbe» sluttet seg inn i rekken av krenkende betegnelser som allerede omga dem. Alt arbeidet som

⁵³¹ Scott Bravmann 1997:4. Bravmann sier: «The importance of history to gay men and lesbians goes beyond the lessons to be learned from the events of the past to include the meanings generated through retellings of those events and the agency those meanings carry into the present [...] Lesbian and gay historical self-representations – queer fictions of the past – help construct, maintain, and contest identities – queer fictions of the present.»

⁵³² Se Nissen 2001.

⁵³³ Kristiansen 2004.

KONKLUSJON

forløperne i Forbundet hadde lagt ned i kampen mot kriminalisering på 1950- og 1960-tallet, og anstrengelsene for å vedlikeholde et kommunikasjonsnettverk som ivaretok medlemmenes ønske om diskresjon, ble ved et slag gjort til ingenting og avfeid som «forstillelse» eller «passiv forsvarskamp».

Her er nok en grunn til å problematisere frigjøringsfortellingen: Den utvetydige og nyanseløse forkastelsen av det jeg har kalt mellom- og etterkrigstidens «diskresjonskultur», har bidratt til en kraftig innskrenkning og ensidiggjøring av homobevegelsens eget fortellings- og motstandsrepertoar. Ettersom homobevegelsen tufter sin virksomhet på en historiefortelling som har forkastelsen av maskering og diskresjon som viktigste omdreiningspunkt, blir den ute av stand til å søke forbilder og trekke lærdom av homoliv og homoorganisering i tiårene forut for «opprøret». Homobevegelsen ville sannsynligvis vært langt bedre rustet til å bistå personer og grupper fra samfunn med et repressivt lovverk, dersom den hadde tillatt seg å trekke lærdom av «skapstrategiene» som homobevegelsen brukte her til lands på 1950-tallet. Hvordan kan personer og grupperinger arbeide for større toleranse og mot kriminalisering av homoseksuelle handlinger i samfunn hvor det å stå fram som åpen homofil kan koste livet eller friheten? Hvordan skal man nå ut med saklig informasjon uten å avsløre avsenderen? Hvordan etablerer man trygge møtesteder og hindrer at nettverk blir rullet opp av politiet? Hvordan unngå skandalisering og negativ medieomtale? Men framfor alt er det viktig ikke å underkjenne den sosiale prestasjonen samliv som det mellom Kari og Jorunn, eller det mellom Håkon og Magne, tross alt representerte i samtiden.

Litteratur

- Andenæs, Johs. (1987): *Et liv blant paragrafer. Juridiske stridsspørsmål slik jeg så dem*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Andersen, Arnfinn J. (1987): *Coming out – coming home. Vennskap som sosial strategi*. Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo
- Andersen, Sherwood ([1919] 1946): «Hands». I: *Winesburg, Ohio. A group of tales of Ohio small-town life*. New York: Penguin books
- Aschehoug og Gyldendals store ettbindsleksikon*, Oslo 1997. Oppslagsord: En Verden
- Aubert, Vilhelm (1969): *Det skjulte samfunn*. Oslo: Pax Forlag
- Axgil, Axel & Helmer Fogedgaard (1985): *Homofile kampår. Bøsseliv gjennom tiderne*. Rundkøbing: Forlaget Grafolio
- Bailey, F.G. (1971): *Gifts and poison. The politics of reputation*. Toronto: The Copp Clark Publishing Company
- Bergh, Steinar, Birgit Bjerck & Elin Lund (1978): *Homofile – myter og virkelighet. En undersøkelse blant homofile kvinner og menn i Norge*. Oslo: Pax Forlag
- Bergh, Steinar & Finn Jensen (1984): «Sekterisk eller progressiv homsekamp? Kritisk blick på homsebevegelsens historie 1972–1984». I: *Løvetann*, 2:16–17, 46
- Brantenberg, Gerd (1973): *Opp alle jordens homofile*. Oslo: Gyldendal
- Bravmann, Scott (1997): *Queer fictions of the past. History, culture, and difference*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bray, Alan (2001): «Wedded friendships». I: *The Tablet*, 4.8.2001:1108–1109
- Brisson, Karen J. (1992): *Just talk. Gossip, meetings, and power in a Papua New Guinea village*. Berkeley: University of California Press
- Børtnes, Jostein (2002): «Sex og vennskap mellom menn i antikken og den tidlige kirken.» I: Moxnes, Halvor, Jostein Børtnes & Dag Øistein Endsjø (red.): *Naturlig sex? Seksualitet og kjønn i den kristne antikken*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Chapple, Murray J., Susan Kippax & Gary Smith (1998): «'Semi-straight sort of sex': Class and gay community attachment explored within a framework of older homosexually active men». I: *Journal of Homosexuality*. 35 (2): 65–83

- Chauncey, George (1994): *Gay New York: Gender, urban culture, and the making of the gay male world 1890–1940*. New York: BasicBooks
- Christensen, Karl O. (1951): «Homoseksualiteten fra et strafferetligt og kriminologisk synspunkt». I: Smitt, Jarl Wagner (red.): *Hvorfor er de sådan. En studie over homoseksualitetens problemer*. København: Hans Reitzels Forlag
- Cory, Donald Webster (1951): *The homosexual in America. A subjective approach*. New York: Greenberg
- Duberman, Martin (1993): *Stonewall*. New York: Plume
- Eikvam, Turid (1984): «På sporet av en svunnen tid. En formann forteller». I: Løvetann, 2:20–23
- Eikvam (2001): «Norsk homoforskning – status og fremtid». I: Brantsæter, Marianne C., Turid Eikvam, Reidar Kjær og Knut Olav Åmås (red.) (2001): *Norsk homoforskning*. Oslo: Universitetsforlaget
- Emberland, Terje & Bernt Roughtvedt (2004): *Det ariske idol. Forfatteren, eventyrene og nazisten Per Imerslund*. Oslo: Aschehoug.
- Eribon, Didier (2004): *Insult and the making of the gay self*. Durham: Duke University Press
- Ericsson, Kjersti (1997): *Drift og dyd: Kontrollen av jenter på femtitallet*. Oslo: Pax Forlag
- Evang, Karl (1951): *Seksuell opplysning*. Oslo: Tiden
- Faderman, Lillian (1991): *Odd girls and twilight lovers. A history of lesbian life in twentieth-century America*. New York: Penguin
- Fellows, Will (1996): *Farm boys. Lives of gay men from the rural Midwest*. Madison: University of Wisconsin Press
- Figueiredo, Ivo de (2002): *Fri mann. Johan Bernhard Hjort – en dannelsehistorie*. Oslo: Aschehoug
- Floden, Halvor (1937): *Vi har bruk for deg*. Oslo: Olaf Norlis Forlag
- Fossland, Jørgen & Harald Grimen (2001): *Selvforståelse og frihet. Introduksjon til Charles Taylors filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Forthun, Karl J. (1987): *Gråbein. Om livet på Kristianias østkant i 20-åra*. Oslo: Tiden
- Friele, Karen-Christine (1975): *Fra undertrykkelse til opprør. En grunnbok om det å være homofil i Norge i dag*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Friele, Karen-Christine (1990). *Troll skal temmes*. Oslo: Scanbok.
- Friele, Karen-Christine (red.) (1970): *§ 213 Onde eller nødvendighet*. Oslo: Det norske forbundet av 1948
- Friele, Karen-Christine (2000): «Med regnbuen som våpen. Fragmenter av norsk homohistorie gjennom 50 år». I: Lambda nordica, (2–3):42–64

LITTERATUR

- Funkenstein, Amos (1992): «History, counterhistory, and narrative». I: Frielander, Saul (red.): *Probing the limits of representation: Nazism and the «final solution»*. Cambridge: Harvard University Press
- Furre, Berge (1996): *Norsk historie 1905–1990*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Gallanger, Catherine & Stephen Greenblatt (2000): *Practicing New Historicism*. Chicago: The University of Chicago Press
- Garland, Rodney (1953): *The Heart in Exile*. London: W. G. Allen
- Gatland, Jan Olav (1990): *Mellom linjene – homofile tema i norsk litteratur*. Oslo: Aschehoug
- Gatland, Jan Olav (2000): «Øivind Eckhoff». I: *Norsk biografisk leksikon*, bind 2. Oslo: Kunnskapsforlaget
- Gatland, Jan Olav (2003): *Det andre mennesket. Eit portrett av Åsmund Sveen*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Goffman, Erving (1963): *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc.
- Grodal, Finn (1957): *Vi som føler annerledes. Homoseksualiteten og samfunnet*. Oslo: Aschehoug
- Halberstam, Judith (2005): *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press
- Halperin, David M. (2002): *How to do the history of homosexuality*. Chicago: The University of Chicago Press
- Halsos, Martin (1999): *Almindelig borgerlig straffelov av 1902. Homoseksualitet i Norge og rettslige sanksjoner mot den fra slutten av 1800-tallet til 1972*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo
- Hannerz, Ulf (1980): *Exploring the city. Inquiries toward an urban anthropology*. New York: Columbia University Press
- Hannerz, Ulf (1992): *Cultural complexity. Studies in the social organization of meaning*. New York: Columbia University Press
- Havelin, Arnold (1968): «Almenhetens holdninger til homofile og homoseksualitet». I: *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 9:42–74
- Hector [pseudonym for Dermot Mack] (1991): «Troll skal temmes». I: *Løvetann*, 1:52
- Hector [pseudonym for Dermot Mack] (1994): «Forbundet 1950–1955». I: *Løvetann*, 1:35–36
- Hector [pseudonym for Dermot Mack] (1996): «Veteran om pionertiden». I: *Løvetann*, 6:37
- Hegna, Kristinn, Hans W. Kristiansen & Bera U. Moseng (1999): *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn*. Oslo: NOVA

- Hegna, Kristinn (2007): *Homo? Betydningen av seksuell erfaring, tiltrekning og identitet for selvmondsforsøk og rusmiddelbruk blant ungdom. En sosiologisk studie*. Doktoravhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo
- Heidegger, Martin (1983): «Schöpferische Landschaft: Warum bleiben wir in der Provinz?». I: Heidegger, Martin: *Aus der Erfahrung des Denkens 1910–1976*. Frankfurt am Mein: Vittorio Klostermann
- Hekma, Gert (1992): «Homosexual behaviour in the Nineteenth-Century Dutch army». I: Fout, John C. (red.): *Forbidden history. The state, society, and the regulation of sexuality in modern Europe*. Chicago: The University of Chicago Press
- Hekma, Gert, Harry Oosterhuis & James Steakley (1995): «Leftist sexual politics and homosexuality: A historical overview». I: Hekma, Gert, Harry Oosterhuis & James Steakley (red.): *Gay men and the sexual history of the political left*. New York: Harrington Park Press
- Heli, Arne (2006): *Åpen om det forbudte*. Oslo: Pax Forlag
- Hellesund, Tone (2001): «Lesbisk, skeiv eller bare kjedelig? Den norske peppermø 1870–1940». I: Brantsæter, Marianne C., Turid Eikvam, Reidar Kjær & Knut Olav Åmås (red.): *Norsk Homoforskning*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hellesund, Tone (2002): *Den norske peppermø. Om kulturell konstituering av kjønn og organisering av enslighet 1870 – 1940*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen
- Henriksson, Benny 1995: *Risk factor love. Homosexuality, sexual interaction and HIV-prevention*. Forskningsrapport, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet
- Heppenstall, M.A. (1971): «Reputation, criticism and information in an Austrian village». I: Bailey, F. G. (red.): *Gifts and poison. The politics of reputation*. Toronto: The Copp Clark Publishing Company
- Herdt, Gilbert & Andrew M. Boxer (1993): *Children of horizons: How gay and lesbian youth are leading a new way out of the closet*. Boston: Beacon Press
- Houlbrook, Matt (2005): *Queer London: Perils and pleasures in the sexual metropolis, 1918–1957*. Chicago: The University of Chicago Press
- Howard, John (1999): *Men like that. A southern queer history*. Chicago: Chicago University Press
- Humphreys, Laud (1970): *Tearoom trade: Impersonal sex in public places*. Chicago: Aldine
- Hylander, Fride (1941): *Seksuallivets sammenheng med biologi, kultur, religion og personlighet*. Oslo: Arne Gimnes
- Johansson, Ella (1994): *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Stockholm: Nordiska Museets Förlag
- Johansson, Ella (2006): «Arbetare». I: Lorentzen, Jørgen & Claes Ekenstam (red.): *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Gidlunds förlag

LITTERATUR

- Jordäen, Runar (2003): *Frå synd til sjukdom? Konstruksjonen av mannleg homoseksualitet i Norge 1886–1950*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen
- Juvonen, Tuula (1996): «Det fanns inga lesbiska i Tammerfors på 50-talet». I: *Lambda Nordica* no. 1, s. 71–76
- Kaldal, Ingar (2000): «Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og menns fortellinger fra Trysil og Nord-Värmland etter 1930». I: Kaldal, Ingar, Bo Fritzboeger, Ella Johansson & Hanna Snellman (red.): *Skogsliv. Kulturella prosesser i nordiska skogsbygder*. Lund: Historiska Media
- Kasa, Torgeir & Karl Evang (1932): «Homoseksualitet». I: *Seksuell opplysning. Årgang 1932*. Oslo: Fram Forlag
- Katz, Jonathan (1976): *Gay American History. Lesbians and gay men in the U.S.A.* New York: T. Y. Crowell
- Kennedy, Hubert (1999): «The ideal gay man. The story of Der Kreis». I: *Journal of Homosexuality*, 38(1/2):1–229
- Kennedy, Elizabeth Lapovsky, with Madeline D. Davis (1996): «Constructing an ethnohistory of the Buffalo lesbian community». I: Lewin, Ellen & William L. Leap (red.): *Out in the field. Reflections of lesbian and gay anthropologists*. Urbana: University of Illinois Press
- Kittang, Atle (2003): «Ingjald Nissen». I: *Norsk biografisk leksikon*, bind 6. Oslo: Kunnskapsforlaget
- Kjeldstadli, Knut (1990): *Den delte byen. Fra 1900 til 1948*. Oslo bys historie, bind 4. Oslo: Cappelen
- Kjeldstadli, Knut (2003): «Norsk innvandringshistorie». I: Osahl, Erik & Sølvi Sogner: *I kongenes tid. Norsk innvandringshistorie*, bind 1. Oslo: Pax Forlag
- Kjeldstadli, Knut (2005): *Et splittet samfunn 1905–1935*. Aschehougs Norgeshistorie, bind 10. Oslo
- Kommunal håndbok for Oslo, 1952*
- Kristiansen, Hans W. (2004): *Kjærlighetskarusellen. Eldre homoseksuelle menns livsfortellinger og livsløp i Norge*. Doktoravhandling i sosialantropologi, Universitetet i Oslo
- Lange, Even (2005): *Samling om felles mål 1935–1970*. Aschehougs Norgeshistorie, bind 11. Oslo
- Lavik, Nils Johan (2002): «Historien – en engangsforeteelse som gjentar seg». I: *Linjer*, 2
- Leifson, Taran (2006): *Sted, kropp, identitet og seksualitet. En studie av steders påvirkning på homofiles identitet og fysiske fremtoning*. Masteroppgave i geografi. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

- Lennerhed, Lena (2000): «Rätten att vara annorlunda. Homosexualitet i sextioalets debatt». I: Martin Andreasson (red.): *Homo i Folkhemmet. Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*. Göteborg: Anamma
- Lindholm, Margareta & Arne Nilsson (2002): *En annan stad. Kvinnligt och manligt homoliv 1950–1980*. Göteborg: Alfabeta/Anamma
- Löfström, Jan M. (1994): *The social construction of homosexuality in finnish society, from the late nineteenth century to 1950's*. PhD thesis in sociology, University of Essex
- Löfström, Jan M. (1998): «A premodern legacy: the «easy» criminalization of homosexual acts between women in the finnish penal code of 1889». I: Löfström, Jan M. (red): *Scandinavian homosexualities. Essays on gay and lesbian studies*. London: Harrington Park Press
- Løvaas, Rolf (1954): «Moderne hekseprossesser». I: Kontakt, mai
- Løvaas, Rolf (1954): «Sosialisten Oscar Wilde». I: Kontakt, desember
- Løvaas, Rolf (1993): «Strid uten våpengny. Homobevegelsens første år – 1950–1955». I: Løvetann, 6:18–27
- Løvaas, Rolf (1994): «Selvstendig fra starten av». I: Løvetann, 3:49
- Løvaas, Rolf (1995a): «Pionertiden – bare kaffekos?». I: Løvetann, 4:11–1
- Løvaas, Rolf (1995b): «'Den slags skriver man ikke om'». I: Løvetann, 4:42
- Mack, Dermot (2001): «NOVA-Rapport 1/1999». I: Lov og rett. Norsk juridisk tidsskrift, 4:254–256
- Lundahl Madsen, Axel J. (1949): «Kredsen af 1948». [Artikkelen er signert med initialene A.J.L.M.]. I: Vennen, 2:23
- Medicus (1919): *Mand og kvinde. En populær biologisk-hygienisk fremstilling av menneskets kjønsliv*. Kristiania: Hygienisk Boklager
- Meeker, Martin (2006): *Contacts desired. Gay and lesbian communications and community, 1940s–1970s*. Chicago: The University of Chicago Press
- Moren, Sven (1925): *Grøndalskongen*. Oslo: Aschehoug & Co
- Mossin, Kai (1952): «Å kjempe eller forbli i dekkning? [sic]». I: Vennen, 2:23–25
- Møller, Tryggve Juul (red.) (1958): *Studentene fra 1933. Biografiske opplysninger, statistikk og artikler samlet til 25 års jubileet 1958*. Oslo: Bokkomiteen for studentene fra 1933
- Newton, Esther (2000): *Margaret Mead made me gay. Personal essays, public ideas*. Durham: Duke University Press
- Nilsson, Arne (2005): «Såna» på Amerikabåtarna. *De svenska Amerikabåtarna som manliga homomiljøer*. Stockholm: Normal Förlag
- Nilsson, Arne (1998): *Såna och riktiga karlar. Om manlig homosexualitet i Göteborg decennierna kring andra världskriget*. Göteborg: Anamma

LITTERATUR

- Nilsson, Arne (1995): *Att vara men inte synas. Om mäns homosexuella livsrum i Göteborg decennierna kring andra världskriget*. Forskningsrapport nr. 114 från Sociologiska Institutionen, Göteborgs Universitet
- Nissen, Ingjald (1946): *Psykopatenes diktatur*. Oslo: H. Aschehoug & Co
- Nissen, Ingjald (1957): *Det absolute monogami*. Oslo: H. Aschehoug & Co
- Nissen, Nils Axel: *Homo/hetero*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Norrhem, Svante (2001): *Den hotfulla kärleken. Homosexualitet och vanlighetens betydelse*. Stockholm: Carlsson Bokförlag
- Oslo byleksikon*, Oslo 2000. Oppslagsord: Pipervika
- Petterson, Stig-Åke (2000): «En svensk homorörelse växer fram. RFSL 1950–2000». I: Andreasson, Marin (red.): *Homo i folkhemmet. Homo- och bisexuella i Sverige 1950–2000*. Göteborg: Anamma
- Plummer, Ken (1995): *Telling sexual stories. Power, change and social worlds*. London: Routledge
- Prieur, Annick (1994): *Iscenesettelser av kjønn. Transvestitter og machomenn i Mexico by*. Oslo: Pax Forlag
- Reiertsen, Elsa & Elisabeth Thue (1996): *De tusen hjem. Den Norske Stats Husbank 1946–96*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Rian, Øystein (2001): «Mellom straff og fortielse. Homoseksualitet i Norge fra vikingtiden til 1930-årene». I: Brantsæter, Marianne C., Turid Eikvam, Reidar Kjær og Knut Olav Åmås (red.) (2001): *Norsk homoforskning*. Oslo: Universitetsforlaget
- Rolf [Løvaas] 1990: «Han drev sin egen klubb». I: Fritt Fram, 52/53 – juli:31
- Rosenberg, Tiina (2002): «Om heteronormativ historieskrivning». I: Borgström, Eva (red.): *Makalösa kvinnor. Könsöverskridare i myt och verklighet*. Göteborg: Alfabeta/Anamma
- Rosen, Wilhelm von (1999): «Pornografiaffären i 1955». I: Zink, 4:14–18
- Rubin, Gayle S. (1993 [1984]): «Thinking sex: Notes for a radical theory of the politics of sexuality». I: Ablove, Henry, Michèle Aina Barale & David M. Halperin (red.): *The lesbian and gay studies reader*. New York: Routledge
- Rubin, Gayle (2002): «Studying sexual subcultures: Excavating the ethnography of gay communities in urban North America». I: Lewin, Ellen & William L. Leap (red.): *Out in theory. The emergence of lesbian and gay anthropology*. Urbana: University of Illinois Press
- Rydström, Jens (2001): *Sinners and citizens. Bestiality and homosexuality in Sweden 1880–1950*. Doctoral dissertation in History, Stockholm University
- Rydström, Jens (2003): *Sinners and citizens. Bestiality and homosexuality in Sweden, 1880–1950*. Chicago: The University of Chicago Press

- Scott, James C. (1985): *Weapons of the weak. Everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press
- Sedgwick, Eve Kosofsky (1990): *Epistemology of the closet*. Berkeley: University of California Press
- Silverstolpe, Fredrik (2000): *Homosexualitet i Tredje riket*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag
- Silverstolpe, Fredrik, Gregor Eman, Dodo Parikas, Jens Rydström & Göran Söderström (1999): *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860–1960*. Stockholm: Stockholmia Förlag
- Stein, Marc (2004): *City of sisterly and brotherly loves. Lesbian and gay Philadelphia, 1945–1972*. Philadelphia: Temple University Press
- Statistisk sentralbyrå (1950): *Statistisk årbok for Norge*, 69. årgang. Oslo
- Statistisk sentralbyrå (1960): *Statistisk årbok for Norge*, 79. årgang. Oslo
- Statistisk sentralbyrå (2008): «Konsumprisindeksen. Beregn prisveksten selv». Fra: <http://www.ssb.no/vis/kpi/kpiregn.html> (hentet: 22. mars 2008)
- Stortingsmelding nr. 25, 2000–2001: *Levekår og livskvalitet for lesbiske og homofile i Noreg*. Det kongelige Barne- og familiedepartement
- Straffelovrådet (1953): *Innstilling fra Straffelovrådet om forandringer i Straffelovens §§ 213 og 379*. Avgitt i februar 1953. Drammen: Kai Møller
- Summers, Claude J. (2004): «Sagarin, Edward (Donald Webster Cory) (1913–1986)». I: *GLBTQ. An encyclopedia of gay, lesbian, bisexual, transgender, & queer culture*. Fra: http://www.glbtq.com/social-sciences/sagarin_e.html (hentet 1. mars 2007)
- Sveen, Kåre (1977): *Kojer på Stange allmenning 1890–1960. En undersøkelse av miniboliger*. Magistergradsavhandling i etnologi, Universitetet i Oslo
- Tamagne, Florence (2004a): *A history of homosexuality in Europe. Berlin, London, Paris 1919–1939, volume I*. New York: Algora Publishing.
- Tamagne, Florence (2004b): *A history of homosexuality in Europe. Berlin, London, Paris 1919–1939, volume II*. New York: Algora Publishing.
- Tamagne, Florence (2006): «The homosexual age, 1870–1940». I: Aldrich, Robert (red.): *Gay life and culture: A world history*. London: Thames & Hudson Ltd
- Thompson, Paul (1988): *The voice of the past. Oral history*. New York: Oxford University Press
- Thuen, Hanne (2006): *Med skeivt blick på bygd og by. Hvordan unge homofile og lesbiske forstår seg selv i forhold til bygda og byen*. Masteroppgave i geografi, Universitetet i Bergen
- Torstenson, Inge (1997): *Fra nattmann til renholdsverk. Avfall og renovasjon i Oslo gjennom tusen år*. Oslo: ProArk

LITTERATUR

- Vicinius, Martha (1993): «They wonder to which sex I belong: The historical roots of the modern lesbian identity». I: Ablove, Henry, Michèle Aina Barale & David M. Halperin (red.): *The lesbian and gay studies reader*. New York: Routledge
- Weeks, Jeffrey (1977): *Coming out: Homosexual politics in Britain, from the Nineteenth Century to the present*. London: Quartet
- Westwood, Gordon (1952): *Society and the homosexual*. London: Gollancz
- Östman, Ann-Catrin (2006): «Bonden». I: Lorentzen, Jørgen & Claes Ekenstam (red.): *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Hedemora: Gidlunds Förlag

Upubliserte kilder

- Axel Axgils fortegnelse (ca. 1990): Arkiv Index Rolf Løvaas. PA-1328, AAA
- Brev fra J. B. Hjort til Stortingets justiskomiteé, Oslo 21. mai 1954. I: Den strafferettslige behandling av homoseksualitet og konkubinat. Dokumentsamling 1953-1954. AHA
- Forbundsnyt. Medlemsblad for de homofile forbund i Norden (august 1952 t.o.m. juni 1954). PA-1216, RA
- Grodal, Finn (1959): *De tause taler ut*. Upublisert brevsamling. AHA
- Klubb-Nytt (juni 1953 t.o.m. juni 1957, 1965). PA-1216, RA
- Løvaas, Rolf (upublisert): «Et vondt minne fra 1961». I: *Vi løsnet et skred*
- Mack, Dermot (2000): «NOVA-Rapport 1/1999». Vedlegg til brev fra Dermot Mack til Hans W. Kristiansen, Oslo 11. mars 2000.
- Oss Imellom (april 1958 t.o.m. desember 1964). PA-1216, RA
- Skriv fra høyesterettsadvokat J.B. Hjort til Det kgl. Justis- og Politidepartement om Revisjon av Strl. §§ 213 og 379. Oslo 8. mars 1954. I: Den strafferettslige behandling av homoseksualitet og konkubinat. Dokumentsamling 1953-1954. AHA

Takk

Mange enkeltpersoner og institusjoner har bidratt generøst til å gjøre denne boka mulig. Det vil være uoverkommelig å nevne alle, så jeg tar kun med de som har vært viktigst.

Min første takk går til alle de som har bidratt til boka med egne fortellinger. Det gjelder både de mennene jeg intervjuet i 1999 og 2000, og de kvinnene og mennene som i årene mellom 2003 og 2007 bidro med materiale i form av fortalte eller skrevne minner. Framfor alt vil jeg takke min gode venn Sven, som med sin enorme fortellerglede og visdom har lært meg langt mer om livet og fortiden enn det som får plass i ei bok.

En spesiell takk går til medlemmene av den referansegruppen som siden prosjektoppstart i 2003 har kommentert utkast til boka og gitt verdifulle faglige innspill. De fem medlemmene av referansegruppen har vært: Turid Eikvam, Liv Finstad, Gro Hageman, Knut Kjeldstadli og Øystein Rian. Førstnevnte og sistnevnte var sammen med Kjell-Erik Øye og Leif Pareli, initiativtakere til prosjektet og spilte en nøkkelrolle for å få satt det hele i gang. Turid Eikvam har i tillegg bidratt med sjeldent historisk materiale og vært en uunnværlig hjelp hele veien.

Av andre enkeltpersoner som har bidratt med historisk kildemateriale eller verdifull faglig bistand underveis, vil jeg spesielt framheve de følgende (i alfabetisk rekkefølge): Aase R.D. Andreassen, Axel Axgil, Steinar Bergh, Agnes Bolsø, Marianne Brantsæter, Vigdis Bunkholdt, Arne Lie Christensen, Kenneth Elvebakk, Kjersti Ericsson, Merethe Giertsen, Beatrice Halsaa, Sjur Harby, Arnold Havelin, Kristinn Hegna, Arne Heli, Arne Birger Heli, Tone Hellesund, Finn Jensen, Wenche Monge Jensen, Tor Johnsen, Nicolai B. Johansen, Per Ole Johansen, Nina Jon, Runar Jordåen, Cecilie Høigård, Siri Lindstad, Annbjørg Ohnstad, Marit Melhuus, Anne-Lise Middelthon, Halvor Moxnes, Arild Johan Myrberg, Arne Nilsson, Willy Pedersen, Jens Rydström, Lill Scherdin, Sven Skeid, May-Len Skilbrei, Rune Tverberg og Anne-Mette Vibe.

Flere organisasjoner og institusjoner har gitt faglig eller økonomisk bistand i arbeidet. Mange takk til Norges forskningsråd, som gjennom programmet *Kjønnsforskning: kunnskap, grenser, endring* har bidratt med størstedelen av finansieringen. Forlaget Unipub, ved forlagsredaktør Nina Moe, skal ha hjertelig takk for at dere påtok dere å publisere boka. Stiftelsen Norsk etnologisk granskning

har bistått prosjektet med utsendelsen av spørrelisten «Synet på intimitet og seksualitet mellom personer av samme kjønn» i 2003. Landsforeningen for lesbisk og homofil frigjøring (LLH), ved leder Jon Reidar Øyan, skal ha takk for å ha gitt meg tilgang til arkivmateriale fra Det Norske Forbundet av 1948. Det faglitterære fond ga i 2007 finansiell støtte til seks månedsverk til å ferdigstille og illustrere boka. En varm takk går også til tidligere redaksjonsmedlemmer og medarbeidere i tidsskriftet Løvetann, som da det gikk inn i 2003, ga overskuddet på nesten 30 000 som støtte til denne publikasjon. Stiftelsen Fritt Ord skal ha takk for å ha bidratt med resten av publikasjonsstøtten. Jeg vil også takke forskere og øvrige ansatte ved Institutt for kriminologi og rettsosiologi for at dere inkluderte meg i et stimulerende forskningsmiljø i prosjektperioden. Mine kollegaer ved Høgskolen i Gjøvik skal ha takk for oppmuntrende og nyttige samtaler i avslutningsfasen.

En varm takk går også til mine kjære nieser og nevøer, foreldre og svigerforeldre, søsken og tante. Den aller hjerteligste takken retter jeg til kjæresten min, Frode Grøstad, for din alltid like uforbeholdne støtte og oppmuntring i en, til tider, turbulent arbeidsprosess.